

Orosz Andrea

KOVÁTS JÓZSEF

Az életrajz és az életmű feltérképezése

VITÆ 4.

Sorozatszerkesztő
MÉSZÁROS GÁBOR

OROSZ ANDREA

Kováts József

Az életrajz és az életmű feltérképezése

Reciti
Budapest
2021

A kötet megjelenését az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” Lendület Kutatócsoport, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

Lektorálta
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

A borítón a pápai kollégium, *Vasárnapi Ujság* 38 (1858): 448.
A belső borítón látható térképet Nagy Béla készítette

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2732 2025
ISBN 978 615 6255 31 0
ISBN 978 615 6255 32 7 (pdf)

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Olvasószerkesztő: Szabó-Reznek Eszter
A jegyzeteket szerkesztette: Káli Anita
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
1. A KUTATÁS: UTAK ÉS ÚTVESZTŐK	13
1.1. A kéziratos közvetlen forrásokról	13
1.2. A kéziratos közvetett forrásokról	20
1.3. A nyomtatott közvetlen forrásokról	22
1.4. A nyomtatott közvetett forrásokról	29
2. AZ ÉLETRAJZ	33
2.1. Születés és származás	33
2.2. Tótvázsonyi évek	40
2.3. Tanulmányok: Veszprém (?) és Pápa	43
2.4. A felsőőri tanítóskodás időszaka	52
2.5. Visszatérés a kollégiumba, az újbóli beilleszkedés nehézségei	62
2.6. Pátkai évek	75
2.7. A városhídvégi segédlelkészi szolgálat és annak előzményei	86
2.8. A Somban történtek, a börtönbe kerülés körülményei	86
2.9. Kováts József, Kozma János és Kiss István büntetőpere	105
2.10. Az ítélet, Kováts raboskodása és halálának körülményei	123
3. AZ ÉLETMŰ	137
3.1. Az életmű feldolgozására tett kísérletek	137
3.2. A rímkovács Kováts	142
3.3. Az autográf versgyűjtemény viszonya az életműhöz	147

3.4.	Ferdős Dávid szerkesztői, kiadói tevékenysége, a nyomtatott kiadások	151
3.5.	Kováts József versei a 19. század eleji kéziratos versgyűjteményekben ...	167
3.6.	A közköltészet áramában	171
3.7.	Variációk egy témára	172
3.7.1.	Morféma- és lexikai variánsok	173
3.7.2.	A tartalom szintaktikai szintű változásai	178
3.7.3.	Az életmű továbbírása	180
3.7.4.	Az életmű megrövidítése	182
3.7.5.	Kötetszervező erők	184
3.7.6.	Dallá vált versek – Kováts és az énekelt érzékeny költészet	190
3.7.7.	A Kováts-versek másolatban való terjedése – népszerűségi mutató	199
3.8.	Az életrajz és életmű találkozási pontjai, hatások és utóhatások	214
3.8.1.	Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és az <i>Anakreoni Dalok</i>	214
3.8.2.	Kováts József és Szemere Pál	225
3.8.3.	Jókay József Kováts-képének visszatükröződése Jókai Mór regényeiben	237
	ÖSSZEGZÉS	247
	IRODALOMJEGYZÉK	251
	MELLÉKLETEK	265
I.	Kováts József autográf iratainak jegyzéke és nyomtatott munkái	266
II.	Kováts Józseffel kapcsolatok tanulmányok listája	268
III.	Kováts József-emlékés – A legfontosabb tanulmányok listája	270
IV.	Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről	272
V.	A versek címeinek mutatója	273
VI.	Kosztolányi Dezső: <i>Rímkovács</i>	275
VII.	Fotómásolat Kováts József egyik kéziratából	278
VIII.	Gárdonyi Szabó István halotti búcsúztatója	279
IX.	Kováts József verse Szemere Pálhoz	281
X.	Kováts József verse Csokonai Vitéz Mihályhoz	283
XI.	Jókay József Kováts-életrajza	285
XII.	Kováts József: <i>A kopottabb nemesekhez</i>	289
XIII.	A Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet (1817)	291
	NÉVMUTATÓ	293
	RESUME	301

BEVEZETÉS

A dunántúli születésű Kováts József (1780–1809) életéről, költészetéről és a 19. század eleji irodalmi életben betöltött szerepéről az elmúlt két évszázadban nem sokan és nem sokat írtak, annak ellenére, hogy költeményei halála után több évtizeden keresztül nagy népszerűségnek örvendtek a református kollégiumi diákság és a kollégiumokból kikerülő fiatalság körében. Stoll Béla bibliográfiájának köszönhetően tudjuk, hogy száznál is több ránk maradt kéziratos gyűjtemény őrzi verseinek másolatát.¹

Kováts személye és költeményei iránt sokáig igen élénk érdeklődés volt jellemző, ennek ellenére a mai napig nem született róla önálló monográfia. Alakja legtöbbször csak mellékesen tűnt fel különböző tanulmányokban, az irodalomtörténetesek rendszerint úgy tekintettek és tekintenek rá ma is, mint egykori Csokonai-epigonra vagy a mesterkedő költészet egyik képviselőjére.

Nem került még sor életművének felmérésére, illetve összes verseinek kiadására sem. Az 1817-ben, majd 1835-ben megjelenő verseskötetei nem tartalmazzák minden költeményét, életművének jelentős része ma is csak kéziratban található.²

Éppen ezen hiányosságok miatt e munka legfőbb célkitűzése Kováts József életének monografikus feldolgoása, valamint a költő életművével való számvetés. Ez

1 STOLL 2002. A kéziratos versgyűjtemények száma valószínűleg sokkal nagyobb lehetett a 19. század első felében, mint amiről ma tudomásunk van. Nem minden kézirat került be közgyűjteményekbe, számos munka maradt magántulajdonban, és az elmúlt évszázadokban ezek vagy megsemmisültek, vagy még ma is lappanganak. Kováts József verseinek a ma ismerteken túl tehát jóval több másolata lehetett.

2 KOVÁTS 1817; KOVÁTS 1835.

a monográfia egyfajta kísérletként is felfogható. Kováts Józseftől szinte alig maradt fenn ún. egodokumentum, így sokáig az is nagy kérdés volt számomra, megírható-e egyáltalán a költő életrajza, és utólag rekonstruálható-e költői életműve.

Az elmúlt két évszázadban megjelenő Kovátsccsal kapcsolatos tanulmányok, lexikonbejegyzések legfőbb sajátossága az ismétlés és a variálódás volt. A szerzők gyakran egymás írásait felhasználva, akaratlanul is ugyanazokat a közhelyekké váló kifejezéseket ismételték, így a Kováts-életrajz és az életmű tekintetében számos pontatlanságot és tévedést örökítettek tovább. Forrásaik megbízhatóságát rendszerint nem ellenőrizték, főként azért, mert a legtöbb esetben erre esélyük sem volt, a költő verseit pedig csak másolatokból ismerték, illetve idézték. Az anekdoták, a téves életrajzi adatok oly sokszor ismétlődtek a különböző írássokban, hogy egy idő után valóságukat már senki nem kérdőjelezte meg. A különböző tanulmányok szerzői gyakran olyan verseket is Kovátsnak tulajdonítottak, amelyek bizonyítottan más költőktől származtak, így számos esetben a költészetéről, költői tehetségéről való vélekedés eleve téves információkon alapult.

Kováts József életrajzának és életművének „újragondolása” lehetetlen lenne, ha pusztán a nyomtatott forrásokat vennénk alapul, ez a módszer a személye és versei körül kialakult évszázados legendákat erősítené csak tovább. A kizárólag szekunder források nyomán való tájékozódás Kováts József esetében egy olyan zsákutca, amelyen nem érdemes elindulni.

E munka azonban nem azzal a szándékkal készült, hogy minden esetben ellenvéleményt fogalmazzon meg, s cáfolja mindazt, amit az idők során Kovátsról leírtak. Sokkal inkább szeretné megbízható források felhasználásával igazolni azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, s helyesbíteni a Kováts-életrajzzal és -életművel kapcsolatos esetleges tévedéseket, amennyiben ez lehetséges. Mindehhez azonban elengedhetetlennek bizonyult az évszázadok alatt kirajzolódó Kováts-kép lehető legapróbb részleteire való szétbontása, majd lépésről lépésre történő újbóli megalkotása.

A monografikus feldolgozás megkívánja, hogy új szemszögből tekintsünk Kováts József életére. A cél – a korábbi írásokkal ellentétben – immár nem az, hogy pusztán egyes életrajzi eseményeket emeljünk ki a költő életéből, vagy csak a legismertebb verseiről essék szó, hanem az, hogy az olvasók előtt egy minél teljesebb, összetettebb Kováts-kép bontakozzék ki.

A monográfia *első fejezetében* a kutatás során felhasznált forrásokról esik szó, a *második fejezet* a Kováts-életrajz megalkotására tesz kísérletet, míg az életmű tárgyalására a *harmadik fejezetben* kerül sor.

Az életrajz és az életmű két külön részben való tárgyalásának legfőbb célja az volt, hogy mindkét terület kellő figyelmet kaphasson. A *második fejezetben* tár-

gyalt életrajzhoz csak akkor közelítettünk a versek felől, ha ez valóban segíteni tudja az életrajzi események rekonstruálását. Az egyes versek életrajzra vonatkoztatható részeit a legtöbb esetben nem sikerült más források segítségével megerősíteni, így az életrajz megírásához sem szolgálhattak meggyőző, hiteles forrásként. A *harmadik* fejezet elsősorban a Kováts-életmű nagyságának felmérésére törekszik, s egyben választ kíván találni arra, hogy az egyes versek mennyire lehettek ismertek, illetve népszerűek a 19. század első felében.

A monográfiában nagy hangsúlyt kap Kováts Józsefnek a kortársaira és a későbbi évtizedek íróira, olvasóira gyakorolt hatása, illetve a költő társadalmi kapcsolatainak hálózatrendszere. Szerencsés lett volna Kováts mindennapi tevékenységeivel, személyiségével, érdeklődési körével, műveltségével, terveivel és lelkivilágával kapcsolatban jóval több adattal szolgálni, de erre a meglévő források sajnos nem adtak túl sok lehetőséget.

A versek esztétikai szempontú értékelésére e monográfia nem vállalkozik. Egyrészt azért, mert a kitűzött céloom elsősorban az életrajz és az életmű rekonstruálása volt, s ez épp elegendő feladatnak bizonyult számomra. Másrészt pedig meggyőződésem, hogy egy ilyen jellegű vizsgálat elvégzése sokkal hitelesebb, pontosabb és eredményesebb lehet majd akkor, ha már a rendelkezésünkre áll egy kritikai igényeknek megfelelő, a teljes életmű közlésére vállalkozó verseskötet. Munkám egyik legfontosabb és nem titkolt célja az, hogy előtanulmányként szolgáltson Kováts József verseinek készülő kritikai kiadásához.

Módszertani szempontból a Kováts-életrajz megírásakor és az életművet tárgyaló fejezet egyes részeinél a mikrotörténeti megközelítés bizonyult a legalkalmasabbnak, amelynek alapvető jellemzője a szimpátia és érdeklődés az elnyomottak és a társadalom perifériájára szorítottak iránt. E módszer kutatói a kezdetektől arra törekedtek, hogy e csoportokat beemeljék a történelembe, de nemcsak egyfajta kuriózumként láttatva őket, hanem a múltbéli folyamatok egyenrangú résztvevőiként. A múltbéli emberek aktív, saját célokkal és stratégiákkal rendelkező szereplőként való bemutatása a mikrotörténet egyik legalapvetőbb célja és egyben nagy érdeme is.³ A hangsúlyt tehát gyakran az egyénre helyezi, s ez a módszer eredményesnek bizonyul akkor is, amikor Kováts Józsefnek, az irodalomtörténet perifériájára szorult költőnek az életútját és életművét próbáljuk megrekonstruálni, ezzel mintegy esélyt adva számára, hogy kiléphessen a hozzá szorosán kötődő anekdotikus hagyományból, s új színben tűnjön fel a korszak irodalomtörténeti előtt.

3 Szijártó M. István hosszabb ismertetését a mikrotörténelemtől lásd: BÓDY és Ö. KOVÁCS 2006, 319–333.

A monográfiában, ahol csak lehetséges, a léptékváltás módszerének alkalmazása kerül előtérbe, és a mikroszintű, Kovátscsal kapcsolatos állításokat is összevetettem makroszintű ismeretekkel. Amikor a költő iskolai éveiről esik szó, a korabeli kollégiumi élettel állítom azt párhuzamba, s ugyanezt a módszert követtem akkor, amikor az iskolamesteri, segédlelkészi munkája kapcsán a református kollégiumból kikerülő fiatalság életpálya-esélyei kerülnek fókuszba. Kováts büntetőperének és a börtönben való raboskodásának vizsgálata szintén hasonló elvek alapján történik. Életművének bemutatásakor a textológiai és szövegkritikai módszerek kaptak nagyobb hangsúlyt, és bár a mikrotörténeti megközelítés háttérbe szorult, mégsem tűnt el teljes egészében.

Munkámat nagymértékben segítették Szilágyi Márton mikrotörténeti módszert alkalmazó írói biográfiái Lisznyai Kálmánról és Csokonai Vitéz Mihályról.⁴ E két nagyszerű könyv megszületése kiváló bizonyítéka annak, hogy a mikrotörténeti módszer nemcsak történelmi tárgyú dolgozatok megírásához alkalmazható, hanem egy-egy írói életrajz megalkotásakor is.

A legnagyobb dilemmát a kutatás és az írás során az okozta, hogy vajon megírható-e egyáltalán ez a monográfia ennyire kevés közvetlen forrás alapján. Kováts Józsefnek, ha esetleg voltak is naplói, jegyzetei vagy bármiféle visszaemlékezései, azok nem maradtak fenn az utókor számára, vagy mindezidáig nem kerültek elő. Nem rendelkezünk egy olyan átfogó, nagyobb terjedelmű, részletes dokumentummal, amely a kutatás alapjául szolgálhatna. Mindössze három, Kováts által írt levél maradt fenn, valamint néhány versének autográf másolata és egy autográf verseskötete. Ez utóbbi sem igazán tartalmaz a verseken kívül más típusú bejegyzéseket tőle. Egyedül élete utolsó éveiből maradt fenn viszonylag informatív anyag: a perirat, amelyben vádlottként tűnik fel. A kutatás szempontjából szerencsés az, hogy Kovátsnak volt legalább egy peres ügye – még akkor is, ha ő maga erről minden bizonnyal másképp vélekedne –, mert így legalább életének egy bizonyos periódusáról többé-kevésbé részletes anyaggal rendelkezünk.

Mivel a legnagyobb nehézséget az egodokumentumok égető hiánya okozta, a kevés számú közvetlen forrás mellett be kellett vonni a kutatásba számos közvetett forrást is.

Nem kérdéses, hogy a mikrotörténeti módszer sokkal jobb esélyekkel alkalmazható olyan költők és írók esetében, akik nagyszámú autográf dokumentumot

4 Az említett művek: SZILÁGYI M. 2001 (valamint ennek húsz év elteltével újraírt változata, a Vitae 3. kötete: SZILÁGYI M. 2021); SZILÁGYI M. 2014.

hagytak maguk után, Kovátsnál azonban épp azért tanulságos, mert nála szinte egészen az új források feltárásától kellett elkezdni a munkát.

Bízom abban, hogy e monográfia meggyőzően bizonyítja majd, hogy az alapos levéltári, kéziratári kutatás segítségével jelentősen módosíthatók és bővíthetők eddigi ismereteink Kováts Józsefről, s az itt-ott található apró, elszórt megjegyzésekből szerencsés esetben összeállhat egy olyan, az eddiginél jóval árnyaltabb kép, amely választ adhat néhány irodalomtörténeti kérdésre.

A fentiek ismeretében talán az olvasók számára jobban érthetővé és elfogadhatóbbá válik az, hogy e munkában található olyan életrajzi események és költemények, amelyek viszonylag nagyobb figyelmet kapnak – mivel a meglévő források ezt lehetővé teszik –, ugyanakkor lesznek olyan életrajzi periódusok és Kováts-versek, amelyekről szinte semmi új nem derül ki. Ezek az egyenetlenségek sajnos az életrajzot és az életművet egyaránt jellemzik. Bármennyire is szerettem volna elkerülni, számos esetben csak bizonytalan kijelentéseket tehettem, illetve csak kétségeimnek, felmerülő kérdéseimnek adhattam hangot.

Mindezen hiányosságok ellenére meggyőződésem, hogy a kéziratári kutatások során felszínre hozott újabb adatok segítségével sok értékes információval gazdagodtunk Kováts Józsefet illetően. Reményeim szerint az életrajz és életmű rekonstruálásán túl egy másik célt is sikerült valamelyest megvalósítanom: bemutathattam egy olyan, atipikusságában is tipikusnak mondható, dunántúli református diák/költő életutat, amelynek eseményeiből, fordulópontjaiból, esetenkénti normasértéseiből a kor társadalmának életére és normáira is következtethet az olvasó.

*

Ez a monográfia az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Magyar Barokk Doktori programján 2020-ban sikeresen megvédett doktori disszertációm átdolgozott változata. Kováts Józseffel kapcsolatos kutatásaimat még egyetemi hallgatóként Kovács Sándor Iván tanítványaként kezdtem, aki később, doktori tanulmányaim kezdetén első témavezetőm lett. Bátorításáért és belém vetett bizalmáért soha nem lehetek elég hálás neki. Ugyancsak köszönettel tartozom Orlovsky Gézának, aki vállalta, hogy második témavezetőmként segíti munkámat. Mély szomorúsággal tölt el, hogy e könyv elkészültét már egyikük sem érthette meg. Azt, hogy a Kováts József kutatásból sok-sok évnyi szünet után végül ez a monográfia megszülethetett, végső soron Szilágyi Mártonnak köszönhetem. Bármennyire is közhelyszerűen hangzik, munkámat aligha fejezhettem volna be, ha ő nem vállalja, hogy immáron harmadik témavezetőmként segíti munkámat. Türelmének és hasznos

tanácsainak köszönhetően végre elég erőt és bátorságot éreztem ahhoz, hogy ne csak írjam, de be is fejezzem ezt a munkát.

Ugyancsak itt kell köszönetet mondanom disszertációm elő-opponenseinek (Bárth Dániel, Csörsz Rumen István, Mészáros Gábor), akik hasznos tanácsokkal láttak el még a dolgozat végleges változatának elkészülte előtt, és hálával tartozom az opponenseknek (Hermann Zoltán és Nagy Levente), akik hozzáértő megjegyzéseikkel, észrevételeikkel e monográfia létrejöttét is nagymértékben elősegítették. Hálával tartozom számos kéziratári, levéltári és könyvtári dolgozónak, akik készséggel segítettek eligazodni a kéziratok dokumentumok csodálatos világában.

Végezetül, de nem utolsósorban, szeretném megköszönni a férjemnek és a kisfiamnak azt a sok türelmet, támogatást és biztatást, amit kaptam tőlük a disszertáció és a könyv megírása idején.

1. A KUTATÁS: UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

Ahogy arról a *Bevezetés*ben már szó esett, a kevés közvetlen forrás miatt a kutatás sikere érdekében egyéb források bevonására is szükség volt. A fejezet címében szereplő *utak* a Kováts-kutatás szempontjából jól használható, megbízható forrásokra kíván utalni, míg az *útvesztők* az egyes forrásokban rejlő csapdákra igyekszik felhívni a figyelmet.

Úgy vélem, több szempontból is érdemes ezekről a forrásokról – ha csak nagyvonalakban is – még az életrajzi és életművet tárgyaló fejezetek előtt röviden szót ejteni. Egyrészt azért, mert így világosan láthatóvá válik, hogy milyen típusú dokumentumok állnak rendelkezésünkre Kováts Józseffel kapcsolatban, miből is építkezhetünk. Másrészt, mivel a későbbi fejezetekben gyakran utalok ezekre a forrásokra, hasznos lehet, ha már valamelyest ismerősnek tűnnek majd az olvasó számára.

1.1 A kéziratos közvetlen forrásokról

Egy életrajzi fejezet megírásához, a születési és halálozási adatok tisztázásához, valamint a családi kapcsolatok rekonstruálásához nagy segítséget nyújthatnak a különböző *anyakönyvek*. A Kováts-csal kapcsolatos anyakönyvi bejegyzések felkutatása azonban csak részben járt sikerrel, annak ellenére, hogy a 18–19. századi magyarországi keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek nagy részének digitális másolatai ma már számos levéltárban viszonylag könnyen elérhetők. Kováts József esetében a tótvázsonyi keresztelési anyakönyv segítségével sikerült

keresztelésének idejét és helyét hitelesen adatolni, a városhídvégi halotti, keresztelési és házassági anyakönyvek pedig nagy segítséget nyújtottak abban, hogy az eddiginél jóval árnyaltabb képet kapjunk Kováts segédlelkészi munkáját illetően. A halálával kapcsolatos bejegyzést tartalmazó halotti anyakönyv hollétére azonban máig nem sikerült fényt deríteni.¹

Egy másik fontos kéziratos forrás Kováts *írói levelezése*. Fennmaradt leveleinek száma rendkívül csekély, a hozzá írt levelek közül pedig sajnos egyetlenegy sem ismerünk. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy életének utolsó előtti lakhelyéről, Városhídvegről való hirtelen távozásakor csak a legszükségesebb dolgait vitte magával, és akkor még ő sem sejtette, hogy többé nem tér oda vissza. Így, ha korábban meg is őrizte a hozzá írt leveleket, halála után azok könnyen elkalódhattak. Valószínűleg ugyanerre a szomorú sorsra jutottak – ha voltak – egyéb iratai, naplói és feljegyzései is, akárcsak személyes használati tárgyai. Mindössze három írói-baráti levélről van tudomásunk, ezek közül egyet Horvát Istvánhoz, kettőt pedig Szemere Pálhoz írt.²

E levelek bár meglehetősen rövidek, a kutatás szempontjából mégis rendkívül értékesek. Egyes életrajzi adatok tisztázásán túl Kováts költői ambícióiról, terveiről is értesülhetünk belőlük, a mellékletként csatolt versek pedig a kritikai kiadás szempontjából bírnak majd nagy jelentőséggel a későbbiekben. A három fennmaradt levél alapján természetesen nehéz bármiféle következtetést levonni azzal kapcsolatban, hogy Kováts kikkel is folytatott levelezést. Különböző elszórt adatokból azonban tudható, hogy Horváttal több levelet is váltottak, de ezek holléte egyelőre nem ismert. Bármennyire is gazdag az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt Horvát István-levelezés, több Kováts-levelet mégsem őriz. Szemerével kapcsolatban még a többszöri levélváltás ténye sem állítható biztosan. Egyvalami azonban a kevés forrásból is kiténik: Kováts nem tartozott azok közé a költők közé, akik vidéki magányosságukban, egyfajta íráskényszer folytán ontották magukból a baráti, írói leveleket. Korai halála miatt kiterjedt baráti körrel sem nagyon rendelkezhetett. Ha ugyanis így lett volna, valószínűleg sokkal több ilyen típusú forrás maradt volna fenn tőle a különböző írói hagyatékokban.

¹ Az anyakönyvek pontos adatait az életrajzot tárgyaló 2. fejezet tartalmazza.

² Az említett levelek lelőhelyei: 1. *Kováts József levele Horvát Istvánhoz* (1806), OSZK Kt. Levelestár. A levél Kováts négy versét is tartalmazza (*Tűnődés, A magyar és a hazafi, Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán, A Magyar Nemzeti Könyvtár alkotójának fenséges érdeméről Kováts József, Somogyban*); 2. *Kováts József levele Szemere Pálhoz* (1807), DRE RGY Szemere-tár 63, 3. *Kováts József levele Szemere Pálhoz* (1807), DRE RGY Szemere-tár 65. Ez utóbbi címe megtévesztő, mert valójában nem tartalmaz levelet, csak a Szemere Pálhoz írt Kováts-vers található meg benne. Az sajnos nem tudható, tartozott-e kísérőlevél eredetileg a vershez vagy sem.

Kováts *saját kézzel írt verseskötete* az életmű rekonstruálásához és a készülő kritikai kiadáshoz nyújt óriási segítséget, ugyanis a legtöbb Kováts-versnek csak ebben a gyűjteményben maradt fenn autográf példánya. A kötet azért is a kutatás egyik legfontosabb dokumentuma, mert szép számmal található benne olyan költemények, amelyek mindezedáig nem jelentek meg nyomtatásban.³ Az 53 verset tartalmazó kézirat 1911–1912 körül, a Sárközy család hagyatékából került Csurgóra, a Református Gimnázium kéziratárába, ahol ma is őrzik. Az elmúlt kétszáz évben a Kovátsról szóló munkák szerzői egyáltalán nem használták, s valószínűleg nem is ismerték ezt a gyűjteményt. Kováts József ezt a – mindeddig egyetlen fellelhető autográf – versgyűjteményét valószínűleg még életében Sárközy Istvánnak ajándékozta, vagy a költő halála után örökölte meg, a család pedig több mint száz évig őrizte azt, mielőtt a csurgói könyvtárnak adományozta volna.⁴

A magyarországi kéziratári katalógusokban mindössze nyolc olyan dokumentum található, amely Kováts-autográfként van feltüntetve.⁵ Ezeket megvizsgálva sajnos az derül ki, hogy közöttük is csak öt olyan van, amely valóban Kováts Józseftől származik. Ezek közé tartozik a fentebb említett három Kováts-lel, illetve az autográf verseskötet.

A további négy, Kováts József-kéziratként számon tartott dokumentumot a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi, háromról közülük azonban teljes bizonyossággal megállapítható, hogy nem Kováts-tól származik. Az íráskép alapján egyértelmű, hogy ezek az iratok – bár a költő verseit tartalmazzák – egyszerű másolatok.⁶

3 A kötet lelőhelye és jelzete: CSK K 205 *Kováts József versei*. A továbbiakban: CSK K 205.

4 A kézirat származásával kapcsolatban Violáné Bakonyi Ibolya, a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium könyvtárosa adott tájékoztatást. A kéziratról, illetve Sárközy és Kováts kapcsolatáról a későbbi fejezetekben részletesen esik majd szó. Ugyancsak a Sárközy család hagyatékából került Csurgóra Kováts egy versének 1808-as alkalmi kiadványa, illetve válogatott verseinek 1817-es kiadása.

5 A kutatás során áttekintésre kerültek a nagyobb budapesti könyvtárak kéziratok katalógusai (OSZK, MTA), illetve a magyarországi nagyobb református és katolikus könyvtárak kéziratári katalógusai is. Stoll Béla bibliográfiájának köszönhetően néhány határon túli kéziratok versgyűjteményben található Kováts József versemásolatot is sikerült katalogizálni. A lelőhelyek listáját a készülő kritikai kiadás tartalmazza majd.

6 A tévesen autográfként feltüntetett három dokumentum a következő: 1. *Kováts József, a »rím-kovács« versei*, MTA KIK Kt. Ms 4825/39. A kézirat három verset tartalmaz, de az első kettő nem fordul elő sehol máshol Kováts neve alatt, további kutatást igényelnek. 2. *Kováts József: Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor anacreoni dalait legelőször megolvastam*, MTA KIK Kt. K 3/80. Egy verset tartalmaz. 3. *A Magyar Nemzeti Könyvtár alkotójának fenséges érdeméről Kováts József Somogyban* (1808), MTA KIK Kt. Vegyes 2-r. 37. sz. Egy verset tartalmaz. Valójában az 1808-ban kiadott

A negyedik kézirat esetében a katalógus nem téved, ez valóban Kováts egy versének autográf példánya: a *Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán* című halotti búcsúztatóé.⁷ A vers tisztázatnak tűnik, amelyet Kováts valószínűleg egy újságnak szánt, vagy esetleg valamelyik barátjának, költőtársának küldhette el ajándékba. Mivel a kézíraton nem szerepel dátum, és más dokumentum sem tartozik hozzá, keletkezési körülményei egyelőre nem tisztázottak.

A Vargha Balázs által szerkesztett *Csokonai emlékek* idézi a verset, és e kézirattal kapcsolatban azt tartja, hogy Csokonai Józsefné kérésére készült, akinek Kováts a verset levélben küldte el.⁸ A feltételezésnek van némi alapja, hiszen tudható, hogy Csokonai halála után édesanyja számos költőt, régi barátot levélben keresett meg, és arra kérte őket, írják meg fiával kapcsolatos emlékeiket. Sokan eleget is tettek ennek a kérésnek, számos vers és levél tanúskodik erről, és legtöbbjük eredetije valóban az Akadémia Kézirattárában található. Ennek ellenére kevésbé valószínű, hogy Kováts verse megrendelésre készült volna, ugyanis nem maradt fenn olyan kísérőlevél, amely Csokonai édesanyjához szólna, ráadásul a két költő valószínűleg nem is találkozott személyesen egymással. Nehezen hihető, hogy Kovátsot bárki is felkérte volna erre a feladatra. Feltételezhetően költőtársa korai halála rendítette meg, annak versei és a személye iránt érzett tisztelet készítette őt az epitáfium megírására. (Az autográf iratok listáját az I. melléklet tartalmazza.)

A Pápai Református Gyűjtemények Levéltára őriz néhány Kováts Józseffel kapcsolatos *okmánytári iratot*, amelyek a Pápán eltöltött diákévek néhány fontos részletét tárják elénk. Ezeket a dokumentumokat a Kováts csal foglalkozó kutatók mind eddig egyáltalán nem ismerték, vagy legalábbis nem említették meg írásaikban. Ezek a források nagy segítséget nyújtanak abban, hogy néhány egészen új életrajzi adalék közlésével, a korábbi írásokhoz képest e munka jóval több részlettel szolgáltson a költő kollégiumi életéről és baráti kapcsolatairól.⁹

Széchenyi-óda másolata (a cím alatt utalás a kiadásra: „Sopronban, Sziesz Antal József maradéki betűivel”). Egyik dokumentum esetében sem egyezik az íráskép Kováts Józsefével.

7 A kéziratban szereplő címe és lelőhelye: *Kováts József: Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán*, MTA KIK Kt. K 3/81.

8 VARGHA 1960, 259–261, 594.

9 A Pápai Református Gyűjtemény három, egymáshoz szorosan kapcsolódó dokumentuma a következő: 1. DREL Okmánytár 575.a. *Beretzkj Márton, Beretzkj Péter és Kováts József kollégiumi déakok folyamodása a pápai consistoriumhoz, melyben büntetésük jogosságát megkérdőjelezve, engedelmességet ígérve visszavételüket kérik*, 1801. április 26. 2. DREL Okmánytár 575.b. *A pápai consistorium határozata Beretzkj Márton, Beretzkj Péter és Kováts József ügyében* 1801. április 26. 3. DREL Okmánytár 575.c. *Beretzkj Márton, Beretzkj Péter és Kováts József számára megfogalmazott bizonyítvány szövege*, 1801. április 26.

Kováts tragikusan korán véget érő életének utolsó esztendejéről, életkörülményeiről az ellene folytatott *büntetőper iratai* nyújtanak némi tájékoztatást. A kaposvári Somogy Megyei Levéltárban őrzött, részben magyar, részben latin nyelvű terjedelmes perirat számos kérdésre választ ad Kováts büntetvével és raboskodásával kapcsolatban, és általa a korábbi félreértések, téves állítások is többé-kevésbé tisztázhatók.¹⁰ A perirat tartalmazza Kováts vallomását és két olyan kérvényét is, amelyet társaival közösen fogalmazott meg. Noha ezek az iratok nem tudják pótolni az elveszett, vagy talán soha el sem készült személyes hangvételű naplókat és leveleket, de valamelyest segítséget nyújtanak abban, hogy Kováts személyiségéről többet is megtudjunk. E forrásanyagnak köszönhetően egy kissé forrófejű és heves, ugyanakkor érzékeny és esendő fiatalember képe tárul fel előttünk.

Egy másik jelentős forráscsoport a Kováts-verseket másolatokban megőrző *kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Amint arról már korábban szó esett, Kováts József költeményei egészen az 1840-es évekig hihetetlen népszerűségnek örvendtek a református kollégiumokból kikerülő ifjúság körében. Verseinek számos másolata maradt fenn ezekben a gyűjteményekben, Stoll Béla bibliográfiájában csaknem 100 olyan gyűjtemény szerepel, amely tartalmaz Kováts-verseket.¹¹ E köteteket Magyarország nagy könyvtárainak kéziratárcai őrzik, néhány közülük pedig határainkon túli gyűjteménybe került, vagy jelenleg is magántulajdonban van. Legtöbbjük az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémián, a Sárospataki Református Kollégiumban és három debreceni kéziratárban található.¹²

Ezek a verseskötetek Kováts költeményeit gyakran közlik Csokonai műveinek társaságában, időnként névvel, olykor pedig név nélkül, vagy éppen más költők neve alatt. Csokonai verseit – a meglévő gyűjteményes kötetek segítségével – nem nehéz elkülöníteni, de sajnos ugyanez nem mondható el olyankor, amikor kevésbé ismert szerzők (például Fodor Gerzson, Bányai József, Szél Sámuel, Beretzky Márton) verseit találjuk a kéziratokban Kovátséi mellett.¹³ A korábban már említ-

10 MNL SML Büntetőpererek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz. *Kováts József, Kiss István és N. Kozma János büntetőpere*, 1808.

11 STOLL 2002. Valójában 100-nál is több olyan kézirat létezik, amely tartalmaz Kováts-verseket. Stoll Béla bibliográfiája a vegyes versgyűjteményekre koncentrál, de a kéziratárak több olyan iratot is őriznek, amelyek vagy csak Kováts József verseit tartalmazó gyűjtemények, vagy mindössze néhány lapos dokumentumok. Ezeket a készülő kritikai kiadásban a versgyűjteményekkel együtt közlöm majd.

12 A Debrecenben található versgyűjteményeket a Debreceni Református Kollégium (TRENK), az Egyetemi Könyvtár (DE ENK) és az Déri Múzeum (DM IGy) kéziratárcai őrzik.

13 Nem állíthatom biztosan, hogy minden esetben sikerült Kováts József verseit pontosan elkülöníteni másokétól, de úgy vélem, hogy az apróbb pontatlanságok vagy tévedések ellenére is sikerült képet alkotni Kováts Józsefnek e gyűjteményekben való szerepéről.

tett autográf versgyűjtemény ugyan a legtöbb Kováts-verset tartalmazza, de néhány költemény csak ezekben a forrásokban őrződött meg az utókor számára, így az életmű nagyságának meghatározásához elengedhetetlenek bizonyult e kötetek részletes áttekintése és a bennük szereplő Kováts-versek katalogizálása.

A kötetek között akad néhány olyan, amely nemcsak az életmű, hanem az életrajz szempontjából is különös fontossággal bír. Ezek a gyűjtemények a versek mellett rövidebb-hosszabb *életrajzi bejegyzéseket* is tartalmaznak Kováts Józsefről. A versgyűjtemények készítői időnként szükségesnek érezték azt, hogy Kováts művei elé életrajzi összefoglalást is írjanak. Halála után jó pár évtizedig nemcsak a versei, hanem az első róla írt életrajzok is kéziratos formában terjedtek. Mindezidáig kilenc hosszabb kéziratos életrajzot ismerünk, amelyek közül nyolc – bár némileg eltér egymástól – minden kétséget kizáróan egyazon munkán alapszik.¹⁴ E nyolc másolat eredeti szövegének szerzőjéről sajnos nem rendelkezünk elég információval, de valószínűleg személyesen ismerte Kovátsot vagy egy közeli ismerősét.

Az életrajz legkorábbi előfordulása egy Egerben őrzött, 1812-ben készült versgyűjteményben található, az azonban nem bizonyítható, hogy ez lenne a legelső, eredeti szöveg.¹⁵ Az egri kézirat egyik érdekessége – sok más egyéb mellett – hogy egy katolikus levéltárban maradt fenn, ami igencsak ritkán fordul elő református versgyűjtemények esetében. Első tulajdonosáról és a kéziratárba való bekerüléséről sajnos nem rendelkezünk adatokkal.

A kötetben szereplő Kováts-életrajz viszonylag korai, a költő halála után három évvel jegyezték le. Nem kizárt, hogy a későbbi kutatások során még további életrajzmásolatok is előkerülnek, és segítségükkel az eredeti szöveg is azonosítható lesz.¹⁶

14 Az említett nyolc kéziratos életrajz közül négy az Országos Széchényi Könyvtárban található. Egyet-egyét őriz a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, a debreceni Déri Múzeum, a szerencsi Zempléni Múzeum, illetve az egri Főegyházmezei Könyvtár. Jelzeteik: OSZK Kt. Oct. Hung. 360; Oct. Hung. 590; Oct. Hung. 595; Oct. Hung. 696; TRENK R 1172; DM IGY K X. 76.144; ZM Szerencsi gyűjtemény (jelzet nélkül); FL Ms 0079. A versgyűjtemények pontos elnevezését a készülő kritikai kiadás tartalmazza majd.

15 FL Ms 0079.

16 Bár eddig mindössze nyolc ilyen forrás került elő, ismeretes, hogy létezett még legalább egy olyan gyűjtemény, amely minden kétséget kizáróan tartalmazta az életrajz másolatát. A Stoll Béla által *Aradi kéziratnak* elnevezett kötetet eredetileg az aradi líceum Vásárhelyi-féle könyvtárában őrizték, de mai fellelhetősége sajnos nem ismert. A kézirat 1882-ben még a líceum tulajdonában volt és Márki Sándornak köszönhetően részletek jelentek meg belőle a *Figyelőben*. (Az *Aradi kéziratról*: STOLL 2002, 399.) A kiadott életrajz: JERNEY 1882. Kováts életrajzát Jerney János, a 19. század első felében élt nyelvtörténész, a magyar őstörténet kutatója másolta be a kéziratos kötetbe. Ezt a szöveget Márki Sándor Jerney saját alkotásának vélte, mivel nem volt tudomása a korábbi

A fentebb említett életrajzmásolatoktól egy teljesen eltérő, kilencedik kézirat szerzőjéről és keletkezési idejéről már jóval több adattal rendelkezünk. E visszaemlékezés Jókay Józsefnek, Jókai Mór édesapjának kéziratosa hagyatékából került elő, aki ugyan nem ismerte személyesen a költőt, de verseit nagyon kedvelte, saját állítása szerint kívülről is megtanulta azokat.¹⁷ Jókay József valamikor 1819 és 1824 között állította össze a maga gyűjteményes kötetét, amelyhez az említett Kováts-életrajzot is megírta. Valószínűleg az ő rajongásának is nagyban köszönhető az, hogy Kováts alakja később fiának, Jókai Mórnak néhány regényében is felbukkant.¹⁸

A kéziratosa életrajzok jelentősége elsősorban nem a bennük szereplő adatokban keresendő – hiszen azok legtöbbször, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, nem teljesen felel meg a valóságnak, vagy erősen elnagyolt –, hanem inkább az általuk kifejezni kívánt kultikus tiszteletben.¹⁹ Leginkább az az érdekes ezekben a szövegekben, hogy Kováts életének mely eseményeiről számolnak be, illetve melyekről igyekeznek tapintatosan tudomást sem venni. E meglehetősen retorizált életrajzoknak kétségkívül nagy szerepük volt abban, hogy a 19. század elején ennyire lelkes másolója akadt Kováts verseinek. Az a tudat, hogy ismerték – vagy legalábbis ismerni vélték – a szerencsétlen sorsú, fiatalon elhunyt költő életének bizonyos részleteit, valószínűleg népszerűbbé tette költeményeit is sokuk számára.

A kéziratosa kötetek vizsgálata számos egyéb szempontból is hasznosnak bizonyult. Kováts verseinek számbavételével az olvasóközönség ízlésére is követke-

másolatokról. Feltételezése azonban téves, mivel Kováts halálakor Jerney mindössze 9 esztendő volt, így aligha lehetett ő a szöveg szerzője.

17 Jókay József kéziratának lelőhelye és jelzete: OSZK Kt. Quart. Hung. 753. Megjelent: JÓKAY 2000.

18 Kováts Józsefnek a Jókai regényekben való felbukkanásáról a későbbiekben még szó esik.

19 Szilágyi Márton Csokonairól írt biográfiájának előszavában, Dombay Márton Csokonai-életrajza és a 19. század második felében készült monográfiák (Toldy Ferenc Kazinczy könyve, Gyulai Pál Katona Józsefről és Vörösmartyról szóló munkái) kapcsán a következőket jegyzi meg: „A kultikus tisztelet, amely egyáltalán életre hívta ezeket a klasszikus 19. századi nagymonográfiákat, egyébként nem a művek alapszerkezetében vagy a megközelítési módban mutatkozik meg, hanem leginkább a megfogalmazás retorizáltságában, illetve a tárgyalásra érdemesített vagy éppen a tárgyalásból kihagyott, a biográfia tárgyát esetleg dehonesztáló életrajzi mozzanatok kezelésében. Ez aligha független attól, hogy az irodalmi klasszikussá avatás – vagy mondjuk így: az irodalmi klasszikus státusz irodalomtörténeti megerősítése – nem nélkülözötte az erkölcsi mozzanatok sem: a nemzeti kánonba való bekerülésnek alapfeltétele volt (s bizonyos megszorításokkal mindmáig is az maradt), hogy a kiválasztott író rendelkezzen a morális példakép tulajdonságaival – illetve, ha valamilyen okból ennek bizonyos életrajzi adatok ellentmondtak volna, akkor a biográfia megalkotásakor az életrajzi narratívából ezeket vagy ki kellett iktatni, vagy kellett megfelelő magyarázattal semlegesíteni.” SZILÁGYI M. 2014, 46. A kéziratosa Kováts-életrajzok esetében bizonyos mértékig ugyanez a törekvés figyelhető meg.

tethetünk. Az egyes versek előfordulásáról készített statisztika alapján sikerült egy olyan népszerűségi listát összeállítani, amelyből kiderül, hogy mely költemények nyerték el leginkább az olvasók tetszését a 19. század első felében. A versek melletti marginális bejegyzések, magyarázatok, kritikák pedig olykor segítséget nyújtottak abban, hogy világossá váljanak például olyan kulturális, aktuálpolitikai dolgok is, amelyek ma már egyáltalán nem egyértelműek számunkra. (Ezek az apró, elszórt megjegyzések leginkább a kritikai kiadás készítésekor nyújtanak majd nagy segítséget a későbbiekben.)

Kétszáz év távlatából rendkívül nehéz megérteni és megfogalmazni azt, mi-
ben is rejtett Kováts népszerűségének titka. Egyvalami azonban bizonyos: ez a titok elsősorban itt keresendő, ezekben a gyűjteményekben, amelyek vizsgálata nélkül aligha lehetséges közelebb kerülni az igazsághoz.

Nem állíthatom azt, hogy a 19. század első évtizedeiből fennmaradt kéziratos és nyomtatásban megjelent írói levelezésben a Kováts József-re való hivatkozásokat módszeresen átvizsgáltam volna. E rendkívül időigényes feladat elvégzése egyelőre várat magára. Ehelyett viszont igyekeztem azokat az írói levelezéseket és személyes feljegyzéseket átnézni, amelyekkel kapcsolatban a kutatás során felmerült annak lehetősége, hogy tartogatnak információkat Kovátsról. Így kerültek elő az életrajz és az életmű szempontjából értékes és hasznos adatok Sárközy István, Horvát István, Szemere Pál és mások szövegeiből, amelyekről a későbbi fejezetekben részletesen szó esik majd.²⁰

1.2 A kéziratos közvetett forrásokról

Kováts a pápai kollégiumban eltöltött évei idején, illetve tanulmányai befejeztével tanítói hivatalt vállalt, majd néhány év elteltével segédlelkészként tevékenykedett, így kézenfekvőnek bizonyult, hogy a kutatás látóterébe különböző kéziratos *egyházi iratok* is bekerüljenek. Az egyházigazgatás alsó és felső szintjein keletkezett iratok jó eséllyel nyújthatnak némi információt Kováts tanítói, segédlelkészi munkájáról. Ha egy-egy református egyházközséggel kapcsolatban maradtak fenn egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyvek, általában tartalmaztak néhány adatot Kováts Józsefről is. Legtöbbször azonban az ilyen típusú források felkutatása nem járt sikerrel, mert az elmúlt évszázadok során vagy megsemmisültek, vagy ma is lappanganak, illetve néhány helység ese-

²⁰ E szövegek legtöbbször nyomtatott formában is fellelhető, de nem mindegyikük. Épp ezért valamennyit a kéziratos források között említem meg.

tében soha nem is léteztek. A meglévő egyházi dokumentumokból nyert adatok Kováts egyes állomáshelyeinek tárgyalásakor említődnek majd.

Az egykori *pápai kollégium felvételi könyvei és különböző diáklistái* nagy segítséget nyújtottak Kováts kollégiumi életének rekonstruálásához. Az iratoknak köszönhetően sikerült megállapítani tanulmányainak kezdési és befejezési dátumát, s valamelyest képet alkotni tanulmányi előmeneteléről, diáktársairól és baráti köréről is. Bár ezek az iratok itt, a kéziratok forrásoknál szerepelnek, de ugyanúgy helyet kaphattak volna a nyomtatott források között is, hiszen a pápai levéltárak sok áldozatos munkájának köszönhetően szinte valamennyi megtalálható nyomtatásban is.²¹ Az ok, amiért mégis itt említem meg őket, az, hogy – bár legtöbbször a nyomtatott forrás segítségével akadtam rájuk – a kutatás során a fellelhető kéziratokat is átvizsgáltam az esetlegesen bennük rejlő többletinformáció végett, tudva azt, hogy a forráskiadványok, bármennyire is igyekeznek hűek lenni az eredeti dokumentumokhoz, nem minden esetben képesek erre.²²

Az *Okmánytár* néhány irata is a kutatás fókuszába került, mivel a bennük található adatok kapcsolatba hozhatóak Kováts József személyével. Ezek a hivatalos iratok az életrajzi fejezethez szolgálnak majd értékes információkkal.

Az egodokumentumok alacsony száma miatt el kellett fogadnom azt a tényt, hogy a hosszú kutatói napok végén legtöbbször alig, vagy szinte egyáltalán nem sikerült értékes adatokra bukkanni. Talán némileg meglepő, de a lehetséges források átvizsgálása során számos alkalommal már az is hasznos információnak bizonyult, ha egy adott dokumentum *nem tartalmazott adatot Kováts Józsefről*. A nemesi származása körüli bizonytalansággal, illetve a nemesi felkelésben való részvételével kapcsolatban épp az számíthat fontos ténynek, hogy egyikre sem találtam meggyőző bizonyítékot.²³

Okozott némi problémát a Kováts/Kovács József név gyakorisága is. Számos dokumentum átvizsgálására szükség volt ahhoz, hogy a kutatási körből ki lehessen zárni a másokra vonatkozó iratokat.

A költő életrajzána megírásához nagy segítséget nyújtottak még azok a levéltárakban őrzött, *kéziratban maradt helyörténeti munkák* is, amelyek Kováts egyes állomáshelyeivel kapcsolatosak. Ezek segítségével könnyebben képet alkothattam

21 Az említett forráskiadvány: Köblös 2006.

22 E dokumentumok esetében ez különösen igaz. Például egy-egy listánál annak okára, hogy miért hiányoznak a felsorolásból adatok, csak akkor jöttem rá, miután láttam a kéziratok félig kitépett lapjait. Azt is csak az eredeti dokumentumok alapján lehetett megállapítani, hogy egy-egy Kováts József aláírás valóban a költőtől származik-e vagy sem.

23 Kováts nemesi származására az MNL Veszprém Megyei Levéltárában, a nemesi felkelésre való jelentkezésére az MNL Vas Megyei Levéltárában próbáltam bizonyítékot találni.

azokról a helyekről, ahol hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott. Bizonyos, hogy számos olyan kéziratos forrás létezik még, amely további adatokat rejt Kováts Józseffel kapcsolatban, de e munka megírásáig nem akadtam ezek nyomára.

1.3 A nyomtatott közvetlen forrásokról

Kovátsnak mindössze négy költeményét ismerjük, amelyek még életében megjelentek nyomtatásban. 1802. június 29-én, a Decsy Sámuel és Pánczél Dániel szerkesztette *Magyar Kurir*ban látott napvilágot *A Poéta és a Múzsza* című költeménye. Az akkor alig 22 éves ifjú számára ez fontos pillanatnak számított, hiszen nevét nemcsak a Dunántúlon, de országos szinten is megismerhették. Bár nagy hírnévre nem tett szert, néhányan azért felfigyeltek rá. Ennek a versnek köszönhette például Szemere Pál baráti levelét is. Később a lap még egy-egy alkalmi költeményét is közölte, amelyeket Festetics Györgyhez, illetve Csokonaihoz írt.²⁴

Néhány évvel később, 1808-ban, pár lapnyi terjedelmű alkalmi kiadványként nyomdafestéket kapott Széchényi Ferenchez írt ódája is.²⁵ E négy, életében megjelent költemény ugyan nem számít különösen nagy teljesítménynek, ám ha arra gondolunk, hogy Kováts mindössze tíz esztendeig alkothatott, talán mindez mégsem olyan csekély, ráadásul az életrajz, az életmű és a kritikai kiadás szempontjából is kiemelt jelentőséggel bírnak.

Kováts verseiből Ferdős Dávid – aki egykor maga is Pápán diákoskodott – egy válogatást készített, ami Pesten meg is jelent 1817-ben, *Kováts József versei* címmel.²⁶ Kicsivel ezután, az 1830-as évek elején Kovátsnak már jóval kevesebb alkotása került be a kéziratos gyűjteményekbe, helyüket más alkotók munkái vették át. Ennek ellenére – vagy talán épp emiatt – Ferdős Dávid szükségesnek látta, hogy Kováts kötetét változatlan tartalommal újra kiadja Kolozsvárott 1835-ben.²⁷ A kiadó sze-

²⁴ Az említett versek pontos megjelenését lásd a későbbi fejezetekben.

²⁵ Kováts 1808. Az alkalmi kiadvány egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, Horvát István könyvtárából való. Jelzete: 202.464. Sárközy Istvánnak is volt belőle egy példánya, ez jelenleg Csurgón, a református kollégium könyvtárában (CSK) található egy 58 darabos kolligátumban. Jelzete: 13458.

²⁶ Kováts 1817. Hasonlóképpen az alkalmi kiadványhoz, ez a kötet is megtalálható az OSZK-ban, illetve Csurgón, ott két példányát is őrzik. Ez utóbbiak szintén Sárközy hagyatékából valók, akár csak az 1808-as, Csurgón található alkalmi kiadvány. Példányai: OSZK 189.965; FSZEK BGY Sz 1029; MTA KIK M. Irod. O. 3108; SK Kt. H.E. 233; CSK R 7741 (Sárközy István tulajdona, a kötetben Sárközy aláírása is megtalálható.) és R 7738. Szintén a Sárközy család tulajdonában volt, possessori bejegyzés: Győri Eszter.

²⁷ Kováts 1835. Példányai: OSZK 188.954; MTA KIK 0.331.

mélyéről, kötet szerkesztési elveiről és a megjelent kiadványok fogadtatásáról az életművel kapcsolatos fejezetben esik bővebben szó.

A Kováts-kutatás kezdetekor nagy segítséget nyújtottak a 19–20. századi, Kováts Józseffel kapcsolatos *lexikonbejegyzések*. Az 1882–1887 között megjelenő, a magyar protestáns írók életrajzait egybegyűjtő *Új Magyar Athenás* volt az első olyan lexikon, amely biográfiai adatokat közölt Kovátsról.²⁸ Ezt a század utolsó éveiben még két másik lexikon követte: 1895-ben a *Pallas Nagy Lexikonában* Négyessy László írt rövid ismertetést a költőről,²⁹ 1899-ben pedig a máig legismertebb és leginkább hivatkozott életrajzot Szinnyei József készítette el, amely az általa szerkesztett *Magyar írók élete és munkái* VI. kötetében jelent meg.³⁰ A későbbi, 20. századi lexikonok általában ezeket a korai munkákat vették alapul, újabb információkat, kiegészítéseket csak elvétve közöltek a költőről.

Ha egy költőről, íróról időről időre több tanulmány is születik, s műveit többször kiadják, a róla szóló lexikonbejegyzések is – az alapvető életrajzi adatokat leszámítva – folyamatosan változnak, variálódnak. A korábbi tévedéseket korrigálják, a hangsúlyok eltolódnak az életrajzon és az életművön belül egyaránt. Kováts József esetében ez a változás elsősorban azért nem figyelhető meg, mivel a lexikonok készítőinek alig-alig állt rendelkezésükre olyan új adat, amely alapján módosulhattak volna a róla szóló ismertetések. Így a 19. században megjelent három nagy lexikon rá vonatkozó megjegyzései nemcsak a későbbi szócikkeknek, de a róla szóló tanulmányoknak is alappillérei lettek. Bár számos forrásra felhívták a figyelmemet a kutatás során, ugyanakkor hamar világossá vált az is, hogy nem minden esetben megbízhatók, és olykor tévutakra is vezethetnek.

A legelső bejegyzést Kovátsról az *Új magyar Athenas* közölte 1882-ben. Írójának, Kiss Károlynak nem lehetett egyszerű dolga az adatgyűjtés során, hiszen Kováts-csal kapcsolatban már akkor is számos tévedés, félreértés és legenda keringett a köztudatban, és magától a költőtől szinte alig maradt fenn valami, ami segíthette volna Kiss munkáját. Ami bizonyos, a szerkesztő ismerte Kováts két verseskötetét, ezekre röviden utalt is, de a második kiadáshoz írt recenziókra nem hivatkozott, valószínűleg ezek nem is jutottak el hozzá.³¹ Toldy Ferenc irodalomtörténeti munkájából idézett néhány sort Kováts verseivel kapcsolatban, de további kiegészítés nélkül.³² Kováts költői tevékenységét így fogalmazta meg:

28 Sz. Kiss, KÁLMÁN és BIERBRUNNER 1882, 235–236.

29 *Pallas* X, 844.

30 SZINNYEI VI, 1295–1296.

31 Az említett két recenzió: GARAY 1836; TOLDY 1838. Tartalmukkal a 3. fejezet foglalkozik majd.

32 Toldy Ferenc idézett sorai: a „formát, kivált a rímelést a remekségig vitte; de annál lelketlenebb, ízetlenebb a tartalom.” TOLDY 1872, 125.

A régibb költészeti iskola utolsó s tragikus végű bajnoka.³³

A meglehetősen kevés forrás ellenére Kiss Károlynak sikerült viszonylag hosszú és részletes bejegyzést közölnie Kovátsról. A költő halála után 73 évvel készült lexikon szerkesztője érezhetően nem volt egészen biztos minden adat pontosságában, és ezt az olvasók előtt sem kívánta titkolni. Kováts halálának okáról épp ezért így fogalmazott:

Állítólag a börtönben maga vetett véget életének önkieheztetés által.³⁴

Kováts bebörtönzésének és halálának pontos helyével kapcsolatban ugyancsak bizonytalan volt. Az erre vonatkozó megjegyzés nemcsak arra bizonyíték, hogy Kiss próbált alapos kutatást végezni, és adatgyűjtéskor több helyről tájékozódott, hanem arra is, hogy Kováts József még évtizedekkel halála után is sokszor lehetett kedvelt témája a dunántúli református diákok, tanítók és lelkészek beszélgetéseinek:

Szücs Dániel³⁵ veszprémi lelkész állítja, hogy [Kováts] nem Veszprémben, de Kaposvárott halt meg a börtönben; hasonlót állít Ács Károly³⁶ t[ót]vázsonyi lelkész. Ezzel ellenkezőleg Kálmán Farkas³⁷ gyüdi lelkész, ki Varas (!)-Hidvégen³⁸ született, mondja, hogy gyermekkorában apjától s más v[áros]hidvégi éltes emberektől hallá Kovács egyéb kalandjait s veszprémi bebörtönzését.³⁹

E bizonytalanságok ellenére úgy vélem, a lexikonszerkesztő – a korabeli lehetőségekhez mérten – alapos munkát végzett, és sikeresen teljesítette feladatát, amikor elsőként próbált átfogó képet nyújtani Kovátsról.

33 Sz. KISS, KÁLMÁN ÉS BIERBRUNNER 1882, 235.

34 Uo., 236.

35 Szücs Dániel (1812–1884) egykor maga is pápai diák volt, majd veszprémi református lelkész. Ő is verselgetett, a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta.

36 Ács Károly (1819–1882) személyesen nem ismerhette Kovátsot, de pápai diákként (1843–1847) és tótvázsonyi lelkészként (1854–1882) hallhatott a költőről, aki Tótvázsonyban született.

37 Kálmán Farkasról (1838–1906) itt ugyan azt olvashatjuk, hogy Városhidvégen született, ahol Kováts segédlelkészkedett börtönbe kerülése előtt, de eredetileg Siómaroson (ma Balatonszabadi) született. Édesapja 1845-től lett Városhidvégen pap, így az iskolát ő is ott kezdte. Ekkoriban tehát még élénken élt Kováts története a városhidvégi emberek körében. Kálmán később pápai kollégista lett, majd Pátkán tanító. Így elmondható róla, hogy végigjárta Kováts életének főbb állomáshelyeit.

38 Helyesen Városhidvég. Pusztán elírási hiba lehet ez a lexikonban.

39 Sz. KISS, KÁLMÁN ÉS BIERBRUNNER 1882, 236.

Az 1895-ben megjelenő *Pallas Nagy Lexikona* Négyessy Lászlót, a századforduló neves irodalomtörténészét és esztétáját bízta meg a Kovátsról szóló bejegyzés elkészítésével. A több száz irodalmi, verstani és retorikai szócikk írójának fő kutatási területe épp a romantika előtti, újkori klasszikus magyar líra alakulásának metrikai és esztétikai vizsgálata volt, így Kováts költészete sem lehetett teljesen idegen a számára. Ennek ellenére Négyessy lexikonbejegyzése végül nem lett egyéb, mint az előző szócikk rövidített másolata. Talán a terjedelmi korlátok miatt, talán mert túl terjengősnek vélte Kiss Károly írását, néhány adatot elhagyott, a többit azonban hűen közölte. Így került bele írásába újra a bizonytalan veszprémi vagy kaposvári bebörtönzés és halálozás, illetve a halál okaként feltételezett „önkiéheztetés” is.

Négyessynek, ha nem is éppen e szócikk megírásáért, de valami más okból valószínűleg mégis hálások lehetünk Kovátsot illetően. Elképzelhető, hogy a költő verseivel az ő híres szemináriumain találkozott először Kosztolányi Dezső, akinek a máig megjelent legszebb írást köszönhetjük Kováts Józsefről.⁴⁰

A 19. században megjelenő lexikonok utolsó, Kovátsról szóló bejegyzését Szinyeyi József írta, aki csaknem 30 évig végzett előtanulmányokat, mielőtt a lexikon 24 évig tartó kiadásába fogott volna. Szinyeyi József nagyszabású munkája a mai napig alapműve az irodalomtudománynak, mivel számos ismert és kevésbé ismert íróról ad tájékoztatást. Értéke éppen emiatt felbecsülhetetlen. Egészen napjainkig az ő lexikoncikke a legtöbbször idézett szöveg Kováts Józseffel kapcsolatban, a kutatók ugyanis ezt hívják elsőként segítségül, ha a költőről szeretnének megtudni valamit.

Szinyeyi akkor is alapos kutatást végzett, amikor Kovátsról készített előtanulmányokat. Jól ismerte az előző két lexikon adatait, és számontartotta a megjelent versesköteteket, illetve az azokhoz fűződő kritikákat. Az 1870-es és 1880-as években a *Figyelő*ben több írás is megjelent Kovátsról, ezekről szintén tudomása volt, s ráakadt Sárközy Istvánnak egy Kazinczyhoz írt levelére, amelynek segítségével pontosítani tudta Kováts József életének utolsó szakaszát. A kéziratári kutatások során pedig megtalálta Jókay József Kovátsról szóló életrajzát, amit szintén felhasználott szócikke megírásakor.

Maximalizmus bámulatba ejtő, már csak azért is, mert egy akkor már alig ismert költő esetében sem elégedett meg azzal, hogy pusztán az előző lexikonok

40 Az említett írás: KOSZTOLÁNYI 1915. Kosztolányi a *Nyugat*ban megjelent munkáját ezzel a mondatral kezdi: „Régi magyar irodalmi tanulmányaim során kezembe kerülnek Kováts József versei.” Épp ezért feltételezhető az, hogy a Négyessy-szemináriumok alkalmával ismerkedett meg Kováts verseivel. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy afféle magánkutatás során, véletlenül akadt rá Kováts verseskötetére. (Kosztolányi írását a VI. melléklet teljes terjedelmében közli.)

adatait közölje. Bejegyzése azonban nemcsak emiatt figyelemre méltó: írását az előző két forrással összevetve szembetűnik, hogy nem vette át azoktól a Kováts költeményeiről szóló, Toldy Ferenctől származó negatív kritikát, amelyről természetesen neki is tudomása volt. Helyette inkább a Kováts versek egykori népszerűségét és kéziratossági terjedését, illetve Jókay József csodálatát igyekezett munkájában kiemelni.

Döntését többféleképpen is magyarázhatjuk. Talán ő maga is kedvelte a költő verseit, s így próbált meg esélyt adni nekik egy új század küszöbén, vagy vérbeli lexikoníróként objektivitásra törekedve, nem kívánta negatívan befolyásolni olvasóit és meghagyta számukra a lehetőséget, hogy maguk hozzák meg ítéletüket, amikor Kováts verseit olvassák.

Ez a lexikonbejegyzés sokáig óriási segítséget jelentett a szórványokban megjelenő, Kovátsról szóló dolgozatok íróinak, akik olyannyira magukénak érezték Szinnyei szövegét, hogy legtöbbször hivatkozás nélkül idéztek belőle részeket.⁴¹ Mintegy 120 év elmúltával azonban úgy gondolom, hogy Szinnyei lexikonbejegyzését érdemes némi óvatossággal kezelni, és észre kell vennünk benne azokat a pontatlanságokat, amelyeket nemcsak a későbbi lexikonok örökítették tovább, hanem a Kovátsról szóló írások is. A szerkesztő állításai – bár erről ő maga egyáltalán nem tehet – hangzatos közhelyekké váltak az idők során. Mivel Szinnyei lexikonja a mai napig egyedülálló és alapvető forrás, erős a gyanúm, hogy a Kováts-csal kapcsolatos tévedéseket talán még egy új, pontosabb szócikk, vagy éppen e monográfia megírásával sem lehet majd teljesen egészében magunk mögött hagyni.⁴²

A kéziratossági másolatok divatjának megszűnésével nemcsak Kováts versei, de az életével kapcsolatos valós és olykor valótlan állítások is lassan feledésbe merültek. Ez utóbbiak talán kicsit lassabban. Az 1817-ben, majd 1835-ben megjelenő Kováts-kötetek valószínűleg nem kelthettek túl nagy feltűnést. A második verseskö-

41 Ezzel kapcsolatban nagyon találóak Pintér Jenő sorai Szinnyei munkájáról: „[Szinnyei] életének ezt a fő művét sohasem méltathatja elég hálával a magyar tudományosság. Nincs egyetlen tudomány szak sem, amely a maga történeti visszapillantásaiban mellőzhetné ezt az anyaggyűjteményt. Sajnos, akik legsűrűbben forgatják, többnyire azok idézik legkevesebbeszer. A tizennégy kötet annyira közkinccsé vált, hogy olybá veszik, mint a szótárak közkeletű anyagkészletét; ez azonban nagy méltánytalanság a szerző iránt; az igazán jóhiszemű kutató nem tekintheti szabad zsákmánynak egy emberélet gazdag szellemi termését. Ez a mű örök forrás. A jólcseggő nevek száza és ezrei fognak eltűnni az idők sodrában, amikor Szinnyei még mindig ott forog a tudósk kezén”. PINTÉR 1934, 209–210.

42 Kétségtelen tény, hogy a Kovátsról szóló 19. századi lexikonbejegyzések rendkívül nagy segítséget jelentettek és hasznosnak bizonyultak számomra is a Kováts-kutatás kezdetén, ugyanakkor a kutatás előrehaladtával e forrástípus kritikus megközelítése elengedhetetlennek bizonyult. A lexikonbejegyzések tisztázására, pontosítására a későbbi fejezetekben kerül majd sor.

tet megjelenése után született ugyan egy-egy erősen bíráló kritika Garay János és Toldy Ferenc tollából, de ezeket leszámítva senki más nem érezte égető szükségét annak, hogy Kovátsról külön tanulmányt jelentessen meg.⁴³ Az időközben megváltozott irodalmi ízlés nem igazán kedvezett költészetének, így több évtizedig úgy tűnt, Kováts végleg eltűnik a magyar írók palettájáról. Végül mégsem ez történt. Egy Csokonaival kapcsolatos tévedésnek köszönhetően neve az 1870–1880-as években többször is újra felbukkant különböző *irodalmi tanulmányokban*. 1876-ban Kőváry Béla egy rövid cikket jelentetett meg a *Figyelőben* *Kováts József, Csokonai költészeti tanítója* címmel, amelyben tévesen azt állította, hogy Háló Kováts József és Kováts József egy és ugyanazon személy, akitől Csokonai oly sokat tanult.⁴⁴

Kőváry ezen tévedésének köszönhetően a 19. század második felében Kováts élete és költészete valamelyest újra a figyelem középpontjába került, s felkeltette a korabeli irodalmárok érdeklődését. A téves adatokat közlő tanulmány megjelenése után, rövid idő alatt, még számos írás jelent meg vele kapcsolatban, ugyancsak a *Figyelő* hasábjain. Úgy tűnik, hogy bár több évtizedig nem írt Kovátsról senki, alakja mégis tovább élt az irodalmi köztudatban.⁴⁵

A tanulmányok szerzői együttesen – bár nem valamiféle előre megbeszélte terv alapján – megkísérelték rekonstruálni Kováts életrajzát, és néhányan az életmű egyes darabjainak közlésére is vállalkoztak. Céljuk ezzel elsősorban az volt, hogy tisztázzák a két Kováts József szerepét Csokonai körül, ám csak kevesen akadtak, akik ennél nagyobb jelentőséget is tulajdonítottak a költő személyének és életművének.

A 20. században Kováts alakja, noha nagyobb lélegzetű munkákra nem serkentette az irodalomtörténészeket, időről időre mégis felbukkant különböző folyóiratokban, tanulmánykötetekben, s néhány antológia verseket is közölt tőle.⁴⁶

A század elején, 1915-ben, Kosztolányi Dezső a *Nyugatban* jelentetett meg egy szép visszaemlékezést Kovátsról, amelyben egy költő szemével tekintett vissza elődje munkásságára. Ennél azonban jóval többet is tett: a kritikusokkal ellentétben költőnek merte őt tekinteni. Így ír Kovátsról és költészetéről:

43 A hivatkozott két írás: GARAY 1836; TOLDY 1838.

44 KŐVÁRY 1876.

45 Az említett tanulmányok a következők: KESZI HAJDÚ 1877; ÉDES 1877; JERNEY 1882; ILLÉSY 1885; FARKAS M. 1887; ILLÉSY 1889.

46 Az antológiákat a tanulmányok listájával együtt a III. melléklet tartalmazza. Még a múlt század elején is született olyan tanulmány, amely a két Kováts József elkülönítésére vállalkozott. Lásd: KARDOS 1908.

Nem érdektelen fellapozni ezeket a verseket ma sem. Annak pedig, aki a régi magyar szellem fejlődése iránt érdeklődik, egyenesen izgató olvasmány. Itt van egy bogaras, különc, dadogó magyar úttörő, aki fogatékos képességgel a szépet keresi. A szerszáma meggörbült. Bicskája beletört az ereje felül való vállalkozásba. De bizonyos, hogy egy távoli korban, amikor csak a legjobbak tudtak a csínről, a dalamosságról, a szók puha és kemény voltáról, aféle bolondos előfutárja az eljövendő új iránynak, a l'art pour l'art-nak. Akkor bizonyára túlbecsülték őt, de újabban – az a hitem – túlságosan lebecsülik, mikor csak »rímkovács«-nak tartják. Úgy becsülik le, hogy meg se értik. Ez a költő, aki a debreceni iskola könnyed és választékos hagyományaihoz ragaszkodik, görcsös akarattal akarta nálunk a teljes harmóniát lélek és forma közt. S félig-meddig egy megfenekelett magyar Theodor de Banville-nek, egy félszeg Stefan George-nek tekinthető.⁴⁷ [...] Kovács József különben költő. Láncoz, kalodás, tánca közben néha félrelép és akkor gyengéd, eredeti, még ma is újszerű.⁴⁸

Kosztolányi írása után mintegy két évtizeddel, Gulyás József megkísérelte felmérni Kovács életművének nagyságát, de úgy tűnik, elhatározása nem bizonyult elég erősnek, mivel egyetlen tanulmány megjelentetése után többre nem is vállalkozott e témában.⁴⁹ Ezután ismét hosszú csend következett, s csaknem fél évszázadig nem született újabb önálló tanulmány a költőről.

1982-ben Weöres Sándor és Kovács Sándor Iván megjelentette a *Három veréb hat szemmel* című rendhagyó antológiáját, azzal a nem titkolt céllal, hogy válogatást adjanak „a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból”.⁵⁰ E munka alig ismert, vagy teljesen ismeretlen versek közlésével igyekezett felhívni a figyelmet a magyar poézis gazdagságára és méltatlanul elfeledett rétegeire. Egy rövid életrajzi ismertető társaságában Kovács néhány verse is helyet kapott a gyűjteményben. Weöres, akárcsak korábban Kosztolányi, egy költő szemével tekintett ezekre az alkotásokra, és olyan szépségeket is meglátott bennük, amelyek elkerülték az irodalomtörténészek figyelmét. Kovács költészetéről – Kosztolányihoz hasonlóan – a következőket gondolta:

47 Nem véletlen, hogy Kosztolányi épp Stephan Georgére és Théodor de Banville-ra hivatkozik, ugyanis mindkét költőt jól ismerte és fordított is tőlük verseket. Utóbbihoz még verset is írt *Vers Théodore de Banville-hez* címmel.

48 KOSZTOLÁNYI 1915. (A teljes cikket a VI. melléklet tartalmazza.)

49 GULYÁS 1937.

50 WEÖRES 1982.

Sokat kanyargó, s cifrázó, keveset mondó: igazi manierista. Inkább kuriózum, mint beteljesülés, de így is becses és sajtóságos.⁵¹

A 20. század legvégén Kovács Sándor Iván – akinek a Weöres-antológia bevezető tanulmányát is köszönhetjük – egy saját antológiát jelentetett meg *Mesterkedők* címmel, amelyben Kovács József életrajza és néhány verse ismételt helyet kapott.⁵²

A 21. századba átlépve pedig, ugyancsak Kovács Sándor Iván kezdeményezésére, Kovács József születésének 220. évfordulóján a Kaposvári Egyetemen tudományos konferenciát rendeztek a költő tiszteletére, s az ott elhangzott előadásokból újabb tanulmányok születtek.⁵³ E nagyszerű kezdeményezés hatására végre úgy tűnt, hogy megkezdődhet Kovács életének és költészetének újragondolása, ám ezt, néhány rövid tanulmányt leszámítva, sajnos nem követték komolyabb tettek.

A Kovácsról alkotott képet a lexikonszócikkekén túl napjainkig erősen befolyásolják a 19–20. századi tanulmányok. Ezek között sajnos több olyan is akad, amely nemcsak téves állításokat közöl, hanem olykor erősen szubjektív, és többnyire negatív értékítélet jellemzi. Monográfiám megírása során ezért ezekre a forrásokra csak abban az esetben támaszkodhattam, ha más, közvetlen források alapján magam is úgy véltem, hogy valóban megbízható, valós információkat közölnek.⁵⁴

1.4 A nyomtatott, közvetett forrásokról

Egyes *levéltári kiadványok, iskolatörténetek és helytörténeti munkák* még abban az esetben is komoly segítséget jelentettek a kutatás során, ha nem tartalmaztak konkrét információkat Kovács Józsefről. Elsősorban – de nem kizárólagosan – a Pápai Református Gyűjtemények által kiadott munkák segítettek a kutatást, a már korábban említett iskolai dokumentumokon túl olyan lelkészi, tanítói adattárak, amelyeknek köszönhetően több adat is kiderült Kovács iskolamesteri, segédlelkészi állomáshelyeiről, valamint a vele azonos helyen tevékenykedő lelkészekről és ta-

⁵¹ Uo., 444.

⁵² Kovács S. 1999, 198–224.

⁵³ A konferencia megszervezése szintén Kovács Sándor Iván érdeme volt, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a 18–19. század fordulóján tevékenykedő, egykor nagy népszerűségnek örvendő, ún. mesterkedő költők újra a figyelem középpontjába kerüljenek. Ugyancsak az ő ösztönzésére készült számos szakdolgozat és forráskiadás is ebben a témában. Az Édes Gergelyről és Mátyási Józsefről szóló konferenciák után 2000. április 4-én Kovács Józsefről is megemlékeztek Kaposváron. A konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányok az *Irodalomismeret* 2000/1. számú kötetében jelentek meg.

⁵⁴ A Kovácsról szóló tanulmányok listája a II. mellékletben található.

nítókról.⁵⁵ A pápai kollégium történetéről szóló munkák tanulmányozása ugyan csak ezt a célt szolgálta.⁵⁶ Egy sajátos helytörténeti kiadványból pedig, amely a 19. századi kaposvári börtönéletről tájékoztat bennünket, Kováts utolsó esztendejének mindennapi életkörülményeire is következtethetünk.⁵⁷

Az elmúlt két évszázadban számos olyan irodalomtörténeti tanulmány született, amelyekben Kováts csal kapcsolatos elszórt megjegyzésekre bukkanhatunk. A legtöbb írás, amelyben Kováts mintegy mellékalakként tűnik fel, általában Csokonai Vitéz Mihályról, az alkalmi vagy mesterkedő költészetről, az epigonizmusról, a debreceni diákirodalomról vagy különböző rímelési technikákról szól. E tanulmányok szerzőiről általánosságban elmondható, hogy csak nagyon ritka esetben szóltak elismeréssel Kovátsról, ha pedig ezt véletlenül meg is tették, szinte mindig csak egy-egy pozitívumot emeltek ki vele kapcsolatban, majd ezután – rendszerint egy-egy kiragadott versrészletének segítségével – hosszasan sorakoztatták fel *ellenérveiket* esetleges költői tehetségével kapcsolatban. Ezek a munkák Kovátsot szinte mindig az irodalom peremére helyezik, egyfajta különcnek titulálva őt, aki a valódi költészetről mit sem tudva, rímfaragóként, rendületlenül utánozta mások verseit. Az irodalmi hagyományban betöltött szerepének megítélése az elmúlt évszázadok során nem sokat változott. A 19. században Toldy Ferenc két irodalomtörténeti munkája foglalkozik vele röviden,⁵⁸ a 20. században pedig Vári Emil, Alszeghy Zsolt, O. Nagy Gábor, Bán Imre, Julow Viktor, illetve Mezei Márta tanulmányai azok, amelyek ugyan csak mellékalakként, de legalább számontartják Kováts Józsefet.⁵⁹

E munkák Kovátsra vonatkozó megjegyzéseit természetesen szem előtt tartotam, a megfelelő helyeken hivatkozom is rájuk, ám adataikat ezúttal is csak abban az esetben használtam fel az életrajz és az életmű rekonstruálásához, ha más, megbízható források segítségével meg tudtam azokat erősíteni.

Reményeim szerint a következő két fejezet meggyőzően bizonyítja majd az olvasók számára, hogy az itt felsorolt források felhasználásával valóban számos félreértést sikerült tisztázni Kováts Józseffel kapcsolatban. Jelentős mennyiségű,

55 Az említett adattár: KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018. A helytörténeti munkák közül a leghasznosabbnak a következők bizonyultak: VERESS 1994; GUETH 1873; K. NAGY 1943.

56 A pápai kollégiumról sok értékes adattal szolgált a Köblös József által szerkesztett, már korábban is említett, *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861* című munka bevezető tanulmánya. KÖBLÖS 2006. Egy másik fontos mű a kollégium történetével kapcsolatban: KIS 1896.

57 A kaposvári börtön történetét feldolgozó munka: BERTA 2002.

58 Az említett munkák: TOLDY 1864–1865; TOLDY 1867.

59 Az itt említett szerzők vonatkozó tanulmányai, illetve tanulmánykötetei: VÁRI 1913; ALSZEGHY 1917; OTROKOCSI NAGY 1942; BÁN és JULOW 1964; MEZEI 1974. A tanulmányok teljes listáját a III. számú melléklet tartalmazza.

eddig nem tárgyalt, elveszettek hitt adat került napfényre; segítségükkel megkérdőjelezhetővé vált több olyan állítás a költővel kapcsolatban, amelyek az elmúlt évszázadokban gyakran csak azért nyerhettek létjogosultságot, mert sokan és sokszor írták le azokat. Azt sajnos nem ígérhetem, hogy egy rendkívül részletes, minden eddigi kérdést tisztázó Kováts-életrajz és életmű kristályosodik majd ki e könyv lapjain. A sikert inkább sok apró részlet tisztázásában látom, illetve a megfelelő helyen feltett, egyelőre még megválaszolatlan kérdésekben, amelyek többségére jó eséllyel előbb vagy utóbb a válasz is megadható lesz.

2. AZ ÉLETRAJZ

2.1. Születés és származás

Kováts József születésének helyeként a lexikonok a Veszprémhez közeli Tótvázsonyt jelölik meg, születésének pontos dátumát pedig többnyire 1780. április 1-jére teszik.

A születési hely pontosságában biztosak lehetünk, mivel maga Kováts is tótvázsonyi születésűnek vallja magát, amikor 1808-ban egy ellene folyó perben kihallgatják.¹ Születésének pontos dátumára viszont sem a periratban, sem más tőle származó autográf iratban nem találunk utalást.² A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyakönyveket tartalmazó adatbázisa mikrofilmen őrzi a tótvázsonyi református keresztelési anyakönyvet az 1738–1793 közötti időkből.³ Az 1780. áprilisi bejegyzések között valóban megtalálhatjuk egy Kováts József nevű gyermek keresztelési adatait, a hónap legelső napján, azonban mégsem valószínű, hogy ez a dátum jelölne a költő születésének pontos napját.

1 A perirat anyagáról a későbbiekben részletesen esik majd szó.

2 Sajnos még az ellene folytatott per idején készült tanúvallomásában sem említi a pontos születési dátumát, mindössze életkorát jelöli meg.

3 Az adatbázis a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának állományában lévő anyakönyvek adatait, illetve – amennyiben rendelkezésre áll – azok digitális másolatait tartalmazza. A gyűjtemény nagy része az úgynevezett mormon mikrofilmezés keretén belül készült mikrofilmek szkennelt változatai.

A református szülők és lelkészek a kor szokásai szerint arra törekedtek, hogy az újszülött megkeresztelése minél korábban megtörténjék, de csak ritkán fordult az elő, hogy már a gyermek születése napján megejtsék a szertartást. Ez leginkább a katolikus hívőkre volt jellemző, akik, ha úgy látták, a gyermek életben maradása kétséges, gyakran szükségkeresztelést is végeztek, akár már a születés ideje alatt a szülői háznál, mivel hitük szerint a gyermek csak így üdvözülhetett. A református irányzat vélekedése szerint a keresztelés nélkül elhunyt gyermek nem feltétlenül kárhozik el, így a papok és egyházi vezetők arra törekedtek, hogy (a katolikusoknál bevett szokásnak számító szükségkeresztelés teljes kiiktatásának érdekében) a keresztelés szertartását az istentiszteleti rendbe illesszék be. A keresztelés helye tehát a templomban volt, ideje pedig akár több nappal a születés után is lehetett.⁴

Fellelhető több olyan forrás is, amely 1780 márciusát említi meg Kováts születési hónapjaként, és valószínűleg nem is tévednek, de teljes bizonyossággal egyiket sem vehetjük alapul. A már korábban említett kéziratos életrajzok közül öt nemcsak az évet (1780), hanem a hónapot (március) is megadja.⁵ E szövegek azonban mind egyetlen forrásra mennek vissza, amelynek szerzőjét nem ismerjük, így a szövegekben szereplő információkat is óvatosan kell kezelnünk.

Egy másik említés ezzel kapcsolatban Stettner György⁶ Fábián Gáborhoz⁷ írt 1824-es levelében olvasható:

Ime megint egy kéréssel terhellek: Tiszt. Pap István Urat⁸ nevemmel is kérd-meg nagyon hogy Tót Vázsonyba menvén Kovács Józsefnek (ki a' mint mondják

- 4 A református keresztelési szokásokról bővebben: BÁRTH 2005, 150. 1780-ban március végére esett a húsvét, így elképzelhető, hogy emiatt is késett a keresztelés. Április elseje már az ünnep utánra esett. (Erre Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmemet.)
- 5 Az életrajzok forrásai: OSZK Kt. Oct. Hung. 590; Oct. Hung. 595; Oct. Hung. 360; TRENK R 1172; FL Ms 0079.
- 6 Stettner György (1799–1866) – későbbi nevén Zádor György – 1809-től volt a pápai református kollégium diákja, valószínűleg már ekkor hallhatott Kovátsról. Később a kollégium jogtanára lett. Pápai tanulmányaitól kezdve levelezésben állt Kazinczy Ferencsel. Egyelőre nem világos, hogy miért szerette volna Kováts József keresztelésének pontos adatait kimásoltatni az anyakönyvből, mint ahogy azt sem tudjuk, Papp István végül eleget tett-e a kérésének, és az adatok (Fábián Gáboron keresztül) végül eljutottak-e hozzá.
- 7 Fábián Gábor édesapja Fábián József volt, aki 1808-tól egészen haláláig, 1825-ig volt Tótvázsony református lelkésze. Fábián Gábor is a pápai kollégium diákja volt 1808-tól. Pápai és pesti tanulmányai után, 1819-ben egy időre visszaköltözött édesapjához Tótvázsonyba.
- 8 Papp István Stettner (Zádor) Györggyel majdnem egyidőben volt a pápai kollégium diákja (1802–1813). Lelkész, egyházi író. Elképzelhető, hogy személyesen is ismerte Kováts Józsefet a kollégiumból. 1817–1818 között tótvázsonyi káplán volt Fábián József lelkész mellett. Márton István ta-

1780ban Mártiusban született) Keresztelő levelét a' Matriculából per extensum kiírván neked küldje-meg; 's te osztán velem leveledben ne mulasszd-el közleni.⁹

Ma már sajnos nem tudjuk, hogy Stettner György honnan, illetve kitől szerzett tudomást a születési hónapról, így az ő levele sem tekinthető hiteles forrásnak.

Mivel a fentebb említett dokumentumok alapján nem állapítható meg a pontos születési dátum, úgy vélem, a későbbiekben célszerűbb a költő életrajzának közlésékor a református hagyományokat figyelembe véve egy apró módosítással élni, és az április elsejét a *keresztelés napjaként*, nem pedig születési dátumként megadni.

A keresztelést Somogyi István végezte, aki 1761 és 1783 között volt Tótvázsony református lelkésze.¹⁰ Az általa vezetett keresztelési anyakönyv bejegyzéséből kiderül, hogy a költő édesapját Kováts Sándornak hívták. Ez az adat más, általam ismert forrásokban sehol nem fordul elő. Az anyakönyvi bejegyzés sajnos nem említi az édesapa foglalkozását és az édesanya nevét sem. (Somogyi István csak kivételes esetben jegyezte fel ezeket.)

A költő családnevét a lexikonokban kétféleképpen is megtalálhatjuk. A Kováts/Kovács névváltozat nagyjából hasonló arányban fordul elő a bejegyzésekben, és ugyanez a kettősség jellemzi a tanulmányokat is. Ezt a fajta következetlenséget azonban aligha róhatjuk fel hibaként egy ennyire mindennapos név esetében. Maga a költő kizárólag a keresztelési anyakönyvben is szereplő *Kováts* alakot használta, a tőle fennmaradt aláírások mindegyike ezt a formát őrizte meg, így én is ezt használom. A keresztnév esetében az aláírások szintén következetesek, minden esetben a hosszú *ó*-s, és az *s* betű előtti aposztrófós forma, azaz *'s* szerepel az aláírásokban: *Jó'sef*. (A könnyebb olvashatóság kedvéért munkámban a mai helyesírás alapján a *József* alakot használom.)¹¹

nítványa, akit a professzor annyira kedvelt, hogy halála után a pénztárcájában hagyott egy pár soros feljegyzést, amelyben Papp Istvánt ajánlotta utódjául. A fent említett levél keletkezésekor Papp István vilonyai lelkész volt.

9 TAXNER-TÓTH 1987, 59.

10 Somogyi István, a nyelvújítási harcok jelentős képviselőjének, Somogyi Gedeonnak volt az édesapja. Ugyancsak Somogyi István volt a lelkész Pálóczi Horváth Ádám és Oroszy Julianna házasságkötésekor. 1782-ben ő adta össze a párt a tótvázsonyi református templomban. (VERESS 1994, 88.) Pálóczi Horváth Ádámnak Kováts életében betöltött meghatározó szerepéről a későbbiekben lesz szó.

11 Az említett autográf iratokról és lelőhelyükről az 1. fejezetben részletesen esett már szó. A családnév és az utónév helyesírását elsősorban a Kováts József által írt levelek, az autográf verseskötet és a pápai kollégiumi listákban szereplő aláírások alapján állapítottam meg. Mivel az aláírás minden iraton megegyezik, így ezekre külön-külön itt nem tértem ki.

A kéziratos életrajzmásolatok között több olyan is akad, amely utal arra, hogy Kováts nemesi származású volt, de az anyakönyvben nem található erre vonatkozó bejegyzés.

A Magyar Nemzeti Levéltárban mikrofilmen megtekinthető tótvázsonyi keresztelési anyakönyv eredetijét ma a pápai református kollégium levéltára őrzi.¹² Átnézve az 1738–1793 közötti adatokat, azt feltételezem, hogy az édesapa, Kováts Sándor nagy valószínűséggel nem volt mindig tótvázsonyi lakos, mivel 1738 után¹³ ilyen nevű gyermek nem született a faluban. Elképzelhető, hogy házasság révén került a faluba, amit az is valószínűsít, hogy az 1768-as tótvázsonyi úrbéri felmérésben sem a nemesek, sem pedig a jobbágyok között nem találkozunk a nevével.¹⁴ Az anyakönyvben először csak az 1775-ös bejegyzések között tűnik fel a Kováts Sándor név, ahol apaként említik, fia, János keresztelésekor. Korai lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy Kováts Józsefnek lett volna egy János nevű bátyja, mivel a Kováts Sándor név a későbbiekben többször is feltűnik még az anyakönyv bejegyzéseiben, hol apaként, hol keresztapaként. Az anyakönyvet tovább lapozva kiderül, hogy 1781-ben egy Péter nevű gyermeket keresztelnek, 1782-ben pedig egy Ferencet, azonos nevű apától. Ami pedig végképp világossá teszi azt, hogy az adott időben több Kováts Sándor nevű férfi is élt a faluban, az a következő: 1785-ben és 1786-ban is újabb Kováts József nevű gyermek születik, és mindkettő édesapja Sándor. A kérdéses időszakban tehát akár három Kováts Sándor nevű férfi is élhetett Tótvázsonyban, ami csak tovább nehezíti a családdal kapcsolatos kutatást.

Veress D. Csaba *Tótvázsony múltja és jelene* című helytörténeti munkája csupán egyetlen Kováts Sándort említ az 1780-as évekből, és róla is csak annyi derül ki, hogy a falu egyik nemesének, Tallián Józsefnek volt házas zsellére.¹⁵ Ez azonban nem elegendő ahhoz, hogy a költő édesapjának társadalmi rangját megállapítsuk, hiszen abban sem lehetünk biztosak, hogy az adat egyáltalán őrá vonatkozik-e.

12 Azt, hogy az anyakönyvet kézbe vehettem, elsősorban Hudi Józsefnek, a Pápai Református Gyűjtemények főlevéltárosának köszönhetem. Az anyakönyv megtalálása nem volt egyszerű, mivel az Országos Levéltár nem rendelkezett adatokkal az eredeti dokumentum pontos lelőhelyéről.

13 Csak 1738-tól kezdték el feljegyezni a kereszteléseket, korábbi adatok nem maradtak fenn. Kováts József 1780-ban született, feltételezhető, hogy az édesapja 20–40 év közötti lehetett fia születésekor. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az édesapa 1738 előtt született és már középvagy időszerű volt fia születésekor.

14 Tótvázsony urbáriumi adatait közli: VERESS 1994, 62–72.

15 Uo., 86.

Nem található több információ az édesapával kapcsolatban a pápai kollégium anyagaiban sem, annak ellenére, hogy a különböző névjegyzékekben a diákok neve mellett szinte mindig szerepel adat az apáról vagy gyámokról is.¹⁶ A kollégium levéltára két olyan dokumentumot is őriz, amelyekből szerencsés esetben kiderülhetne valami az apa származásáról vagy foglalkozásáról. Az egyik egy felvételi könyv, amely éppen azon a lapon sérült és hiányos, ahol Kováts József neve szerepelt korábban. A lap ép részein jól látható, hogy a diákok neve mellé feljegyezték az édesapák vagy a gyámok nevét, és időnként a foglalkozásukat is, de a lap hiányossága miatt néhány diák neve és egyéb adata hiányzik, köztük Kováts Józsefé is.¹⁷ Hogy mégis róla van szó a kérdéses helyen, azt a meglévő többi adat bizonyítja.¹⁸

A másik dokumentum a kollégium alumnusainak névsorát tartalmazza 1795-től kezdődően.¹⁹ A Látzai Szabó József által készített lista a legtöbb diák neve mellett közli az apa foglalkozását, néhány esetben megemlítve a nemesi származást is. Kováts nevét kétszer is megtalálhatjuk a listában, először egy 1795. január 10-ei bejegyzésben, majd egy április 23-aiában. Az első bejegyzés, amely igazán hasznos lehetne, át van húzva. Ebben – az utólagosan kihúzott, ám jól olvasható bejegyzésben – a következő szerepel(t):

Kováts József, Tót Vásonyi Nemes ember fia.

Majd néhány sorral lejjebb, a három hónappal későbbi bejegyzés már jóval szűkszavúbb:

Kováts József, Tót Vásonyi.²⁰

Hogy miért lett kihúzva a költő neve a januári diákok névsorából, az sajnos nem teljesen világos, mint ahogy az sem, hogy a nemesi származás tévedésből került-e

16 Kováts József pápai diákveivéről csak később esik majd szó részletesen. Az itt említett adatok nyomtatásban is megtalálhatóak: KöBLös 2006.

17 Az említett kézirat: *Pápai református gimnázium iratai: Felvételi könyv I. kötet (1797–1850/51.)*. Lelőhelye: DREL I. 7.g. Vonatkozó lapszámok: 3–11. Nyomtatott formában: KöBLös 2006, 189.

18 Az irat ugyanis utal a tótvásonyi származásra, illetve Kováts felsőöri, illetve pátkai rektorodására. Kováts József pontos beazonosítása így volt lehetséges.

19 Az említett irat: *A' Pápai Reformáta Szent Ekklé'sia Alummussainak Laistroma azoknak Alummusi idejikkel [...]*. Lelőhelye: DREKK O.1026. Vonatkozó lapszámok: 3–7, 41, 43–72, 97–100, 113. Nyomtatott formában: KöBLös 2006, 918–920.

20 Uo., 918.

Kováts neve mellé, majd később javítva lett, vagy egyszerűen csak figyelmetlenségéből maradt el a második bejegyzésből.

Az 1780. évi nagy nemesi összeírásban (*Catalogus Minorum Nobilium Possessionatorum, Inpossessionatorum Repositorum de Anno 1780. Processus Wespriemensis*) sem szerepel az édesapa neve Tótvázsony nemesei között.²¹ Kellő magyarázatul szolgálhatna az is, hogy – mivel Kováts Sándor eredetileg nem volt tótvázsonyi – nemességét máshol jegyezték be. Átnézve azonban a Veszprém Megyei Levéltár egész Veszprém vármegyére vonatkozó nemesi összeírásait, ebből az időből – és a későbbi évekből – mindössze egyetlen Kovács Sándor nevű nemesre akadtam, akiről viszont egyéb adatok alapján könnyen megállapítható, hogy biztosan nem ő volt Kováts József édesapja.²²

Kováts családjának társadalmi helyzetére a választott keresztszülők felől is igyekeztem választ találni, sajnos kevés sikerrel. A református hagyományoknak megfelelően egy-egy gyermek több keresztapával, illetve keresztanyával is rendelkezhetett, így volt ez Tótvázsonyban is a 18. század második felében. A szülők és a keresztszülők általában nem voltak rokonok, de közeli, gyakran baráti kapcsolatban álltak egymással, társadalmi rangjuk többnyire azonos volt, bár előfordulhatott az is, hogy a falu köztisztviselőiben álló személyei, nemesemberei vállalták a keresztapaságot jobbágyaik kérésére.

Kováts József keresztelésekor az anyakönyv szerint öt keresztanya és keresztapa volt jelen: Mészáros Péter, Szalai Péter, Márkus Péter, Sz[ent] Gáli Devecseri István, Udvari Bozzai János és az említettek feleségei. (Ez utóbbiak neveit nem tudjuk meg az anyakönyvből.)

A keresztapák közül hárman bizonyosan tótvázsonyiak voltak (Mészáros Péter, Szalai Péter és Márkus Péter), nevük több helyen is megtalálható az anyakönyvben és Veress D. Csaba helytörténeti munkájában is.²³ Az anyakönyvet vizsgálva jól látható, hogy ez idő tájt az öt keresztszülő nem számított soknak Tótvázsonyban, és a legtöbb keresztelésnél ilyen nagy számban voltak jelen, függetlenül a keresztelt gyermek családjának társadalmi rangjától.

21 A nemesi összeírást említi: VERESS 1994, 82. Az eredeti dokumentum lelőhelye: MNL VeML IV. 1.e.cc. Ö-215 (1780), *Nemesi összeírások*.

22 A Veszprém Megyei Levéltár teljes listával rendelkezik 1780-ból, 1819–1820-ból, illetve a köztes időszakból őriz még töredékes összeírásokat. Az itt található 1780-as összeírásban egyetlen Alexander Kovács szerepel, aki Keréktelekiben élt (Cserneki járás), egy fia (János) és egy leánya (Barbara) volt ekkoriban.

23 VERESS 1994, 67, 74, 75, 82, 101, 127.

A már említett 1780-as nemesi összeírásból kiderül, hogy két keresztszülő, Mészáros Péter és Szalai Péter tótvázsonyi jobbágy volt.²⁴ A keresztpárk között egy tótvázsonyi birtokos nemes is szerepelt: Márkus Péter. A Márkus család nemessége 1751-ben, Veszprém vármegyében lett kihirdetve, ezt követően a vármegye életében jelentős szereppel bírtak. A két másik keresztszülővel, Sz[ent] Gáli Devecseri Istvánnal és Udvari Bozzai Jánossal kapcsolatban egyelőre nem találtam közelebbi adatokat. Nagy valószínűséggel ők nem tótvázsonyiak voltak, és a nevük előtt szereplő Sz[ent] Gáli, illetve Udvari két közeli településre utalhat, az ugyancsak Veszprém megyei, Tótvázsonytól alig 12 kilométerre fekvő Szentgálra, illetve a csak néhány kilométerrel távolabbra eső Balatonudvarira.²⁵ A fentebb említett vármegyei összeírásokban mindkét név megtalálható, a Devecseri családnév gyakran felbukkan a szentgáli nemesi családok között, és talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy ugyanitt nagyon sok Kovács családnevű nemes is élt ekkoriban. Elképzelhető, hogy a keresztszülők az apa barátai vagy rokonai lehettek, épp emiatt úgy vélem, hogy a Kovács József származásával kapcsolatos további kutatásokat érdemes lehet e két keresztszülő felől, illetve az említett települések helytörténeti visszaemlékezései nyomán – amennyiben vannak ilyenek – megközelíteni a későbbiekben.

A fentiek fényében mindenesetre az elmondható, hogy a három nemesi és két jobbágy származású keresztszülő kiválasztása csak újabb bizonytalanságra ad okot.

Két lehetőség merülhet fel e kérdés kapcsán. Egyrészt elképzelhető, hogy a nemesi származással kapcsolatos bizonyítékokat valahol máshol kell keresni, hiszen a család más vármegyéből is származhatott. Másrészt az is lehetséges, hogy maga a család rendelkezett valamiféle nemesi öntudattal, csak épp az ezt bizonyító okiratot nem tudták bemutatni a nemesi összeírások idején.

Az, hogy az első kéziratos életrajz (egyelőre ismeretlen) szerzője megemlíti a nemesi származást, két okkal is magyarázható.²⁶ Egyrészt hallhatta ezt magától Kovátsától vagy a költő egy közeli ismerősétől is, és eszébe sem jutott, hogy kétel-

24 Róluk csupán annyit tudunk meg az összeírásból, hogy 6/8 hold belső telekkel rendelkeztek. Mészáros Péter a Kazay család jobbágya volt.

25 Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy létezik egy Tolna megyei Udvari és egy Baranya megyei Udvar nevű település is Magyarországon. Bár mindkettő távolabb esik Tótvázsonytól, mint Balatonudvari, ez mégsem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Kovács keresztpárja távolabbról érkezett volna a keresztlőre.

26 A nemesi származást mind a nyolc korábban említett (egy forráson alapuló) kéziratos életrajz megemlíti.

kedjék a költő nemesi voltában, másrészt az is elképzelhető, hogy egy híres-hírhedt Kováts-vers alapján ő maga jutott erre a következtetésre.

A kopottabb nemesekhez című, sokáig nagy népszerűségnek örvendő vers meglehetősen enigmatikus utolsó két sorában, mintha maga a szerző is lebegtetni szeretné ezt a kérdést:

Én nemes vagyok, de nem tudom, a nagy Nem'
Fényétől megvakult Apám az e', vagy nem!²⁷

Bár sem a nemesség meglétét, sem pedig annak hiányát nem sikerült egyértelműen bizonyítani az említett iratok alapján, az kétségtelen, hogy a nemesi származást megemlítő első kéziratos életrajz, majd annak számos másolata jelentős befolyással bírt a költő halála utáni évtizedekben kialakuló, és a későbbiekben is tovább élő Kováts-képre. Ennek egyik fontos eleme épp a költő nemesi származása lett.

2.2. Tótvázsonyi évek

Kováts József életének első tizennégy évről szinte semmi bizonyosat nem tudunk. Az valószínű, hogy gyermekkorát Tótvázsonyban töltötte, hiszen Pápára való beriratkozásakor, tizenöt évesen is tótvázsonyinak vallotta magát, így tanulmányait is a helyi református iskola falai között kellett elkezdenie.

Veress D. Csaba helytörténeti munkájából és Hudi József tanulmányaiból szépen kirajzolódik, milyen is volt az élet Tótvázsonyban a 18. század utolsó évtizedeiben.²⁸ A tótvázsonyi nemesség, valamint az őshonos, nem nemesi lakosság zöme ekkoriban református volt. Bár a falu a török hódoltság idején elnéptelenedett, 1671-től újra a lakott települések között említették. A 18. század elejétől hosszú időn keresztül az Oroszy család volt a falu legnagyobb birtokosa.²⁹ Kováts József idejében a család egyik művelt tagja, Oroszy Pál (1763–1833) élt Tótvázsonyban, aki a református gyülekezet meghatározó tagjának számított. Felvilágosult és széles látókörű köznemes volt, aki 17 éves korától gyűjtötte a könyveket (a klasszikusok mellett elsőszeretettel vásárolt magyar nyelvű nyelvészeti és szépirodalmi munkákat is), és halála után gazdag könyvtárat hagyott hátra.

²⁷ Autográf kézirata: CSK K 205, 92.

²⁸ Lásd Hudi József két munkáját ezzel kapcsolatban: HUDI 1993, 48–53; HUDI 2002.

²⁹ A Közép-Dunántúlon ismert és tekintélynek örvendő Veszprém és Zala megyei köznemesi család számos tagja vármegyei tisztséget viselt, amit a család tekintélyének és befolyásának növelésére használtak fel.

Az Oroszy családon kívül több irodalomkedvelő, művelt nemesi família is élt itt ekkoriban. Voltak itt birtokai a Kazay családnak,³⁰ és szintén itt élt a már korábban említett, csaknem 22 esztendeig református lelkészként tevékenykedő, nemesi származású Somogyi István.

A Kazay, Somogyi és Oroszy família tagjai voltak a helyi református egyház fő patrónusai is, e családok férfitagjai közül többen vármegyei és egyházkormányzati tisztséget töltöttek be, s nemcsak olvasták, hanem gyarapították is a magyar irodalmat.³¹

A tótvázsonyi reformátusok – patrónusaiknak is köszönhetően – egy békés, szabályozott és rendezett egyházközséget tudhattak magukénak, iskolával, templommal kizárólag csak ők rendelkeztek ekkoriban a faluban.³²

Kováts József gyermekkorában a református lelkészi hivatalt Somogyi István (1761–1783 között), majd Tamassa Ferenc (1783–1793 között), később a nyugati egyetemeket is megjárta Naszályi János (1793–1807 között) töltötte be. A leglátványosabb gyarapodás Naszályi tevékenykedése alatt történt. Új hivatalába lépve gondja volt az egyházi épületek felújítására, tornyot emeltetett a templom elé (1793–1794), s jól működő presbitériumot szervezett. 1793-ban a falu előjárói egyházi törvényeket is alkottak, amelyek részletesen szabályozták az egyházközség működését.³³ A helyi református iskola tanítója Kováts gyermekkorában Barcza Mihály (1768–1789), majd később Tapodi Péter (1790–1797) volt.³⁴

Kováts egy olyan faluban tölthette el gyermekéveit, ahol egy református család fiaként jó esélye volt művelt nemesi családok pártfogásába kerülni. Az egyháztól és az iskolától megkaphatta mindazt a támogatást és tudást, amelynek segítségével

30 Kazay Gábor (1763–1840) lett a második férje Oroszy Juliannának, aki 1793-ban vált el első férjétől, Pálóczi Horváth Ádámtól.

31 Hudi 2002, 11.

32 A katolikus plébánia csak 1817-ben jött létre, a tótvázsonyi katolikus templom 1818-ban épült. Ekkor kezdődött csak meg a katolikus anyakönyvezés is. Uo., 12.

33 Uo.

34 VERESS 1994, 61. Az adat csak részben származik Veress D. Csaba helytörténeti munkájából, mivel ő – tévesen – úgy véli, Barcza Mihályt Tóth József követte a tanítóskodásban. Munkájában 1789–1805 közé teszi Tóth szolgálati idejét, ezt azonban két másik forrás is cáfolja. Tóth csak 1798-ban kezdte meg munkáját Tótvázsonyban. Akárcsak Kováts, ő is pápai diák volt, minden bizonnyal ismerték is egymást. 1798-ban írta alá az iskolai törvényeket, neve mellett a tótvázsonyi rektorkodást említik meg. Lásd erről: KÖBLÖS 2006, 775. A Pápai Református Gyűjtemények Levéltárának iskolai rektorokkal kapcsolatos online *Adattára* szerint 1800-ig maradt Tótvázsonyban. Őt váltotta Vári Szabó Sámuel (1800–1802), aki szintén pápai diák volt. (KÖBLÖS 2006, 105.) Ugyancsak az *Adattárból* tudható, hogy Barcza Mihályt Tapodi Péter követte 1790-ben. (Kováts József ekkor tíz éves volt.) Az *Adattár* elérhetősége: http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1399&Itemid=84, hozzáférés: 2021.11.30.

vel később a pápai református kollégiumba kerülhetett, még abban az esetben is, ha esetleg anyagi helyzete ezt nem tette volna lehetővé. Erre bizonyíték lehet az, hogy Kováts tanulmányi ideje alatt és az 1800-as évek elején is több tótvázsonyi ifjú tanult Pápán, nemesi és nem nemesi családokból egyaránt.³⁵

A Kováts család tótvázsonyi életéről elsődleges források híján mindeddig nem sok derült ki, és az a csekély mennyiségű adat, amely egyelőre rendelkezésünkre áll, sajnos nem teszi lehetővé, hogy Kováts gyerekkorának akár csak néhány apró részletét is megismerjük. Ha nem kerülnek elő újabb, ezzel kapcsolatos források, ez valószínűleg így is marad.

Kováts egész életében tótvázsonyinak vallotta magát, mégis felmerül annak a lehetősége, hogy szülei és testvérei – ha voltak – nem maradtak életük végéig ebben a faluban. A település második, 1793 és 1837 között vezetett vegyes anyakönyve már születési, házasodási és halálozási bejegyzéseket is tartalmaz, szintén a pápai levéltár őrzi,³⁶ és meglepő módon ebben már sehol sem található az édesapa, Kováts Sándor neve, illetve utalás a feleségére vagy a gyermekeire. A korábban vizsgált keresztelési anyakönyvvel ellentétben, amelyben neve – vagy legalábbis ez a név – többször is felbukkant, a későbbi anyakönyvben már egyáltalán nem szerepel.

Az új, vegyes anyakönyvet 1793-ban Naszályi János kezdte el vezetni; bejegyzései rendkívül alaposak voltak, és a későbbi lelkészek is híven követték példáját. A keresztelési adatoknál nemcsak az édesapák, de az édesanyák nevét is feljegyezte, s a keresztpák nevei mellé odakerültek a keresztanyák nevei is. A Kováts családra azonban a keresztelési anyakönyvben sehol nem történik utalás, de a halálozási bejegyzések között sem található adat sem Kováts Sándorról, sem a feleségéről, sem pedig a gyermekeikről, annak ellenére, hogy az anyakönyv viszonylag hosszú időt dokumentál. Az utolsó, 1837-es bejegyzések idején a szülők – ha még éltek – már legalább 70 évesek voltak. (Előfordulhatott természetesen, hogy ennél magasabb életkort éltek meg, bár az adott korban nem ez volt a jellemző.)

A házasulandók nevei között sem található olyan bejegyzés, amely Kováts Sándort mint tanút, vagy valamely gyermekét kiházasító apát említené meg, így komolyan számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a család elköltözött Tótvázsonyból. Hogy pontosan mikor és hová, az egyelőre nem tudható. Amikor Kováts József 1795-ben felvételt nyert a pápai kollégiumba, még mindig tótvázsonyi

35 Pápai diák volt például Mészáros Ferenc 1793-tól és Mészáros János 1799-től. Ők ketten mindenképpen ismerték Kovátsot személyesen is. Az 1800-as évek elején találhatunk diákokat a tótvázsonyi kötődésű Somogyi, Fábán és Oroszi családokból is: Somogyi Benjamin (1802); Fábán Gedeon (1810); Oroszy László (1819). Lásd erről: Köblös 2006, 190, 196, 199, 227, 424, 433, 467.

36 DREL III. 252. 1.d.1.k, *Vegyes anyakönyv 1793–1837. A tótvázsonyi Református Egyházközség iratai, 1682–1981.*

lakosnak vallotta magát, sőt az 1807-ben született tanúvallomásában sem említ más települést származása helyéül.

Rendelkezünk még egy, Tótvázsonyra vonatkozó adattal Kováts József egyik leveléből, amelyet 1806. szeptember 27-én írt. Ebben a következő kérdést teszi fel a levél címzettjének, Horvát Istvánnak:

Nem tudom 1804-be T. Vásonybol utasított Irásomat tettszett é venni?³⁷

Ebből tehát kiderül, hogy Kováts 1804-ben valamennyi ideig szülőfalujában tartózkodott. Az elveszett 1804-es levél hiányában sajnos nem lehet tudni, hogy vajon a családját látogatta-e meg, vagy esetleg a család nevében régi ügyeket rendezett el, mint ahogyan az sem ismeretes, rövidebb vagy esetleg hosszabb ideig tartózkodott-e ott akkortájt.

Ha a szülők máshová költöztek is, a fiuk valószínűleg nem túl gyakran látogathatta őket iskolai tanulmányai idején és a későbbiekben sem, amikor már rektorként, illetve segédlelkészként tevékenykedett. Ennek ellenére szülőhelye és gyermekévei minden bizonnyal meghatározó élményt jelentettek számára, és büszke volt tótvázsonyi származására, amelynek feltételezhetően a pápai kollégiumba való felvételét is köszönhette.

2.3. Tanulmányok: Veszprém (?) és Pápa

A 19. század elején keletkezett kéziratos életrajzok Kováts tanulmányainak következő állomásaként Pápát jelölik meg, ellentétben a század végén keletkezett lexikoncikkkel, amelyek szerint egy rövid veszprémi kitérő előzte meg a pápai diákéveket.³⁸ A veszprémi időszakra – bármennyi lexikonutalás is történt rájuk – egyelőre nem sikerült meggyőző bizonyítékot találni.³⁹

37 OSZK Kt. Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

38 A kéziratos életrajzokról már bővebben esett szó. A veszprémi tanulmányokat megemlítő lexikonokról szintén. Röviden ezek: Sz. KISS, KÁLMÁN és BIERBRUNNER 1882, 235. (*Uj magyar Athenas*); Pallas X, 844; SZINNYEI VI, 1295. Alapvetően megfigyelhető, hogy a 19. századi lexikonok még fontosnak tartják a veszprémi tanulmányok megemlítését, a 20. századra ez az információ eltűnik a lexikonbejegyzésekből, kivétel: Révai XII, 102; HORTOBÁGYI 1928, 100 (*Somogyi Helikon*). A pápai tanulmányokat szinte valamennyi lexikon számontartja.

39 Leginkább azért kell óvatosan kezelnünk ezt az információt, mert nagy valószínűséggel a lexikonkészítők ellenőrzés nélkül vették át az adatot a korábbi munkákból.

A pápai kollégium iratai szerint Kováts 1795 áprilisában, alig tizenöt esztendősen kezdte meg tanulmányait Pápán, így Veszprémben csakis előtte tanult, és csupán néhány esztendeig. A város református iskolája hosszas, mintegy 65 évnyi szünet után, csak 1783-ban nyitotta meg újra kapuit,⁴⁰ és csak ekkor sikerült a 300-nál is több református vallású családnak elérnie azt, hogy engedélyezzék számukra templomuk felépítését és a közös istentiszteleteket. Az 1790-es évek első felében – amikor esetleg Kováts József ott tanult – a veszprémi református közösség lelkésze Kocsi Horvát Sámuel (1783–1806 között) volt, a diákok tanítója pedig Fodor Miklós (1783–1799 között).⁴¹ Mivel az iskola 19. századi működéséről csak nagyon kevés információ található a nyomtatott kiadványokban, úgy tűnik, Kováts veszprémi tanulmányainak megerősítésére vagy éppen cáfolatára a későbbiek folyamán további kéziratári kutatásokra van szükség.⁴²

Kováts pápai diákéveivel kapcsolatban szerencsére ennél jóval több adattal rendelkezünk.⁴³ Bár a kollégium nem rendelkezik egy egységes szerkezetű, az adott korszakot teljes egészében átfedő matrikulával, az egyes diáknév sorok segítségével mégis jól nyomon követhetők Kováts iskolaévei, illetve tanulmányi előmenetele. A kutatás szempontjából az egyik legfontosabb forrásnak egy vegyes tartalmú, díszes bőrkötésű kötet bizonyult, amely a *Matricula Collegii Papensis* nevet viseli, és jelenleg *Felvételi könyv 1797–1850/51* címmel tartják nyilván a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában.⁴⁴

Ez az irat számos adatot tartalmaz az egykori pápai diákokról: a felvételt nyert ifjak neveit, néhány személyes adatot róluk, teljes diáknév sorokat, a tanulók előmenetelével kapcsolatos feljegyzéseket, valamint a rektornak kirendelt diákok névsorát. A feljegyzések között megtaláljuk az iskola törvénykönyvét és az azt aláíró diákok neveit is. A *Felvételi könyv* rendszere nem egységes, mivel több kéz

40 A veszprémi református egyház történetéről bővebben: THURY 1893.

41 Uo., 36–87.

42 Azzal kapcsolatban, hogy vajon van-e esélye annak, hogy találok valamilyen listát a veszprémi iskola tanulóiról az adott időszakból, Hudi Józsefet, a pápai levéltár vezetőjét, és Jakab Rékát, az MNL Veszprém Megyei Levéltárának munkatársát is megkérdeztem. Sajnos egyikük sem volt túl bizakodó ezzel kapcsolatban. 2018-ban megjelent egy konferenciakötet, amely foglalkozik a Veszprémi Egyházmegye múltjával, de csak a 16–17. századi történésekre koncentrál: KARLINSZKY és VARGA 2018. A későbbi időszakot tárgyaló nagyobb összefoglaló munkák pedig sajnálatos módon nem térnek ki olyan apró részletekre, mint az iskolai diákság név szerinti felsorolása.

43 Mindez köszönhető a már korábban többször is említett, Köblös József által szerkesztett forráskiadványnak, amely a pápai kollégium diákjaival kapcsolatban közöl adatokat: KÖBLÖS 2006. Ez a munka nagy segítséget jelentett Kováts pápai diákéveinek feltérképezésekor.

44 A *Felvételi könyv* a levéltár I. 7. g. állagában található, anyaga négy részre tagolódik. Erről lásd bővebben: KÖBLÖS 2006, 13–14.

írta, többféle szempontrendszer alapján, s gyakran előfordult, hogy a korábbi bejegyzéseket további adatokkal egészítették ki.

Egy másik fontos forrásanyag a Kováts-kutatások szempontjából az a kemény borítású, 114 oldalas gyűjtemény, amely az 1795–1799 közötti alumnus diákok névsorát, valamint a diákok pénztárának bevételét és kiadását tartalmazza, más egyéb adatok mellett.⁴⁵

Kováts neve ebben a munkában tűnik fel először, egy olyan 1795-ös alumnusi listában, amelyet Látzai Szabó József készített.⁴⁶ Látzai Szabó 1791-től egészen 1805-ig volt a kollégium második professzora Márton István mellett.⁴⁷ A Történelmi–Nyelvészeti Tanszék professzoraként ő maga is ismerte és tanította a leendő költőt. Feljegyzéseiből kiderül, hogy Kováts József 1795. április 23-án kezdte meg tanulmányait a kollégiumban.⁴⁸ A lista szerint tizenheten iratkoztak be januárban, akikhez Kováts egymaga csatlakozott tavasszal, és még ugyanebben az évben további öt diák iratkozott be, de ők csak a nyár vége felé, illetve az őszi időszakban.

Az ekkor mindössze tizenöt éves diák meglévő tudásával kapcsolatban csak találgathatunk. A kollégium legmagasabb oktatási szintje ebben az időszakban valahol a mai gimnázium és egyetem között helyezkedett el. Klasszikus formája a képzés egészét felölelte, alsó, középső és felső tagozata egyaránt volt. Alsó tagozatán elemi oktatás folyt, középső tagozata egy korabeli városi gimnázium tananyagához volt hasonló, felső tagozatán – amely a kollégium életének nehezebb időszakában időnként elég redukált volt⁴⁹ – filozófiai és teológiai tárgyakat oktattak.

Az iskola egyetemi végzettséget nem adott, így a tudományos fokozatok megszerzéséhez valamely külföldi egyetem látogatására is szükség volt.⁵⁰ A kollégium

45 A könyv a kollégium könyvtárának kéziratárában található: DREKK O.1026. Erről az iratról bővebben: KÖBLÖS 2006, 16.

46 DREKK O.1026, 3–7. Lásd: KÖBLÖS 2006, 918.

47 Látzai Szabó József (1761–1828) református lelkész és tanár volt. Tanulmányait Kassán és szülővárosában, Sárospatakon végezte, majd 1789-ben külföldre ment, előbb Utrechtben, majd Göttingenben tanult. 1791-ben az újraéledő pápai kollégium hívta meg tanárnak. 1805-ben lett Lepényi lelkésze, majd 1807-ben Sárospatakra ment lelkésznek és a sárospataki kollégiumban tanított gyakorlati teológiát. Itt is halt meg 1828-ban. A *Prédikátori Tárházat* Fábíán Józseffel közösen szerkesztette 1805–1808 között. Versek, tankönyvek írója.

48 Találunk ugyan egy 1795. január 10-ei bejegyzést is ugyanitt, a „bejövetei idő” megjelöléseként, de ezt a bejegyzést utólag áthúzták, így valószínűleg a későbbi dátum lehetett a pontos. Arra sajnos egyelőre nincs magyarázat, mi lehetett az oka annak, hogy Kováts csak három és fél hónappal később kezdte meg tanulmányait, mint diáktársainak többsége.

49 A kollégium adásztvelei korszakában (1753–1784) felső tagozat nem is volt, csak 1794-ben indulhatott újra. Az akkori két professzor (Mándi Márton István, Látzai Szabó József) által készített törvények csak 1794. november 2-án léptek életbe.

50 KÖBLÖS 2006, 28.

növendékei közé bármely életkorban, bármilyen tanultsági szinttel lehetett jelentkezni. A rektor feladata volt, hogy felmérje a jelentkezők tudásszintjét, és megtudja, korábban milyen iskolákba és mennyi ideig jártak a diákok.⁵¹

Kováts József tótvázsonyi és – lehetséges – veszprémi iskolaévei minden bizonnyal kellő alapot nyújtottak ahhoz, hogy már ne kelljen az elemi oktatásban részt vennie. Ahogy arról már korábban szó esett, Tótvázsonyban Kováts Barcza Mihály és Tapodi Péter tanítványa volt, akik több éven át láttak el tanítói szolgálatot a jól szervezett református közösségben. Valószínűleg arra is gondjuk volt, hogy a kezeik alól kikerülő, majd Pápán további tanulmányokat folytató diákok megfelelő alapokkal rendelkezzenek. A lehetséges veszprémi tanulóévek pedig csak tovább erősítik azt a feltevésemet, hogy Kováts elég felkészült volt ahhoz, hogy belépéskor már középfokú tanulmányokat folytasson a kollégiumban. E feltevést igazolni látszik az a tény, hogy két évvel a pápai tanulmányok megkezdése után, egy 1797-ben készített listán Kováts neve már a teológus és filozófus diákok között szerepel, akik felső tagozatos tanulmányaikat végezték.⁵²

A felső tagozat megkezdéséhez Kováts Józsefnek tehát mindössze két évig kellett középfokú tanulmányokat folytatnia, annak ellenére, hogy ekkoriban a gimnáziumi képzés akár 5-6 év is lehetett.⁵³ A kollégiumban az 1730–1750-es évektől öt gimnáziumi osztály létezett (declinista, coniugista et comparista, grammata, syntaxista, poeta),⁵⁴ illetve 1785-től egy hatodik osztály is, a rétorok és logikusok osztálya. (Őket korábban valószínűleg a felső tagozathoz sorolták.) Arról sajnos nincs adatunk, hogy Kováts pontosan mit tanult a gimnáziumi évek alatt, de a rövid, mindössze kétesztendő időszak arra enged következtetni, hogy Pápára érkezve a 15 éves ifjú már megfelelő latintudással rendelkezett ahhoz, hogy ne okozzon gondot számára a középfokú oktatás felsőbb évfolyamaiba való azonnali becsatlakozás. Az 1797-es teológus és filozófus diákok listáját átnézve látható, hogy a tanulók csaknem fele minimum 5 évig tanult a kollégiumban, mielőtt a felső tagozatba léphetett volna, és csak 20%-uk vett részt – köztük Kováts is – rövidebb, egy vagy két esztendeig tartó képzésben.

Kováts József pápai tanulmányai kapcsán egy másik kérdésre a válasz egyelőre még várat magára. Ki szorgalmazhatta azt, hogy Kováts ösztöndíjas/alumnus diákként felvételt nyerjen a kollégiumba?

⁵¹ Uo., 30.

⁵² DREL I. 7. g, 3–11. *Pápai református gimnázium iratai: Felvételi könyv I. kötet 1797–1850/51*. Lásd: Köblös 2006, 186.

⁵³ Uo., 33. Mindez csak megerősíteni látszik a veszprémi gimnáziumi éveket és további kutatásokra ösztönöz ezzel kapcsolatban.

⁵⁴ Ez alól kivételt képez az az időszak, amikor a kollégium Adásztevelen működött (1753–1784).

A kollégiumba járó tanulók zárt társadalmat alkottak. Egymás közötti hierarchiájukat két tényező szabta meg. Egyrészt számított az, hogy melyik osztályba jártak, de még ennél is fontosabb volt az, hogy milyen jótétemények és ösztöndíjak birtokosai voltak.

A Látzai Szabó-féle lista, ha nem is ad egyértelmű választ a fenti kérdésre, mégis tartalmaz némi információt ezzel kapcsolatban, hiszen a professzor nemcsak a diákok kollégiumba való belépésének és kimenetelének idejét jegyezte fel, hanem az alumnusok kasszájába történő befizetéseket és a pénzkivételeket is.⁵⁵

Kováts tanulóvei idején több alapítvány is támogatta a diákokat, és maga az egyházközség is tartott 30 alumnust. Ebben az időben különbséget tettek az egyházközség támogattottjai, illetve a patrónusok és egyházmegyék ösztöndíjasai között. Az előbbieket alumnusokként, az utóbbiakat beneficiátusokként, jótétemnyesekként emlegették. Az egyházközség természetben adta ki alumniumát, vagyis étkeztette támogattottjait, emellett némi készpénzt is juttatott számukra, míg a beneficiátusok az iskola kasszájába befizetett pénzből lakhattak és tanulhattak a kollégiumban. Az egyház alumniumaira az egyházközség consistoriuma vette fel a diákokat a professzorok kezdeményezésére, a beneficiátusokat pedig vagy a professzorok, vagy maguk a patrónusok ajánlották be. Az egyház alumnusainak saját vagyona, törvényei és külön számadáskönyve volt.⁵⁶

Látzai Szabó listájának címe beszédesen kezdődik: *A' Pápai Reformáta Szent Ekklé'sia Alumnussainak Laistroma...* Az 1795-ös belépő diákok között húsz társával együtt Kováts József neve is ott szerepel az alumnusok között, így feltehetően tanulmányi költségeinek jelentős részét, azaz az ellátását és a lakhatását az egyházközség finanszírozta.

A számadáskönyvből az is kiderül, hogy Kováts beiratkozásának napján, 1795. április 23-án két forintot fizetett be az alumnusok kasszájába. Arról egyelőre nem rendelkezünk adatokkal, hogy ezt az összeget, illetve megélhetésének további költségeit egy patrónus ajándékozta-e neki – és ha igen, akkor ki volt ez a jótévő –, vagy maga a család gondoskodott-e a fiúról a pápai diákévek alatt.

A Látzai Szabó által lejegyzett lajstrom öt pontban kifejtett szabályai szerint minden belépő diáknak ekkora nagyságú összeggel (azaz két forinttal) kellett gyarapítania a kasszát, amelyből a kollégium gondoskodott a diákok „csészéjéről”, azaz ételhordó/tároló edényükről, illetve egyéb közös költségekről.⁵⁷ A be-

55 DREKK O.1026, 3–7. Lásd: KÖBLÖS 2006, 920–922.

56 Uo., 36–37.

57 Az ételhordó edények „kopása” volt az, amit a diákoknak meg kellett fizetnie, nem pedig az étkezésüket.

fizetett összegből 15 krajcár akkor is levonásra került, ha egy diák rövid idő után úgy döntött, mégsem kíván a kollégium falai között maradni. A diákok havi ételhordására két-két krajcárt számoltak fel minden hónapban. Ha pedig valamilyen kárt okoztak, azt is ebből az összegből fizették. Amikor 1797. január 12-én Kováts befejezte gimnáziumi tanulmányait, 1 forint 3 krajcárt kapott vissza a korábban befizetett összegből, azaz szűk kétéves ott tartózkodásáért 57 krajcárt számolt fel a kollégium. Ha ebből levonjuk a kötelezően bennmaradó 15 krajcárt, kiszámítható, hogy a fennmaradó 42 krajcár épp 21 hónapnyi étkeztetésnek felelt meg, amennyi idő szükséges volt számára a középfokú oktatás befejezéséhez.⁵⁸

A fennmaradó összeg felvétele és a neve melletti kilépésére vonatkozó bejegyzés azonban nem jelenti azt, hogy Kováts véglegesen elhagyta volna a kollégiumot. Kis Ernő szerint a tavaszi vizsgákat ekkoriban Gergely-nap hetében tartották, azaz valamikor március 12. táján, így aligha valószínű, hogy a gimnáziumi tagozatot befejező diákok – köztük Kováts – ennél korábban távoztak volna.⁵⁹ Ami bizonyos, hogy 1797. május 22-én Kováts József neve újra ott szerepelt egy kollégiumi listán, a már említett teológus és filozófus diákok között.⁶⁰ Elképzelhető, hogy ez a májusi lista nem a beiratkozás első napján készült, hanem csak hónapokkal később, mintegy rögzítéseként az akkori tanulmányi adatainak. Ha valóban ez történt, akkor Kováts talán el sem hagyta a kollégiumot, hanem rögtön megkezdte felsőfokú tanulmányait a gimnáziumi évek után.⁶¹ Sajnos e képzés anyagi költségeiről, az esetleges befizetésekről nem rendelkezünk konkrét információval. Talán anyagi támogatásra ekkor már nem is volt szüksége, hiszen a filozófus és teológus diákok maguk is elegendő pénzt kereshettek ahhoz, hogy tanulmányaikat önállóan finanszírozhassák.

A felsőfokú tanulmányok megkezdése nagy változást hozott a tanulók életében. A kollégiumi rendszer szerint ekkor váltak csak igazi diákokká, a coetus (a diákság önkormányzati szervezete)⁶² teljes jogú tagjaivá, akiknek esküt kellett tenniük a kollégiumi törvények betartására, amit azzal is kifejezésre juttattak, hogy aláírták a törvénykönyvet. Filozófiát és teológiát tanultak, és azok, akik rektori,

58 A krajcár mint váltópénz a 18. században jelent meg, 1754-ben vált fő váltópénzzé és 1892-ig volt forgalomban. 1857-ig 1 forintnak 60 krajcár felelt meg.

59 Lásd Kis Ernő munkáját a pápai kollégium történetéről: Kis 1896, 114.

60 DREL I. 7. g: 3–11. *Pápai református gimnázium iratai: Felvételi könyv I. kötet 1797–1850/51*. Lásd: Köblös 2006, 186–189.

61 Kis Ernő könyvében részletesen bemutatja a pápai kollégium ezen időszakát is. Állítása szerint ebben az időben egy évben kétszer engedélyeztek a diákok számára iskolai szünetet: júliusban egy teljes hónapot, és további két hetet az őszi vizsgák után, szüret idején. Kis 1896, 114. Ez alapján tehát az általam említett időszakban épp nem volt iskolai szünet.

62 Magyar elnevezése: Deáksági Társulat volt.

prédikatori, azaz egyházi pályára készültek, magukra öltötték a tógát is.⁶³ A törvénykönyvet kizárólag csak azok a diákok írhatták alá, akik előzőleg megjelentek a lelkészek és az egyház patrónusai előtt nyilvános vizsgálaton. Az 1797-es törvénykönyv szerint a jelentkezőknek előző iskolájukból bizonyítványt kellett hozniuk, csak ennek bemutatása után írhatták alá a törvényeket. Nagy valószínűséggel ezt a bizonyítványt Kováts még 1795-ben, gimnáziumi tanulmányai megkezdésekor bemutatta, így ekkor már, a pápai kollégium régi diákjaként ilyen igazoló dokumentumra nem volt újból szüksége.⁶⁴

Pápán a felsőfokú oktatás csak néhány évvel korábban indult újra, a kollégium két energikus professzorának, Mándi Márton Istvánnak és Látzai Szabó Józsefnek köszönhetően. 1793-ban nekik sikerült elfogadtatniuk az egyházközséggel az akadémiai tagozat létrehozásának tervét, majd az 1794-es nyári vizsgákat követően Márton István felvette az első hallgatókat a felsőbb tudományok hallgatására. Egy évvel később született határozat arról, hogy a filozófiai és teológiai tanulmányok egy hároméves képzés keretén belül folynak majd, és 1796-ban az egyházkerületi gyűlés ezt el is fogadta. (1805-től a Teológiai Akadémia négy évfolyamos lett.)⁶⁵ E fontos lépéseket követően a kollégium szerkezete ismét teljessé válhatott, és ezek után már könnyebben megtörténhetett a kollégium egyházkerületi anyaiskolaként való elismertetése is.⁶⁶

Az ekkoriban Pápán tanuló ifjúság tehát abban a szerencsés helyzetben volt, hogy továbbtanulásuk végett nem kellett az ország távolabbi részeibe, Debrecenbe vagy Sárospatakra vándorolniuk, hanem folytathatták megkezdett tanulmányaikat Pápán, a kollégium jól ismert falai között. Ez nagyban növelte annak az esélyét, hogy a felsőbb tanulmányok befejezése után rektorként, majd néhány éves tapasztalatszerzés után esetleg prédikátorként is állást találjanak egy-egy dunántúli településen. Sokuk számára – megfelelő anyagi forrás híján – az egyetlen esélyt a továbbtanulásra kizárólag Pápa jelenthette, hiszen dunántúliként legtöbbjük csak itt kaphatott egyházi támogatást vagy patrónusi ösztöndíjat. Felmerül a kérdés, vajon Kováts József folytatta/folytathatta volna-e tanulmányait más református kollégiumban, ha nem indul újra a felsőfokú képzés Pápán épp ekkoriban.

A már említett 1797-es teológus és filozófus diákok listája érdekes adatokkal szolgál azzal kapcsolatban, kikkel is tanult együtt Kováts ez alatt a néhány esztendő alatt, és milyen életút is várt rá az iskola befejezése után. A mintegy 67 fős

63 Köblös 2006, 33.

64 Uo., 34.

65 Lásd erről: HUDI és MEZEI 2000, 14.

66 Köblös 2006, 35–36.

diaktársaság jó része már korábban megkezdte tanulmányait a kollégiumban, legtöbbször 1790–1795 között iratkozott be, így Kováts a régi tanuló társakkal együtt már egy jól ismert közegben kezdte meg új típusú képzését.⁶⁷ Legtöbbször Veszprém (19), Komárom (12), Vas (7), Somogy (5), Pest (5) és Fejér (4) vármegyéből érkeztek, de tanult itt néhány diák Zala (2), Szabolcs (2), Csongrád (2), Abaúj (2), Győr (1), Pozsony (1), Sopron (1), Heves (1), Bihar (1) és Bars (1) vármegyéből is.⁶⁸

A Veszprém vármegyei Tótvázsonyból Kováts József egyedüli diákként kezdte meg felsőbb tanulmányait a kollégiumban. A diákok származásával kapcsolatban sajnálatos módon nem maradtak fenn adatok. A listát készítőknél csak arra volt gondjuk, hogy a beiratkozottak neve után az édesapjuk nevét is feljegyezzék,⁶⁹ foglalkozásukat azonban csak abban az esetben írták be, ha prédikátorok voltak. Mindössze 11 erre utaló feljegyzés fordul elő az iratban, amiből látható, hogy nem feltétlenül csak egyházi személyek szánták fiaikat egyházi pályára.⁷⁰

Azonban ennél is érdekesebbek lehetnek számunkra a végzett diákok életének további alakulására vonatkozó utólagos bejegyzések. Kivétel nélkül minden diák neve mellé feljegyezték az ezzel kapcsolatos információikat, tehát nagy valószínűséggel ez komolyan érdekelte a pápai kollégium tanárait. (A lista ezen részéről a későbbiekben esik még szó.)

A néhány éves képzés nem jelentette azt, hogy a diákok állandóan az iskola falai között töltötték napjaikat. A kollégium fenntartását épp ekkoriban vette át az egyházkerület, és az iskola a gyülekezetek rendszeres adakozásának, a jótévközlő adományainak köszönhette működését. Az adományok (például gabona, bor) begyűjtése és beszállítása komoly szervezőmunkát igényelt, amelyből a felsős diákoknak is ki kellett venniük a részüket. Nagyobb egyházi ünnepeken pedig a kollégium legátusokat küldött ki a gyülekezetekbe prédikálni, amiért cserébe pénzádományt kapott az iskola és a prédikációt mondó diák egyaránt.⁷¹ Ez az anyagi forrás is se-

67 Voltak persze olyan diákok is, akik még ennél is korábban kezdték meg a tanulmányaikat a kollégiumban. Nyolc név mellett pedig nem szerepel évszám – Kováts József is közéjük tartozik –, így velük kapcsolatban nehéz bármilyen megállapítást is tenni.

68 Egy diák neve mellett nem szerepel a vármegye, valószínűsíthető, hogy ő Veszprém vármegyéből származott.

69 Kováts neve mellől sajnos ez az adat is hiányzik, mivel a lista egy lapjának nagy része elveszett. Több diákkal kapcsolatos adat is csak Köblös József utólagos következtetése.

70 Egyetlen alkalommal tettek csak kivételt: egy testvérpár, Fáy Lajos és Fáy Ferenc esetében. Édesapjuk Fáy Ábrahám abaúji főszolgabíró, majd a tiszántúli kerületi tábla ülnöke és királyi tanácsos volt. Az ő neve mellé feljegyezték foglalkozását is (*districtualis assessor*), mivel magas rangú személynek számított. (ABAFI 2012, 161, 202.) Érdekes, hogy 1797-ben mindössze csak 4 pápai származású diák volt ezen az iskolai szinten.

71 HUDI ÉS MEZEI 2000, 12–13.

gíthette Kováts további tanulmányainak finanszírozását, hiszen teológus diákként nagyon valószínű, hogy neki is részt kellett vennie az ilyen típusú gyűjtőutakon.

A kollégiumban más jellegű munkák is vártak a tanítványokra. A *docendo discimus* (tanítva tanulunk) elve alapján a felső tagozat diákjaiból kerültek ki a rektor munkáját segítő tanítók, azaz a praeceptorok, akik kétféle munkát láttak el. Egyrészt magántanítóként korrepetálták a fiatalabb diákokat, másrészt osztálytanítóként rendes tantárgyakat tanítottak az elemi vagy a gimnáziumi osztályokban egy teljes éven keresztül. Természetesen ez utóbbi feladat nagyobb megtiszteltetéssel és felelősséggel járt, ugyanakkor egyfajta kötelezettséget is jelentett számukra. Bár az osztálytanítók kaptak járandóságot, de az is előfordult, hogy munkájukat ellenszolgáltatásként végezték valamely ösztöndíjért cserébe.⁷²

Nagy valószínűséggel létezett nyilvántartás arról, hogy ki kapott tanítói állást Kováts idejében, de pontos listák csak 1806-tól maradtak fenn.⁷³ E később keletkezett listákból arra következtethetünk, hogy egy-egy felsőbb éves diáknak magántanítóként akár 5-10 fiatalabb diák munkáját is figyelemmel kellett kísérnie egy teljes tanéven keresztül, és ez alól Kováts sem lehetett kivétel. Az viszont bizonyos, hogy osztálytanító nem lett belőle, mert neve mellett nem szerepel erre való utalás, sem a már korábban vizsgált 1797-es listában, sem pedig a későbbiekben. Számos más diák neve mellett olvasható erre vonatkozó megjegyzés, ami azt bizonyítja, hogy ha lett volna ilyen megbízatása, azt mindenképpen feljegyzésre méltónak találták volna.

A diákok számára volt még egy lehetőség arra, hogy kipróbálják a tanítást, és pénz is keressenek. Tanulmányaikat hosszabb-rövidebb időre megszakítva elmehettek egy falusi iskolába rektornak, vagy egy gimnáziumba segédtanítónak is. A kollégium partikulahálózata épp ezekben az években bővült jelentősen, és a kiküldött rektorok száma is megnövekedett. (Erre már csak azért is szükség volt, mert a diákok száma is jócskán gyarapodott az 1790-es évek végére.) Bár minden egyes évről nem rendelkezünk adatokkal, az tudható, hogy 1797-ben 43 diák látott el rektori feladatokat, többségük Veszprém vármegyében (5), illetve a dunántúli egyházkerületekben (Fejér, Győr, Komárom, Pozsony, Somogy, Vas, Zala) (33), néhányan pedig távolabb, Pest (1) és Tolna (4) vármegyében.⁷⁴

Ezt az utat választotta Kováts József is, hogy tanítói gyakorlatra és némi bevételre is szert tehesen.

72 KÖBLÖS 2006, 42.

73 Ilyen lista az 1806 és 1832 közötti időkből maradt fenn, *Priváták protocolluma* címmel. Ezekben feljegyezték a tanítók és tanítványaik neveit is. Lelőhelye: DREL I. 7. v. Közli: KÖBLÖS 2006, 961–1012.

74 Uo., 48.

2.4. A felsőőri tanítóskodás időszaka

Kováts József első rektori kiküldetésére valamikor 1800-ban került sor, de a munkakezdés pontos dátuma a *Felvételi könyv* rektori névsorából sajnos nem derül ki.⁷⁵ Az 1800 és 1828 között keletkező névsor rendkívül precízen adja meg a rektori kiküldetések kezdetét, de éppen Kováts az, akinek neve mellett nem szerepel ilyen információ. A névsorban a neve fölött található diákról, Sarlos Györgyről tudható, hogy 1800. március 14-én hagyta el a kollégiumot, a listán utána következő Németh Sándor pedig 1800. december 7-én indult el állomáshelyére. Kováts esetében a dátum helyén mindössze egyetlen vonal található, ami jelentheti azt, hogy ő is március 14-én kelt útra, akárcsak a névsorban felette szereplő diák, ugyanakkor utalhat arra is, hogy nem tudták pontosan megállapítani rektori munkájának kezdetét. Ezen információ hiánya leginkább azért meglepő – és egyben kissé bosszantó –, mert Kovátsot leszámítva kivétel nélkül minden diák neve mellett szerepel dátum, még abban az esetben is, ha egy adott napon több diák is aláírta a kötelezvényt.

További bizonytalanságra adhat okot az, hogy a már korábban vizsgált teológus és filozófus diákok névsorában Kováts felsőőri rektori tevékenysége kapcsán az 1801-es dátum szerepel.⁷⁶

A pápai kollégium dokumentumaiból tehát nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy pontosan mikortól volt Kováts segédtanító Vas vármegyében, így más forrásokban kell a választ keresni.

A róla készült kéziratos életrajzok nem közlik a felsőőri időszak pontos dátumát, csupán annyi derül ki belőlük, hogy Kováts egy ideig Felsőőrben volt rektor, majd újra visszatért a kollégiumba:

Pápara vitetvén tanulás végett, minek utánna ott Togátus Deákká lett volna, ki ment Őrbe Rectornak, a' hol esmeretessé tette magát felséges versei által. Innen, érezvén

75 A rektori névsort ugyancsak a *Felvételi könyv* tartalmazza. DREL I. 7.g. *Felvételi könyv I.* kötet 1797–1850/51. A rektóriákra kiment diákok aláírása a 299. oldalon található kötelezvény szövege után következik. A listát közli: KÖBLÖS 2006, 1019–1038.

76 Uo., 189. A pontos szöveg: „Előbb Felső Őri 1801, Pátkai Rector 1802.” Ugyanakkor az 1798-as aláíró könyvben neve mellett ismét az 1800-as dátum van feltüntetve, mint felsőőri rektori időszak. Uo., 777.

magába a Sz[ent] tüzet mely ötet a meredek Pindus meg hágására hevítette, visza ment ismét Pápára [...]»⁷⁷

A 19. századi lexikonok egyáltalán nem említik meg a felsőőri tanítóskodást – és ebből kifolyólag a későbbiek sem –, úgy tűnik tehát, hogy Kovátsnak ezen időszakról nem tudtak a bejegyzések készítői.

A felsőőri időszak behatárolásához érdemes segítségül hívni az ekkortájt született Kováts-verseket, amelyekre a fenti életrajzi részlet is utal. Annak ellenére, hogy Kováts-tól alig maradt fenn saját életére vonatkozó feljegyzés, autográf versgyűjteménye segítségével viszonylag jól beazonosítható életének ezen időszaka.⁷⁸ Bár a kötetet csak 1803. augusztus 6-án, Pátkán kezdte el írni, szerencsére nemcsak az ez után született versei kerültek bele a gyűjteménybe, hanem korábbi alkotásai is. A kutatás szempontjából nagyon szerencsés, hogy Kováts általában nem mulasztotta el feljegyezni a versek születésének dátumát az egyes költemények mellé.⁷⁹

A kötetben lévő versek segítségével viszonylag jól behatárolhatjuk a felsőőri rektorkodás időszakát, noha a gyűjtemény a költeményeket nem időrendi sorrendben tartalmazza, s az egyes bejegyzések között időnként több hónap is eltelt. Az 1800-ban írt versek három külön szakaszban kerültek be a kötetbe, közrefogva néhány később készült alkotást. Az ekkor született versekből egyszerre általában többet is bemásolt a szerző, és – egy évköszöntő időverset leszámítva – ezek a költemények mind március 30. és november 3. között íródtak.

A 19 költemény legtöbbször tavasszal és kora nyáron született, májusban (9 vers), illetve júniusban (4 vers), az ez előtti és utáni időszakból mindössze 3-3 költemény található ugyanebből az évből. Az autográf kötet hét év költői termését őrzi, kicsivel több mint 50 verset, amelyek közül 19 épp ekkortájt született, amikor Kováts József felsőőri szolgálatát tölthette. Tavasz, nyári versei a természet szeretetét, közelségét és a szerelmi vágyakozást idézik, így akarva-akaratlanul is arra következtetésre juthatunk, hogy e versek inkább születhettek Felsőőrön, mint a pápai kollégium szigorú falai között.

Kováts minden bizonnyal korábban is írt már verseket iskolai feladatként, de azokról egyelőre semmiféle adattal nem rendelkezünk, így a felsőőri időszak különösen fontos periódusnak tekinthető a fiatal diák költővé válásának folyamatában. A versek felsőőri keletkezésével kapcsolatban meggyőző adatként szolgál egy

77 OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 91b. A részletet Sebestyén Gábor kéziratából vettem, de tartalma több más kéziratban őrzött életrajzzal is megegyezik.

78 Az autográf verseskötet: CSK K 205.

79 Az általa bemásolt 51 versből 42 elé keletkezési dátumot is írt.

1800. július 6-án született, Sz. Zsófiának szánt vers is, amelynek címe: *Vas Vármegyébe*.⁸⁰ Bár a versben említett hölgyről a nevéen kívül más nem derül ki, Vas vármegye említése csakis Felsőőr vonatkozásában értelmezhető.

Az 1800-ban készült rektori névsorra – a fentiek fényében – újra visszatérve, az 1800. március 14-ei dátum mint a felsőőri rektorkodás kezdete tűnik tehát valószínűnek, még akkor is, ha Kováts neve mellett ezt nem tüntették fel.

A kollégiumban a rektori kiküldetés helye nagyon fontos volt a diákok számára. A jó magaviseletű és kiválóan tanuló diákoknak több esélye volt arra, hogy egy nagyobb, gazdagabb református gyülekezethez kerüljenek, és jobb körülmények között végezhesék munkájukat, mint kevésbé szorgalmas vagy tehetséges társaik. A felsőőri református egyházközség – bár a pápai kollégiumtól messze eső hely volt – jelentős református központnak számított ekkoriban. A ma Ausztriához tartozó, nagy múlttal rendelkező Felsőőr (mai nevén Oberwart) területére még az Árpád-házi királyok telepítették az első magyarokat, akiknek feladata elsősorban a határok védelme volt. A kismemesi paraszti családok adómentességgel és fegyverviselési engedéllyel rendelkeztek. Az egykori falu – ma már város – református gyülekezete az egyetlen olyan, amely a reformáció óta megszakítás nélkül napjainkban is fennáll Ausztriában. A község lakóit az ellenreformáció idején sem tudták katolikus hitre kényszeríteni, még annak ellenére sem, hogy templomukat 1673-ban német zsoldosok erőszakkal elfoglalták, és katolikusá nyilvánították. Közel száz évig a gyülekezet egy fatemplomban tartotta istentiszteleteit, amely az 1681-es soproni országgyűlés végzése szerint mint artikuláris templom a messze kiterjedő vidék számára az egyetlen megengedett istentiszteleti hely volt. II. József türelmi rendelete előtt tíz évvel a gyülekezet kiharcolta magának a jogot, hogy megépíthesse ma is álló – Ausztria legrégebbi protestáns – templomát.⁸¹

A kollégium 1797-ben, a rektori hálózat bővítésekor küldött először rektort a Vas vármegyei falvakba, a korábbi tanítók más kollégiumokból, főleg Debrecenből és Sárospatakról érkeztek. 1797-től azonban, amikor a pápai iskola az egyházkerület kollégiumává lett, egyre gyakoribbá vált a pápai diákok alkalmazása, sőt 1806-tól kezdve csak onnan kérhettek tanítót maguknak a gyülekezetek.⁸²

Felsőőron az első pápai diák Almási János volt, aki 1797-től 1799-ig látta el tanítói feladatát, majd egyéves távollét után, 1801-ben újra visszatért, és egészen 1815-ig

80 A vers autográf kézírata: CSK K 205, 47–50.

81 A templom 1700–1772 között épült. Az adatok a felsőőri református egyház honlapjáról valók, hozzáférés: 2021.10.26, www.ref-kirche-oberwart.com/hu. A felsőőri református egyház történetéről lásd még: GUETH 1873.

82 PATAKY 1992, 146.

tanította a református közösség gyermekeit.⁸³ Kováts tehát 1800-ban Almási Jánost váltotta a tanítói munkában, s nem egészen egy esztendeig maradt ott.

A tanítónak kirendelt diákoknak minden esetben fogadalmat kellett tenniük:

A pápai collegium eránt, amelynek kebelében nevelkedtem s akitől ezen mostani szerencsémeket vettem, tartozó háladatossággal leszek, annak mindenekben becsületét, hasznát jó lélekkel oltalmazom és előmozdítom.⁸⁴

Erről értesítették a befogadó gyülekezetet, hozzátéve azt, hogy:

[...] és ha ezen fogadásával magát ellenkező módon fogja viselni, nemcsak hatalmat adunk, hanem kérjük is egész bizodalommal a szent eklézsiát, hogy őtet, mint anyaoskolója, becsülete, boldogulása ellen s tanítóinak gyalázatjára járó ifjat megfenyítse, vagy vétségéhez képest fél időn is minden fizetés nélkül, hivataljából kivetesse, – s amely esetre mi mindenkor nálánál becsületesebb ifjúval fogunk szolgálni. Ha pedig, amint inkább reményljük, ezen fogadástétele szerént hivatalának eleget tesz, úgy mi őtet, mint nagyobbra készülő jóreménységű ifjat a szent eklézsia munkás szeretetébe alázatosan ajánljuk.⁸⁵

A fenti fogadalomból és a gyülekezethez kiküldött értesítésből kitűnik, hogy a tanítók boldogulása nagyban függött attól, hogy hová kerültek: a gyülekezet lelkesétől, az eklézsia vezetőitől és a tanítványaik szüleitől. Így szükségszerű volt jó viszonyt ápolniuk az egész közösséggel, ha állomáshelyükön hosszabb ideig is maradni akartak.

A tanítók élete nem volt egyszerű. A tanítólakás ezekben az időkben még nagyon szegényes volt; rendszerint az iskolaépület egy külön kis szobáját jelentette, a tanterem mellett. A rektori fizetés kevés volt és bizonytalan, és súlyos anyagi kárt jelentett számukra, ha nem volt elég tanítványuk, mert díjazásukat elsősorban a szülőktől kapták. Hidegebb hónapokban szinte lehetetlen volt a gyerme-

83 Almási János (később Almási Barabás János néven) 1797–1799, illetve 1801–1815 között végezte tanítói munkáját Felsőőrön. A kollégiumi bejegyzések szerint Vésztőről származott. Neve szerepel az 1795-ben teológiát és filozófiát tanuló ifjak között. Lásd: KÖBLŐS 2006, 185. 1816-ban compossessor (közbirtokos) lett Felsőőrben, tehát nem hagyta el a falut, csak gazdálkodásra cserélte a tanítói szolgálatát.

84 PATAKY 1992, 146.

85 Uo.

keket beiskolázni a távolabbi falvakból, épp ezért a tanítók gyakran változtatták helyüket a jobb megélhetés reményében.⁸⁶

A felsőőri gyülekezet mint artikuláris hely viszonylag nagynak számított a 18–19. század fordulóján. Egy 1799-ben készített lista szerint 1148 tagot számlált a református közösség, akik között valószínűleg jó néhány gyermek is akadt.⁸⁷ Ennek fényében akár azt is gondolhatnánk, hogy Kováts számára ez a kiküldetés egyfajta jutalom lehetett a pápai kollégium részéről, s talán a professzorok maguk is ekképp vélekedtek, amikor oda küldték őt.

A valóság azonban egészen más volt. Az új paplak ugyan 1784-re elkészült, de az iskolának ekkor még csak egy fából készült, elavult épület adott otthont, ami nem könnyítette meg a tanító mindennapjait.⁸⁸ A legnagyobb gondot azonban mégsem ez, hanem a diákok alacsony száma jelenthette az oda érkező fiatal rektor számára, legalábbis ez derül ki a Pápai Egyházmegye 1790–1822 között vezetett egyházlátogatási jegyzőkönyvéből.⁸⁹ Néhány évnyi anyagot áttekintve világosan kitűnik, hogy leginkább ezzel a problémával küzdöttek akkoriban a felsőőri tanítók, nemcsak Kováts József, de elődei, Kováts Ferentz és Almási János is. Példaként egy feljegyzés 1790-ből, Kováts Ferentz iskolamester idejéből:

Oskola Mester Kováts Ferentz ellen az a' panasz hogy a' gyermekeket nem tanitja de ez hejtelen panasz, mivel nints a' kit tanittson, nem járattatván a' Szülek oskolaba gyermekeiket.

Az előljárokknak es azok által a' kösségnek serio injungaltatott, hogy a' gyermekek feljártatására és az oskola gyarapitasara nagyobb gondjok legyen.⁹⁰

Ugyanez a probléma gyakran felmerül a későbbiekben is, 1791-ben és 1794-ben szintén a kevés diák miatt panaszkodik az egyik tanító, s persze az ebből fakadó alacsony bérezésre.⁹¹

⁸⁶ Uo., 147.

⁸⁷ Az adatot közli: GUETH 1873, 15.

⁸⁸ Az új épület 1802-ben készült csak el, így annak előnyeit Kováts már nem élvezhette. Lásd: GUETH 1873, 9.

⁸⁹ DREL II. 35.k.1. *A pápai egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve 1790–1822.* Felsőőr ekkoriban (1709-től) a Pápai Egyházmegye ellenőrzése alá tartozott, épp ezért az egyházlátogatásokat ennek az egyházmegyének az esperesei végezték. Csak 1808-ban alakult újjá az Őrségi Egyházmegye. A továbbiakban: DREL II. 35.k.1.

⁹⁰ DREL II. 35.k.1, 9. 1790. október 8-ai bejegyzés.

⁹¹ Az iskolába járó gyermekek alacsony létszáma még 1814-ben is probléma volt. Az akkori adatok szerint 1253 református hívő tartozott a gyülekezethez, ennek ellenére mindössze 11 fiú és 15 lány járt iskolába. Az adatot közli: GUETH 1873, 15.

Egy 1798-as bejegyzéséből pedig kiderül, hogy Almási János a kevés járandóság miatt komolyan fontolgatta, hogy elhagyja az iskolát, annak ellenére, hogy a falu elöljárói elégedettek voltak vele:

Az o[skola] mester ellen [...] nem panaszkodnak, sőt szeretik és hallván tőlök butszuo szavát arra az okra, hogy tsekély a' Conventiója,⁹² erőssen marasztják, de nem akar maradni különben 's nem is marad meg, hanemha Conventioját megnevelik, és mellette Praeceptort is tart az Ekklesia.⁹³

Az egyházlátogatási jegyzőkönyv Felsőőrre vonatkozó sorait olvasva nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a látogatások mindig az aktuális eseményeket és a pillanatnyi hangulatot rögzítették, amikor a falu vezetősége vagy elégedett volt a lelkésszel és az iskolamesterrel, vagy éppen nem. Jól mutatják ezt az 1793 és 1805 között tevékenykedő felsőőri prédikátorral, Nagy Sámuellel kapcsolatos bejegyzések. A felsőőri elöljárók időnként a legnagyobb elismeréssel szóltak a munkájáról, máskor viszont megrótták barátságtalan természeté miatt, sőt előfordult, hogy kötelessége elmulasztásával vádolták meg, vagy épp úgy vélték, túl sok tűzifát használ. Az is megesett, hogy néhány haragosa szerette volna őt elmozdítani prédikatori hivatalából. Megítélése szinte évről évre változott.

Ugyancsak ez volt jellemző az iskolamesterekkel kapcsolatban is. Kováts Ferentzet kezdetben elfogadták, de néhány év után a tanítónak olyannyira megromlott a viszonya az eklézsiával, hogy ő maga kérte, helyezték máshová. Almási János képességeivel, szorgalmával és hatékonyságával szinte majdnem minden évben elégedetlenek voltak az elöljárók, ennek ellenére marasztalták, amikor ő menni akart.

Kováts József felsőőri munkájáról mindössze egyetlen feljegyzés maradt fenn, 1800. november 23-áról, ami bár rendkívül hasznos információkat tartalmaz számmunkra, mégis hiba volna, ha Kováts több hónapos rektori munkájára következtetnénk belőle. A fenti példák felsorolását épp emiatt is tartottam szükségesnek.

Ha a márciusi munkakezdésre vonatkozó feltételezésem helyes, akkor Kováts a novemberi bejegyzés idején már több mint nyolc hónapja élte a vidéki iskolamesterek életét, és végezte több-kevesebb sikerrel feladatát. A jegyzőkönyv bejegyzése szerint a tiszteletes, Nagy Sámuel nem panaszkodott rá – igaz, épp neki is az ellene felsorolt vádak ellen kellett védekeznie –, a falu vezetősége viszont annál

⁹² Járandósága.

⁹³ DREL II. 35.k.1, 121–122.

inkább. A bejegyzést a könnyebb megértés végett teljes egészében közlöm, de a dolgozatban csak a Kovátsra vonatkozó, félkövérrel szedett részekkel foglalkozom.

d.23.Nov.F[első]Őrben Pred[ikátor] Tiszt[eletes] Nagy Sámuel. **O[skola] Mester, Kováts Jó'sef.**

Bejöttek az Ekklesiából Benkő Márton, Méts István Curátor, Méts Mátyás Egyházi, Balikó Ferentz, Zámbo Mihály, Kelemen János, Siskó Mátyás, Imre István, Bótskór János, Benkő János, és mások nagy számmal. Ezek más Prédikátort kívánnak magoknak ezeken az okokon 1, mert sok tüzi fát égett el. 2, egy ember meghalván nem akart Prédikációt különben felette tartani hanem ha elébb megfizetnek érte. 3, a' Curator a Parochialis Háznál akart számot adni, de a' Tiszteletes nem engedte meg. azután N[em]z[e]tes Szita László Úr Hazánál adván számot itt a' számadason nem jelent meg Ad primu[m] azt feleli Tiszteletes Uram, h[ogy] azt a' fát sem égeti el, amit kellene a' szokás szerént esztendőnként néki bé vinni. Hanem hogy a' Curator a' tüzi fáért szollongattya ez az oka: mert nem viteti bé mindenekkel se tüzi fát: némelly visz: sok pedig tellyeseggel nem. Ez ilyenekre nints gondja. Szükséget is lát az ilyenek miatt a' tűzifából. Javasoltatott ezen panasznak el-hárítására h[ogy] öl szám szerent fizessék a' Tiszt[eletes] Predikátornak a' tüzi fát. Ad secundum feleli Tiszteletes Uram nem igaz a' Vád. Meg is tettett abból: mert az az úr ki az Ekklesia Gyűlésében azon vádolást a' Curator szájába adta, nem jelent meg a' Parochiánál. Ad tertium azt mondja Tiszteletes Uram: Nem is lehetett akkor a' Parochiánál számadást tartani; mivel a Tiszteletes Asszony szinte akkor feküdt gyermekágyat. Szita Úr Házához pedig nem hivattatott. NB., Gondolni lehetett h[ogy] ezen vádoknak készítője Balikó Ferentz volt: mert midőn ezen okok nem ítéltetnének elégséges fontosságúaknak a' Tiszteletes Predikátor ezen Ekklesiából való el vételére, nagy indulattal minden köszönés nélkül előlünk elment. – **Az O[skola] Mesterre is panaszolkodnak, azt mondják az oskolával nem gondol, most sints Tanitványa. Mielta az insurrectio fel állott mindég megy katonának, De Hadnagyságot kér, nem tudgyák el kapja e' vagy nem? – A' Tiszteletes Úr bajját nem említette volna, hanem az ellene tett vadokkal exacerberatur.⁹⁴ Az O[skola] Mester sem hoz elő semmi panaszt. Hanem negligentiája⁹⁵ szemére vettetvén hannya veti magát, nyakasan felelget.⁹⁶**

94 Feldühödött, elkeserítettett.

95 Hanyagsága.

96 DREL II. 35.k.1, 154–155.

A viszonylag részletes jelentésnek mindössze néhány mondata vonatkozik csak Kovátsra, alakja mégis megelevenedik szemünk előtt. A vele kapcsolatos források szűkszavúsága, ellenőrizhetetlensége vagy éppen égető hiánya miatt egy-egy ilyen, mellékesnek tűnő feljegyzés hatalmas értékkel bír, amikor életének apró mozzanatait próbáljuk rekonstruálni, s azokból valamiféle képet alkotni róla.

Az alig 20 éves ifjú tehát diákhíánnyal küzdött a tél közeledtével, de azt nehéz megítélni, mennyiben lehetett ez az ő hibája, és mennyiben a szülőké, akiknek hanyagsága folyamatosan előkerült már a korábbi beszámolóokban is. Az, hogy „az oskolával nem gondol”, a korábbi tanítókkal kapcsolatban is gyakran felmerült vádként, Kováts Ferencnek például szemére vetették, hogy túl sokat jár a lenkereskedésben, ahelyett, hogy az iskolával törődne. Egy alkalommal pedig a diákok kikérdezése után feljegyezték róla, hogy:

[...] rest a' tanításban, a' melly hogy igaz legyen, oskolája meg mutatta: mert egyetlen egy gyermekén kívül több semmit sem tudott.⁹⁷

Almási Jánosnál is gyakran előfordult hasonló panasz, 1799-ben nehezményezték, hogy munkálkodása nem látszik meg a gyermekeken, 1801-ben a következőt jegyezték fel:

Valosággal pedig nagy panasz lehetne ellene, hogy rossz oskolát tart.

1802-ben pedig ezt:

Az O[skola] Mesterrel meg elégszik az Eklésia, ámbár semmi nyoma nem tetszik szorgalmatosságának Tanítványi körrül.⁹⁸

Mindezek alapján Kováts József elmarasztalását legalább háromféleképpen értelmezhetjük. Egyrészt nagyon is elképzelhető, hogy a többi tanítóhoz képest valóban hanyagul végezte a munkáját, hiszen egyetlen diákot sem tudott felmutatni. Lehetséges, hogy inkább foglalkozott a versírással és minden egyéb mással, mint a kevés sikerrel kecsegtető iskolai munkával. Másrészt előfordulhatott az is, hogy nem tett egyebet, csak követte azt a normát, amit az őt megelőző tanítók már kialakítottak, és nem vesződött túl sokat a szülők meggyőzésével, így az iskolába alig-alig járó diákok előmenetelében valóban nem is érhetett el nagy sikereket.

⁹⁷ DREL II. 35.k.1, 21.

⁹⁸ DREL II. 35.k.1, 139, 164, 178.

Harmadrészt elgondolkodhatunk azon a magyarázaton is, hogy olykor mennyire hálátlan feladat a tanítóskodás, mivel a diákok sikertelenségét látva könnyen születhet elítélő vélemény a tanár munkájával kapcsolatban, még abban az esetben is, ha lelkiismeretes munkát végez.

Hogy Kováts esetében pontosan miről lehetett szó, e rövid jelentésből aligha fogjuk kideríteni. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy egyetlen elmarasztaló feljegyzés miatt lusta és hanyag, a diákjaival nem törődő tanítónak tartsuk őt. Jellemével, viselkedésével kapcsolatban sokkal inkább beszédesnek tűnik a jegyzőkönyvi bejegyzésből idézett utolsó sor:

Hanem negligentíája szemére vetttén hannya veti magat, nyakasan felelget.⁹⁹

Amikor tehát hanyagságát szemére vetik, ő meglehetősen szemtelenül, „nyakasan” felel az őt ért vádakra. Kováts itt leírt megnyilvánulásában észrevehető némi dac és felsőbbrendűségi érzésből származó magatartás, amit magyarázhatunk egyfajta nemesi tudat megnyilvánulásaként, vagy akár egy fiatalember hevesységének, sértettségének kifejeződéseként is. Magatartásának okát több mint kétszáz év távlatából valószínűleg nem lenne sok értelme boncolgatni, a miertre meggyőző választ aligha adhatnánk. A vádakkal szembeni megnyilvánulását viszont érdemesnek tartom kiemelni, mert ebből következtethetünk valamelyest Kováts személyiségére. Az életrajz későbbi részeiben, ahol Kovátsnak hasonló helyzetekben történő viselkedéséről lesz szó, nem árt majd emlékezni erre a momentumra.

Életrajzi szempontból még érdekesebbnek tartom a bejegyzés egy másik részletét, amely szerint Kováts a nemesi felkelés hatására azt fontolgatta, hogy katonának áll. Vajon mennyire lehetett ez komoly elhatározás a részéről? Hirtelen fellángolásra volt szó csupán, vagy valóban azt tervezte, hogy elhagyja a pápai kollégiumot, lemond az egyházi karrierről és a katonai pályát választja?

Az *insurrectio*, vagy más néven a nemesi felkelés intézménye hosszú ideig a magyar nemesség „vérrel adózása”, azaz katonai szolgálati kötelezettsége volt a magyar jogrendben. Az 1792-ben kezdődött, s kisebb-nagyobb megszakításokkal majdnem negyedszázadig elhúzódó, Franciaország elleni háborúk alatt a magyar nemesség négyszer fogott fegyvert: 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és végül 1809-ben. (Az 1797-es nemesi felkelés meghirdetésekor tizenháromezer lovas és ezeröttszáz gyalogos gyűlt össze.) Az osztrák hadsereg néhány átmeneti győzelme után, Napóleon 1800 júniusában Egyiptomból visszatérve Marengónál győzedelmeskedett a császári és a királyi hadseregen, s ettől kezdve az osztrák sereg

99 DREL II. 35.k.1, 155.

menekülni kényszerült. A magyar ezredek lélekszáma drasztikusan csökkent, ezért 1800 szeptemberében I. Ferenc ismét fegyverbe hívta a nemesi felkelő seregeket.¹⁰⁰ Felhívására tízezer lovas és huszonhatezer gyalogos fogott ismét fegyvert, és amint az egyházlátogatási jegyzőkönyvből kiderül, ez az esemény Kováts Józsefet olyannyira fellelkesítette, hogy hadnagyi kinevezésért folyamodott. Bár a felhívás szeptemberben történt, úgy tűnik, Kováts még november végén, az egyházlátogatási bejegyzés születésekor sem tudta biztosan, hogy a katonákkal tart(hat)-e, vagy sem.

A felsőőri nemesi felkeléssel kapcsolatos iratokat a Vas Megyei Levéltár őrzi, *Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai* között. Az insurrectio iratai az 1708–1843 közötti időszakból valók, ezek elkülönítve, 17 csomóban találhatóak. A több mint 100 évet átfogó, terjedelmes iratanyag 9. csomója tartalmazza az 1741–1808 közötti nemesi összeírásokat.¹⁰¹ Ezek között összesen három olyan dokumentum található, amelyben Felsőőrre vonatkozó adatok szerepelnek, de sajnos a Kováts csal kapcsolatos kutatást egyik sem segíti. Mindhárom összeírás a felsőőri nemeseket veszi sorra, ezek közül kettő csak felsorolja őket, a harmadik pedig arra ad választ, hogy a listában szereplő nemesek maguk kívánják-e teljesíteni katonai szolgálati kötelezettségüket, vagy mást küldenek maguk helyett. E három iraton nem szerepel évszám, így még azt sem tudjuk pontosan, hogy melyik felhívás idejéből valók. Ha Kováts József írt is bármiféle kérvényt, hogy hadnagyi rangot kapjon, az nem őrződött meg e dokumentumok között, a levéltárban található, nemesi felkeléssel kapcsolatos iratok ilyen jellegű írásokat egyáltalán nem tartalmaznak. Valami azonban mégis megállapítható a Felsőőrre vonatkozó dokumentumokból: a nemesi felkelésekkor e település jelentős számú nemeset állított ki, akik rendszerint maguk vállalták a katonai szolgálatot.¹⁰² Egy-egy ilyen összeírás alighanem nagy visszhangot válthatott ki a faluban élők között, hiszen e listák 100-nál is több nemeset említenek. Nem csoda, ha Kováts maga is fellelkesült, és – bár e lelkesedés mértékét utólag nem lehet megállapítani – egy rövid ideig fontolgatta azt, hogy új karrierbe kezd. Az pedig, hogy egyből hadnagyi rangot remélt, csak újabb kérdéseket vet fel nemesi származásával kapcsolatban.

100 További adatok a háború ezen szakaszával kapcsolatban: GERHARDT 1997, 97–131.

101 MNL VML IV.-1/e, *Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének Iratai* 3.: *Nemesi felkelés iratai 1708–1843*. 9. csomó, *Összeírások 1741–1809*. A fent említett dokumentumokon sajnos nem szerepel külön jelzet és évszám, így ennél pontosabb hivatkozás nem adható.

102 A település lakosai szinte mind nemesek voltak a 18–19. század fordulóján. Egy 1814-es adat szerint a felsőőri lakosok száma 1253 volt, ebből nemesi származású: 1138. Az adat a Felsőőri Református Egyházközség saját irattárában található, *A felső őri ref. gyülekezet presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve 1756–1844* című kéziratos munka 40. lapja tartalmazza.

2.5. Visszatérés a kollégiumba, az újbóli beilleszkedés nehézségei

Felmerül a kérdés: Kováts pontosan mikor és miért ment vissza Pápára? Vajon maga döntött a visszatérésről, vagy feljebbvalói elégedetlensége miatt kellett a tervezettnél korábban visszatérnie?

A felsőöri református egyházközség irattárában őrzött presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyv részben választ ad a kérdésre. Ez az irat tartalmaz ugyanis egy, a felsőöri gyülekezet történetéről készült összefoglaló munkát, amely az iskola-mesterekről is nyújt némi tájékoztatást.¹⁰³ Ebben Almási János és Kováts József kapcsán a következőt olvashatjuk:

Almassy János, ez itt egy darabig szolgálván le tette hivatalát 's elment házájába Békésre, de ott nem sokáig mulatván ismét vissza jött. Az idő alatt Kováts József tette az Oskola Tanítói szolgálatot. Almassy János megjövén, Kováts József elhagyván hivatalát, ismét bé állott a' Rectori Hivatalba és hűségessen szolgált.¹⁰⁴

E rövid bejegyzés tehát arról tanúskodik, hogy Kovátsnak azért kellett visszamennie Pápára, mert a régi rektor újra munkába állt. Az sajnos továbbra sem teljesen világos, hogy már a szolgálata kezdetén tisztában volt-e azzal, hogy csak néhány hónapig maradhat, vagy Almási váratlan felbukkanása miatt kellett idő előtt távoznia Felsőörről. A jegyzőkönyv mindenesetre nem említ semmiféle elégedetlenséget Kovátszal kapcsolatban, így valószínűleg gond nélkül folytathatta tanulmányait a kollégiumban.

Pápára való visszatérésének pontos dátumát nem ismerjük. A kollégiumban a tanév általában november elején kezdődött, amikor a diákok visszatértek a szüreti szünet után, az első félév végét pedig a márciusi vizsgák jelentették.¹⁰⁵ Mivel Kováts 1800. november 23-án még Felsőörrön tartózkodott, így aligha kezdte el Pápán az új tanévet még ebben a hónapban. Feltételezhető, hogy a felsőbb tanul-

¹⁰³ Az említett dokumentum a Felsőöri Református Gyülekezet saját irattárában található: *A felső öri ref. gyülekezet presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve 1756–1844*. Az ebben szereplő történeti áttekintést (*A Felső Ööri Reformata Ekklesiának Historiája*) Arany József, a felsőöri gyülekezet egykori lelkésze készítette el, aki 1812-től szolgált itt haláláig. A felsőöri református egyházközség dokumentumait – az Osztrák Református Egyház külön engedélyével – a gyülekezet lelkésze, Gúthy László bocsájtotta rendelkezésemre, akinek segítségéért végtelen hálával tartozom.

¹⁰⁴ FRE It. *A felső öri ref. gyülekezet presbiteriális és közgyűlési jegyzőkönyve 1756–1844*, 39. lap.

¹⁰⁵ KÖBLÖS 2016, 100. Az adatot a Hudi József által írt bevezető rész tartalmazza. A márciusi vizsgák után, a sátoros ünnepek idején rövid szünetre hazamehettek a diákok, de a törvénykönyvben megszabott határidőig vissza kellett érniük. A márciusi vizsgákat említi még: Kis 1896, 114.

mányokat folytató, rektori munkát végző diákok esetében nem vették olyan szigorúan a tanévkezdés időpontját, mint az alsóbb osztályok tanulóinál. Valószínű, hogy Kováts csak 1801 elején, a tél vége felé vagy kora tavasszal mondott búcsút az iskolamesterségnek, és tért vissza Pápára, hogy részt vehessen a márciusi vizsgákon. Így mindenestre jobban érthetővé válik a pápai kollégium teológus és filozófus diákok névsorában, a neve mellett szereplő, felsőfői rektorkodást jelölő 1801-es dátum.

Az bizonyos, hogy Kováts 1801 áprilisában már ismét a kollégiumban tartózkodott. A pápai levéltár Okmánytára őriz ugyanis egy kérelmet 1800. április 26-ai keltezéssel, amelyet három pápai diák, Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József írt, címzettje pedig az iskolai egyháztanács, valamint az egyházi főfelügyelő volt.¹⁰⁶ Bár a levelet Beretzky Márton írta, az aláírások között ott szerepel Kováts saját kezű aláírása is.¹⁰⁷ Hogy valóban róla van szó, azt nemcsak az aláírás igazolja, hanem az is, hogy ebben az időben ő volt az egyetlen felsőbb tanulmányokat folytató Kováts József nevű diák a kollégiumban. A nemesi származású Beretzky fivérek Komárom vármegyéből, Csépe¹⁰⁸ községből érkeztek a kollégiumba, Kovátsnál egy évvel korábban, 1794-ben. Nevük ott szerepel az 1797-es listán a teológiát és filozófiát hallgató diákok között is. Az idősebb fivér, Beretzky Márton minden bizonnyal jó eszű diák lehetett, mivel a poétai osztály praeceptorává is kinevezték 1801-ben.¹⁰⁹

Magaviseletükkel azonban – úgy tűnik – ekkortájt a kollégium vezetősége nem volt teljesen elégedett, legalábbis az általuk írt kérvényből ez derül ki, de arról, hogy pontosan milyen erkölcsi kihágást követtek el (valószínűleg együttesen), sajnos nem maradtak fenn iratok, és kérelmük sem ad részletes tájékoztatást ezzel kapcsolatban.

Az egyháztanácshoz és az egyházi főfelügyelőhöz intézett írásuk bevezető sorai a következők:

Mi Alólmegnevezettek, noha edgy részről ugyan még most is erősebben verketelinél Életerünk, ha t. i. tartóssabban képzeltejük magunkal méltatlan bal sor-

106 DREL Okmánytár 575.a. *Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József kollégiumi deákok folyamodása a pápai consistoriumhoz, melyben büntetésük jogosságát megkérdőjelezve, engedelmisséget ígérve visszavételüket kéri, 1801. április 26.* A továbbiakban: DREL Okmánytár 575.a.

107 Saját kezű aláírásának írásképe megegyezik az autográf versgyűjteményben és leveleiben található aláírásainak írásképevel.

108 A kollégiumi iratokban a Csep forma szerepel, amelyet a faluban élők közül még ma is sokan használnak.

109 KÖBLÖS 2006, 188.

sunkat; de más részről tsendesebb vérrel érezzük lenni magunkat azonnal, mi-helyt, velünk ugyan részből ellenkező, de a' mellett boldogságunkra tzelozó Tanátsi és kérlelési jutnak eszünkbe némely érettebb Fejeknek. Azért is már jobbann gondolóra vehetvén mostani környülálásinkat, ennek mind kezdetét, mind folytát, mind kétséges Kimenetetét, úgy találjuk, hogy, bátor mi érezhetőleg megvagyunk sértve, de mivel Superioritas¹¹⁰ által esett az, annyival könnyebbnek, és türethőbbnek tetszik, mint, ha magunkhoz hasonló, vagy nálunknál alábbvaló okozta volna azt.¹¹¹

Az érezhetően felhevült érzésekkel megfogalmazott írás első része szinte alig tartalmaz konkrétumokat. Amire mégis következtethetünk belőle, az az, hogy a három ifjút bizonyos véleménykülönbség vagy valamilyen tettük miatt jóakarattal ugyan, de egyik feljebbvalójuk kritikával illette, és valószínűleg meg is büntette. Emiatt a levél megírásakor még mindig megbántva érezték magukat, ám mivel egy rangban felettük álló követte el ellenük a sértést, hajlandónak mutatkoztak mégis eltérni azt.

A kérvény folytatása egy kicsit több részletet árul el a történekről, bár továbbra is csak a sötétben tapogatózunk a konkrét esettel kapcsolatban:

Minekokáért ha Testimoniumunknak¹¹² elébb megtagadása, 's halogatása, most pedig azoknak ijjesztgető görbe sorai további letartóztatásunkat tárgyazzák: tehát már a lejendő megmaradásra, az előbbi Társaság közibe-álásra való hajlandóságunkat alázatossan jelentjük a' Venerabile Consistoriumnak.¹¹³

E szerint nehezményezték, hogy iskolai tanulmányukról a kollégium nem volt hajlandó bizonyosságlevelet kiállítani számukra, illetve amikor ezt némi halogatás után az iskola kész volt kiadni, elrettentette őket az, amit az egyháztanács a készülő igazolásba szándékozott bejegyezni. Az, hogy a letartóztatás pontosan mit is jelenthetett, sajnos nem tudjuk meg a szövegből, de valószínűleg hatással lehetett arra, hogy mégis késznek mutatkoztak az iskola falai között maradni, s folytatni a tanulmányaikat. Ebből arra következtethetünk, hogy – még ha csak rövid időre is – mindhárman megszakították tanulmányaikat, és elhagyták a kollégiumot. A kérvény megírásakor kollégiumi státuszuk tehát igen bizonytalan lehetett.

¹¹⁰ Felsőbbrendű hatalom által.

¹¹¹ DREL Okmánytár 575.a.

¹¹² Bizonyosságlevél, itt bizonyítvány, az iskolai tanulmányokról kiadott igazolás.

¹¹³ DREL Okmánytár 575.a.

A szöveg folytatása egy pillanatra azt a benyomást keltheti, hogy a három ifjú komolyan megbánta tettét, és az egyháztanács bocsánatát kéri, de ezt a gondolatot írásukban szinte be sem fejezve, magyarázkodásuk hirtelen követelőzésbe csap át:

Magunkat pedig ezutánra egész a' lehetőségig való kész Engedelmességre ígérjük; reménylven, hogy a Venerabile Consistorium is ezen esetet többé nem megveszett Erkölsünk,' hanem inkább valamely nagyobbra való nemes, de még most edgyszersmind Iffjui szele Igyekezetünk' éretlen gyümöltssének tartván, arol egészen elfelejtkezik, és róla többé soha meg sem is emlékezik; semminemű Protocollumba¹¹⁴ akármelly kissebbítő Kifejezéseket be nem iktattat, és ha már volnának, azokat pappirosostól kivetteti: sőt a' még eshető szemrehányásokat is keményen megtiltatja.¹¹⁵

Az ifjak tehát nemcsak a vezetőség bocsánatát kérték, hanem azt is, hogy felejtsek el ügyüket, s arról semmilyen feljegyzés ne készüljön, illetve ha már készült, akkor azt semmisítsék meg, és a továbbiakban semminemű elítélő megjegyzést ne engedjenek meg a kollégiumban velük kapcsolatban. Ifjúi hevességükkel magyarázták cselekedetüket az egyháztanács előtt, és továbbra is úgy gondolták, hogy tettüket nemes szándék vezette.

A kérvényben ezután Beretzky Márton saját magára vonatkozó óhaját fogalmazta meg, amiből megtudható, hogy a megírással őt bízták meg a társai, esetleg ő maga érezte úgy, hogy mindezt neki kell megfogalmaznia. A poétai osztály praeceptoraként valószínűleg neki keletkezett a legtöbb kára az eset kapcsán. Veszteségei enyhítésére az alábbi megoldást javasolta:

– Nékem pedig volt Poëseos Praeceptornak,¹¹⁶ valamint a' lejendő Classisomba, úgy mások előtt mint Jurátusnak¹¹⁷ auctoritásom¹¹⁸ történtt megtsonkulását publica auctoritate¹¹⁹ visszaálitatni; nem különben a' Weszprémi következő Legatiót,¹²⁰ és

114 Jegyzőkönyv.

115 DREL Okmánytár 575.a.

116 A költészet tanítójának.

117 Itt felesküdt diákok jelent, nem pedig joghallgatót, illetve joggyakornokot. (A szót Jókai is magyarázza az *És mégis mozog a föld* című regényének legelső fejezetében.)

118 Döntési jogkör, méltóság, hatalom.

119 Közhatalom.

120 A református papnövendékek prédikációs és adománygyűjtő útja.

a' Majusi fél Alumniumot,¹²¹ megesett, 's szenvedett károm visszapotlására megadatni méltóztatik.¹²²

A kérvény zárása szerint bíztak az egyháztanács rájuk nézve kedvező határozatában, s ezt írásos formában látni is akarták kérvényük hátoldalára feljegyezve.

Melly kegyes grátiáját¹²³ 's resolutioját,¹²⁴ hogy tulajdon szemeinkel olvashassuk, ezen alázatos Instantiánk¹²⁵ Hátírásába óhajtva várjuk, 's a'midőn magunkat szokott könyörületeségébe ajánlnánk, vagyunk

A' V[enerabile] Consistoriumnak, 's a Főtisztelendő Superintendens¹²⁶ Urnak
Pápánn, 26dik April. 1801.

készen Engedelmeskedő Szolgái

Beretzky Márton mk.

Beretzky Péter mk.

Kováts József mk.¹²⁷

Utólag már nehezen kideríthető, hogy a három ifjú együtt, közös elhatározással fogalmazta-e meg ezt az alázatos hangvételűnek aligha nevezhető írást, vagy maga Beretzky Márton volt a szöveg értelmi szerzője és megalkotója. Akárhogyan is történt, Kováts József aláírta ezt az iratot, s ezáltal – ha esetleg volt is némi ellenérzése a kérvény tartalmával és hangnemével kapcsolatban – ő maga is a történetek aktív részesévé vált. Az eset kapcsán mindenesetre újra eszünkbe juthat Kováts felsőöri kihallgatása, és az akkori vádakkal szemben tanúsított „nyakas” magatartása. Úgy tűnik, a saját döntéseiben erősen hinni képes ifjú időnként nehezen viselte, ha feljebbvalói megpróbálták a saját igazukról meggyőzni őt.

Az egyháztanács nem váratta sokáig a három ifjút a döntés meghozatalával. Ahogy azt Beretzkyék kérték, kérvényük hátoldalára még ugyanazon a napon feljegyzésre került az egyházi tanácskozáson született határozat, bár korántsem olyan tartalommal, amelyet ők reméltek.

A rendkívüli tömörséggel megfogalmazott döntés a következő volt:

121 Az az összeg, amit a pápai diákok étkeztetésére, szállásolására fizetnek be a kollégiumnak beiratkozáskor, itt valószínűleg az az ösztöndíj, amit Beretzky Márton kapott a kollégiumtól.

122 DREL Okmánytár 575.a.

123 Kegye, kedvezés.

124 Megszüntetés, határozat, eltörlés.

125 Kérelem, folyamodvány, kérvény.

126 Egyházi főfelügyelő.

127 DREL Okmánytár 575.a.

Anno 1801. d. 26. Apr Pápán tartatott Eklésiai Consistoriumban¹²⁸ Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József a' Collegiumban tanult ifjak instantiájokra¹²⁹ ez végeztetett; Hogy mivel a' beadott Instantia dölyfös kifejezésekkel és képtelen kívánságokkal tellyes, sőt a' V[enerabile] Consistoriumot is¹³⁰ törvénytelséggel <tellyes>, sőt illetlen tselekedetekkel vádolja; és inkább parantsoló mint esedező hangon vagy on irva; tehát a' jelentett ifjak ezen negédes irására az Oskolai Társaságba, mellytől magokat különbenis önként szakasztották el, bé nem vétethetnek.¹³¹

A szigorú határozat értelmében a három ifjú nem folytathatta tovább tanulmányait a pápai kollégiumban. Ha kezdetben volt is némi esély a megbocsájtásra, kérelmük beadása után ez a remény szertefoszlott. Az egyháztanács döntésében már szó sem esik arról, mit is követtek el az ifjak, a figyelem egyértelműen a beadott kérvény stílusára és tartalmára terelődött. A tanács tagjai úgy vélték, hogy az általuk csak „dölyfös” jelzővel illetett irat képtelen kívánságokat és követeléseket tartalmazott, ráadásul az egyháztanácsot is törvénytelséggel vádolta meg. A fentiek fényében tehát esélye sem lehetett annak, hogy a diákok – akik tulajdonképpen önkényesen függesztették fel tanulmányaikat – visszatérhessenek a kollégiumba.

A határozat egy mondatban kitér a diákok bizonyosságlevelére is, amelyet tanulmányaikról kapnak, majd kis kihagyás után, ugyanezen a lapon megtaláljuk a latin nyelven megfogalmazott elbocsájtó szöveget is:

Testimonialissok¹³² pedig következendő módon adatik ki nékiek, mellyet a' Collegium Seniors expedialván,¹³³ Tiszt[elt] Professor Uraimék ki fognak nékik adni.¹³⁴

A bizonyosságlevel latin szövegének magyar fordítása a következő:¹³⁵

128 Eklésiai (egyházi, egyházmegyei) tanácskozás, gyűlés.

129 Kérvény, kérelem.

130 Tisztelt Egyháztanács.

131 DREL Okmánytár 575.b. *A pápai consistorium határozata Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József ügyében.* 1801. április 26. A továbbiakban: DREL Okmánytár 575.b.

132 Bizonyosságlevel, itt: bizonyítvány.

133 Elküldetvén.

134 DREL Okmánytár 575.b.

135 Az elbocsájtó okmány eredeti latin szövege a következő: „Praesentium ostensor N. N. sub quadriennio audit apud nos theologica, philosophica, historica aliaque his ex more nostro adnecti solita studia; in quibus qualem sibi fecerit progressum exploraturis dijudicandum relinquimus. Quamquam autem negari nequeat, gravioribus antea morum defectibus quantum quidem nobis innotuis eum caruisse, sed vero neque illud est inficiandum eundem extremo tempore seposita

Ezzel az írással tanúsítom, hogy N. N. nálunk teológiát, filozófiát, történelmet és más, szokás szerint ezekhez kapcsolódó tárgyakat hallgatott; amelyekben hogy mennyire haladt előre, annak megítélését mások felfedezésére bízjuk. Habár eltagadni nem lehet, hogy komolyabb, előttünk ismert erkölcsi hiányosságai nem voltak, mégsem hallgathatjuk el, hogy az utóbbi időkben minden köteles tisztelet és alázat elhagyásával odáig süllyedt, hogy be kellett vádoljuk. S midőn a felsőség üdvös rendeletével nem csupán tiszteletlenül szembeszegült, hanem egyenesen fellázadt ellene, és tetten érték, hogy a többieket is lázítja, és számos atyai intésre és buzdításra sem volt hajlandó észhez térni; ezért most másoknak is intő példának az iskolai társaság testületéből, amelynek engedelmességgel mindenkor át kell engedni a dicsőséget, jelen írásunkkal elbocsátjuk. Kelt Pápán, 1801. április 26-án. Kiadott Oswald Sigmond consistorialis actuarius által saját kezűleg.¹³⁶

A csaknem négy évig felsőbb tanulmányokat folytató fiatal emberek bizonyára nem épp ilyen elbocsátó iratra vágytak. Bár a dokumentum szövege megjegyzi, hogy a diákok korábban nem követtek el komolyabb kihágásokat, mindez mit sem változtat a tényen, hogy most a törvények be nem tartása, tiszteletlen magatartásuk, makacsságuk és társaik lázítása miatt el kellett hagyniuk a kollégiumot.

Az eset nem volt egyedülálló a kollégiumban. A diákoknak nem volt egyszerű dolguk, ha be akarták tartani az intézmény törvényeit, amelyek meglehetősen szűk mozgásteret biztosítottak számukra. Mindennapjaikra jellemző volt a szigorú ellenőrzés, egymás megfigyelése és bevádolása, sőt gyakran előfordult az is, hogy feljebbvalóik testi fenytéssel igyekeztek őket a megfelelő magatartásra bírni. Ekkoriban még a lelki és fizikai kényszerítés teljes eszköztárát alkalmazták a kollégiumban. Vétségek esetén a diákok vesszőzésre, időnként 6–12–24 órás fogdára, végső esetben pedig kizárásra is számíthattak.

Milyen kihágásokra is kell gondolnunk? A diákok leggyakoribb csínytevései között a következők szerepeltek ekkoriban: engedély nélküli kimaradozás, kocsázás és korhelykedés, kávéházba és bálházba járás, színházi előadások látogatása.

ab oculis omni subordinationis reverentia praevaricationis se animadversione omnino dignae fecisse reum. Nam cum salubri superioritatis ordinationi non modo malitiose se opponeret, sed acto tumultuosus aliorumque concitator fuisse deprehenderetur, quid? quod nec etiam multis cohortationibus monitisque paternis ad saniora semet reduci pateretur; nunc in salutare aliorum exemplum a corpore societatis scholasticae cui omnem in obsequendo gloriam relictam esse oportet praesentibus dimittitur. Signatum Papae 26. Aprilis 1801. Kiadott Oswald Sigmond consistorialis actuarius által manu propria”.

¹³⁶ DREL Okmánytár 575.c. *Beretzky Márton, Beretzky Péter és Kováts József számára megfogalmazott bizonyítvány szövege.* 1801. április 26. A latin nyelvű kézirat leiratát és a magyar fordítást kérésre Petneházi Gábor készítette, akinek fáradozását itt szeretném megköszönni.

A főként nemesi származású ifjak gyakran verekedést kezdeményeztek az általuk lenézett iparoslegényekkel, parasztokkal. A kisebb, inasi feladatokat ellátó szegényebb diákokat gyakran szolgának tekintették, s durván bántak velük. Egyesek az istentiszteletekről is el-elmaradoztak, hanyagul tanultak. Mások kifecsegték az iskolai titkokat, amiért éppúgy vesszőzés járt, mint a város önkényes elhagyásáért. A kollégiumban tiltva volt a fegyverek tartása, a „mértéktelenség minden neme” és a legtöbb játék, mint például a kártyázás és a karikázás.¹³⁷ Hudi József külön felhívja figyelmünket a következőre: a legsúlyosabb vétségnek a lázadás szítása, illetve a lázadásban való részvétel számított, amelyet keményen tiltottak és büntettek.¹³⁸

Az egyházi tanács az egyházhoz kötődő világiakból, egyházi személyekből és tanárokból tevődött össze. Az Eöri Szabó, Kolmár, Nagy Szabó, Oswald és Sebestyén családokból kikerülő, többnyire ügyvédi végzettségű, kiterjedt vármegyei kapcsolatokkal rendelkező, konzervatív felfogású világi előljárók nagy befolyással bírtak a presbitériumban és az iskolai tanácsban is. A professzorok egyedül nem dönthettek a törvények ellen vétő diákok sorsáról, mivel ők maguk is erősen függtek a felügyeleti jogokat gyakorló egyházi és iskolai tanácstól.¹³⁹

Azt, hogy Kovátsék mely rendelet ellen vétettek, nem derül ki az iratokból, de maga a tény, hogy fellázadtak, sőt társaikat is lázították, minden bizonnyal nagyban befolyásolta az egyháztanács szigorú döntését.

Az Okmánytár őriz egy másik iratot is – ami a Beretzkyék és Kováts által írt kérvény előtt néhány nappal született – amelyben a pápai kollégiumi ifjúság azt kéri az egyháztanáctól, hogy a nemrégiben bevezetett háromszögletű kalap viselését töröljék el, és helyette az ifjúsághoz illőbb alakú kalap viselésének engedélyezését kérik.¹⁴⁰ A kérvény megfogalmazása egészen más hangvételű, mint a Beretzky Márton által írott levél, névtelen megfogalmazója a kollégiumi ifjúság akaratát tiszteletteljes kérésként adja elő. Mégis elképzelhető, hogy a két eseménynek volt némi köze egymáshoz, és épp a Beretzky fivérek, illetve Kováts voltak azok, akik társaikat az újonnan bevezetett kalap elleni lázadásra és a levél megírására buzdították.¹⁴¹ Mivel további adatokkal nem rendelkezünk az esetről, mindez inkább csak egy lehetséges magyarázat, nem pedig bizonyosság.

137 Egyedül a pipázás (meghatározott időben és helyen), illetve a sakkozás és ostáblázás volt engedélyezve a diákoknak ekkoriban.

138 KÖBLÖS 2006, 100. További részleteket ezzel kapcsolatban a Hudi József által írt előszóban olvashatunk.

139 Uo., 92–93, 97, 102–103. Az adatok Hudi József bevezető tanulmányából származnak.

140 DREL Okmánytár 574. Pápa, 1801. április 15.

141 Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet arra, hogy a kollégiumi diákok általában azért tiltakoztak bizonyos egyenkelepek ellen, mert azok viselése nyilvánvalóvá tette, hogy hová is tartoz-

A korábban említett 1797-es összeírásban a diákok kollégiumi kimenetelének idejét és módját is feljegyezték. Beretzky Mártonnal kapcsolatban ezt olvashatjuk: „elküldetett nyakasságáért”, Beretzky Péter nevéhez pedig a következőt jegyezték fel: „Bátyyával együtt elküldetett.”¹⁴²

A fivérek további sorsának nyomon követése túllép ugyan e könyv keretein, de röviden mégis érdemes foglalkozni velük, már csak azért is, mert további kapcsolódási pontokat fedezhetünk fel közöttük és Kováts József között. Beretzky Péter a kollégiumot elhagyva joghallgatóként folytatta tanulmányait. A pápai kollégium Okmánytára két olyan, 1804-ben született tanúvallomását is őrzi, amelyek Márton Istvánnak egy peres ügye kapcsán születtek. Az akkor 23 esztendőes Beretzky fiú mindkettőben egykori professzora ellen tett vallomást.¹⁴³ Az első vallomásból (1804. július 20.)¹⁴⁴ kiderül, hogy Beretzky a kollégiumi elbocsájtás után néhány évvel ismét pápai lakos volt, és juristaként, azaz joghallgatóként – vagy talán már jogászként – tevékenykedett. Elmondása szerint hét évig volt pápai diák, és több alkalommal hallgatta Márton professzor Kanttal kapcsolatos vallástalan magyarázatait.¹⁴⁵ Nagy kérdés azonban, hogy a Mártonra nézve terhelő tanúvallomás Beretzky valós véleményét, vagy inkább a korábbi sérelmeit tükrözi.

A néhány hónappal későbbi, második tanúvallomásban újabb adatok bukkannak fel a kényszerű kollégiumi távozással és a bizonyáglevél körüli bonyodalomokkal kapcsolatban.¹⁴⁶ Ebben az egykori pápai diák így vall:

A' Tanú Ur Márton István Professor Urnak Közeli hét Esztendeig folyvást Tanítványi lévén, gyakor izben tapasztalta azon idő alatt a' Tanítványival való visszálkodását, mivel valamint a' Tanú Urnak úgy több Tanuló-Társainak is, a' midőn a' Tanulásnak folytatása végett tovább szándékoztak menni, a' Testimoniálisnak

nak valójában, ez pedig nem feltétlenül volt minden esetben előnyös a számukra. (Például, ha botránnyal okoztak a városban, verekedésbe kerültek, vagy esetleg olyan helyeken jártak, ahová diákként nem volt szabad menniük.)

142 KöBLös 2006, 188.

143 Márton Istvánról készült monográfia: Тóти 1931. Peréről lásd: Kis 1896, 132–139. Illetve: Csűrös 1912, 11–38, 175–199.

144 DREL Okmánytár 612. *Tanúvallomás Márton István állítólagos vallástalan kijelentéseivel kapcsolatban*, 1804. július 20., Pápa – 1804. augusztus 28., Veszprém.

145 Beretzky Péter 1794–1801 között tanult a kollégiumban, így nem kétséges, hogy a két személy egy és ugyanaz.

146 DREL Okmánytár 615. *További tanúvallomások Márton egyéb ügyei kapcsán*, Pápa, 1804. szeptember 5.

ki-adását nem tsak ellenezte, seőt sokaknak úgy a' Tanunak is azt ki-sem-adta, noha vagy jót, vagy rosszat köteleztetett volna adni [...].¹⁴⁷

Ha hihetünk tehát az ifjabb Beretzkynek, a kollégiumból való távozás Márton Istvánnak köszönhetően okozott némi problémát néhány diák számára, és a három ifjú elleni vád, amely szerint társaikat lázították lehetett ezzel kapcsolatos is. Elképzelhető, hogy többen is máshol kívánták folytatni tanulmányaikat, ami a kollégiumi vezetőségnek aligha nyerte el a tetszését. A tanúvallomás alapján úgy tűnik, hogy még az egyháztanács határozata után sem lehetett problémamentes a Beretzky testvérek és Kováts számára a bizonyosságlevél kézhez vétele, ami miatt az ifjabb Beretzky láthatóan Márton professzort okolta. Állítása szerint az egyháztanács által megszövegezett latin nyelvű igazolást soha nem kapta meg, ami hét évnyi folyamatos tanulás után igencsak nehezen elfogadható lehetett. Valószínűleg nem jártak el másképpen a két másik diák esetében sem. Az ifjabb Beretzky végül joghallgató lett, és ha korábban voltak is a teológiával kapcsolatos tervei, úgy tűnik, végképp lemondott róluk.¹⁴⁸

Az idősebb Beretzky fivér, Márton egészen más utat járt be. Bár vele kapcsolatban sem rendelkezünk túl sok életrajzi adattal, az mindenesetre tudható, hogy pápai diákoskodása után iskolamesterként próbált szerencsét, három – az ország túlsó végében található –, a pápai kollégiumtól távol eső településen: Dobrán, Börvelyen és Dengelegen.¹⁴⁹ Ha öccse vallomása megfelel a valóságnak, akkor ő sem rendelkezett igazolással kollégiumi tanulmányairól, így ha voltak is ennél nagyratörőbb tervei, valószínűleg esélye sem volt megvalósítani azokat. Bár az egykori osztálytársak – talán barátok is –, Kováts és Beretzky Márton földrajzilag nagyon távol kerültek egymástól, közös iskolai múltjuk, a pápai kollégiumbeli lázadásuk mégis összeköti őket. Meglepő, hogy az irodalomtörténet erről mindmáig nem szerzett tudomást, kollégiumi botrányukat egyetlen velük kapcsolatos írás sem említi.¹⁵⁰ Ami viszont ismeretes: a 19. századi kéziratos énekeskönyvek készítői, illetve másolói gyakran rendezték egy csokorba Kováts József és Beretzky Márton verseit, rendszerint azokat a költeményeiket, amelyek sanya-

¹⁴⁷ DREL Okmánytár 615. *Beretzky Péter tanúvallomása*, Pápa, 1804. szeptember 5.

¹⁴⁸ Beretzky Péterrel kapcsolatos további konkrét adatokkal egyelőre nem rendelkezünk. Érdekes lenne további sorsának alakulását nyomon követni, de e monográfia szempontjából ez aligha lenne releváns.

¹⁴⁹ Mindhárom település a mai Románia területén található.

¹⁵⁰ Kováts esetében ez szinte bizonyos, és egyelőre Beretzky Mártonnal kapcsolatban sem találtam erre vonatkozó visszaemlékezést.

rú és viszontagságos iskolamesteri éveiket örökítették meg. (Ezekről a későbbiekben még részletesen esik szó.)

A Beretzky fivérek tehát búcsút mondtak a pápai kollégiumnak és logikus lenne azt gondolni, hogy Kováts József is – egyéb választása nem lévén – ugyanazt a példát követte. De a korábban vizsgált 1797-es diáknévsor vele kapcsolatban semmi ilyet nem említ. Róla mindössze ennyi olvasható: „Előbb Felső Őri 1801, Pátkai Rector 1802.”¹⁵¹

A kollégiumi határozat után úgy tűnik, Márton professzortól ő sem kapta meg latin nyelvű bizonyáglevelét, így tovább folytatta tanulmányait. Az egyelőre nem ismeretes, hogy ezt ő kérvényezte-e, vagy – bizonyáglevelé híján – kénytelen volt engedelmeskedni professzora döntésének.

Az, hogy valakit elküldenek, majd később mégis visszavesznek, nem volt példa nélküli a kollégiumban, korábban és a későbbiekben is előfordult hasonló eset.¹⁵² Kováts tehát maradt, és az ő esetében úgy tűnik, a vezetőség hajlandó volt szemet hunyni a történetek felett. Az Okmánytár által őrzött dokumentumon kívül egyetlen feljegyzés sem ismeretes ügyével kapcsolatban. A kéziratos életrajzi írások szerint a felsőőri rektorkodást ismét pápai diákoskodás követte, „a’hol el végezvén oskolai futását Pátkára ment ki Rectornak”.¹⁵³

Valószínűleg ekkor már rendelkezett olyan elbocsájtó irattal, amely igazolta számára a pápai kollégiumban végzett tanulmányok befejezését, mindenféle elmarasztaló megjegyzés nélkül, így jó eséllyel pályázhatott a következő rektori munkájára.

A pátkai évek áttekintése előtt érdemes azonban még egy dolgot tisztáznunk a kollégiumi tanulmányok kapcsán. Néhány, Kovátsról szóló írás megemlíti azt, hogy több nyelven is értett és olvasott, ugyanakkor a fennmaradt autográf iratok között egy olyan sem akad, amely ezt az információt meggyőzően bizonyítaná, és a kortársak leveleiben, naplóiban sem találunk erre vonatkozó adatokat.

Az első adatot Kováts József nyelvtudásáról Szinnyei József lexikonjában olvashatjuk:

151 KÖBLÖS 2006, 189.

152 1797. augusztus 15-én például a tótvázsonyi „korhely” Mészáros Ferencet újra visszavették a kollégiumba, annak ellenére, hogy néhány hónappal korábban el kellett küldeniük. Az ő esetében bátyja kérését teljesítette a kollégium, „olgy reménység és fel tétel alatt, hogy magát minden tekintetben meg jobbitsa”. Uo., 919. Egy későbbi, 1854-es lázadás után 12 papnövendéket bocsájtottak el, akik megtagadták, hogy a megsabott csekély díjért temetésen énekkari tagként részt vegyenek. Később azonban mindannyiukat visszavették, így elvégezheték a teológiát. Uo., 101. Említi Hudi József a kötet bevezető tanulmányában.

153 OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 91b. Az adat Sebestyén Gábor kéziratából származik, de több más kéziratos életrajzi leírás is említi.

Nagy jártassága volt a nyugoti nyelvekben; így a latinon kívül, németül, olaszul és francziául értett és olvasott.¹⁵⁴

Ugyanerről az 1915-ben megjelenő *Révai Nagy Lexikonja* csak annyit közölt, Kováts „sok nyelvet bírt”,¹⁵⁵ 1928-ban a *Somogyi Helikon*¹⁵⁶ pedig szóról szóra megismételte Szinnyei szavait. Az 1941-ben megjelenő *Dunántúli kultúrmunkások* valamiféle félreértés, vagy inkább félreolvasás nyomán már a következőt írta:

[Kováts] sok nyelven tudott bámulatosan gyorsan verselni.¹⁵⁷

Ez utóbbi lexikonbejegyzés szerkesztője nyilván soha egyetlen sort sem olvasott Kovátsról.

Mi lehet az igazság? A 15 évesen Párára érkező ifjúnak már nem volt szüksége arra, hogy az alapozó latin osztályhoz csatlakozzék, hanem rögtön egy felsőbb gimnáziumi osztályba kerülhetett. Kellő latin ismeretek nélkül ez aligha történt volna meg, s később a tudása csak még inkább erősödhetett.

Ez idő tájt a kollégiumban a latinon kívül a görög és a héber nyelveket oktatták, ez utóbbit valószínűleg csak a teológiát végző hallgatóknak kellett elsajátítaniuk, tehát Kovátsnak is. Németül bizonyára tudott valamelyest, de nyelvtudásának szintje a fennmaradt források alapján nem állapítható meg biztosan.

A kollégium iratai között a francia és az olasz nyelv tanítására vonatkozó dokumentumokat azonban egyáltalán nem találunk a 18–19. század fordulójáról. A nyelvtanulási lehetőségek csak fél évszázaddal később gazdagodtak az iskolában, az 1850-es évek táján Bocsor István professzor a német és a francia nyelv tanulása mellett az angol nyelvet népszerűsítette, Stettner György pedig az első olyan tanár volt, aki az olasz nyelv tanulása mellett kardoskodott.¹⁵⁸ Ha Szinnyei állítása igaz lenne, akkor Kováts az olasz és a francia nyelvet csakis magánszorgalomból sajátíthatta volna el.

A költő verseit olvasva sem találunk meggyőző bizonyítékot e három nyelv magas szintű ismeretére. Néhány németes, franciás, olaszos szó magyarítása felbukkan ugyan, de Kováts nem írt ezeken a nyelveken verseket, és nem is fordított róluk.

¹⁵⁴ OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 91b.

¹⁵⁵ *Révai* XII, 102.

¹⁵⁶ HORTOBÁGYI 1928, 100.

¹⁵⁷ SZIKLAY 1941, 375.

¹⁵⁸ Lásd erről bővebben: KÖBLÖS 2006, 89, 102, 103.

Miért gondolhatta mégis ezt Szinnyei Kováts Józsefről? A választ Jókay József kéziratosa életrajza adja meg, amelyet Szinnyei is olvasott a lexikonbejegyzés készítésekor, de a jelek szerint kissé gyorsan, és alaposan félreértve azt. Az erre vonatkozó rész:

[...] mely nagy poétai talentom temettetett el Kováts Józsefben, s kit vesztett el a magyar literatúra. Mit lehetett volna még ettől várni, ha hosszabb időre terjedt volna az ő élete, akiről még azt is meg kell jegyeznünk, hogy ő oly széles tudományú és nagy tapasztalású ember nem volt, mint hazánk több jeles poétái, akik a nemzeti, s itthon tanult deák nyelveken kívül a német, francia, s olasz nyelvekbe is jártasok lévén, nagyobb alkalmatosságok lehetett, az ég áldásából vett talentumaikat kifejezni. Kováts József az ő tanulását csak a Pápai Református Kollégiumban végezte, és a magyar s deák nyelveken kívül csak a németet értette valamennyire.¹⁵⁹

Világos tehát, hogy Jókay József épp az ellenkezőjét igyekezett állítani annak, ami később bekerült a lexikonokba. Úgy vélte, Kovátsnak nem volt lehetősége olyan sok nyelvet tanulni, mint a kor más poétáinak, korai halála pedig megakadályozta abban, hogy elég tudásra és tapasztalatra tegyen szert, ellentétben más költőkkel. Éppen e hiányosságait állítja szembe tehetségével. Az életrajz szerint tehát Kováts a latin és a magyar nyelv mellett csak a németet ismerte valamennyire.¹⁶⁰ Bár Szinnyei hivatkozásként megemlítette Jókay életrajzát, a két szöveg nyelvtudással kapcsolatos megjegyzése közötti lényeges különbség mégsem tűnt fel senkinek a későbbiek során. Mindezek ismeretében addig, amíg nem bukkan fel konkrét bizonyíték Szinnyei állítására – amely nagy valószínűséggel pusztán egy félreolvasás eredménye – célszerűbb, ha inkább Jókay József állítására hagyatkozunk.

Kováts kiemelkedő nyelvtudására a későbbi tanulmányok írói – egy-két kivételtől eltekintve¹⁶¹ – nem utaltak, annak ellenére, hogy Szinnyei lexikonbejegyzését jól ismerték, és egyéb adatait gyakran fel is használták. Csokonai Vitéz Mihály esetében a nyelvtudás felemlegetése mint a rendkívüli memória és magas szintű műveltség bizonyítéka rendre helyet kapott a róla szóló írásokban, Kovátsnál ez azonban elmaradt. Aligha csodálkozhatunk ezen. Míg Csokonainál számos for-

159 JÓKAY 2000, 26. Az életrajz teljes szövegét (a benne szereplő hosszabb költemények kihagyásával) e kötet XI. melléklete tartalmazza.

160 Az iskolai tanulmányok alapján feltételezhető a görög és a héber nyelv bizonyos szintű ismerete is.

161 Vári Emil tanulmányában – amelyet a mesterkedő költőkről írt – újra olvashatunk erről. Írásában szinte szóról szóra idézte Szinnyei szócikkét, így a nyelvtudásra vonatkozó adatot akaratlannul is továbbörökítette, bár nem fűzött hozzá egyéb megjegyzést. Az életrajzi adatok megadásakor Vári nem utalt az általa használt forrásra. VÁRI 1913, 26.

dítás is bizonyítékként szolgálhat több nyelv ismeretére, addig Kovátsnál két latin vers fordításán túl nem találunk egyéb példát. Ha pedig figyelembe vesszük azt a tényt, hogy mennyire különbözőképpen alakult az egykor hasonló népszerűségnek örvendő Csokonai és Kováts költői pályafutásának megítélése az elmúlt évszázadokban, máris könnyebben érthető, hogy az erős kritikával illetett Kováts József esetében meglehetősen különös lett volna kiváló nyelvérzéket és a sokféle nyelvtudást felemlíteni. Vele kapcsolatban leginkább a középszerűség hangsúlyozása volt a cél, nem pedig a zsenialitása. Nyelvtudásáról valószínűleg nem azért hallgattak, mert időközben rájöttek Szinyeyi tévedésére, hanem azért, mert mindez nem illett volna bele abba a képbe, amit róla igyekeztek megalkotni.

2.6. Pátkai évek

Kováts második rektorkodására tanulmányai befejezése után került sor, és ezúttal a pontos kezdő dátumot is ismerjük: 1802. február 23-án jegyezte be nevét a rektorok névsorába, megemlítve új állomáshelyét is, a Fejér vármegyei Pátkát.¹⁶²

Az, hogy Kováts mennyire volt elégedett új megbízatásával, nem tudható. Hogy ekkor többre vágyott-e, mint az iskolamesterség, az nem derül ki az általam eddig ismert iratokból.

Azoknak a Pápán végzett diákoknak, akik szerettek volna lelkeszként tevékenykedni, vagy esetleg egy komolyabb gimnáziumban professzori állást szerezni, mindenképpen folytatniuk kellett tanulmányaikat egy másik intézményben. A pápai évek után rendszerint csak valamely vidéki iskolamesterség jöhetett szóba számukra, legalábbis az első néhány esztendőben.

A lelkesznek készülők rendszerint Sárospatakra vagy Debrecenbe mentek, akik pedig jogi pályán akartak később elhelyezkedni, általában Pozsonyban vagy Sopronban tanultak tovább. Néhány diák külföldi akadémiákat keresett fel, és csak évek múltán tért vissza Magyarországra.

A pápai kollégium 1797-es, teológus és filozófus diákokokat összesítő listájában a nevek mellett szereplő adatokat átnézve az derül ki, hogy a névsorban található 67 diák közül csak egy volt olyan szerencsés, hogy rögtön prédikatori állást kapjon. Legtöbben – akárcsak Kováts – rektorként (37) helyezkedtek el egy-egy vidéki iskolában. Néhányan a saját birtokot igazgatták tovább (9), mások folytatták tanulmányaikat (8), s voltak, akik a katonaságot választották (2) további életút-

¹⁶² DREL I.7.g. *Felvételi könyv I. kötet 1797–1850/51: 299–311. Rektorok névsora 1800–1828. Pápai református gimnázium iratai.* Az adatot közli: Köblös 2006, 1020.

ként. Akadtak olyanok is, mint például a Beretzky fivérek, akik valamilyen okból nem fejezték be tanulmányaikat (6), így a további sorsukat nem is kísérte figyelemmel a kollégium. Van még egy nem elhanyagolható tényező: a 67 diák közül négy fiatalember élete véget ért, még mielőtt bizonyítványt szerezhetett volna.¹⁶³

A prédikatori pálya nem volt elérhetetlen a pápai diákok számára, csak néhány évnyi türelem, kitartás, szorgalom és némi szerencse szükségeltetett hozzá. Kováts József pátkai rektorkodására tehát úgy is tekinthetünk, mint egy jövőbeli lelkészi állás megszerzésének első állomására. Az iskolából frissen kikerülve ennél többet aligha remélhetett.

Kováts Pátkára érkezésekor a református gyülekezet lelkipásztora Ónody Sámuel volt, aki 1796 pünkösdje után lépett hivatalba. Az öt megelőző két lelkipásztor, Hollósy Ádám (1777–1793 között) és Szentgáli Pálffy Ferenc (1793–1796 között) is viharos körülmények között hagyta ott pátkai hivatalát. Hollósy olyannyira csalódott a hívekben, hogy jobbnak látta máshol folytatni papi tevékenységét, Pálffy Ferencet pedig maguk a hívek panaszolták be, és a Traktusi Szék döntött úgy, hogy mennie kell.¹⁶⁴ Ónody meglehetősen nehéz körülmények között foglalta el hivatalát, megérkezésekor az előző lelkész, Pálffy nem volt hajlandó kiköltözni a lelkészlakból, így Ónody kénytelen volt a főszolgabíró közbeavatkozását kérni.

A történetek hatására az új lelkipásztort a gyülekezet nagyobb része ellenségesen fogadta, úgy tekintettek rá, mint aki csak igen rövid időre érkezik. 1798-ban a hívek megpróbálták visszahívni előző lelkészüket, Pálffy Ferencet, és miután ő nemet mondott, a sárkeresztúri lelkésznél is próbálkoztak, de sikertelenül. A hívekkel való rossz kapcsolat miatt 1800 táján már maga Ónody is azt fontolgatta, hogy búcsút mond Pátkának, de végül mégis maradt. A gyülekezet csak hat év után, 1802 körül fogadta be őt a soraiba, épp akkortájt, amikor Kováts József a faluba érkezett. Az 1802. évi traktusi jegyzőkönyv szerint:

A Pátkai Eklésia T. Prédikátora Onody Sámuel Úr onnan való elköltözésének egészen ellene állott, sőt hozzá való ragaszkodásának bizonyos jeléül, mind a szüksé-

163 A fent említett számadatokat az 1797-es teológus és filozófus diákok névsora alapján készítettem. Előfordulhat, hogy a nevek melletti bejegyzések nem egészen pontosak, így a számításokba hiba csúszhatott, de mindez akkor sem változtat azon a tényen, hogy a kollégiumból kikerülő diákok legtöbbször rektorként kezdte meg pályafutását.

164 K. NAGY 1943, 41–43. Egy másik forrás, amely név szerint felsorolja az 1750–1822 táján Pátkán tevékenykedő református lelkészeket, nem említi meg Hollósy Ádám lelkipásztori tevékenységét 1777–1793 között. Erre az időszakra Virág Mihályt nevezi meg a község papjaként. Az említett forrás: KÁLLAY 1990, 261.

ges épületek megtételére, mind a további jó békességben való maradásra kézírásával kötelezte magát.¹⁶⁵

Amikor tehát Kováts József Pátkára érkezett 1802 kora tavaszán, Ónody Sámuel már jó ideje a gyülekezet lelkésze volt. A zömében magyar falu ekkoriban katolikus és református parókiával is rendelkezett, és két iskola is működött itt. Egy korábbi, 1770-es adatból kiderül, hogy az akkori református tanító 40 gyereket oktatott, 1781-ben pedig 27 fiú és 14 lány járt a református iskolába. A II. József-kori összeírás 161 tizenkét év alatti gyermeket említ, és további 69 tizenhárom év felettit.¹⁶⁶ A gyermekek száma 1801-re csak tovább nőtt, ekkor 228 „kisebb fi” és 215 „kisebb nő” élt a faluban, akik között szép számmal akadhatott iskoláskorú is.¹⁶⁷ Egy részük ugyan katolikus, de többségük református diák volt, így a Pátkára érkező, alig 22 éves fiatal rektornak valószínűleg számos iskolai feladata akadt. Ezt bizonyítja az is, hogy segítségül segédtanítót jelöltek ki mellé. A Kováts ideje alatt tevékenykedő praeceptorokat Nagy Gyula név szerint is megemlíti munkájában: Pázmándi Benjámint¹⁶⁸ (1802), Pintér Sándor (1803) és Kalló János (1804).¹⁶⁹ A tanítók szintén a pápai kollégiumból érkeztek, de ők évenként váltották egymást.¹⁷⁰ Kováts élete tehát lényegesen pezsgőbb, mozgalmasabb és munkásabb volt itt, mint felsőöri rektorkodása idején, ahol időnként egyetlen diákja sem akadt.

A Székesfehérvár melletti kis faluban egy barátot is talált magának Horvát István személyében, aki rokonsága végett gyakran megfordult itt. Horvát apai nagybátyja, Horváth Ferenc ekkoriban a pátkai katolikusok plébánosa volt, őt látogatta meg gyakran a fiatal pesti joghallgató.

Horvát István 1805-ben kezdett bele naplója írásába, amelyből kiderül, mennyire szeretett itt vendégeskedni, és látogatásai alkalmával gyakran felkereste katolikus és református barátait is. Ónody Sámuellel szinte minden alkalommal találkozott, amikor Pátkán járt, és az általa nagyra becsült református prédikátorral mindig hosszasan elbeszélgetett.¹⁷¹

165 A szöveget közli: K. NAGY 1943, 43–44.

166 Az adatokat említi: KÁLLAY 1990, 262.

167 Uo., 263.

168 K. Nagy Gyula könyvében Pázmádi (!) Beniamin néven szerepel, ez azonban elírás.

169 K. NAGY 1943, 95.

170 Nevüket megtaláljuk a pápai kollégium irataiban is. További adatok a három pápai diákról: KÖBLÖS 2006, 782 (Kalló János), 1035 (Pintér Sándor, Pázmándi Benjámint). K. Nagy Gyula adatait némi fenntartással kell kezelni, mivel egyedül Pintér Sándor praeceptorai aláírása található meg a pápai iratok között. Kalló Jánosé és Pázmándi Benjáminté nem.

171 Horvát naplójából az is kiderül, mennyire jó kapcsolatban volt Pátkán a református és a katolikus pap, Ónody Sámuel és Horváth Ferenc ekkoriban. Gyakran meglátogatták egymást és hosz-

Naplóját sajnálatos módon csak akkor kezdte el írni, amikor Kováts József már nem élt a faluban, így nem maradt fenn adat arról, milyen gyakran találkoztak, miről beszélgettek. Megismerkedésükkor Kováts 22-23, Horvát István pedig mindössze 18-19 éves volt, és nagyon jó véleménnyel volt az idősebb, immár végzett teológus diákról. Egy 1805. október 2-ai naplóbejegyzéséből megtudhatjuk, hogy évek múltán sem felejtette el Kovátsot:

El végezvén kilentzedfél óraker kéz tsókolásaimat Mészáros Józseffel Válból Atsára utaztunk az ottani Plébánushoz Schiller Mihályhoz. Föl vettük Kotsinkra Kevés üdő mulva, és innend Lovas Berénybe hajtattunk Berderits Mihály Plébánushoz. Jelen volt ennél oda értünkkor Horváth Ferentz Pátkai Pap és a' meg halálozott Édes Atyámnak egyetlen egy Testvér Öttse. Szent Mihály napját ülték együtt az egyházi személyek. Alig jöttünk össze, ők azonnal le ülték jadszani, én pedig a' kártyának nem lévén barátá Szvorenyi Ius Publicum Ecclesiasticum Ungariae nevű könyvét olvastam. Ebéd után folyton folyt a' kártyázás, én pedig Nyikos László Református Mestert kerestem meg, hogy Kováts József, volt Pátkai Ref. Mester Jó barátomnak hol létét ki tanulhatnám. El értem szándékomat, és meg tudtam, hogy ő most Híd végen (Tolna Várm[egyel]) Káplány egy éltes Tiszteletes Úr mellett. Irok neki Fehérvárról.¹⁷²

A bejegyzésből kiderül, hogy Horvát jó barátjának tartotta Kovátsot, akinek valószínűleg írt is ezt követően. Sajnos a Kováts-hoz írt levelei nem maradtak fenn, vagy egyelőre lappanganak, és Kováts-tól is csak egyetlen hozzá intézett válaszlévelel ismeretes. Ez az egy levél ugyan nem túl sok, de ha figyelembe vesszük, hogy Kovátsnak mindössze három levelét ismerjük – az egyiket Horvát Istvánhoz, a másik kettőt pedig Szemere Pálhoz írta –, akkor a Kováts-kutatás szempontjából igencsak értékes dokumentumnak számít.¹⁷³ (Tartalmáról a későbbiekben részletesen esik még szó.)

szasan beszélgettek. Horvát István rendkívül nagy tudású embernek tartotta a református prédikátort. Egy idézet a naplóból: „[...] a Helvetika vallást követőknek szorgalmatos Pásztorok Tiszteletes Onody Sámuel Úr, kinek társaságában több esztendőktől fogva sok édes órákat töltöttem. Tanúltsága, jószívűsége, emberi szeretete mindenüdben böltsben leszen előttem. Velem beszélgetett késő éjjelig.” Horvát 1967, 152. Az Országos Széchényi Könyvtárban Horvát irodalmi hagyatékában egy kis lapon Ónody életével kapcsolatos feljegyzéseket is találunk. OSZK Kt. Analekta, *Ónody Sámuel életére vonatkozó feljegyzések*.

¹⁷² Horvát 1967, 190.

¹⁷³ Talán nem árt ismét megemlítenem, hogy valójában csak két levelet ismerünk, mert az egyik Szemeréhez írt levél pusztán csak egy verset tartalmaz.

Szintén a naplóban találunk bizonyítékot arra, hogy Horvát István nemcsak iskolamesterként, hanem költőként is gondolt barátjára, hiszen az általa személyesen ismert 188 tudós és költő között őt is szerepelteti.¹⁷⁴

Mi lehetett ennek az oka? Ahogy arról már korábban szó esett, a felsőöri tanítóskodás Kováts költői tevékenysége szempontjából rendkívül jelentős időszaknak számított, hiszen akkortájt kezdett el verseket írni. Autográf versgyűjteményében 19 olyan vers található, amelyeket viszonylag rövid idő alatt, mintegy fél esztendő alatt írt. Az autográf kéziratból kiderül, hogy a két tanítói állás közötti pápai kollégiumi időszak nem igazán kedvezett a versírásnak, a kollégiumi botrány idején Kováts egyetlen sort sem írt, és csak 1801 őszén-telén született néhány újabb verse.

Alkotói kedve Pátkán újra felerősödött, de ha autográf versgyűjteményében ezt az időszakot vizsgáljuk, kiderül, hogy az itt eltöltött esztendők már korántsem voltak olyan termékenyek, mint a felsőöri néhány hónap. Mindössze 5-10 verse született itt szűk két esztendő alatt.¹⁷⁵ Ennek ellenére ismerősei, barátai számára többé már nem volt kétséges, hogy Kováts nem csupán egy vidéki iskolamester, hanem költő, akiben még sok lehetőség rejlik. Ebben valószínűleg óriási szerepet játszott az is, hogy 1802. június 29-én a *Magyar Kurir* közölte *A Poéta és a Múzsza* című versét.¹⁷⁶ Ez a – Virág Benedek által ihletett – vers röviddel Kováts Pátkára érkezése után született, 1802. április 22-én, és a költő minden bizonnyal azonnal eljuttatta a *Magyar Kurir* szerkesztőjéhez, akik közlésre méltónak találták.

A hírlapban megjelenő vers valószínűleg nem maradt visszhang nélkül azon a dunántúli településeken, ahol személyesen is ismerték Kovátsot. Ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az időben csak két magyar nyelvű lap jelent meg hazánkban – a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurir* –, akkor feltételezhető, hogy Kováts némi országos ismertségre is szert tett e verse által.¹⁷⁷ Horvát István tehát egy olyan fiatalembert ismert meg Pátkán, aki nemcsak verseivel, hanem a *Magyar Kurir*-ban való szereplésével is büszkélkedhetett.

Mivel Horvát csak 1805-ben kezdte el *Mindennapiját* vezetni, nem tudható, hogy mikor ismerkedett meg a két ifjú, és milyen gyakran találkoztak egymással. Hor-

¹⁷⁴ Horvát 1809-ben egy listát készített az általa személyesen ismert Magyarországon élő tudósokról és költőkről, itt szerepel Kováts József neve is. Ekkor Kováts már nem élt, de úgy tűnik, Horvátnak erről nem volt tudomása. Valószínűleg nem jutott el hozzá ekkor még az a hír sem, hogy a fiatal költő 1807 novemberétől a kaposvári börtönben raboskodott.

¹⁷⁵ A versek pontos számát egyelőre két dolog miatt nehéz megállapítani. Egyrészt, mert nem tudjuk pontosan, mikor fejezte be Kováts József a tanítóskodást Pátkán, másrészt azért, mert az autográf kötet nem minden vers mellett tartalmaz keletkezési dátumot. Néhány vers esetében csak a *terminus post quem* és a *terminus ante quem* megállapítása lehetséges, időnként még az sem teljesen.

¹⁷⁶ Megjelent: *Magyar Kurir* 16 (1802): 805–807.

¹⁷⁷ Ennek bizonyítására a későbbiekben Szemere Pál kapcsán teszek majd kísérletet.

vát 1803-ban ha naplót nem is, de egy jegyzőkönyvszerűséget vezetett, amelybe a magyar irodalom különféle témáival kapcsolatban jegyezte fel benyomásait, olvasmányélményeit, megjegyzéseit. A latin és magyar nyelven vegyesen írt kézirat Horvát sokszínű érdeklődéséről árulkodik, műfaja a bejegyzések sokfélesége miatt nehezen meghatározható. A kézirat vége felé egy néhány soros *Jegyzés*-re lehetünk figyelmesek:

Kováts József Pátkai Kálvinista Oskola Mester (Rector) volt 1802. és 1803dik esztendőkbén. Született Tótvázsonyban Veszprém Vármegyében. Tanult először Veszprémben,¹⁷⁸ onnan Pápára ment. Pápáról egyenesen tanulása után Pátkára vitetett. – Ezen jó barátom igen éles eszű költő. Néhány versei kijöttek a' Magyar Kurirban, Néhányokat pedig önnön kézzel le írt számomra. Megvagynak ezek most is írása-im között. – Majd valamennyiben igen eleven a' képzelődés.¹⁷⁹

Bár az idézett „jegyzés” elég rövid és alapvetően inkább életrajzi adatokat tartalmaz, néhány fontos adalékkal mégis szolgálhat számunkra kettejük ismerettségével kapcsolatban. Kiderül belőle, hogy Horvát „igen éles eszűnek” gondolta a pátkai költőt, és verseiről is jó véleménnyel volt. Tudott a *Magyar Kurirban* való szerepléséről, és iratai között őrizte Kováts verseinek másolatait, amelyeket a költő külön az ő számára írt össze. (Annak ellenére, hogy Horvát gondosan őrizte a kézirateit, melyekből az Országos Széchényi Könyvtárban rengeteg megtalálható, ezeket az 1802–1803 körüli Kováts autográfokat sajnos nem találtam meg.)

A kötet alapján úgy tűnik, ez a bejegyzés 1803-ban született, mégis vannak ezzel kapcsolatos kétségeim. Nem teljesen világos, hogy hogyan említhet Horvát több, a *Magyar Kurirban* szereplő verset, amikor még csak egyetlen jelent meg ekkor, *A Poéta és a Múza* című költemény. Kováts más verseit ugyanis csak az 1805-ben kiadott lapszámok közölték. Az bizonyos, hogy a bejegyzés semmiképpen sem lehet 1805. október utáni, mivel Kováts pátkai rektori időszakának csak az 1802–1803 közötti időszakot jelöli meg (az 1804-et már nem), s Horvát még nem tud a városhídvégi káplánkodásáról sem. *Mindennapijából* viszont tudható, hogy 1805 őszén tudomást szerzett Kováts segédlelkészi munkájáról. A bejegyzés dátumát tehát nem állapíthatjuk meg pontosan, de elképzelhető, hogy csak utólag,

¹⁷⁸ Mivel Horvát személyesen ismerte Kovátsot, valószínűleg a veszprémi tanulmányokról is tőle hallott. Annak ellenére, hogy a veszprémi iskola diáklisztáiról szinte semmiféle adattal nem rendelkezünk az 1790-es évek idejéből, az, hogy Kováts valóban ott tanult, e bejegyzés ismeretében mégis valószínű lehet.

¹⁷⁹ OSZK Kt. Quart Hung. 478/1.kötet, 63b. *Horváth (!) Istvánnak Jegyzései, melylyeket egybeírt 1803.dik Eszt[endőben].*

valamikor 1805 tavaszán-nyarán – amikor már újabb Kováts versek is napvilágot láttak a *Kurir*ban – került bele az 1803-as keltezésű kéziratba, aminek oka pedig akár az is lehetett, hogy egyfajta „visszadátumozással” élve, Horvát a Kovátscsal történő megismerkedés idejére akarta bejegyezni a vele kapcsolatos tudnivalókat.

Horvát 1805. január elsején megkezdett naplója mottójául ezt írta:

Soha sem árt azokat, a' miket hallasz, vagy tapasztalsz föl jegyezni: mert nem hallja, vagy tapasztalja azokat a' késő maradék, és mégis tudni kívánja.¹⁸⁰

Nem lehetünk elég hálásak neki azért, hogy e vezérelvét követve Kovátscsal kapcsolatban is megőrzött számunkra néhány gondolatot.

Térjünk most kicsit vissza a *Poéta és a Múzsza* című költemény *Magyar Kurir*ban való megjelenésre, és annak általam feltételezett következményeire.

A vers megjelenésének apropójára nem találtam magyarázatot a *Magyar Kurir* lapjain. Egyetlen versként jelent meg az aznapi számban, fölötte egy rövid bejegyzés: „Székes Fehér Vármegyéből”, a vers alatt pedig: „Kováts Jósef Pátkai Ref. Rector”.

Keszeg Anna Gyöngyöss Jánosról szóló könyvében részletesen ír arról, hogy a *Magyar Kurir* Szacs vay Sándor szerkesztői ideje alatt (1786–1792) megjelenő számaiban a költemények gyakran csupán egy-egy régió aktuális eseményéről tudósítottak. Keszeg épp a Tordán élő Gyöngyössi verseit hozza fel példaként:

Gyöngyössi verseinek közlése szinte minden esetben egy olyan helyi eseményhez kötődik, mely a verset egyfajta hírértékkel ruházza fel, illetve lokális identitás megkonstruálására, egy csoporttudat közvetítésére, reprezentációjára tette alkalmassá.¹⁸¹

Kováts versének esetében erről nem volt szó, mivel a vers egyáltalán nem kapcsolódott az aznapi lapszám egyéb híreihez. Olyannyira nem, hogy közvetlenül előtte – nem éppen felemelő módon – a (tehén)himlőoltás hasznosságáról olvashatunk egy tudósítást, a verset pedig egy előfizetési hirdetés követi. Igaz, a lapot ekkor már Decsy Sámuel és Pánczél Dániel szerkesztette, nem pedig Szacs vay, náluk tehát a korábbi szempont már aligha lehetett meghatározó. Nem egészen világos, hogy a szerkesztők mi alapján döntöttek Kováts versének megjelentetése

¹⁸⁰ HORVÁT 1967, 60.

¹⁸¹ KESZEG 2011, 43.

mellett, és az sem, hogy rendelkeztek-e bármiféle információval a fiatal rektor/költő személyével kapcsolatban.

Nem kétséges azonban, hogy ennek az első megjelenésnek nagy szerepe volt abban, hogy a későbbi kéziratos énekeskönyvekben Kovátsot gyakran csak „pátkai rektorként” emlegették. Ez a helységnevé, illetve az iskolamesteri foglalkozás szorosán rögzült a nevéhez még az 1800-as évek második felében is. Egy szépirodalmi példát is találunk erre: Arany János, *Báró Kemény Zsigmondhoz* című versében, amikor Kovátsot idézi, szintén így utal rá:

„Csitt rabláncok csörgési, csitt!
Ne visítsatok egy kicsit –”
Ez a magas ideál;
Toldott rím, mozaik munka,
Hanem ettől minálunk a
Legjobb is, hajh! messze áll.

Vagy ha csak, mint Csokonay
(Bár Kovács, ama pátkai
Irta ezt is) zengenék:
„Mivel homlokomra Liza
Rózsakoszorút tászliza – „
Úgy is volna ebben ék.¹⁸²

Az Arany-versben felidézett két Kováts-vers közül az első 1808-ban, a költő kaposvári raboskodása idején készült, a második pedig valószínűleg még Felsőőrön. Arany mégis a *pátkai* Kovátsra utal versében, nem sokat törődve azzal, hogy ottani rektori munkáját még jó néhány évnyi városhídvegi káplánkodás követte. E mögött fölösleges lenne bármiféle tudatosságot feltételeznünk, az 1817-ben született Arany aligha olvasta a *Magyar Kurir* 1802-ben megjelenő számait,¹⁸³ és valószínűleg azzal sem törődött túl sokat, hogy Kováts életrajzát közelebbről megismerje. Mindössze csak elfogadta és egyúttal továbbörökítette azt a hagyományt, amely a fiatalon elhunyt költőt Pátkához kötötte.

A *Kurir*ban megjelenő költemény után aligha tekinthetjük véletlennek azt, hogy Kováts épp Pátkán, 1803 nyarán érezte szükségesnek, hogy régi és új verseit összeírja. A hírlapban való szereplés egyfajta költői tudatosságot eredményez-

¹⁸² AJÖM VI, 153.

¹⁸³ Ez természetesen nem állító teljes bizonyossággal.

hetett, és arra ösztönözhetette Kovátsot, hogy költeményeit, ha nem is kronológiai sorrendben vagy más elvek szerint rendszerezve, de egyetlen kötetbe másolja. Nagyon valószínű, hogy a költői tevékenységre barátja, Horvát István is biztatta, aki szintén próbálkozott a versírással, bár állítása szerint neki ehhez nem sok tehetsége volt. Horvát saját magával kapcsolatban így vall egy közeli barátjának, Horváth Andrásnak (írói néven Pázmándi Horváth Endre) írott 1804-es levelében:

Nekem a költőség nem természeti hajlandóságom. Csak el vétve dalolgotok eredményeimről, hogy a' verskoholásból egészen ki ne tseppenjek. Sokkal jobban kedvelem a' Numismaticát, Grammaticát, Philológiát, Aestheticát, Medicinát, és a' mit legelőször köllött volna említenem, a Diplomatiát.¹⁸⁴

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Horvát ne olvasta volna lelkesen a barátok tollából születő verseket. Ugyancsak az említett levelében így dicséri barátja, Horváth András költői tehetségét:

Tüzes költőségedről már akkor kijelentettem teljes megelégedésemet, mikor feddő satyrádot olvastomban poétai hevedet el anyira bötsülni kezdettem: hogy az ollyatán költeményeket írásra biztatni merészeltelek. [...] Iparkodjál Andorom! és ne hadd ki halni eleven buzgóságodat.¹⁸⁵

Horvát István naplóbejegyzései és egyéb levelei is arról árulkodnak, hogy gyakran bátorította ismerőseit a versírásra, és egyben fontosnak tartotta azt is, hogy megismertesse őket a friss irodalmi hírekkel. Gyakran küldözgette el számukra a legfrissebb kiadványokat is levelei kíséretében. Nem sajnálta a fáradságot arra sem, hogy a barátok által írt verseket másokhoz írt leveleibe bemásolja, és így népszerűsítse azokat.

Kovátsához írott levelei sajnálatos módon megsemmisültek vagy mindeddig nem kerültek elő, de Horvát egyéb leveleit, kissé grafomán hajlamát és a magyar nyelv és nemzet iránt érzett mély elkötelezettségét ismerve szinte biztosak lehetünk abban, hogy azok tartalma a fent idézett részletekhez hasonló lehetett. Mivel saját költői tehetségét nem tartotta nagyra, minden bizonnyal elismeréssel szem-

¹⁸⁴ OSZK Kt. Levelestár, *Horvát István levele Horváth Andrásnak*, Pest, 1804. december 17.

Pázmándi Horváth Endre (1778–1839) költő, katolikus pap, a Kazinczy-féle nyelvújítás ellenzője volt. Győrött tanult, majd káplán lett Győr belvárosában, 1806-tól Tét plébánosa. Horvát Istvánnal 1804-től levelezett, szoros barátság alakult ki közöttük, az OSZK több mint 200 egymáshoz írt levelüket őrzi. Bővebben: Horvát 1967, 532–533.

¹⁸⁵ Uo.

lélte Kováts – a mesterkedő költészeti eszmény által sokra becsült – könnyed versfaragását, játékos rímelését és változatos témáit. Mindezt csak még inkább megerősíti az a néhány soros „Jegyzés”, ami már fentebb előkerült.

Kováts pátkai iskolamesteri munkájáról egyelőre nem kerültek elő közelebbi adatok. Ebben az időben csak katolikus vizitációk voltak a faluban, így sajnos nem rendelkezünk a felsőőrihez hasonlatos egyházlátogatási jegyzőkönyvekkel. Nem tudjuk, hogyan vélekedtek a pátkaiak Kováts munkájáról; az egyetlen következtetés ezzel kapcsolatban Nagy Gyula tanulmányából vonható le. E munkában a pátkai iskolamesterek név szerinti felsorolásakor Kováts neve mellett ez a megjegyzés szerepel: „korán elhalt szépreményű ifjú”. Jóllehet a tanulmány 1943-ból való, adatait mégis a korábbi pátkai egyházi iratokból veszi, amelyekben – úgy tűnik – ezt az információt kívánták továbbörökíteni Kovátsccsal kapcsolatban. Épp ezért kevésbé valószínű, hogy itt is oly mértékben elégedetlenek lettek volna munkájával, mint korábban Felsőőrön.

Bármennyire igyekszem elkerülni azt, hogy Kováts verseinek témaválasztásából következtessék az életére, mégis meg kell említenem, hogy Kovátsnak van egy viszonylag korai verse, amelyben az elbocsájtott iskolamester keserű tapasztalatait veszi sorra. Ennek címe beszédes: *A ki cs[apott] mester éneke*. Az autográf kötetben szereplő vers mellett nem szerepel a keletkezési dátum, s a szöveg nem ad támpontot a keletkezés helyére vonatkozóan sem, így a kronológiailag problémás versek közé sorolandó. Épp ezért, ha áll bármiféle életrajzi esemény a vers születése mögött, akkor az éppúgy lehet felsőőri, ahogy pátkai. Mindemellett nem kizárt az sem, hogy Kováts konkrét, kézzelfogható élmény nélkül is kedvet kapott a téma versben való feldolgozásához. Egykori pápai diáktársa, Beretzky Márton is megírta a maga rektori panaszos, átkozódó búcsúdálát, s a kéziratok gyűjtemények még számos hasonló verses és prózai szöveget őriznek.¹⁸⁶ Bán Imre és Julow Viktor épp e Kováts-vers kapcsán a következőket állapítja meg a költőről:

A Dunántúlon volt iskolamester és segédlelkész, de sehol sem tudott megmaradni.¹⁸⁷

Az említett mű nem közli, hogy a szerzők a Kovátsról alkotott képüket – miszerint képtelen volt megmaradni egy-egy helyen – konkrét források alapján fogalmazták meg, vagy pusztán a vers tematikája miatt vélték tudni azt. Előfordulhat, hogy a kaposvári börtönének tudatában hajlamosak voltak Kováts egyházi

¹⁸⁶ A Beretzky-vers címe: *A dobrai rektor búcsúja*. A téma kéziratos népszerűségéről a monográfiában később esik még szó. A vers olykor más címmel is szerepel.

¹⁸⁷ BÁN és JULOW 1964, 244.

pályájának előző, iskolamesteri állomásait is egyfajta kudarcként értékelni, anélkül, hogy erre konkrét bizonyíték lett volna. (A felsőőri egyházlátogatási jegyzőkönyvről aligha tudhattak.) Mindezt nem róhatjuk fel hibaként, hiszen források híján nem sok választásuk maradt, s igyekeztek kézenfekvő és logikusnak tűnő magyarázatokkal kitölteni a hiátusokat Kováts életrajzában.

Arról tehát, hogy miért hagyta ott Kováts Pátkát, nem rendelkezünk kézzelfogható adatokkal. Meglepő, hogy Horvátnak sem volt tudomása barátja távozásának körülményeiről és okáról. Naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy 1805-ben több alkalommal is járt Pátkán, és találkozott Ónody Sámuellel, akinek református papként és Kováts feljebbvalójaként tudnia kellett (volna) az iskolamester további sorsáról. Aligha lehetséges az, hogy Horvát és Ónody hosszas beszélgetései alatt egyszer sem került szóba a fiatal költő. Akkor miért a szomszéd falu iskolamesterénél, Nyikos Lászlónál érdeklődött Horvát a költő hollétéről? Egy esetben lehetséges csupán, hogy Ónody nem tudott felvilágosítást adni számára: ha Pátkáról való távozásakor még maga Kováts sem tudta, hol várja őt a következő megbízatás.

Horvát naplójában és leveleiben több ízben kitér arra, hogy korának teológiát végzett fiataljai mennyire botrányos és haszontalan életet élnek. Ha Kováts pátkai rektorkodása alatt komoly bajba keveredett volna, annak híre előbb vagy utóbb Horváthoz is eljut, és őt ismerve, a történeteket és arról alkotott véleményét naplójában vagy egyéb feljegyzései között most olvashatnánk is. Egyelőre azonban ilyen feljegyzésről nincs tudomásunk, és amíg újabb adatok nem bukkannak elő e témában, úgy vélem, nem szerencsés továbbörökíteni azt a vélekedést, miszerint Kováts „sehol sem tudott megmaradni”.

A távozás pontos dátuma nem ismert, de a meglévő források alapján feltételezhető, hogy Kováts valamikor 1804 elején hagyta el Pátkát.

A Dunántúli Református Egyházkerület nemrégiben napvilágot látott prédikatori és rektori adattára Kováts József pátkai iskolamesteri tevékenységét 1802 és 1804 közé helyezi.¹⁸⁸ Az adattár csak az évet adja meg, a hónapot nem, így ebből nem derül ki, hogy Kováts még az év elején, vagy esetleg csak később távozott Pátkáról.

A hónap meghatározásában segítséget nyújthat a jelen munkában már sokszor forrásként megjelölt másik pápai kiadvány, amely a kollégiumban tanuló diákokkal kapcsolatban nyújt tájékoztatást. Az ebben található praepceptori és rektori listából kiderül, hogy 1804-ben a kollégium új rektort küldött Pátkára Bíró János személyében, aki február 27-én írta alá a kötelezvényt,¹⁸⁹ így röviddel ezután

188 KÖBLÖS ÉS KRÁNITZ 2018, 710.

189 KÖBLÖS 2006, 1035.

jelentkeznie is kellett szolgálati helyén. Ez alapján úgy tűnik, hogy Kováts József szűk két esztendeig maradt ott, és legkésőbb az új rektor megérkezésekor, 1804 márciusában elhagyta a települést.

2.7. A városhídvégi segédlelkészi szolgálat és annak előzményei

A fentebb említett adattár szerint Kováts csak 1805-ben lett segédlelkész Városhídvégen,¹⁹⁰ és a 19. századi lexikonok is következetesen kitartanak e dátum mellett.¹⁹¹ Az 1808-ban megjelenő, de a korábbi év adatait közlő *Prédikátori Tárház* is az 1805-ös kezdésről tud. Ezt az egyházi kiadványt érdemes kiemelten kezelnünk, mivel Látzai Szabó József, a kötet egyik szerkesztője személyesen is ismerte Kovátsot még pápai professzorsága idejéből, ráadásul a kötet szerzői információikat a prédikátoroktól szerezték be.¹⁹²

A kéziratos Kováts-életrajzok dátumokat nem közölnek ugyan, de ebben az esetben is folyamatosságot és egyfajta sikertörténetet sugallnak, amely szerint Kováts magasabb pozíciót akarva rektori munkáját önként segédlelkészi állásra cserélte. A két hivatal közötti szünetet egyetlen forrás sem említi. Az életrajz egyik változatában, Sebestyén Gábor másolatában ezt olvashatjuk:

[...] Pátkára ment ki Rectornak. – De nagy Lelke fellyebb vágyván ezt a’ hivatalt két esztendőök után letette ’s Hidvegenn káplánná lett.¹⁹³

A kezdés dátumával kapcsolatban a korabeli városhídvégi református anyakönyvek adják meg a választ.¹⁹⁴ A születési, halálozási és házassági bejegyzések alapján

¹⁹⁰ KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018, 710.

¹⁹¹ A lexikonok listáját a dolgozat IV. melléklete tartalmazza.

¹⁹² FÁBIÁN és LÁTZAI-SZABÓ 1808, 171.

¹⁹³ OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 91b. SEBESTYÉN GÁBOR, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*. A korábban tárgyalt kéziratos életrajzokban ugyanez az adat található, ezért nem tartom szükségesnek valamennyire hivatkozni. Sebestyén Gábor életéről és a közköltészethez való kapcsolatáról bővebben: VADERNA 2015, 267–282; VADERNA 2017, 459–502.

¹⁹⁴ A városhídvégi református anyakönyvek digitális változatát a MNL Pest Megyei Levéltárában sikerült átnézni. Az anyakönyvek másolatai az A 1645 számú jelzet alatt találhatóak. Az iratok pontos lelőhelyét egyelőre nem sikerült azonosítanom. A Magyar Nemzeti Levéltár az anyakönyveket ugyan lemásolta, de elmulasztották feljegyezni, hogy hová küldték vissza az eredeti dokumentumokat a fotózás után. A Somogy Megyei Levéltárban csak az 1828-tól kezdődő anyakönyveket lehet megtekinteni, de azok is csak másolati példányok. A Fejér Megyei Levél-

kiderül, hogy a lexikonok, a *Prédikátori Tárház* és a lelkészi adattár 1805-ös kezdő-dátuma valóban helyes. A városhídvégi halotti anyakönyv első, Kállay András¹⁹⁵ prédikátor által megkezdett kötete 1773 és 1804 közötti bejegyzéseket tartalmaz. A bejegyzések nem igazán rendszerezettek, és úgy tűnik, a prédikátor fel sem jegyzett minden temetést. Láthatóan csak az ő kézírása szerepel az anyakönyvben.¹⁹⁶ Az új anyakönyv 1805-ös dátummal kezdődik, s belső borítóján egy ismerős kézírásra lehetünk figyelmesek. Az energikus, erőteljesen jobbra dőlő írás egyértelműen Kováts Józseftől származik. Az említett bejegyzés ugyan a lapszél leszakadása miatt hiányos, de viszonylag jól olvasható:

Laistroma A' Megholt 's eltemettetett [.....] fiaknak, Asszonyi Nemenn Levő [.....] a' Házasként mind a' két nemének, és a' Magzatok mind a' két Nemének az Attyáknak nevekkal a' Város- és Falu- Hidvégi edgyesült Ekklésiába, az 1805dik Esztendőnek, Április Holnapjának 1. = első napjától fogva. Tiszteletes T[ekintetes] Kállay András Ur' Predikatorságába.¹⁹⁷

Úgy tűnik tehát, hogy Kováts Józsefnek hivatalba lépésekor az egyik első dolga az volt, hogy jól áttekinthető, pontos halotti anyakönyvet készítsen. Az anyakönyvi bejegyzésekből megtudhatjuk az elhunytak nevét, elhalálkozásuk pontos dátumát, életkorukat és haláluk okát. Bár a halálkozások mellé nincs feljegyezve, hogy a prédikátor, a káplán vagy esetleg valaki más végezte a temetési szertartást, a kézírásból ez mégis jól adatolható. A bejegyzések az 1805-ös esztendőben kivétel nélkül mind Kováts Józseftől származnak, 1806-ban a prédikátortól és a káplántól is vannak beírások, 1807-ben pedig ismét csak Kováts Józseftől, egészen december 13-ig. Utána csak Kállay Andrásé, amelynek okára a későbbiekben még visszatérek.

tár szintén csak másolati példányokat őriz. Az eredeti anyakönyv felkutatása azért lenne fontos, mert elképzelhető, hogy az azt őrző levéltár vagy plébánia más korabeli városhídvégi egyházi iratokkal is rendelkezik, amelyekből újabb adatokat tudhatnánk meg Kováts József tevékenységével kapcsolatban. Az eredeti anyakönyv lelhelyét épp ezért továbbra is keresem. Kézzenfekvő, hogy a szabadhídvégi református plébánia őrizze, de tőlük egyelőre még nem kaptam választ.

195 Kállay András nevét a továbbiakban ipszilonnal írom, annak ellenére, hogy a legtöbb vele kapcsolatos forrás a Kállai változatot használja. E döntés oka az, hogy ő maga is ipszilonnal írta a családnévét.

196 Erre az évenként bejegyzett elhunytak alacsony számából következtetünk. Az adatok szerint 1803-ban összesen öt temetés volt a faluban, 1804-ben pedig mindössze egy, ami nehezen elképzelhető.

197 *Városhídvég halotti anyakönyve 1805–1823*. Az anyakönyv digitalizált változata: MNL A1645. Az említett adat a 3. lapon található.

A házassági anyakönyv nem új, hanem folytatólagos, és ebben lényegesen kevesebb a bejegyzés. Kováts első esketésére csak 1805. június 6-án került sor, mivel legtöbbször az idős prédikátor adta össze a házasodni kívánó párokat. 1806-ban Kováts csak hat párt esketett, 1807-ben pedig mindössze egyet, az év végén, december 7-én.

A keresztelési anyakönyv 1805-ös adataiból jól látható, hogy az idős Kállayt Kováts érkezése előtt Varga Ádám káplán segítette. Az általa elvégzett utolsó keresztelő 1805. január 26-án volt. Kováts első ilyen jellegű munkájára pedig április 13-án került sor.

Ebben az esztendőben Kállay csak nagyon ritka esetben végzett keresztelőket, ezt a feladatot – akárcsak a temetéseket – a fiatal káplán átvállalta tőle.

Az anyakönyvi bejegyzésekből immár világosan kitűnik, hogy Kováts valamikor 1805 késő telén (februárban), vagy kora tavaszán (márciusban) érkezhetett Városhídvégre. Ezt a kezdési dátumot Kováts József Városhídvégről Horvát Istvánnak küldött levele is megerősíti. Az 1806. szeptember 27-én kelt levélben Kováts arról számolt be Horvátnak, hogy másfél esztendeje káplán Városhídvégen, tehát e szerint is valamikor 1805 kora tavaszán érkezett csak oda.¹⁹⁸

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, mivel is tölthette idejét Kováts a pátkai és a városhídvégi időszak közötti egy esztendőben.

Horvát Istvánhoz intézett levelében az iránt érdeklődik barátjától, hogy megkapta-e a Tótvázsonyból küldött, 1804-es keltezésű levelét.¹⁹⁹ Ebből tehát kiderül, hogy pátkai és városhídvégi időszaka között valamikor szülőfalujába is hazalátogatott. Mivel az említett levél keletkezésének pontos dátumát nem adta meg, csak az évet (1804), így nem tudjuk, hogy mikor járt ott, és pontosan mennyi időt töltött a faluban. Mindössze néhány hetet vagy hónapot, vagy esetleg majdnem egy egész évet?

Az általa említett 1804-es levél nem maradt fenn Horvát István hagyatékában, valószínűleg el sem jutott a címzetthez, így sajnos tartalmát sem ismerjük. Éppen emiatt a tótvázsonyi tartózkodásról nem derül ki, hogy mi is volt az apropója. Elképzelhető, hogy a két munka közötti szünetet használta ki a költő, hogy ott élő ismerőseit meglátogassa, vagy esetleg egy családtag elvesztése, betegsége miatt kellett hazautaznia. Persze az sem kizárt, hogy egy előre nem tervezett kényszer szabadságról volt szó, amely egészen addig tartott, amíg nem talált új munkát magának.

¹⁹⁸ OSZK Kt. Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánnak*, 1806. szeptember 27.

¹⁹⁹ Uo.

Mivel erről az időszakról egyelőre semmi bizonyosat nem tudunk, ismét csak érdemes Kováts autográf verseskötetét elővenni, és a versek felől közelíteni. 1804-ből a gyűjtemény mindössze hat verset tartalmaz. Nem egymást követően jegyezték fel ezeket, hanem számos korábbi – többnyire 1800-ban írt – vers közé ékelődnek be. Nagyon úgy tűnik, hogy Kováts ugyan Pátkán kezdte el összegyűjteni verseit egyetlen kötetbe, azonban a kezdeti fellángolás után lelkesedése gyorsan alábbhagyott, és csak 1804-ben, szabadsága vagy kényszerszabadsága idején vette újra a fáradságot, hogy korábbi, többnyire Felsőőrön született verseit is bemásolja a gyűjteménybe, és így keveredhettek azok az 1804-ben született versek közé.

Az első 1804-es vers áprilisban, az utolsó pedig novemberben született. A költemények közül néhány egy lehetséges új szerelemről árulkodik. Míg az egészen korai versekben Liza az az elképzelt vagy talán valós nőalak, aki Kováts műzsákjaként szerepel, úgy tűnik, 1804-től már Fanni a költő új választottja.

Ez utóbbi hölgyről így emlékezik meg az *Uj Magyar Athenas*, a legelső, Kováts Józsefről szóló életrajzi bejegyzést tartalmazó lexikon:

Kováts József [...] Város Hidvégen (Somogy m.) segédlelkészkedett Kállai András prédikátor oldala mellett. Ennek mostoha leánya Fanni volt ideálja, kihez írta többek közt amaz ismeretes kezdetű versét: *Alszik Fanni, oh isteni*.²⁰⁰

Ezt az adatot Szinnyei József szinte szóról szóra átvette, s bár a későbbi lexikonokból Fanni említése ugyan kimaradt, a Kovátsot méltató, vagy épp ostorozó későbbi írások szerzői határozottan tudni vélték, hogy Kováts műzsákja Kállay András mostohalánya volt.

Ha ez valóban így lett volna, akkor Kováts Józsefnek már 1804 nyarán Városhídvégen kellett volna élnie, hiszen Fanni neve ekkor tűnt föl először verseiben.²⁰¹ Ez alapján ellent kell mondanunk tehát a fent idézett lexikonbejegyzésnek, és leszámolni azzal a legendával, miszerint Kováts Fannija – akit verseiben a költő előszeretettel hasonlított Csokonai Lillájához – a városhídvégi idős prédikátor mostohaleánya lett volna.²⁰²

²⁰⁰ Sz. Kiss, KÁLMÁN és BIERBRUNNER 1882, 236.

²⁰¹ A legelső vers, amelyben Fanni szerepel 1804. július 15-én született, *Füldött* _____ címmel. Bár a címben a név csak egy vonallal van jelölve, a vers kezdősorában már feltűnik a lány neve: „Füldött Fanni egy szép este.” Autográf kézírata: CSK K 205, 28–35.

²⁰² Mindeztidáig nem került elő arra vonatkozó adat, hogy Kállay Andrásnak lett volna mostohaleánya. A pápai lelkési adattár egyetlen leányáról tesz említést, Kállay Eszterről, aki később Hetsi István lelkész felesége lett. Lásd: KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018, 621.

Az 1804-ben született versek másról is árulkodnak. Ebben az időszakban Kovátsnak több olyan költeménye született, amelyek erős Csokonai-hatást mutatnak.²⁰³ Mivel Csokonai és Kováts kapcsolatáról egy későbbi alfejezetben részletesen esik majd szó, itt most pusztán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy vélhetőleg ebben a nyugalmasabb időszakban Kovátsnak több ideje jutott jobban megismereni Csokonai költészetét, ami újonnan születő saját költeményein is meglátszott.

Veress D. Csaba Tótvázsonyról írt helytörténeti tanulmányában arról ír, hogy Csokonai 1798-ban egy ideig a helyi parókián vendégeskedett Naszályi János prédikátornál.²⁰⁴ Veress azonban elmulasztja közölni a forrást, amelyből ezt az információt kölcsönzi, és egyelőre nem sikerült olyan dokumentumot találnom, amely ezt megerősítené, vagy esetleg cáfolná. Akár járt ott Csokonai, akár nem, az bizonyos, hogy az 1800-as évek legelején művei igen kedveltek voltak a tótvázsonyi művelt értelmiség körében – és a Dunántúl más részein is –, így aligha meglepő, hogy költeményei Kovátsra is erősen hatottak. Ugyancsak Csokonait juttatja eszünkbe Kováts ódája Festetics Györgyhez, amelyet szintén ekkor, még Városhídvégre való költözése előtt, 1805. január 25-én írt.²⁰⁵

Kováts József Városhídvégre érkezésekor Kállay András már hatvannégy éves volt.²⁰⁶ Feltehetőleg idős kora és számos elfoglaltsága miatt döntöttek úgy az egyházi vezetők, hogy segédlelkészt rendelnek ki mellé.²⁰⁷ Mivel 1802-től a peremartoni egyházmegye assessoraként is tevékenykedett,²⁰⁸ a fiatal helyettes lelkész valóban nagy segítséget jelenthetett számára.

203 Az említett versek: *Fürdőtt [Fanni], Alszik Fanni*, illetve a *Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*. Az első, Csokonai *A feredés* című költeményével, a második pedig *Az alvó Lilla felett* című verssel mutat szoros rokonságot. Az 1803-ban nyomtatott, de csak évekkel később megjelenő *Anakreoni Dalok* Kovátsra gyakorolt hatását a monográfia következő fejezete tárgyalja majd.

204 VERES 1994, 88.

205 Az említett Kováts-vers címét Csokonai *Virág Benedek Úrhoz* című költeményéből veszi: *Él a' keszt-helyi gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl*. Magát a verset pedig Csokonai 1803-ban megjelent *Mélt. Gróf FESTETICS GYÖRGY ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról* című költemény utánköltészeként tartja számon a szakirodalom. Erről bővebben: CsVMÖM, *Költ*, 5:678.

206 A *Prédikátori Tárház* adatai szerint Kállay András 1741-ben született, tehát Kováts érkezésekor már 64 éves lehetett. FÁBIÁN és LÁTZAI SZABÓ 1808, 162.

207 A református egyház a segédlelkész és a káplán kifejezést egyaránt használja, így én is ezt tettem. Segédlelkész az lehetett, aki teológiai tanulmányokat végzett, záróvizsgát is tett, de még nem szentelték fel pappá. Az illetékes püspök rendelte ki szolgálatra, és a püspök ezzel egyidejűleg felügyelő lelkészt is kirendelt mellé, akinek irányítása és utasításai szerint kellett a szolgálatot végezni.

208 Assessor – tanácsbíró, aki segíti az esperes munkáját egyházi vizitációk, látogatások alkalmával. Egyháziak és világiak is betöltötték ezt a tisztséget.

E pozíció kapcsán bátran kijelenthetjük, hogy Kováts egy fokkal feljebb került az egyházi ranglétrán, és jó eséllyel remélhette, hogy hamarosan lelkészi hivatalhoz jut majd.

Amint arról már az anyakönyvek kapcsán szó esett, Kovátsnak meglehetősen sok egyházi tennivalója akadt, hiszen a keresztelőket és a temetési szertartásokat szinte teljes egészében ő végezte, és időnként egy-egy esketési ceremónia lebonyolítása is rá hárult. Az új halotti anyakönyv megkezdése szintén az ő feladata volt, s valószínűleg egyéb adminisztrációs teendőket is magára vállalt. (Ha a későbbiekben a városhídvégi eklézsia egyéb iratai előkerülnek, azok bizonyosan további adatokkal szolgálnak majd Kováts segédlelkészi tevékenységével kapcsolatban.)

Egyelőre nem tudunk arról, Kováts mennyire végezte jól munkáját, vagy hogy a hívek mennyire voltak elégedettek vele. Feltételezhető, hogy ha komoly panasz lett volna ellene, Kállay nem bízta volna rá szinte teljes egészében a papi teendőket. Arról sincs igazán adatunk, hogy kápláni munkáján túl milyen elfoglaltságai voltak. Egyedül az *Uj Magyar Athenas* egy apró megjegyzése áll rendelkezésünkre, amely szerint Kováts kalandjait még halála után fél évszázaddal is mesélték a falu öregjei a gyermekeknek.²⁰⁹

A verseskötetekben található kéziratos életrajzmásolatok szerint természetesen ismét sikeres, boldog és költői szempontból termékeny időszak következett a költő életében, sőt ekkoriban befolyásos pártfogókra is talált:

Itt serényen folytatott Hivatala mellett gyakran Serafim dalját zengvén, a bájoló hang el hatott a' fényes érdemű Festeticshez, 's Gróf Szétsényihez, a' kiket a Magyar Kurirba ki küldött versei által szinte az égig emelt; 's ezek a' nagy Lelkek tudván betsülni az érdemet barátságát óhajtották. Így élvén ez a' halhatatlan emlékezetű Poeta nálla öröm lakozott 's körülötte katzagott a' víg Tavasz.²¹⁰

Költőként Kovátsnak valóban lehetett némi oka az öröme és a meglegedésre, hiszen 1805-ben két versét is közölte a *Magyar Kurir*. Elsőként az 1805 januárjában Festeticshez írt ódája jelent meg, K. J. monogrammal, az újság 1805. március 29-ei számában.²¹¹ A státusz feltüntetésének hiánya valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a vers beküldése idején még nem volt munkája. Nevének diszkrét, csak

²⁰⁹ Sz. Kiss, KÁLMÁN és BIERBRUNNER 1882, 235.

²¹⁰ OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 91b-92a. SEBESTYÉN Gábor, *Elegyebelegy az az Némelyi Vers Szerzők Versei*.

²¹¹ A versről korábban már esett röviden szó. Címe: *Él a' keszthelyi gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl*. A vers megjelent: *Magyar Kurir* 19, 26. sz. (1805): III. Toldalék, 6–8.

monogramként való megjelentetésével kapcsolatban sajnos nem tudni, hogy az Kováts vagy a szerkesztők döntése volt-e.

A másik verse, amelyet a lap közlésre méltónak talált, az 1804 nyarán született, Csokonai anakreóni verseit üdvözlő darab. E vers kapcsán a megjelenés apropója is világos. Kováts, amikor kézbe vette a *Kurir* 1805. március 29-ei számát, hogy a benne szereplő Festetics-ódáját megszemlélje, minden bizonnyal elolvasta a Csokonai halálára írt epitáfiumokat is. Mivel ekkor még nem írta meg saját, Csokonait sirató versét, jobb híján a már több hónapja elkészült Csokonai-ódáját küldte be, hogy ő is méltóképpen megemlékezhesen fiatal költőtársáról. Bár a vers a *Kurir* újabb Csokonai-epitáfiumokat felsorakoztató, 1805. május 17-ei számába nem került be, a szerkesztők június 14-én már közlésre méltónak találták.²¹²

Ami Kováts Széchényihez írt ódáját illeti, az valóban Városhídvégen született, de a vers megjelenésével kapcsolatban a kéziratos életrajzok tévednek, mivel az csak 1808-ban jelent meg, és akkor sem a *Kurir*-ban, hanem egy néhány lapos önálló nyomtatványként. Annak pedig egyelőre nincs nyoma, hogy Festetics Györgyhöz és Széchényi Ferenchez ez idő tájt eljutottak volna Kováts költeményei, mint ahogy annak sem, hogy a kor mecénásai bármilyen kapcsolatban álltak volna ekkoriban a fiatal költővel.

A káplánkodással eltöltött csaknem három esztendő a kéziratos életrajzok állításával ellentétben egyáltalán nem számított termékenynek az alkotás terén. Kováts ezen időszakában a legmerészebb számítások alapján is mindössze 10–12 verset írt, ami korántsem idézi fel előttünk azt a mesterkedő költőkről kialakított képet, amely szerint ontották magukból költeményeiket.

A költő két, általunk ismert leveléből arra következtethetünk, hogy napjai – megfelelő társaság híján – igencsak magányosan teltek. Horvát Istvánhoz intézett levelének kezdősoraiban erről így ír:

Kedves Ur!

Már másfél esztendeje, hogy én a' Somogy Székibe káplánkodom V[áros]Hídvégen, – elfelejtve minden Szerentse eszközeitől, tsak Lelkem finomittásával ébreszgetem magamat tanulván elfogadni a' szebb Lelkek' érzésit és gondolatit akkor, mikor a Státussal nékem nem kedvező Sors eránt fásulok. – Ha nekem a' Tavasszal Ekklesiám nem akad, végképpen le teszek a' Papságról, és által adom magam a' fátumnak.²¹³

²¹² A vers ezzel a címmel jelent meg: Kováts József, „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor *Anacreonti daljait* legelőször megolvastam”, *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 48. sz. (1805): VIII. Toldalék, 2–5.

²¹³ OSZK Kt. Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

Segédlelkészi állása láthatóan nem nyújtott számára teljes megelégedést. E levél megírásakor (1806. szeptember 27.) már több évi rektorkodást és csaknem két évi káplánkodást tudhatott maga mögött, így nyilván elérkezettnek látta az időt, hogy saját gyülekezetet vezessen, s végre megállapodjék. Az ekkor már 26 éves felnőtt férfi türelmetlensége teljesen érthető, a kötöttségeket és alárendelt szerepet minden bizonnyal nehezen viselte. Azt persze nem tudhatjuk, mennyire gondolta komolyan, hogy búcsút int az egyházi pályának, ha nem kap saját eklézsiát, mindenesetre a következő évben még a tavasz elmúltával is Városhídvégen szolgált. Úgy tűnik, nem kínálkozott számára olyan lehetőség, amely eltérítette volna a papi hivatalától.

Magányát talán egy időre sikerült elfelednie, amikor a fiatal Szemere Pál a *Kurir*-ban megjelenő Kováts-versek hatására 1807-ben levélben kereste fel, és barátságát felajánlva egy üdvözlő verset is küldött számára, *Kováts Józsefhez* címmel. Az említett levél sajnos nem maradt fenn Kováts hagyatékában, s a mellékelt verset is csak más forrásokból ismerjük, de Kováts válaszlevelét megőrizte a Ráday Könyvtár Szemere-tára. Ennek kezdősorai hasonló hangot ütnek meg, mint a fentebb idézett Horvátoz írott levél:

Édes Barátom!

Lantos Leveled érzékenyitt engem' magánosságomba. – Mikor minden jobb szeretsétől elfelejtve élek három esztendei sovány káplánkodásomba, egyedül önön gondolatim bábjával ártatlanul babrálván; akkor adod hirül Lételemnek általad való tudását, – akkor vallod meg hogy szeretsz.²¹⁴

Bár a levél erősen retorizált, mégis hihető, hogy Kováts úgy érezte, elhagyta, pontosabban elfelejtette őt a szerencse, és „sovány káplánkodása” idején nincs más öröme, mint a saját gondolataiban való elmerülés. (Kováts és Szemere Pál ismerettségéről és a levél további tartalmáról a későbbiek során részletesen esik még szó.)

Annak ellenére, hogy a magány és a mindennapi papi teendők hatására nehezen szánta rá magát a versírásra, költői ambíciói csak tovább erősödtek. A Horvát Istvánhoz írt levél további részletei legalábbis erről árulkodnak:

Küldök három darab verset, – Csokonai Vitéz Mihály Halálán való keservemet, – Tünődést, – és a' Nemzeti Könyvtár felállítójához G. Szétsényihez Irottakat, – de olyan feltétel alatt, hogy alázatos kérésemre, méltóztassék az Ur eszközölni ezen három munkámnak a' Hazai Tudosittásokba Kultsár Ur által lezendő kinyomtattatá-

²¹⁴ DRE RGy Szemere-tár 65, *Kováts József levele Szemere Pálhoz*, 1807. május 27.

sokat. Véghetetlen le köteleznem az Ur a' Háládatosságra ennél fogva. Nem is enged engem kételkedtetni az Ur eránt valo Bizodalmmal, hogy ezen kérésem tellyesedését minél elebb meg ne látnám.²¹⁵

Kováts tehát abban bízott, hogy barátja segítségével viszontláthatja költeményeit a *Hazai Tudósítások*ban. Kérését nemcsak azért fogalmazta meg, mert Horvát ekkoriban gyakran tartózkodott Pesten, hanem azért is, mert a *Hazai Tudósítások* szerkesztőjével, Kultsár Istvánnal mindennapi kapcsolatban állt, s a lap állandó munkatárának számított. Gyakran ajánlott a szerkesztőnek különféle témákat, sőt maga is rendszeresen írt a hírlapba.

Kultsár változatos pályafutása során (bencés pap, kilépett tanár Kőszegen, Festetics György fiának nevelője) leginkább irodalomszervező tevékenysége révén vált híressé. 1806-ban alapította az első folyamatosan megjelenő pesti magyar hírlapot – 1808-tól a lap címe *Hazai és Külföldi Tudósítások* lett, – amely fő céljául elsősorban a nemzeti nyelv művelését és terjesztését tűzte ki. Kultsár 1806 márciusában bocsájtotta közre a lap előfizetési felhívását, és július 2-án megjelent a *Hazai Tudósítások* első száma.²¹⁶ Kováts tehát viszonylag hamar, a lap indulása után mindössze 2-3 hónappal jelentkezett kérésével Horvát Istvánnál. Levelében a versek közlésével kapcsolatban még a következőt jegyzi meg:

Nem valami hívság nyughatatlankodtat engem erre, hanem igazi Subjectivos és Objectivos Hazai okok.²¹⁷

A költő levele ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. A Levelestárba Horvát István hagyatékából került, tehát a kérés rendben eljutott a címzetthez. Ennek ellenére a levélhez csatolt versek mégsem jelentek meg a *Hazai Tudósítások*ban, aminek természetesen több oka is lehetett.

Az egyik legkézenfekvőbb magyarázat talán az lehet, hogy maga a hírlap csak elvétve közölt verseket. Kultsár már a hírlap legelső számában tájékoztatta olvasóit arról, hogy milyen tudósításokra számíthatnak majd az újságban. Kókay György *A magyar sajtó történetében* erről így ír:

E szerint egyházi és világi kinevezések, országos intézetek, új találmányok, tekintélyes személyek életrajza, terméshelyzetkép, gabonaárak, kereskedés, tudományok-

²¹⁵ OSZK Kt. Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

²¹⁶ A *Hazai Tudósításokról* bővebben lásd: KÓKAY 1979, 247–254. Újabban: GRANASZTÓI 2019, 155–164.

²¹⁷ OSZK Kt. Levelestár, *Kováts József levele Horvát Istvánhoz*, 1806. szeptember 27.

kal és könyvkiadással kapcsolatos közlemények, polgári katonai rendeletek, várme-
gyék és városok változásai, népesedési hírek, ritka történetek, öltözetek, ékesszó-
lás, szók és szójárási különösségek, történeti elbeszélések alkotják azt a témakört,
amellyel kapcsolatban szívesen várja olvasóik közreműködését. Magyarországon
kívül Erdélyből, Horvátországból, Moldvából, Oláh- Rác és Bosnyákországból is
várta olvasóinak mint tudósítóinak a jelentkezését.²¹⁸

E hosszas felsorolásban láthatóan nem szerepel a költemények beküldésére való
felhívás. Feltételezhető, hogy Horvát a hírlapszerkesztő érdeklődési körét és el-
képzeléseit jól ismerve, maga döntött úgy, figyelmen kívül hagyja barátja kérését,
és meg sem mutatta a verseket Kultsárnak. Mint ahogy az is előfordulhatott, hogy
a szerkesztőhöz eljutottak ugyan a versek, de ő nem közölte őket.

Ennél persze lehetett az eset még egy fokkal bonyolultabb is. Horvát naplójá-
nak 1806-os bejegyzései augusztusban megszakadtak, és csak 1807 januárjában
folytatódtak újra, így a levél kézhezvételéről e forrásból nem rendelkezhetünk in-
formációval. Mivel a záró boríték nem maradt fenn, így az sem tudható, hová is
küldte pontosan Kováts a levelet, s mennyi időbe telt, míg az eljutott címzettjéhez.

1806-ban Horvát István hol Pesten, hol a Fejér megyei Válon tartózkodott, ahol
Ürményi József főispán kisebb fiát tanította.²¹⁹ Horvát István Horváth András-
hoz és Ferentzi Jánoshoz írt leveleiből kiderül, hogy 1806 őszén épp Válon idő-
zött, és az egész telet is ott töltötte. Levelei csak részben jutottak el hozzá, és ek-
kor Kultsár Istvánnal egyáltalán nem találkozott, csak Ferentzihez írt leveleiben
üzent neki időnként.

Érdekes egybeesés, hogy akárcsak Kováts, ő is a magányosság érzésével küsz-
ködött ekkoriban. 1806. december elsején a Pesten tartózkodó Ferentzi Jánosnak
így számol be mindennapjairól:

Tova vagyon Tölem azon Elisium, mellyet lakhelembé szeretnék betenni, hogy
abban néha néha, reá emlékeztvén emberiségemre, vígan mulathatnék. Nem vi-
rítanak itten az árnyékot nyújtó gyümölcstfák: a' vén kertésznének mostoha tekin-
tetei ki ölik belőlök a' Szent érzékenységeket. Pusztaság környékez mindenfelül,
s ha el vétve egy fátskát meg pillanthatok is, nem szedhetem le a' rajta lévő édes

²¹⁸ KÓKAY 1979, 249.

²¹⁹ Horvát ösztöndíjként az egyetemen évi 50 forintot kapott, ami nem volt elegendő a megélhetéshez.
Épp emiatt vállalt 1803-ban nevelői állást Ürményi József családjánál. Kezdetben Ürményi fiát,
Imrét készítette fel a jogi tanulmányokra, 1805 után pedig öccsét, Vincét kezdte el tanítani. 1808-
ig mint nevelő élt a családban. 1805-ben Horvátot bölcsészdoktorrá avatták. Erről bővebben lásd:
HORVÁT 1967, 10. (Az itt közölt adatok Temesi Alfréd bevezető tanulmányából valók.)

gyümölsöt a' sok vigyázó, és őriző miatt. Boldogabb nálatok, e' tárgyat véve a világnak. Respublikai teljes szabadságban éltek tí: én nyögök és éhezem a' busongó magánosság métsénél.²²⁰

E váli magányból azonban gyakran küldözgette saját írásait Kultsárnak. Ferentzinek erről így ír:

Tek[intetes] Kultsár Urom, ne hogy Toldi lovaként a' szemeteken kényszeríttessék Tudósításait keresgélennie, segíteni iparkodtam egy kevésé, mert arról megvagyok győzötve, hogy kevés értékű lehet az, a' mit a szemeteken találhat.²²¹

Kultsár azonban nem közölte olyan gyorsan írásait, ahogyan azt ő elvárta volna, emiatt így panaszkodott barátjának 1807 januárjában:

De úgy látszik, hogy Kultsár Úr egy üdőtől fogva csak az üdőváltóságokra, a' jószág ki fogadásra, a' pusztá könyvlajtstromokra akarja tanítani olvasóit: Ha ezt szükségesebbnek véli, ismét ám lássa!²²²

Egy hónappal későbbi levelében még mindig emiatt bosszankodott:

[...] de ha elgondolom, hogy Kultsár Ujsága vagy haldoklik, vagy közel vagy a' végső halálos betegséghöz, a'kor mélyen szomorkodom. Utóbbi leveleiben semmit sem lelek, a' mi a' papiros vesztegetést meg érdemelne. Ha így ír sokáig: a' fel esztendő végével senki sem fogja ujság levelét hozatni, 's nem leszen ismét a' Magyar-nak önön Hazájában ujsága [...]. Miért bánik Kultsár olly megvetőleg olvasóival, hogy azoknak minden hiábavalóságokat kész elejökbe tálalni?²²³

E fenti levélrészletekből is kitűnik, hogy bár Horvát fontos szerepet játszott a hírlap életében, épp ebben az időszakban viszonylag kevés beleszólása volt abba, hogy mi kerüljön bele a hetenként kétszer megjelenő lapszámokba. Ekkoriban – személyes találkozások híján – még saját írásait is csak nehezen tudta megjelentetni, így, ha el is jutott hozzá Kováts levele, nem biztos, hogy sietett teljesíteni a hozzá intézett kérést, és talán nem is állt módjában.

220 OSZK Kt. Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1806. december 1.

221 OSZK Kt. Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1806. december 2.

222 OSZK Kt. Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1807. január 3.

223 OSZK Kt. Levelestár, *Horvát István levele Ferentzi Jánosnak*, 1807. február 10.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a kortársak általában nem azt rótták fel Kultsár hibájaként, hogy nem közöl valakitől cikket, hanem inkább azt, hogy sok esetben válogatás nélkül szinte mindent közre ad. Vitkovics emiatt így panaszkodott Kazinczynak:

Csak azt hallhattad összegyüttünkkor: ennek munkáját be kell venni, mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professzor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi prenumeránst szerzett...²²⁴

Ez viszont leginkább a prózai művekre vonatkozott, nem pedig a versekre, amikből Kultsár valóban nagyon keveset közölt. Kováts József azonban a lap indulása után néhány hónappal – amikor levelét elküldte Horvátnak – ezt még igazán nem tudhatta, épp ezért joggal remélhette verseinek megjelentetését. Ez azonban elmaradt.

A városhídvégi káplánkodás kezdetét az anyakönyvek segítségével hozzávetőlegesen sikerült megállapítani, és ugyancsak ezek az iratok használhatók akkor is, amikor Kováts kényszerű távozásának pontos idejére szeretnénk fényt deríteni. A három anyakönyvet átvizsgálva kiderül, hogy Kováts utolsó esketésére 1807. december 7-én került sor, utolsó keresztelését 1807. december 12-én tartotta, az utolsó temetési szertartást pedig december 13-án jegyezte be a halotti anyakönyvbe. 1807. december 13-a után bejegyzéseit már egyik anyakönyvben sem találjuk. December 14-től az idős Kállaynak – más választása nem lévén – egészen 1808 márciusáig egyedül kellett végeznie az egyházi teendőket. Az új segédlelkész Koncz István lett, akinek neve március 19-én bukkan fel először a születési anyakönyvben.²²⁵

A fenti adatok szerint tehát Kováts József 1808. december 13-án távozott Városhídvégről. Ezúttal pontosan ismerjük új és egyben utolsó lakhelyét is, amely nem volt más, mint a kaposvári börtön.

²²⁴ Vitkovics levelét idézi: KÓKAY 1979, 250.

²²⁵ A városhídvégi református anyakönyvek digitális változatát a MNL Pest Megyei Levéltárban sikerült átnézni. Az anyakönyvek másolatai az A 1645 számú jelzet alatt találhatóak.

2.8. A Somban történtek, a börtönbe kerülés körülményei²²⁶

Arról, hogy miért került Kováts börtönbe, már kortársainak is egymástól eltérő véleménye volt.

Az ezzel kapcsolatos visszaemlékezések közül hármat, az egymástól leginkább különbözőket érdemes felidézni, mielőtt a per tényleges vádjairól szó esne. Az egyik ilyen leírás Sárközy István 1809 elején Kazinczyhoz írt levelében található:

Három Reformatus fiatal ember, kik közül egyik Rector, másik Notarius, harmadik Káplán volt, mind a' hármon vasat pengettek Kaposvári Vármegyénk házába. — Excessusok az volt, hogy szomszédságba lakván, öszve mentek recreatióra, 's a' szálló hegyen meg hevülvén midőn estendén haza mentek volna, bé tértek pipázva a' már nyitva volt, de üressen állott gyertyákkal meg világosított Pápista Templomba, és ott experiálgatván, midőn egy darab az oltáron heverő viasz gyertyát egyik közülök a' zsebjebe tett vólna, a' chorusból megszólíttya egy valaki, hogy ne vinnék el a szentelt gyertyát etc.etc. de ők elvitték 's etc. etc.²²⁷

Sárközy szerint tehát a három református fiatalember bűne az volt, hogy a katolikus templomban pipáztak, majd távozáskor magukkal vittek egy szentelt gyertyát.

Kováts József raboskodásáról a kéziratos életrajzok másolói is beszámoltak, de az általuk vélt okokat aligha vehetjük teljesen komolyan:

De egyszer meg irigyelvén a Párkák, hogy Kováts be ront a Cupressus²²⁸ berekbe Orfeusi lantjával ott a' Nagy Emberek' testéről le vonván a' Gyász fedelet halhatatlanokká teszi őket, elvégezték magok között, hogy betses életének véget vetnek, hanem ezt magok nem mervén végbe vinni, meg kérték a' Vak buzgóságot, hogy ez vigye annyira a' dolgot, hogy ez a' Koszorút érdemlő Músák Testvére, bal kezénél, és jobb lábánál fogva vasra verve, a Kaposvári tsúfos áristomnak egy külön házába két²²⁹ esztendőig heverjen.²³⁰

226 Magáról a bűntettéről és az azzal kapcsolatos periratról mindezidáig egy rövid ismertetőt és egy tanulmányt közöltem. E két publikáció adatai most, Kováts életének teljes bemutatása végett ebbe a monográfiába is bekerülnek, kiegészülve az újabb kutatási eredményekkel. Az említett publikációkat lásd: OROSZ 2004, 85–87; OROSZ 2006, 629–637.

227 KazLev VI, 218. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.

228 Ciprusi.

229 Az életrajzok tévesen adják meg a raboskodás idejének hosszát. Erről még a későbbiekben szó esik.

230 OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 92a. A részlet Sebestyén Gábor kéziratából való, de több más kéziratos életrajz is tartalmazza ezeket a sorokat.

Az életrajz másolói szinte valamennyien szó szerint idézték a fentieket, és megelégedtek ezzel a magyarázattal. Egyedül Sebestyén Gábor volt az, aki kéziratos versgyűjteményében e sorok alatt egy zárójeles, rövid kiegészítés betoldását vélte szükségesnek. Az ő kéziratos életrajzmásolata leginkább azért különleges, mert nemcsak magát a raboskodás tényét közli, mint az összes többi életrajzmásolat, hanem röviden tájékoztatja olvasóit a raboskodás – általa vélt – okairól is:

Meg jegyezhetjük az ő Cásusát is a' mellyért fogságba tétetett. Ő ugyanis a Nótáriussal egyszer Bakhusnak áldozott, és jó kedvek tsutorodván a' pápista templomba éjjel be menének 's Szűz Máriát borral kínálák, a' kit, hogy nem akara inni, végig öntöttek, és nyakába akaszták a kulatsot. Kováts pedig (amint némelyek mondják) a' katedrába iprikála és az oltárról minden viaszgyertyát elvive magával. Mindezeket pedig a' harangozó a' kórusról nézte. Az okos ember ha botlik, nagyot botlik.²³¹

E visszaemlékezéseket összevetve megfigyelhetjük, hogy míg Sárközy igyekszik a történeteket viszonylag jelentéktelen tettként bemutatni, az eredeti kéziratos életrajz ismeretlen szerzője pedig meglehetősen eufemisztikus módon közelít a történetekhez, addig Sebestyén Gábor nem riad vissza az esetleges túlzásoktól sem.

Érdemes röviden kitérni arra is, hogy Kováts tette hogyan került bele a lexikonokba, mivel e munkák sorait a későbbi tanulmányok írói gyakran szó szerint idézve – hivatkozás nélkül – közölték. A 19. századi lexikonok kivétel nélkül mind a „dévajkodás” kifejezést használták, amire azután került sor a templomban, hogy Kovátsék a szőlőhegyen jártak. A költő tetteire mentséggént a „boros fő” és a „néhány ittas társ” szolgálhatott. Maga a tett nem tűnik olyan súlyosnak: mindössze néhány templomi gyertya meggyújtásáról esik szó. A 20. századi munkákban a „dévajkodás” kifejezés mellett megjelenik a „boros fővel elkövetett csíny” (*Révai Nagy Lexikona; Dunántúli kultúr munkások*), az „otromba csíny” (*Magyar irodalmi lexikon*), a „duhajkodás” (*Veszprém megyei életrajzi lexikon*), és az ennél már valamelyest erősebb „templomgyalázás” (*Tolnai új világlexikona*) kifejezés is.

A 21. században pedig, visszatérve az első lexikonbejegyzésekhez, az *Új magyar életrajzi lexikon* ismételen a templomi gyertyagyújtásról és dévajkodásról számol be.

Hogy valójában mi is történt Somban, arról az üggyel kapcsolatos periratból kaphatunk tájékoztatást. A kaposvári Somogy Megyei Levéltárban található terjedelmes iratcsomó 16 különböző hosszúságú, latin és magyar nyelvű dokumentumot tartalmaz: tanúvallomások hosszú sorát, ügyészi vádiratokat, kérvénye-

231 OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 92 b. SEBESTYÉN GÁBOR, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*.

ket, esedező, bocsánatkérő leveleket és jegyzőkönyvi kivonatokat.²³² Adatokban rendkívül gazdag gyűjteményről van szó, egy olyan lebilincselő olvasmányról, amely egy kirakós játék darabjait juttatja eszünkbe. Épp ezért olykor nehezen is értelmezhető.

Bár Kováts templomi tettét és raboskodását az elmúlt kétszáz évben gyakran megemlézték a vele kapcsolatos írásokban, maga a perirat elkerülte a kutatók figyelmét. A *Somogyi Néplapban* 1964 szilveszter napján megjelent ugyan egy rövid ismertetés a Kaposváron található periratról, de ez nem váltott ki visszhangot az irodalomtörténészek körében. A tudósítás tartalmából világosan kiderül, hogy szerzője, Szalai László valóban kézbe vette a perrel kapcsolatos dokumentumokat, és jól ismerte annak részleteit, de nem elégedett meg a benne szerepeltek tényszerű, objektív ismertetésével, hanem – a dramatikus elemektől sem visszariadva – jelentős mértékben kiszínezte azokat.

A tanúvallomásokból részleteket emelt ki, majd azokat párbeszédes formában tárta olvasói elé. Az ügyészi vádbeszédet és az esküdtek reakcióit maga elé képelve, így indította a perrel kapcsolatos ismertetést:

Somogy vármegye tekintetes törvényszéke! – kezdte vádbeszédét a vármegye első ügyésze, s miközben szemét kenetteljesen forgatta, meghajolt a komor, méltóságteljes törvényszéki urak előtt. Kezét teátrális mozdulattal kinyújtva a vádlottak padján ülő emberekre mutatott, majd tovább harsogta [...].²³³

Szalai beszámolója – épp ezek miatt a teátrális elemek miatt – kétségkívül lebilincselő olvasmány lehetett a lap olvasói számára, de a cikk további ismertetésétől itt most inkább eltekintek, és megpróbálom az eredeti források alapján rekonstruálni a történeteket.

A perirat tanúvallomásaiból kiderül, hogy a bűntett 1807-ben, Szent András havának második napján, azaz november 2-án történt Som községben. Kováts József azért látogatott a Városhídvégtől mindössze 12 kilométerre lévő szomszédos településre, hogy barátjával, Kiss István iskolamesterrel találkozzék, akinek házában az éjszakát is töltötte. Valószínűleg Kováts már november elsején is nála

232 MNL SML Büntetőperek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz, 1808. *Kováts József, Kiss István és N. Kozma János büntetőpere.*

233 SZALAI 1964, lapszám nélkül. A cikk a *Somogyi Néplapban* jelent meg 1964. december 31-én, *Történet Boldogasszony havának 25. napján 1808-ban* címmel, az újság utolsó lapján. A cikk szerzője Szalai László (1929–1985) hivatásos katonaként került Kaposvárra, de ott lapszerkesztéssel kezdett el foglalkozni. 1957-től a *Somogyi Néplap*nál, a belpolitikai rovatnál dolgozott, egészen haláláig. (A lap egészen a rendszerváltásig ezen a néven működött, 1990 után *Somogyi Hírlap* néven jelent meg.)

vendégeskedett, mivel a városhídvégi keresztelési anyakönyv szerint ezen a két napon nem Kováts, hanem az idős Kállay András tartotta a keresztelőket, annak ellenére, hogy ő ekkoriban már csak ritkán vállalt ilyen feladatot.

A somi Kiss István, akárcsak Kováts, egykor szintén pápai diák volt, így barátságuk kezdete minden bizonnyal a kollégiumi időkre tehető. A Tolna vármegyei Őcsényből származó fiatalember a költőnél csak egy évvel volt fiatalabb. Tanulmányait ugyanabban az évben kezdték meg (1795), de Kiss csak két évvel Kováts után, 1799-ben lett teológus diák. A pápai kollégium iratai szerint felsőbb tanulmányait nem fejezte be, 1800. március 6-án ugyanis elhagyta a kollégiumot, hogy egy esztendeig nagyszokolyi praeceptor legyen.²³⁴ Egy évvel később praeceptorokodását a somi iskolamesterségre cserélte, ahol házasemberként hat évig – egészen börtönbe kerüléséig – tanítóskodott.²³⁵ Arról, hogy Kováts milyen gyakran látogatta őt, és barátságuk mennyire volt szoros, nem rendelkezünk további adatokkal.

Harmadik társuk, akinek szintén felelnie kellett a Somban történekeért, a falu jegyzője, a nemesi származású Kozma János volt. Tanúvallomása nem szerepel az iratok között, így róla egyelőre csak annyit tudunk, amennyi mások vallomásából kiderül.

Arról, hogy a három fiatalember pontosan mit is követett el, a tanúvallomások és az ügyészi iratok összevetése után alkothatunk némi képet. A könnyebb megértés végett érdemes az esethez kronológiai szempontból közelíteni, így a továbbiakban én is erre törekszem.

Történt tehát egy büntett 1807. november 2-án este, amelyet három református fiatalember követett el a somi katolikus templomban, és ez kiváltott némi indulatot a helyi katolikus lakosság körében. A katolikus hívők azonnal panaszt tettek a vármegyénél, amit a tisztségviselők szinte rögvest meg is tárgyaltak (november 4-én), de minthogy az esetből csak néhány hét elteltével lett komolyabb bírósági ügy, a három elkövető – azonnali büntetést nem kapván – egy ideig még reménykedhetett az ügy békés elrendezésében.

Ezt bizonyítja az is, hogy a történeke után Kováts József visszatért Városhídvégre, és ott tovább folytatta kápláni tevékenységét. Az anyakönyvekben egészen december 13-áig olvashatunk tőle származó keresztelési, esketési és halálozási bejegyzéseket. Arról, hogy a városhídvégi gyülekezet mikor értesült Kováts tettéről, és hogyan vélekedett róla, sajnos nincs adatunk, de úgy tűnik,

234 A Kiss Istvánnal kapcsolatos adatokat lásd: Köblös 2006, 194, 924, 1034.

235 Ez az adat a periratból, Kiss István tanúvallomásából derül ki.

sem a prédikátor, sem a hívők nem ellenezték, hogy a káplán továbbra is ellássa segédlelkési feladatait.

Az ügygel kapcsolatban az első irat egy 1807. november 12-én született Pálóczi Horváth Ádám-levél, amelyet Somogy vármegyének írt.²³⁶ Horváth ekkor a vármegye törvényszéki táblabírája és a megyei protestáns egyházközség kurátora volt, és épp ezért tizenegy nappal az eset után szükségesnek tartotta, hogy védelmébe vegye a három református fiatalembert.²³⁷

Úgy tűnik, a vármegye komolyan vette a somi katolikusok panaszát, mert ügyüket november 12-én is tárgyalták. Pálóczi Horváth levele ez utóbbi gyűlés után született.

A levél így kezdődik:

Tekintetes Nemes Vármegye!

Budára jött utánam a' híre, jollehet a' mostaninál sokkal kisebb híre, a Somi R[ómai]Catholica Szentegyházban történt botránkozató tselekedetnek; 's mivel az akkori tudósításban az is foglaltatott, hogy az illető Tisztelendő Plebanus Úrnak ez eránt tett panassza hivatalossan velem közöltetik, és a'mennyire az illetlen botránkozatót Egyházi vigyázatomban lévő Helvétziai Vallásttartók tették volna, illendő és elégséges Satisfactio²³⁸ kérettetik.

Valamint a' botránkozató tselekedetet valóban szegyenlettem, és ha az tsak tizedrészni lett volna is, mint most tartatik, még is felette sajnállanám: úgy az illő és tellyes satisfactionnak meg adása végett haza sijettem; és olyan elégtételt készültem adni, a'mellynek keményebbet világi törvenyszéken sem kívánhatna a' meg sértett Szent Hely és Plebanus Ur; mert jollehet nekünk sem botunk sem korbátsunk nintsen; de van egyházi fenyítékünknek olyan ága, a'melly érzekenyebb a' testi büntetésnél is.

A levélből megtudjuk, hogy Horváth Ádám az esetről értesülve Budáról azonnal Kaposvárra sietett, hogy megtehesse a szükséges intézkedéseket, és megbüntesse az egyházához tartozó fiatalembereket. Bár azt ő is elismerte, hogy a káplán, az

²³⁶ A fent említett levelet, egy rövid kíséző tanulmánnyal teljes terjedelmében közöltem a 2011-ben megjelent *Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről* című tanulmánykötetben. Lásd: OROSZ 2011, 57–62.

²³⁷ Pálóczi Horváth Ádám 1799 és 1819 között töltötte be a Somogy megyei protestáns egyházközség kurátori tisztségét. A per idején (1799-től 1809-ig) „koadjutor kurator” volt, majd 1809-től „traktuális rendes kurator”. Erre az adatra Pétery Ida hívja fel a figyelmet: PÉTERFY 1985, 7. Ő maga pedig Dömény József tanulmányából veszi: DÖMÉNY 1876, 510–540.

²³⁸ Satisfactio (lat.): elégtétel.

iskolamester és a nótárius vétkes a történetekben, és azt sem vonta kétségbe, hogy tettük miatt meg kell büntetni őket, de mindenképpen szerette volna megakadályozni, hogy ők hárman világi bíróság elé kerüljenek.

Levelének folytatásából arra következtethetünk, hogy a vármegye tisztségviselői szerették volna megkerülni őt: a korábban ígért hivatalos panaszt nem küldték el számára, illetve nem ismertették vele azt még a november 12-ei gyűlés kezdete előtt sem, mintegy ezzel is demonstrálva, hogy ebben az ügyben a református egyházi nyomozás és igazságszolgáltatás lehetősége – amire Horváth készült – szóba sem jöhet.

Sem ezen Gyűlés előtt, sem a Gyűlés kezdetében is, még személy-szerént tett kéresemre is velem a panaszt Roboz Szolga Biró Úr²³⁹ nem közölte; ugyhogy én sem azon impartialis Investigatiót,²⁴⁰ melyet az elégtétel előtt véghez kell vala vitetnem meg nem tétethetem; sem még a scandalumnak²⁴¹ mekkoraságot is, és a panasznak hitelességét ki nem tanulhattam:

A gyűlés valószínűleg kiváltott némi indulatot az ott jelenlévőkből, így Pálóczi Horváth nem reménykedhetett tovább az ügy békés lezárásában. Kurátorként viszont szükségét érezte annak, hogy írásos nyoma legyen véleményének, így levelében panasszal élt a kibontakozni készülő eljárás ellen, sőt ragaszkodott ahhoz, hogy észrevételei bekerüljenek a gyűlés jegyzőkönyvébe is.

Nem akarom menteni a bűnös tselekedetet, nem is oda céloz ezen alázatos jelentésem; hanem mivel már az én elkerülésemmel, a kisebb scandalumból nagyobb származott, és a mi Somban történt, és ott helyben egész publicitással meg is büntethető volna; ide a Publicumra²⁴² hozattatott; ezen két praecautiót²⁴³ ugyan azon Publicum Jegyző könyvébe részemről beíratatni könyörgök hogy

1, Ha a vádlók, a Mixta Investigatio²⁴⁴ által annyiban hamis vádlóknak talátnának, hogy a dolgot több meg több illetlenségekkel nagyították; az 1805dik

239 Roboz Szolga Biró Úr: Roboz Benedek, Somogy vármegye alszolgabírája volt a per idején.

240 Impartialis Investigatio (lat.): elfogulatlan, pártatlan nyomozás.

241 Scandalum (lat.): botrány, botrányos cselekedet.

242 Publicum (lat.): a nyilvánosság elé, azaz a bíróság elé.

243 Praecautio (lat.): óvatosság, elővigyázatosság.

244 Mixta Investigatio (lat.): A "kevert" nyomozás, vizsgálat valószínűleg arra utal, hogy az ügyet kivizsgálók között vannak katolikusok és reformátusok is.

esztendei 5dik articulus értelme szerént ellenek visszonzott büntetést poenam talionis²⁴⁵ kívánhassak.

2, Mivel én, és akarki más is, ha Pap ellen van panaszom, először <az> Püspök előtt, vagy illető Egyhazi Iurisdictiono²⁴⁶ előtt jelentem azt, és tsak akkor folyamodom Polgari Iurisdictionohoz, ha az egyházi oda utasít, vagy nem tesz róla: itt pedig velem hasonló vagy költsönös közlés el mulasztatott: ha talán nekünk is Vallásunk és Szenthelyeink ellen, R[ómai]Catholicusok által illetlenségek vitetnek véghez; azoknak is mind meg vizsgálásában, mind meg ítéelésében, a paritate et proportione²⁴⁷ veheti, ezen eset Cynosurául²⁴⁸ szolgáljon.

Horváth Ádámnak tehát az volt a meggyőződése, hogy a feljelentést tevők jelentősen eltúlozták a történeteket, ezért az 1805. évi törvény 5. cikkelyére hivatkozva arra kérte a vármegyei tisztségviselőket, hogy büntessék meg a panasztevőket, amennyiben rosszindulatú, az ügyet eltúlzó ármánykodásukra fény derülne.²⁴⁹ E kérését még egy másikkal is megtoldotta: szerette volna, ha ez az ügy a későbbiekben zsinórmértékül szolgálna abban az esetben, ha majd protestáns híveknek lesz panaszja katolikus személyek ellen.

Levelére mindvégig szenvedélyes hangvétel jellemző, a protestáns egyházköziség világi vezetőjeként érthető, ha személyes kudarcént élte meg a történeteket. Lelkiismeretessége, az ügy iránt való elkötelezettsége egész lényéből fakadt: kötelességének érezte, hogy védje ezeket a fiatalokat, mint ahogy egyházának nehezen kivívott jogait is.²⁵⁰

Pálóczi Horváth levele végül nem érte el célját, mivel nem sikerült békésen, per nélkül elrendezni az ügyet, s a katolikusok világi bíróság elé vitték azt. Egy hónappal a levél keletkezése után elfogatóparancsot adtak ki a három fiatalember ellen, akiket a kaposvári börtönbe szállítottak. Kováts Józsefet 1807. december 13-án, Kiss Istvánt és Kozma Jánost pedig a következő napon fogták el. Mindhármu-

245 *Poenam talionis* (lat.): Horváth Ádám tehát ugyanazt a büntetést kéri, azaz a hasonlóval való viszonzás vagy meglakolás elvét.

246 *Iurisdictiono* (lat.): igazságszolgáltatás.

247 *A paritate et proportione* (lat.): egyenlőséggel és aránnyal.

248 *Cynosura* (lat.): eredetileg nimfa a görög mitológiában, illetve a Kis Medve csillagzat farkában a legszélső csillag. Horváthnál a szó közhasználatú jelentése értendő: zsinórmérték, irányadó.

249 Az említett törvény (*A rosszlelkű árulkodások megakadályozásáról*) ide vonatkozó része a következő: „Hogy némelyeknek ártatlanok ellen tett rosszlelkű vádaskodásaik megakadályoztassanak: Ó szent felségének kegyes jóváhagyásával rendeltetik: 1 §. Az árulkodók jelentsék be saját nevöket, hogy hamis vádaskodás esetére megfelelő büntetésben részesüljenek.” *Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Lásd: CSIKY és MÁRKUS 1901, 327.

250 Uo., 169–179. Itt olvasható: Az 1790. évi törvény 26. cikkelye: *A vallás ügyéről*.

kért Roboz Benedek alszolgabíró-t küldték, aki egyúttal arra is sort kerített, hogy az ügyben érintett somi tanúkat kihallgassa.

2.9. Kováts József, Kozma János és Kiss István büntetőpere

Az alszolgabíró mindössze hat, katolikus vallású személy vallomására volt kíváncsi,²⁵¹ annak ellenére, hogy az esetnek voltak református szemtanúi is. A tanúknak két kérdésre kellett választ adniuk:

1ször Ismérié a Tanu Kovács Jósefet, egyébberánt Város-Hidvégi Kálvinista Káplánt, Kozma János Somi Helység notarriussát, Kiss Istvánt ugyan Somi Kálvinista mestert?

ismervén

2szor Vallya meg letett hite után a Tanu, hogy a Leg közellebb mult minden Szentek napján este minémű botránkoztatást, 's gonoszszágot követtek ell a Somi pápista Templomba a kérdésbéli személylyek, 's mellyik mit követett ell, számlalja ell rendszerént?²⁵²

A periratból az is kiderül, hogy Pálóczi Horváth a kezdeti kudarc után sem hagyta annyiban a dolgot. E tanúvallomások felvétele után ugyanis sikerült kiharcolnia egy második kihallgatást, amelyre 1807. december 30-án került sor. Ezúttal 13 tanút hallgattak ki, gondosan ügyelve arra, hogy közöttük kálvinisták is legyenek. A vallomásokat viszont ekkor már nem Roboz Benedek vette fel, hanem Kun Pál, Somogy Vármegye egyik esküdtje, aki öt katolikus tanút kérdezett ki újra, s további nyolc református lakos vallomását is lejegyezte.²⁵³ A tanúknak ezúttal három kérdésre kellett választ adniuk:

251 Az eset kapcsán kihallgatott személyek: Németh Ferenc (58 éves), Szij András (45 éves), Hatos József (36 éves), Horvát Ferenc (26 éves), Jádi Mihály (21 éves) és Göröcz József (24 éves). Mindannyian katolikusok voltak.

252 MNL SML Büntetőpererek, Processus criminales, IV. 10 v. 9. doboz, 1808. Az említett irat „E” jelzéssel van ellátva. Az első lapon: *Kovács Joseff városhidvégi Kálvinista Káplán, Kozma János somi Helység notarriusa, és Kiss István somi Kálvinista mester, ugy mint Raboskodók ellen való Tanú-vallatás.*

253 A katolikus tanúk a következők voltak: Szij András (katolikus, 45 éves), Hatos József (katolikus iskolamester, 36 éves), Horvát Ferenc (katolikus takácsmester, 26 éves), Jádi Mihály (katolikus, 21 éves) és Göröcz József (katolikus, 24 éves). A nyomozásba bevont új, református tanúk: Papp József (kálvinista takácsmester, a vármegye hadnagya, 27 éves), Molnár János (kálvinista takácslegény, 19 éves), Fejes János (kálvinista takácslegény, 18 éves), Kis Mihály (kálvinista, 47 éves),

1. Mit tud a' Tanú a' Somi R[ómai] Catholicum Templomban a' közelébb mult Mindenszentek napján estve történt botránkoztató tselekedetről?
2. Kik voltak abban részesek a' Helvetica Confession lévők közül, és kik a' R[ómai] Catholicusok közül?
3. A' Helvetica Confession lévő Somi mester miképpen keveredett bele, mennyire volt bűnös benne? Vagy ha nem volt, mi adott alkalmatosságot az ő megfogatására?

Láthatjuk, hogy Pálóczi Horváth Ádám az általa megfogalmazott kérdésekkel és az újabb tanúk bevonásával igyekezett megmutatni az ügynek egy másik oldalát is. A tanúvallomások felvétele előtt valószínűleg személyesen is érdeklődött a történetekről a raboskodóknál vagy a somi kálvinista lakosok körében. A két kihallgatás közötti lényeges különbség az, hogy míg az előbbi kizárólag a három kálvinista fiatalember bűnét igyekezett kidomborítani, addig ez utóbbi olyan részletekre is kíváncsi volt, amelyek miatt a katolikusoknak lehetett esetleg okuk a szégyenkezésre.

Nyilvánvaló, hogy Horváth e tanúvallomásokkal próbálta menteni a menthetőt, és – ha már a nótárius és káplán vétkét nem lehetett eltagadni – legalább az iskolamester, Kiss István ártatlanságát bizonyítani.

A továbbiakban négy dologra igyekszem választ találni: *Mi történt a templomban? Milyen vitába keveredett a nótárius a katolikusokkal a templomi éneklés után? Mi történt Kiss István házában? Hogyan próbált a három református fiatalember egyezségre jutni a katolikus hívőkkel?*

Hogy választ kaphassunk a fenti kérdésekre, a két tanúkihallgatás során felvett vallomásokat egymással ütköztetve, illetve Kováts József és Kiss István tanúvallomását is szem előtt tartva, megkíséreltem rekonstruálni a Somban történeteket.

Mi történt a templomban?

Erre a kérdésre a választ a katolikus Németh Ferenc vallomásának egy részlete adhatja meg, mivel ő volt az egyedüli szemtanúja a történeteknek. Beszámolója azért is rendkívül fontos, mert ez képezte alapját a későbbiekben az ügyészi vádiratnak, amely ellen a három fiatalembernek védekeznie kellett. Vallomása így szól:

Alló Ferencz (kálvinista, 35 éves), Ürögghi Mihály (kálvinista, 37 éves), Gőzse György (kálvinista, 30 éves), Kis István (kálvinista, 34 éves).

[...] vallya a Tanu, hogy a Leg közlebb mult Minden Szentek napján este, a midőn a Somi pápista mester szokás szerént való halottak-estéli ajtatossagra be harangozott, a Tanu a [katolikus iskola]mesterrel harangozás közbe a Torony alatt őszve jővén a Tanu fölment a Korusba, a mester pedig ell hagyván a harangozást ell ment a segrestyébe, ottan ki úttvén, és az oltáron előre egy gyertyát meg gyujtván kiment a Templombul, ugy hogy a Tanu maga lévén egyedül a Kóruson, a Templomba senki se volt, a midőn a főnt irt Káplán, Somi notarius, és a somi Kálvinista mester, a papista mesternek gyertya gyujtás után lett ki menetelével, mind a hárman, egy rohanás formán, minden ideoda való tekéngetés nélkül sebessen menvén az oltár felé, sebes menés közbe azt kiáltotta a notarius, no akár ide rutéthattnánk, ezen mondást valamennyien föl röhögvén, azon sebességgel a notarius az oltárnak jobb szárnyán lévő égő gyertyát le vevén, a fal felé fordulva pipája szárát szájába vevén, a gyertyát pedig pipájára tartván abbul a füstöt eresztette; a Káplán ezen sebességgel az Oltárnak bal felérül a gyertyát bundája alá vette, a Kálvinista mester pedig föll nem léppvén az Oltár pallattyára, az Oltár középe eránt megállott volna; Igy tehát a Tanu volt az, a ki ezen Istentelenségeket láttván, meg dorgálta eőket mondván: nem ugy köllene ám tselekedni, ez nem bordélház, hanem Imádságnak háza, vagynak székek, miért nem ültek abba; ekkor eszrevévén a Tanut minyájan, a notarius a pipáját hertelen ell dugta a mentéje alá, 's mind a hárman, a Kálvinista mester ugyan valamennyivel előbbre amazoknál, elljöttek az Oltártul, a midőn a pápista mesternek, a ki már a Prédikáló Szék alatt lévő pallatnál, ahol a Leányok szoktak terdepelni, ment a segrestye felé, mondotta a Tanu fúle hallatára a notarius, no már mindenképpen meg vizgáltuk az oltárt; azzal kimentek a Templombul.

Röviden összefoglalva: Németh Ferenc a nótáriust, Kozma Jánost illetlen beszéddel és a szentelt gyertyával való pipagyújtással vádolta, Kovátsot pedig azzal, hogy egy gyertyát ő maga is kézbe vett, és a bundája alá rejtett. Kiss István iskolamester ellen különösebb vádat nem hozott fel.

Az esetnek azonban itt még korántsem volt vége, mivel a három fiatalember később újra betért a templomba, hogy közösen imádkozzanak és énekeljenek a katolikusokkal. Bár ekkorra már Németh Ferentől a katolikus iskolamester és mások is értesültek a templomban történekről, meglepő módon mégsem volt kifogásuk az ellen, hogy Kovátsék a templomban tartózkodjanak. Kováts és Kiss nem várta meg a templomi éneklés végét, mivel az iskolamester felesége hazahívta őket, a nótárius viszont végig a katolikusokkal maradt.

A Pálóczi Horváth által kezdeményezett vallomásokot végigolvasva egy érdekes somi szokásra lehetünk figyelmesek. A kálvinista tanúk vallomásaiból kide-

rül, hogy halottak napja Som községben olyan különleges ünnepnek számított, amikor vallási hovatartozástól függetlenül a helyi férfiak a katolikus templomban gyűltek össze, ahol a közös éneklést befejezve elővették boros kulacsait, és együtt iszogattak. Amit az első kihallgatás során a válaszadók egyaránt igyekeztek elhallgatni, az egyszerűen itt napvilágra került.

Különösen Papp József, somi kálvinista takácsmester és hadnagy vallomása beszédes e szokással kapcsolatban:

[...] minekutánna az éneklést elvégezték és harangoztak a' Templomban lévő R[ómai]Catholikus Polgárok nállok lévő boros csutoráikat elő vették derekasént ittak és e Tanút is kínálták, minthogy ez régi szokások a' somiaknak Minden Szentek napján, és valójában csutoráikbul annyira is iddogáltak, hogy ha tellyességgel részegek nem voltak is, de tsak ugyan töbnyire kivált Németh Ferencz borossak voltak, hozzá tévén e' Tanú, hogy máskor illyes alkalmatossággal még hébérrel is vitték a Templomba a' bort.

Ennek fényében máris érthetőbb, mit keresett a három kálvinista a katolikusok között. Jelenlétük nem lehetett annyira meglepő – mint ahogy utólag feltételeznénk –, mivel rajtuk kívül még több református hívő is részt vett a közös éneklésben és az azt követő borozásban. A korábbi – Roboz Benedek által felvett – vallomásokban ez a szokás egyáltalán nem említődik meg, mint ahogy arra sincs utalás, hogy a később kipattanó vitában lehetett némi szerepe az elfogyasztott alkohol mennyiségének is.

Milyen vitába keveredett a nótárius a templomi éneklés után?

A vallomások alapján úgy tűnik, az indulatok csak kicsivel később, a templom előtti téren szabadultak el, amikor az egyik katolikus, Szij András kérdőre vonta Kozma János nótáriust a pipagyújtással és az ellopott gyertyával kapcsolatban. Ekkor a fiatalember a katolikusok szerint – az őt ért vádak miatt alaposan feldühödve – nekirontott Németh Ferencnek, amiért az elmesélte Szij Andrásnak a templomban történeteket, és a jelenlévők csak nagy nehezen tudták a két férfit szétválasztani. Németh Ferenc az esetre a következőképpen emlékezett vissza:

[...] a notárius, [...] a Tanunak néki ment, taszétotta, szidta, öszve körömséte az ábrázattyát, 's torkolta azért, hogy miért mondotta ki gonoszságokat. A Tanu azután a notáriust haragjába kétszer ugy eltaszétotta, hogy majd a nyaka szakadt. Azután a Tanunak a notárius ismét néki menvén, a Tanu a notáriust öszve huntzfutolta, gaz-

emberezte, 's a midőn a notárius veszekedés közbe nemességét szórta volna elől, Papp Józseff Somi falusi Hadnagy választotta ell őket egymástul: az után a Tanu ellment haza.

A Horváth Ádám által kért tanúkihallgatás során a kálvinista Papp József is beszámolt ugyanerről az esetről. Bár a szóváltás és verekedés tényét ő sem tagadja, az általa mondottak némiképp eltérnek Németh Ferenc vallomásától:

[...] hanem ki jövén a' Templombul Németh Ferencz mindjárt megtámadta a' Notariust ezen szavakkal: kend nem jó ember, gazember, mellyre a' Notarius tsendesen azt felelte, mért mondja kend azt nékem, nem tettem én kenteknek semmi botránkozást, de az ismét azt mondotta, hunczut ember kend, mért lopták el a gyertyánkat: úgy is azt álmodtam kendrül a mult éjjel, hogy az akasztófán függött és én hoztam ki kotsimon lovamon a határra. Erre a' Notarius is fellobbanván Nemeth Ferenczet fel taszította, a' pedig fel kelvén a' Notariust taszította fel és erőssen fojtogatta, úgy hogy e' tanu a R[ómai] Catholicus mester szollította meg hogy mindjárt megfojtaná a' Notariust, mellyre e' Tanúhoz rájok menvén egymástul el választotta őket és Németh Ferenczet szintén a korcsmaig magával elvonta a' Notariust haza igazitván, és maga is e' Tanú haza menvén.

Ha hihetünk Pappnak, Németh Ferenc maga provokálta, sértegette, gazembernek nevezte a nótáriust, amivel igencsak sikerült felbőszítenie. Amikor a szóváltás után a nótárius nekitámadt Németh Ferencnek, a verekedés esetleges következményeire boros fővel aligha gondolt. A vitában és a verekedésben résztvevő Németh Ferenc a történetek után hazament, Szij András azonban továbbra sem mondott le arról, hogy visszaszerezze az ellopott gyertyát. Mivel a gyertya még mindig Kováts Józsefnél volt – aki a templom előtt történetek ideje alatt már az iskolamester házában tartózkodott –, a nótárius megpróbált egyezsége jutni Szij Andrásékkal, és pénzt ígért kártérítésül: tíz, húsz, ötven, száz, majd végül kétszáz forintot az elveszett gyertyáért cserébe. A katolikusok azonban hajthatatlanak bizonyultak. Kozma János végül elment Kiss István házához, hogy elhozza a gyertyát, azonban távozása előtt még megkért néhány reformátust, hogy vározzanak a katolikus Szij András házában addig, amíg ő vissza nem tér.

Mi történt Kiss István házában?

Kozma János ígéretéhez híven el is ment az iskolamesterhez, hogy visszaszerezze Kováts Józseftől a gyertyát. Annak ellenére, hogy a három férfi között lejátszódott jelenetnek nem volt szemtanúja, a katolikusok vallomásai között mégis olvashatunk az ott történetekről. Hatos József, a katolikus iskolamester a következőket állította:

[...] utóbb a [kálvinista] Rectoratul hallotta a Tanu, hogy a Notarius akkor étzaka, a midőn már [az iskolamester] le is feküdt, hozzája ment, elő adván minémű bajja van a gyertya miát: azonnal a Rector a Tűkőr fiókból kivette a gyertyát, 's a Notarius kezébe adta, hogy vigye vissza – Kezébe lévén a Notariusnak a gyertya, a Rector meg szállétotta, hogy te is bele vagy ám keverve – akkor a Káplán kikapta a Notarius kezéből a gyertyát, két felé törte, a földre vettvén őszve tiporta. Utóbb a Notarius hasonló módon a Tanunak ell beszéllette miképpen tiporta őszve a Káplán a gyertyát, 's a képpen a vissza viteltül akadályozta.

A gyertya tehát Hatos József állítása szerint azért nem kerülhetett vissza hozzánk, mert Kováts József kettétörte azt, sőt össze is taposta. Az ügyész, Bolla Antal pedig a katolikus iskolamester vallomása alapján a vádiratában a gyertya eltűnését már úgy említette, mint „el tökéltt gonosz tselekedetet”, amivel szemben a három vádlottnak valamiképpen védekeznie kellett.

Hogy mi történt valójában ezen az estén, ma már aligha lehet kideríteni. Kozma János vallomását nem ismerjük, Kiss István pedig – állítása szerint – nem volt jelen a káplán és a nótárius beszélgetésének első perceiben, így a szobába belépve már csak az összetört gyertyát láthatta a nótárius kezében. Már is egy ellentmondásba ütközünk: hogyan vehette ki az iskolamester a gyertyát a *Tűkőr fiókból*, ahogy azt Hatos József állította, ha jelen sem volt a nótárius és a káplán gyertyáról való beszélgetésének idején.

Kováts József vallomását érdemes hosszabban idéznem, hogy megtudhassuk, a gyertya hazavitelének és megsemmisülésének okait ő miként próbálta megmagyarázni.

„Beszélje tehát ell mi adott alkalmatosságot azon gyertyának ell hozására?

A mint mondám minden Szentek napján este hatodfél óra tájba a somi notáriussal Kozma Jánossal, Kiss Istvánnal somi Rectorral, és ennek feleségével, és többekkel együtt jövén a Somi szőlő Hegyről, amidőn a pápista Templomnak erányába értem, az emlétett notarius világoasságot tapasztalván a pápista Templomba, azon közbevetéssel, hogy eő minden esztendőbe ezen a napon be szokott oda menni, engem is behivott a papista Templomba, azt is mondván: meg lássam hogy eő majd iszik, mert ilyenkor magok is az emberek ottan szoktak inni. Bemenvén a Templomba, a Templomnak állását megvizsgálván, senkit eszre nem vettünk a Templomba lenni, mind addig, méglen az oltárnak ball felére érvén, ottan egy darab gyertyát főll vettem, 's az oltárnak vizsgálása kedvéért meg gyujtani akartam volna, akkor a korusrul meg szollamlván egy ember, a kezembe lévő gyertya tudásimon kívül nálom maradt, ugy hogy a pápista mesterrel is, a ki a Kórusbul való szózat

után az oltárhoz érkezett, beszélgettem még se jutott eszembe mi van nálom, mert a Korusrul való reménltelen szozatra ell rémültem, 's azzal ki mentem a notáriussal, és a Rectorral, a ki a pápista mesterrel jött be utánnunk a Templomba a Templombul a gyertyát ellvivén magammal a Rectorhoz ottan le is tettem az asztra.

Ha már tudta, 's akarattya ellen, a rémülés miát meg felejtkezvén, ellvitte is a gyertyát a somi pápista Templombul, minekutánna Kozma János notárius a pápista mester házáat az ott lévő pápisták akarattyaokbul ellment a gyertyáért a Rectorhoz, hogy azt vissza vigye a pápistáknak, 's már a kezébe is vette a gyertyát, miért kapta ell tőle, 's a földre vettvén őszve taposta azt?

Ugyan a megirt nap étzaka a midőn már a Rectornál le feküdtem, oda jött a notarius, 's az ágybul föllkeltvén engemet, azon gyertyát mellyet a Templombul ell vittem az asztrul kezébe vette oly kinyilatkoztatással, hogy eő azt visza viszi a pápistáknak – én tartván a szégenytől, 's attul is, hogy tolvajnak mondanak, a gyertyát ell vettem a notárius kezéből, 's méglen kivettem kettőnk kezei között őszve törrött, azután nem tudom hová lett máig, de az nem igaz hogy őszvetapodtam volna.

Kováts állítása szerint tehát a gyertyát a templomban azért vette a kezébe, hogy azzal az oltárt jobban megszemlélhesse, és el is felejtkezett róla, amikor meghalotta Németh Ferencet a korusról lekiáltani. Nem próbálta tagadni, hogy valóban elhozta a gyertyát, de tettét a hirtelen ijedtséggel és feledékenységgel magyarázta. A gyertya szándékos széttörését, illetve összetaposását pedig határozottan tagadta. Természetesen ma már aligha lehet kideríteni, hogy mi történt pontosan, mindenesetre érdekes, hogy a bíróság a későbbiekben egy olyan tanú (Hatos József, katolikus iskolamester) vallomását vette alapul, aki a történetknél nem is volt jelen, Kováts vallomását pedig teljesen figyelmen kívül hagyta.

Hogyan próbált a három fiatalember egyezségre jutni a katolikus hívőkkel?

Gyertya híján a három fiatalember meglehetősen kellemetlen helyzetbe került, hiszen a notáriust várták a katolikusok, ráadásul néhány református kezesként várakozott, amíg ő vissza nem tér. Kováts József vallomása szerint mindhárman felkerekedtek, azzal a céllal, hogy majd ő:

[...] a gyertyának ell vitelét környűállásosan elbeszelleje, 's ha kívánnyák a pápisták, annak árát le is fizesse, de mind hogy részegek voltak a papisták a mester házáat, nem lehetett vélek végezni, Szi [!] András őszve huntzutolván, 's orromat föllűtni akarván gorombáskodott is vélem ott hagytam eőket.

Talán nem meglepő, hogy a fiatal emberek tervéből végül semmi nem lett. Ennek okáról a két felekezet tagjainak természetesen egészen más véleménye volt.

A katolikus Szij András erre vonatkozó szavait már csak azért is érdemes idéznünk, hogy némi képet alkothassunk arról, a 19. század elején miféle szitkozódások voltak divatosak a Dunántúlon, vagy legalábbis Somban, ha igazán elszabadultak az indulatok:

Bele tellett egy óra, amidőn a Notáriust, a Káplánt, és a Rector Gőzse György a pápista mester házhoz hajtván, a Tanu tovább is a gyertyát kérte volna elől, a Notarius mivelven teremtését, Szentyét a Tanunak, azt felelte, hogy eő nem vitte ell a Tanu gyertyáját – meg ujjéttván ezen káromkodását a Notarius a Tanut pofon vágta, a Rector is teremtését, Szentyét, Máriáját baszta a Tanunak, mondván: miért fogjuk eőket Tolvajnak. A Tanu a Rector káromkodásáért meg szöllétotta, mondván: te sóprós fazék.

Szij András szerint tehát a három fiatalember nem éppen önszántából, hanem a nótáriusért kezességet vállaló Gőzse György jóvoltából tért csak be hozzájuk, és ahelyett, hogy a gyertyát visszaadták volna, tagadták annak elvitelét, sőt védekezés és magyarázkodás helyett inkább támadásba lendültek. Káromkodtak, a nótárius még pofozkodott is.

Kováts – korábban idézett vallomásában – azt állította, Szij András volt az, aki gorombáskodott vele, de a tanú szerint ez épp fordítva történt:

A Káplán pedig az óra (orra) alatt hadonászván a Tanunak azt mondotta: Te huntzut paraszt, az ország uton is nagyobb jussom van nékem mind te néked.

Nyilvánvaló, hogy mindannyian másképp emlékeztek vissza a katolikus rektor házában történetekre. A kálvinista Gőzse György vallomásában nem említi, hogy neki kellett volna a nótáriust, a rektort és a káplánt megkeresnie, mivel azok maguktól jöttek Szij András házához. Szitkozódást ugyan ő maga – állítása szerint – nem hallott, így arról „egyenes bizonytságot nem tehet”, annak viszont tanúja volt, hogy a vita hevében a nótárius Szij Andrászt pofon vágta.

A vallomások alapján nagyon úgy tűnik, hogy ezen az estén a református fiataloknak esélyük sem volt a katolikus hívekkel a békés megegyezésre. Akárhányszor találkoztak ugyanis egymással, a kialakult konfliktus csak még tovább mélyült. Jóllehet a szentelt gyertya eltűnése volt a legsúlyosabb vád, amivel az ügyész vádolta a három fiatalot, utólag mégis világosan látható, hogy leginkább Kozma János viselkedése lehetett az, ami felbőszítette a somi lakosokat. A nótárius nem-

csak nemesi származásával és kiváltságaival kérkedett, hanem – a rágalmakat és szitkokat nehezen viselve – két ízben is verekedést kezdeményezett.

A tanúvallomásokban több alkalommal is olvashatjuk azt, hogy a vitában részt vevők a *huncut* szóval illették egymást. Kovátsról azt állította Szij András, hogy *huncut parasztnak* nevezte őt, Kováts tanúvallomásában pedig épp ennek ellenkezője áll, szerinte Szij András volt az, aki őt „összehuncutolta”. A kifejezés ily gyakori előfordulása a vallomásokban azt sejteti, hogy a mai jelentésén túl más jelentéssel is rendelkeznie kellett akkoriban. És ez valóban így van. A 19. század elején ugyan értelmezhatték a *huncutot* úgy is, mint manapság, szinonimái között szerepelt a *kópé, dévaj, furfangos eszű, tréfás*, ugyanakkor bizonyos körülmények között rendkívül sértőnek is számíthatott. Átvétele a német nyelvből történt, a *Hundsfoth* szóból (szó szerint: kutyapina), amely alapján akár *gazembernek, kutyapecérnek, ebadtának* is fordíthatjuk. Rendkívül becstelentető gúnynévnek számított a korban, hasonlóan bántó lehetett, mint a *gazember* vagy az *akasztófáravaló* kifejezés, amelyekkel Németh Ferenc illette a nótáriust. A Czuczor–Fogarasi szótár a *huncut* szó kapcsán megjegyzi: „Egyébiránt e szónak nem csak írásban, de nemesebb társalgási beszédben sincs helye.”²⁵⁴

Azzal talán mindannyian egyetérthetünk, hogy a somi katolikusok és reformátusok vitája aligha folyt a nemesebb társalgás modorában. Amikor tehát az esetben résztvevők e szóval illették egymást, az egyik legdurvább szitokszót használták fel arra, hogy a vitában a másik fölé kerekedjenek. Ha pedig visszaemlékszünk arra, amit állítólag Kováts ehhez még hozzá is toldott: „az ország uton is nagyobb jussom van nékem mind te néked”, akkor ennek kapcsán eszünkbe juthat Kováts életének két további, előzőleg már tárgyalt történése. Az egyik, amikor felsőöri rektorkodása ideje alatt feljebbvalóival sértő módon viselkedett („Hanem negligentiája szemére vettétvén hannya veti magat, nyakasan felelget”), illetve a pápai diákoskodása idején a Beretzky fivérekkal közösen írt, igencsak dölyfös stílusban megfogalmazott levele. Ezek ismeretében jogosan merül fel a kérdés, vajon miért érezhette úgy, hogy külön lenne másoknál. Valóban szó lehetett valamiféle nemesi öntudatról, még ha ezt nem is tudta nemesi papírokkal igazolni? Esetleg iskolázottsága, eszessége vagy költői sikerei miatt érezhette úgy, hogy mások felett áll? Úgy gondolom, ezt a kérdést még akkor is érdemes feltenni, ha válasz – ennyire kevés adat alapján – egyelőre nem adható.

254 A Czuczor–Fogarasi-szótárban a huncuthoz kapcsolódó egyéb szavak: hunczutol: 'valakit huncutnak nevez', illetve hunczutkodás: 'gazembereskedés'. Lásd: CZUCZOR ÉS FOGARASI II/2, 1738. Magával a szóval, illetve jelentésbeli módosulásaival Bíró Ferenc egy külön tanulmányban részletesen foglalkozik. A tanulmány megerősíti azt a feltevést, hogy Kováts idejében ez a szó nagyon sértő és bántó szitokszónak számított. Lásd erről bővebben: Bíró 2008, 29–39.

Bizonyára az sem véletlen, hogy a katolikusok vallomásában többször is megemlítődik Kiss István káromkodása is. Szij András vallomása szerint az iskolamester, amikor az ellopott gyertyát követelték tőlük – amit azonban visszaadni nem állt módjukban –, heves támadásba lendült, és „teremtését, Szentyét, Máriaját baszta a Tanunak”, ami igencsak kimeríti az istenkáromlás fogalmát. Ezzel valószínűleg maguk a katolikusok is tisztában voltak, épp ezért nem mulasztották el szó szerint is idézni Kiss szavait. Ez végül – amint majd látni fogjuk az ítélet kapcsán – súlyos következményekkel járt az iskolamesterre nézve.²⁵⁵

Mintegy másfél hónappal a Sombanöp történetek után, 1808. január 25-én megszületett Bolla Antal²⁵⁶ ügyészi vádirata Kozma János és társai ellen. Mivel Kozma nemes volt, ellene a törvényszékek formális perben kellett eljárnia, amelyről ugyan lemondhatott, de az ügyésznek az eljárás megindításához kötelessége volt írásban benyújtania vádlevelét.

A vádiratban az ügyész az isteni és világi törvények megszegésével vádolta Kozmát és társait. Az irat szerint november 2-án este az iskolamester, a káplán és a nótárius azért kereste fel a katolikus templomot, hogy a hívek ájtatosságát szándékosan kigúnyolja. Nem tisztelvén a hely szentségét, ott illetlen szavakkal éltek, pipára gyújtottak, és egy szentelt gyertyát ellopva, a helyet megszenteltelenítették. Sőt a későbbiekben a templomba újra visszatértek, ahol jelenlétükkel zavarták a híveket az ájtatosságban. Amikor a katolikus Németh Ferenc a szentelt gyertyát kérte vissza tőlük, a következő történt:

[...] azt szidni, taszigalni, 's ábrázatját öszve Körömsélni tulajdon gonosz tetteikért torkon ragadni; de ezzel sem elégedvén meg, a' midőn az ellopattott gyertyának vissza tétetésére ösztönöztettek, szörnyü Égbe ható káromkodások közt Szij Andrást Somi Lakost pofon vagdálni, Teremtését, Szentjét, Mariáját mivelni, 's végre az ellopattott gyertyát nem tsak vissza nem adni, hanem hogy el tőkéllett gonosz tselekedetjeket még inkább meg bizonyíthassák, azt öszve tördelni, tappodni, 's el rejteni; sőt végre az efféle botránkozató tolvajsággoknak, 's gonyulásoknak ki nyilatkozatját könnyen halált okozható eszközökkel lesni, 's életére törekedni, tulajdon Vallásoknak Magasztalására, a' Romai Catholica Szent hiten lévőeknek pedig meg alatoníttására semmit sem iszonyodott. [...]

²⁵⁵ Arról, hogy egy-egy káromkodás mennyire számított súlyosnak és ezáltal büntetendőnek, lásd: Sz. KRISTÓF 2003, 9.

²⁵⁶ Bolla Antalról egyelőre nem rendelkezem több adattal. Anyai bizonyos, hogy Zalában és Somogyban volt táblabíró. A piaristáknál végezte tanulmányait. 1827-ben halt meg, Mernyén temették el.

Az ügyész e kemény vádak felsorakoztatása után három törvényre hivatkozva kérte a bíróság szigorú ítéletét, amelyek közül az egyik még II. Lajos (1516–1526) idejében született: „Az egyházak és asszonyok ellen erőszakoskodók fejüket vesztítsék [...]”.²⁵⁷

A második törvény sem sokkal későbbi, 1595-ből való, és csak nagy ügyvel-bajjal lehet e per kapcsán említeni, de az ügyészt ez láthatóan nem zavarta. A rendelet elsősorban azok ellen a katonák ellen született, akik háborús időkben nemesi udvarházakat, templomokat fosztogattak. Büntetésük szintén fejezsztés volt, illetve vagyonuk elvesztése. E törvény 2. §-a „kapcsolódhat” e perhez: „Ugyanezt kell érteni azokra nézve is, akik az egyházakat sértik, feltörik és kirabolják.”²⁵⁸ A harmadik törvényre, amely a vádiratban szerepel, Bolla vétekbosszuló törvényként hivatkozik („a Törvénynek 2-ik része 85-ik ágazatjának 10-ik paragrafusa”). Erre a *Praxis Criminalis II. részében* találunk rá, amely kifejezetten az isteni felség elleni cselekményekről szóló törvényeket tartalmazza.²⁵⁹ A latin nyelvű törvénytár szerint Kováts József tette, a szentelt gyertya eltulajdonítása szentségtörő lopásnak minősül, amely ebben az időben, az értékhatártól függetlenül, a legsúlyosabb lopásnak számított. Mária Terézia ideje alatt még halállal büntették, 1808-ra szerencsére ez már nem volt jellemző.

A szentségtörő lopást csak tovább súlyosbította az a körülmény, hogy a bűncselekmény megszentelt területen, azaz a templomban történt, ahol ráadásul Kozma János pipára is gyújtott. Az ügyész vádlevele szerint a három fiatalember istenkáromlást is elkövetett, mivel illetlenül beszéltek és viselkedtek a templomban, illetve a későbbiek során, de erre vonatkozó törvényre végül mégsem hivatkozott. Talán az általa felsorolt három törvényt már épp elegendőnek vélte a vádemeléshez.

²⁵⁷ *Corpus Juris* I, 799. Az 1522. évi 36. törvénycikkely. „És hogy azokat, a kik ez egyházakon, valamint a leányokon és asszonyokon erőszakot követnek el, halálos büntetéssel lakoltassák.”

²⁵⁸ *Corpus Juris* IV, 755. Az 1595. évi 27. törvénycikkely, 2.§. „Továbbá megállapították azt is, hogy az ország régi végzései értelmében az uraknak és nemeseknek, valamint a plébánosoknak és a többi egyházi személyeknek a házaik és udvarai a katonaszállásolás alól mentesek legyenek.

1. § Ha a katona ez ellen cselekszik, legyen ez akár belföldi, akár idegen, a kapitányok azt elfogják és fejezsztéssel és minden vagyona elvesztésével büntessék.

2. § Ugyanezt kell érteni azokra nézve is, a kik az egyházakat sértik, feltörik és kirabolják.”

²⁵⁹ A Bolla Antal által említett *vétekbosszuló törvényről* sokáig nem tudtam, hogy pontosan mit takar. Bató Szilvia, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos munkatársa volt segítségemre a törvényhivatkozás pontos helyének azonosításában, amiért nagyon hálás vagyok neki. Ugyancsak itt szeretném megköszönni neki azt is, hogy tájékoztatott a 18. század végi és 19. század eleji magyar büntetőjogi szokásokról, a törvényszéki eljárásokról és a korabeli bírósági gyakorlatról, illetve figyelmembe ajánlotta a vonatkozó szakirodalmat.

A fentiek fényében a vádlottaknak komoly okuk lehetett az aggodalomra. A vádemelés ténye immár világossá tette azt, hogy cselekedetükért felelniük kell a világi bíróság előtt. Pálóczi Horváth eredeti tervéről, miszerint a fiatalembereket saját egyházuk bünteti meg, immáron szó sem lehetett többé. Ezt többé-kevésbé neki is tudnia kellett, mivel a szentségtörő lopás, ahogy Magyarországon minden bűncselekmény, a világi bíróság hatáskörébe tartozott, így a szentszékek nem járhattak el az ilyen ügyekben. A bíróságot az elkövetés helye (jelen esetben ez Somogy vármegye volt) és/vagy az elkövető rendi állása jelölte ki. A nemeseknek a törvényszék előtt (sedria), míg a jobbágyoknak a pallosjogú úriszék előtt, vagy ha nem volt pallosjog, akkor a törvényszék előtt kellett felelniük tetteikért. Kiss és Kováts nem volt ugyan nemes, de egyszerű jobbágy sem, így az úriszék nem tárgyalhatta az ügyüket, ezáltal ők is a törvényszék elé kerültek, akárcsak a nemesi származású Kozma. Ha Kovátsnak volt is valamilyen nemesi öntudata, ahogy arról korábban már szó esett, nemesi bizonyáglevele biztosan nem, mert akkor Bolla Antalnak külön vádlevelet kellett volna készítenie ellene is. Beszédes az a tény is, hogy hármójuk közül egyedül a nemesi származású Kozma Jánosnak nem kellett tanúvallomást tennie.

Mai szemmel nézve ez a vádirat rendkívül túlzónak tűnik, így felmerül a kérdés, mennyire számított általánosnak az ilyen megfogalmazás akkoriban. Bolla Antal vajon a megszokott módon járt el ebben az ügyben, vagy egykori piaristaként, egyéni ellenérzéseit sem rejtgetve különösen szigorú volt? Még mielőtt megkísérelnék erre választ adni, talán nem árt, ha röviden szó esik a 19. század eleji törvénykezési és vádemelési szokásokról is.²⁶⁰

A magyar büntetőjog ekkoriban még kodifikálatlan volt, ami azt jelentette, hogy nem létezett egységes büntető törvénykönyv. Ennek hiányában minden Szent István óta alkotott dekrétum, majd országgyűlési törvény hatályban volt, így az ügyészek elvileg bármelyikre sikerrel hivatkozhattak a bíróság előtt. A vádiratokban a *Tripartitum*, a *Corpus Juris*, illetve az ehhez függelékként hozzátartozó *Praxis Criminális* törvényei egyaránt szerepelhettek.

A büntetőjogi törvények ekkorra már annyira szétaprózódtak és korszerűtlenné váltak, hogy tényleges használatuk jelentősen háttérbe szorult mind a szakirodalomban, mind a gyakorlatban. Bár az ügyészek ezek alapján készítették vádirataikat, az egyes ügyekben mégsem ezek a törvények és rendeletek bírtak döntő jelentőséggel, hanem a szokásjog. Legtöbbször a vád és a bíróság kötelességszerűen utalt a törvényi rendelkezésekre, majd kijelentve, hogy ezek már korszerűt-

²⁶⁰ A 19. század eleji büntetőjogi törvénykezési és vádemelési szokásokról Bató Szilvia könyve ad részletes tájékoztatást: Bató 2012, 11–36.

lenné váltak, tulajdonképpen szokásjogi alapon hoztak döntést. Előfordulhatott az is, hogy egy-egy törvényt korszerűtlennek minősítve a bíróság attól eltérő, enyhébb büntetést hozott.

Bolla Antal tehát – bármennyire is meglepő lehet manapság – úgy tűnik, a korabeli gyakorlat alapján járt el, amikor ennyire szigorú és elavult törvényekre hivatkozott vádlevelében. Egykori piaristaként valószínűleg nem volt pártatlan, amikor írását megfogalmazta, de ahhoz, hogy ebben teljesen biztosak lehessünk, jó lenne ismerni más ügyek kapcsán írt vádiratait is. Ami bizonyos: a Kovátsék ellen írt vádbeszédét meglehetősen szenvedélyes hangnem jellemzi. Nem világos azonban az, hogy ez azért van-e így, mert Bollát alapvetően ez a stílus jellemezte, vagy esetleg azért, mert a katolikus egyházat ért sérelmek őt magát is mélyen felháborították. Érdekes, hogy vádiratában a vonatkozó törvencikkek után büntetési tételt (halál, tömlőc) nem említ.²⁶¹ Valószínűleg a törvényekben és a *Praxis Criminalis*ban szereplő halálbüntetést már ő maga is túl súlyosnak tartotta volna.

Az ügyészi vádirat ismeretében – vagy talán már azt megelőzően – a három raboskodó még ugyanezen a napon egy esedező levelet írt a törvényszékhez, amelyben kegyelemért könyörögtek. A kérelem szövege a következő volt:

A Tel[kin]t[e]tes Törvény Széknek Kegyes Színe eleibe nyújtandó alázatos könyörgő levelek

Tekintetes Törvény Szék!

Valamiképpen igaz az hogy az áltolunk véghezvitt tselekedetek, ha szinte nem olyanok is mint a' millyeneknek a' nagyító üvegek mutatták; de tsak ugyan botránkoztatók: ugy bizonyos az is, hogy azokra, nem az előre el tőkéllett ros szándék; hanem a' gondolatlan ifjuság, a' tapasztalni kívánás; mindenek felett pedig a bortúl fel hevült vér indított. – Sokkal nagyobb tisztelettel viseltetünk mi a' Catholica Anya-Szentegy Házhoz, mintsem valaha tsak gondolattal vétettünk volna ellene, vagy annyival inkább ez utánis kívánnánk vétteni: Sőt minapi tettünket is midőnn már kitisztult fővel vagyunk, szégyennel, ortza pirulással, 's valójába meg bánásunkal meg esmérjük vétkesnek lenni.

Demivel ezen egész botránkoztató tselekedetünk, minden fel tétel nélkül, és nem a Catholica Anya SzentegyHáz éránt való tiszteletlenségünkéből; hanem egyedül a bortúl fel gyulladt ifju hevésségből származott, és midőnn már a meg lett dolgot infectumma tenni nem lehet; hassa meg esedezésünk az itéllő irgalmas füleket, – hogy az Oltárnok ajándékkal való megengesztelődése hadd törölje el

261 Erre a tényre szintén Bató Szilvia hívta fel a figyelmemet.

tselekedetünknek rátságát, 's hozhasson nekünk tsendes szabadulásnak örömét, – hadd láthossuk mi a Te[kin]t[e]tes Törvény Székbe edj olyan Atyának a' Képét, aki midőn jobb kezébe dorgálló veszszejét tartja, bal kezével lábához borult bűnös gyermekét emeli fel.

A büntetésnek az a' tzelja, hogy érezze a' bűnös az ő törvénytelen tselekedetének szomoru következését, és hogy Mások is a' bűnösön véghez vitt büntetés áltol, a hasonló rossz tselekedetektől elrettentessenek. Mibennünk mind a két dolognak elég van tétetve; Mert minden Commoditytól üres árestombeli szenyvedésünk, több mint hat hetektől fogva való terhes Pénzbeli költségeskedése szegénységünknek az a gyalázatos történet, mely szerént a kőznép felett való rangunkból, mindenek láttára fogságbohozattunk 's vasra verettünk, az a szomoru jövendő, mely minden szerentsénktől való eleséssel rettent bennünket, pedig akkor mikor már egészen készen voltunk az életre, egy lépés lévén tsak a Kőz köztünk és a Pállyaág között. Valamint minket meg büntetett, meg tanított és vígyázóbbaká tett egész a sírig; ugy Másoknak is bennünk olyan ilyesztő példát adott, hogy ők ammi szerentsétlenségünk áltol szerentsésittettek ama példa beszéd szerént – *felix quem faciunt aliena pericula cautum*.²⁶²

Ezeknek tsekély előterjesztések után, esedezünk alázatosan a Te[kin]t[e]tes Törvény Széknek Kegyes Színe előtt hogy eddig volt keserves szenyvedésünket, 's gyalázatunkat meg elégelni 's bennünket több illetén testi szenyvedésektől Kegyessen fel szabadítani Méltóztasson. Mely Kegyelmeért Örökös tiszteletünk mellett élünk és halunk

A Te[kin]t[e]tes Törvény Széknek

fejhajtó szegény szolgálói

Kováts Józseff

N. Kozma János

Kiss István.

Amint a levélből kiderül, a vádlottak mély megbánást tanúsítottak elkövetett tetteik miatt. Állításuk szerint botrányos cselekedetüket nem a katolikus egyhazzal szembeni tiszteletlenség vezérelte, hanem boros elméjük és ifjúi heveségük, amelyek miatt még a kérvény beadásakor is erős szégyent éreztek. Talán nem árt megemlíteni, hogy ebben az időben a borosság, azaz a részegség akár még felmentő

²⁶² Felix, quem faciunt aliena pericula cautum. – Szerencsés az, akit óvatossá tesz a másét ért veszedelem.

jellegű is lehetett.²⁶³ A korabeli büntetőjogi gyakorlatban előfordulhatott az, hogy az alkalmi alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett bűnök enyhébb megítélésben részesültek. Kovátsék minden bizonnyal ennek tudatában döntöttek úgy, hogy könyörgő levelükben ezt a tényt inkább kihangsúlyozzák, mintsem palástolják.²⁶⁴

Mivel tettüket semmissé tenni már lehetetlen volt, egy, a katolikus templom oltárára való ajándékkal szerették volna a katolikus híveket kiengesztelni, és egyúttal a börtönből való szabadulásukat is kérni. Úgy vélték, a hetek óta tartó fogva tartással a törvényszék már elérte célját, hiszen ez alatt az idő alatt mindhármuknak bőven volt ideje elgondolkodni a történeteken, és a rájuk kiszabott büntetés mások számára is elrettentő példaként szolgál majd a későbbiekben. Jövőjük, karrierjük, amely épp csak elkezdődött, már végképp bizonytalanná vált, és tettük egész elkövetkezendő életükben óvatosságra inti majd őket.

A vádlottak esedező levelére nem érkezett gyors válasz a törvényszék tagjaitól, aminek okát kereshetjük az ítélelhozatal alapvetően lassú lefolyásában, vagy éppen az eset bonyolult, kényes voltában is. A katolikus és református vonatkozású ügy fokozott óvatosságot és körültekintést igényelt a bírák részéről, akik nyilvánvalóan tartottak a botránytól, amit egy gyorsan meghozott, elhamarkodott döntés okozhatott volna. Nagy valószínűséggel a katolikus és református bírák között nem is volt teljes egyetértés a döntést illetően. Ez utóbbira lehet bizonyíték az is, hogy a tanúvallomásokat a kaposvári törvényszék felküldte a Királyi Kancelláriának, ahol 1808. március 1-jén úgy határoztak, a három református fiatal büntetőeljárásnak kell alávetni, az ítéletet pedig a felsőbb bíróságnak, azaz a Királyi Ítélszéknek kell meghoznia.

Az ügygel kapcsolatos újabb dokumentumokat ezért Kaposvárról 1808 májusában Pestre küldték. A már meglévő tanúvallomások mellé csatoltak még néhány iratot, amelyekben a Pálóczi Horváth Ádám által kiharcolt tanúvallomásokat akarták semmissé tenni. Az ügyész, Bolla Antal ugyanis e tanúvallomásokat nem tartotta jogszerűnek, és úgy vélte, ítélelhozatalakor figyelmen kívül kell hagyni azokat. Állítása szerint Pálóczi Horváth pénzzel és fenyegetéssel próbálta elérni azt, hogy a tanúk vallomást tegyenek, célja pedig nem a vádlottak segítése volt, hanem a veszprémi vikáriusi hivatal rossz színben való feltüntetése. További vádként az ügyész azt is megemlítette, hogy Horváth sértegette Zsolnai

263 Erre Bárh Dániel hívta fel a figyelmemet, aki a doktori disszertációm egyik előopponense volt. Neki köszönhetően az egész munka, de legfőképpen a perirattal foglalkozó rész számos új adattal egészült ki.

264 Enyhítő körülménynek tekinti a részegséget a *Praxis Criminalis* is. A kézikönyv 44. törvénycikkének 13. pontja szerint a vétkes az „improvisa ebrietas” miatt „ratione privatus est”. Erre a törvényre Sz. Kristóf Ildikó tanulmányában figyeltem fel. Lásd: Sz. KRISTÓF 2003, 5.

Dávid vikárius urat,²⁶⁵ és kérte a kaposvári Törvényszéktől, hogy perben kelljen felelnie e két váddal szemben.

A Veszprémi Főegyházmegeyei Levéltárban, az egykori vikáriusi hivatal leveleskönyvében mindössze csak egy rövid latin nyelvű körlevél található a Somban történekről, amelyben Zsolnai értesíti az egyes helységek katolikus papjait a botrányos esetről.²⁶⁶ A körlevél meglehetősen szűkszavú, és a leveleskönyv későbbi lapjain sem történik utalás a bírósági tárgyalásra, illetve a Pálóczi Horváth Ádámmal kapcsolatos vitára sem. Zsolnai Dávid személyes hagyatékát nem őrzi a levéltár, így sajnos a katolikus egyház részéről nem rendelkezünk több információval a történetekkel kapcsolatban.

A Kaposváron tartott május 19-ei törvényszék Bolla kérését megvizsgálta, és végzésük szerint az ügyésznek joga volt Horváth Ádámot a tanúvallomásokat illetően kérdőre vonni, és Zsolnai Dávid püspök is megtehetette ugyanezt. Arról sajnos nincs adat, vajon a későbbiekben az ügyész és a püspök élt-e ezzel a jogával. Az ügyésznek sikerült elérnie célját, mivel az esettel kapcsolatos végzés eljutott a Királyi Kancelláriához, ahol ítélethozatalakor nyilvánvalóan nem vették figyelembe a második tanúkihallgatás vallomásait.

Nem tudjuk ugyan, hogy Pálóczi Horváth Ádám mivel sértette meg pontosan a vikáriusi hivatalt, Bolla Antalnak azonban meggyőző bizonyítékai lehettek ellene. Ugyanezen a napon a három raboskodó egy újabb esedező levelet nyújtott be, amelyben ők is azt kérték a törvényszéktől, ne vegye figyelembe a Horváth által kért tanúvallomásokot, mert azok nem segítik elő a védelmüket. Ennél még többet is állítanak a második kihallgatásról:

[...] sőt részünkre valójában káros fejtegetésekkel vagyon elegyítve; mi annak okáért mind azokat egyenlő akarattal revocalván,²⁶⁷ mély alázatossággal terjesztjük a' Tekintetes Törvényszék eleibe, hogy mi a' mi meg vesztegetett fővel tett

²⁶⁵ Zsolnai Dávid (1742–1810) Jánosházán született, iskoláit Kőszegen és Sopronban végezte. A filozófiát Nagyszombatban tanulta. Teológiát 1766-tól tanult ugyancsak ott, majd később Bécsben, a Pazmaneum növendékeként. Pappá szentelése után szentszéki jegyző lett a nagyszombati érseki helynökségen. 1777-től oldalkanonok Veszprémben, emellett több egyéb egyházi tisztséget is betöltött. 1801-től nagyprépost, Kovácsék pere idején káptalani helynök. Püspökké szentelték Veszprémben, 1806-ban. Nevét Veszprém városában, sőt az ország nagy részében megörökítette a Szent Dávid nevelőintézet alapításával, amely az árvákat segítette. Az irodalom nagy kedvelője volt, izzó hazafiság és a szónoki beszédben nagy tehetség jellemezte. Bővebben róla: PFEIFFER 1987, 223–225.

²⁶⁶ VFL VPL I. 1. 39 h. tom. 7 (1807–1808), illetve VFL VPL I. 1. 39 h. tom. 8 (1809). *A vikáriusi hivatal leveleskönyve*. A történekről az 1808. január 15-ei bejegyzés tudósít.

²⁶⁷ Visszavonván.

tselekedetünknek hibás voltát mostan is nem csak megismerjük, hanem valójába szánjuk és bánjuk is-sőt örökre is szégyeneljük; annak okáért is támoszkodunk tsak egyedül, a Tekintetes Törvényszék előtt igaz Lélekkel tett bévallásunkra.

Az ügyéssel és a raboskodókkal ellentétben – külső szemlélőként – azt gondolom, hogy a tanúvallomások akár pozitív irányba is befolyásolhatták volna az ítéletet. A belőlük megismert újabb tények ugyanis, ha figyelembe veszik őket, minden bizonnyal egészen más megvilágításba helyezték volna az ügyet.

Bár a gyertyalopás vádja továbbra is csak Kovátsot érintette, az illetlen beszéd és verekedés miatt jó néhány katolikust is beidézhettek volna. Kováts, Kiss és Kozma mégsem kért Pálóczi Horváth segítségéből. Vajon miért? Bizony nehéz lehet úgy védeni valakit, ha az nem akarja. De a vádlottaknak sem lehetett egyszerű a dolguk védőjükkel, ha hinni lehet az ügyész szavainak. Úgy tűnik, Horváth buzgalomával többet ártott, mint használt, és az ügy kapcsán tanúsított hevessege csak további indulatokat szült.²⁶⁸

Sárközy István is szót ejt erről röviden Kazinczynak írt levelében:

Criminalis actio erigaltatik ellenek – 's csak gondold – itt meg a' Poëta, Mathematic., Philosophus, minthogy ott Curator, Prokatorjokká lesz, ő defendálja, és már már láttom, hogy perét elfogja veszteni.²⁶⁹

Láthatóan ő maga sem hitt barátja, Horváth Ádám ügyvédi tehetségében.

Sárközy István, akárcsak Pálóczi Horváth, szintén megpróbált segíteni a raboskodókon. Az egykor Csokonait is támogató nemes, látva a per szerencsétlen

²⁶⁸ A 19. század második felében Dömény József egy levélváltást közölt, amelyben Horváth Ádám élénk vallási vitát folytatott Boronkay Józseffel, Bábony katolikus földesurával. Ezeket a leveleket egyházi jegyzőkönyvek őrzik és ugyancsak a kurátori munka ékes bizonyítékai 1819-ből. A vita kísértetiesen hasonló volt, mint a fent tárgyalt perben: Pálóczi Horváth első levelében arra inti a katolikus földesurat, ne akarjon ítélni egy olyan ügyben, amely a protestáns egyházi törvénykezésre tartozik. Boronkay József ugyanis úgy vélte, földesúri hatalmánál fogva joga van elzavarni Bábony református prédikátorát, Naszályi Ádámot, mivel jobbágyai ezt kérték tőle. Pálóczi Horváth így reagált a földesúr intézkedésére: „Nagy bosszankodást nézek ki belőle, a mit az urnak ismert jó phlegmájától nem vártam volna: de az Evangelicusok superiorjainak juszába való avatkozást is, a mit az urról, a ki tulajdon uri személyében, mint N[eme]ls Vármegyénk repraesentansa az 1790/1-diki Diétán jelen volt – még nem is hittem.” A levelekből sajnos nem derül ki, hogyan végződött Naszályi Ádám ügye, mivel a levélváltás két szereplője oly szenvedélyes vallási vitába keveredett egymással, hogy időközben el is felejtették – vagy már korábban megoldották – a szegény prédikátor ügyét. Erről bővebben: DÖMÉNY 1876, 510–540. Erre az adatra Péterffy Ida hívja fel a figyelmet: PÉTERFFY 1985, 7.

²⁶⁹ KazLev VI, 218. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.

kimenetelét, Széchényi Ferenc segítségét kérte, aki Somogy megye főispánja volt. Sárközy – fentebb már idézett – levelében így írt erről Kazinczynak:

Éppen Fő Ispányunk itt lévén, hogy előtte valamit nyerhessek, előre ezen ide zárt verseket [...] bé mutathattam. [...] ²⁷⁰ Arra a' kérésemre, hogy nevezne ki egy józan itéletű mixta Sedriát ²⁷¹ és revidealtassa [a] szegényeknek Cassáját, hogy inter spem et metum ²⁷² ne lankadjanak, kivált amaz gyenge Complexiojú és igen érzékeny vers író, kinek maga kezével irott instantiaját szóbeli jelentésem mellett presentáltam – az volt a' felelet, minthogy most juristitum van, Ordo Juris amnestiam in nullius favore, etc., tehát nem lehet. Csak el gondolhatod, Lelkem, mitsodás érzést okozott ez én bennem! ²⁷³

1798-ban, Széchényi főispáni kinevezése után egész Somogy bizakodással várta a pozitív változásokat. Az alkalmi versírók mellett Csokonai Vitéz Mihály, Horváth Ádám és néhány évvel később maga Kováts József is versben köszöntötte őt. Sárközy ezt a Kováts-verset adta oda a grófnak. ²⁷⁴ Széchényi neve már korábban is népszerű volt a megye előtt, mert határozottan ellenállt II. József németesítő törekvéseinek, de amikor a századforduló táján királyi főkamaramester lett, a megyében ellenzéki tábor alakult ki vele szemben, mert rossz néven vették korábbi ellenzéki magatartásában való pálfordulását. ²⁷⁵ Sokáig szerencsésen kivédte eze-

270 Sárközy egy vagy több Kováts által írt verset Kazinczynak is elküldött, valószínűleg ugyanaz(oka)t, mint ami(ke)t Széchényinek is elvitt. Levelében „verseket” említ, de ez utalhat egyetlen költeményre is. Arról egyelőre nincs tudomásom, hogy a Kazinczynak elküldött Kováts autográf vers/versek fennmaradt(ak) volna.

271 Vegyes törvényszék (Valószínűleg itt Sárközy felekezeti szempontból érti ezt).

272 Magyarul: *kétség és félelem között*.

273 KazLev VI, 218. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül. A levél ugyan keltezés nélküli, de a perirat, és egyéb források alapján megállapítható, hogy valamikor 1809 februárja táján született. Kazinczy válaszelevele Sárközynek 1809. március 8-ai, amelyben Kazinczy reflektál a fenti levél tartalmára.

274 Kováts autográf versgyűjteménye szerint, e versét 1806. szeptember 20-án írta Városhídvégen. A vers autográf kéziratban szereplő címe eltér az 1808-ban kolligátumban megjelenttől: *Melt. Gróf Széchényi Ferentz Ő Exc-hoz, a' nemzeti könyvtár felállítójához*. E verset Kováts levélben el is küldte Horvát Istvánnak, hogy néhány más költeményével együtt megjelentesse a Hazai Tudósításokban, amiből – ahogy arról már korábban volt szó – végül semmi nem lett.

275 Széchényi és Pálóczi Horváth kapcsolata is ezekben az években, a századforduló környékén szakad meg. Elhidegülésük Horváth kártérítési követeléséhez köthető, ő ugyanis Széchényi támogatását kéri az 1800-as somogyi inszurgensek lázadásakor ért házrombolás miatt, ám kérése, úgy tűnik, válasz nélkül maradt. Elképzelhető azonban, hogy Kováts ügye miatt is kapcsolatban álltak. Széchényi és Horváth Ádám viszonyáról bővebben: Mészáros 2018, 151–167. Társaságalapítási terveikről: LÉNGYEL 2011, 33–39.

ket a támadásokat, de épp 1808-ban – amikor ez a per is zajlott – ellenlábasai 34 vádpontban indítottak személye ellen újabbakat.²⁷⁶ Mindezek ismeretében talán jobban érthető fentebb idézett, óvatos válasza, „Ordo Juris amnestiam in nullius favore”, vagyis: a törvény rendje szerint nem élhet amnesztiával. Valószínűleg nem akart egy újabb vádpontban is védekezni az udvar előtt. Ha közbenjárt volna e három protestáns rab ügyében, könnyen magára haragíthatta volna a katolikusokat. Ismeretes ugyanis, hogy az adott korban az államvallás ellen véteni egyet jelentett az udvar elleni nyílt szembenállással.

Egy jótéteménye talán mégis volt Széchényinek: valószínűleg neki köszönhető, hogy 1808-ban Sopronban kinyomtatták Kováts József Széchényi-ódáját.²⁷⁷ Ezt a verset Sárközy ajánlotta a főispán figyelmébe, amikor a raboskodókon próbált segíteni. Bár Sárközy leveléből azt is megtudjuk, hogy a vers egyáltalán nem nyerte el Széchényi tetszését, elképzelhető, hogy végül mégis kiadatta. A vers megjelenése természetesen aligha segített Kováts József helyzetén.

Sárközy utal egy, Kováts által személyesen írt instanciára is, ami lehetett egy kérvény vagy esedező levél, de az is elképzelhető, hogy pusztán a Széchényi Ferenchez szóló versről van szó. Széchényi iratai között mindezülig sajnos sem a versre, sem pedig a kérelemre nem sikerült ráakadnom.²⁷⁸

2.10. Az ítélet, Kováts raboskodása és halálának körülményei

Pálóczi Horváth Ádám és Sárközy István közbenjárása a három raboskodóért nem sok sikerrel járt, és Széchényi Ferenc sem tudott – vagy nem akart – segíteni. A pert lefolytatták, és valamikor 1808 végén megszületett az ítélet, amelyről Sárközy levelében így írt Kazinczynak:

ki mondatván szegény Rabokra a Sententia,²⁷⁹ midőn szegény Kováts József megértette, hogy ő 3 Esztendeig szenved (meljből a' die incaptivationis²⁸⁰ már egyet le-töltött), szíve fájdalmába lassú hidegtelelésbe, fonnyadásba esett és circiter 6 hétre

²⁷⁶ KANYAR 1962, 68.

²⁷⁷ *A magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről Kováts József Somogyban*. Lásd: Kováts 1808.

²⁷⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában ilyen jellegű iratot nem találtam. (A kutatás során Fekete Esztert, a könyvtár Széchényi Ferencsel foglalkozó kutatóját is kérdeztem.) Elképzelhető, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Széchényi család iratai között található ez a kérelem, ha egyáltalán létezik. A későbbiekben ezt még ellenőrizni kell.

²⁷⁹ Ítélet.

²⁸⁰ Az elfogás napjától számítva.

nékem kimondhatatlan szomorúságomra meg hólt – meljet még most is sűrű köny hullatások közt tudok meg írni.²⁸¹

Bármennyire is terjedelmes és informatív maga a perirat, sajnos épp az ítéletet tartalmazó dokumentum nem található az iratok között. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a meghozott ítéletet a Királyi Ítéltábla külön küldte meg, a perirat további dokumentumai pedig csak néhány hónappal később kerültek vissza Kaposvárra, ahol az ítéletet utólag már nem csatolták hozzá a többi irathoz. Épp ezért az ítélet kihirdetésének idejéről és a raboskodókra kiszabott büntetéséről csak a fent említett levélből kapunk tájékoztatást. Ha Sárközy levelében az adatok pontosak, akkor a bírák döntésüket 1808 decemberének közepe táján hozhatták meg, egy évvel a rabok börtönbe kerülése után, hiszen Sárközy arról ír, hogy Kováts a háromévi büntetésből egyet már letöltött.

Kováts az ítélet kihirdetését követően hozzávetőleg hat hétre, azaz 1809 január vége táján hunyt el. Ugyancsak Sárközy leveléből tudható, hogy Kozma Jánost szintén háromévi rabságra ítélték, Kiss Istvánnak pedig két évet kellett a kaposvári börtönben eltöltenie.²⁸²

Az ítélet kihirdetése és Kováts halála után a per azonban még nem zárult le teljesen. Kozma Jánost nemesként megillette a fellebezés joga, így 1809. február 23-án a Királyi Ítéltáblán újra megvitatták a raboskodók ügyét, és jóváhagyták a Kiss Istvánnal és Kozma Jánossal szembeni első ítéletüket. A néhány héttel korábban elhunyt Kováts József ügyével ekkor már értelemszerűen nem foglalkoztak. 1809. március 2-án, a Hétszemélyes Tábla is helyben hagyta a Királyi Ítéltábla döntését, a bírák nem kívántak enyhíteni az életben maradt két másik raboskodóra kiszabott ítéleten sem. Az iratokat – egyéb teendőjük azokkal nem lévén – visszaküldték Kaposvárra, az ügyet pedig lezártnak tekintették.

Vajon mennyire számított a Királyi Kúria ítélete szigorúnak ekkoriban? Néhány korabeli ítéletet megnézve megállapíthatjuk, hogy a Kaposváron raboskodók ekkoriban három évnél hosszabb büntetést egyáltalán nem kaptak.

Az 1800-as évek elejéről álljon itt néhány adat az elítéltekről és a rájuk kiszabott büntetésekről: Szarka Mátyás (1802) rabló, 1 év börtön, 50 botütés; Széles Ist-

²⁸¹ KazLev VI, 219. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.

²⁸² Ez utóbbi viszont nem valószínű, mivel Sárközy ugyanebben a levélben arról is beszámolt, hogy Kiss István már szabadult, és Kozma Jánosnak további egy év maradt hátra a raboskodásból. Mivel a levél 1809. február táján íródott, ezek az adatok nem egészen tűnnek pontosnak, hiszen akkor még nem telhetett le a fogság kezdetétől számított két év. A levél ide vonatkozó részlete: „Egyike 2 Esztendeit ki töltvén, ki szabadult. Még egyikőjük siránkozik Esztendeig – és csak akkor – élledez, mikor oda bent vagyok ‘s cancellariámba íratatok véle.”

ván (1803) gyilkos, 1 év börtön, negyedévente 25 botütés; Svat János (1803) gyilkos, 1 év börtön, negyedévente 25 botütés; Szenyéri Márton (1803) rabló, 1 év börtön, 100 botütés; Szűcs János (1806) tolvaj, két hónap börtön, 24 botütés, Vörös István (1801) tolvaj, megbélyegzés; Varga János (1802) rabló, négy hónap börtön, 25 botütés; Somogyi József (1806) gyilkos, 3 év börtön, negyedévente 25 botütés; Zsebők János (1805) rabló, 2 év börtön, negyedévente 35 botütés.²⁸³

Az itt felsorolt adatok ismeretében felmerülhet bennünk a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy egy gyilkos akár már egy év után is kiszabadulhatott, Kovátsnak azonban mégis három évig kellett (volna) raboskodnia. Hogyan kaphatott három évet Kozma János verekedésért, Kiss István pedig két évet az egyetlen beszédért?

A válasz a szentségtörő lopás vádjában keresendő. A megszentelt helyen történő egyetlen viselkedés és beszéd, a megszentelt kegytárgy eltulajdonítása a törvények alapján még a gyilkosságnál is súlyosabb bűnnek számított. Bató Szilvia szerint az 1800-as évek elején ugyan már nem szabtak ki ilyen esetben halálbüntetést, de mindezt akár egy év feletti tömlöccel is büntethették. A Királyi Kúria ezt a szokást szigorúan be is tartotta, és nem kívánta figyelembe venni az esetleges enyhítő körülményeket, bár nyilvánvalóan megtehetette volna azt.

A per lefolyása és az ítélet kapcsán sok kérdés marad megválaszolatlan. Mintegy kétszáz év távlatából nyilvánvalóan számos olyan körülményről nincs tudomásunk, amelyeket nem ártana ismerni az események jobb megértéséhez. Az ilyen mikrotörténetek azonban mégis jó szolgálatot tehetnek: képesek egyszerre bemutatni az egyedi, soha máskor és soha máshol meg nem történő eseménysorozatokat, ugyanakkor a kor társadalmára, kultúrájára nézve is következtethetünk belőlük. Bár ez a történet három református fiatal tettéről, bírósági büntetőperéről és raboskodásáról szól, s a velük kapcsolatban álló személyek is egyediek, történetükből mégis kirajzolódik egyfajta általános tudásanyag a korabeli bűnökről és büntetésekről, a törvények ismeretéről, a vallás írott és íratlan szabályairól, a felekezetek közötti ellentétekről és különbségekről, illetve az egymásnak feszülő társadalmi rétegekről. Érdekes megfigyelni azt, a perben résztvevők hogyan próbálják meg saját hasznuk érdekében alkalmazni ezt az általános tudást. Nagyon is jelentős az, hogy a megtörtént események mely részleteit próbálják hangsúlyozni, illetve mi az, amit igyekeznek elrejtteni mások elől. Nyilvánvaló az is,

283 Az adatokat Berta Gyula közli, több más elítéltet is felsorolva. Lásd: BERTA 2002, 368. Könyvében sajnos Kovátsra és társaira vonatkozó rész nem található. 1806-ig sorol fel adatokat, majd néhány év kihagyással 1820-tól 1838-ig. Egyelőre nem teljesen világos az, hogy miért hagyta ki az 1807–1819 közötti időszakot.

hogy Kovátsék történetében és ebben a periratban jóval több dolog van annál, mint amit én itt e monográfia keretein belül most bemutathatok.

Visszatérve azonban az ítélethez, az egykori visszaemlékezések alapján úgy tűnik, hogy a három ifjúra kiszabott kemény büntetéssel szemben már a kortársak is értetlenül álltak. Sárközy fentebb idézett levelében azt írja, hogy a református fiatalok nem az elkövetett bűnük miatt kaptak ilyen súlyos büntetést. Úgy véli, a szerencsétlen körülmények áldozatai ők:

mert néha a' környűl állások változtatyák a' Dolgot rosszabbá, mint fekűdt.²⁸⁴

Kazinczy válasza is hasonlót sugall:

Elborzad az ember midőn azt látja, hogy az elmétlen cselekedetek úgy büntettetnek mint a' bűnnek illik büntettetni.²⁸⁵

Amint az egy korábbi levélrészletben olvasható, e rabok kétségek és remények között hanyódva töltötték raboskodásukat. Jötevőiknek köszönhetően bíztak a gyors szabadulásban, de ahogy teltek a hónapok, helyzetük és esélyeik fokozatosan romlottak. Szűcs Zoltán Gábor egy tanulmányában a Kazinczyhoz írt Sárközy-level, valamint Kovátsék helyzete kapcsán a következőket jegyzi meg:

A történetben Sárközy az „inter spem et metum” formulával írja körül azokat a lelki kínokat, amelyeket a perbefogottaknak el kell szenvedniük, a reménység és a félelem itt tehát azoknak a külső kényszereknek felel meg, azoknak a belső, lelki leképeződése, amelyektől egy az igazságszolgáltatás kényének kiszolgáltatott ember függ. S ha ez a levél csak annyiban politikai témájú is, amennyiben a kora újkori magyar politika egyik legjellegzetesebb témájához, a felekezeti kérdéshez kapcsolódik, s a megyei igazgatás gépezetével kapcsolatba kerülő emberekről szól [...] a tárgyalt probléma fonákját nagyon pontosan megvilágítja. Kováts József halála, amelyet Sárközy lelki okokból vezet le, mondván „ki mondatván szegény Rabokra a Sententia, midőn szegény Kováts József meg értette, hogy ő 3 Esztendeig szenved (meljből a' die incaptivationis már egyet letöltött), szíve fájdalmába lassú hidegglelésbe, fonnyadásba esett és circiter 6 hétre nékem kimondhatatlan szomorúságomra meg holt – meljet még most is sűrű köny hullatások közt tudok meg ír-

²⁸⁴ KazLev VI, 219. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.

²⁸⁵ Uo., 282. Kazinczy válasza Sárközy Istvánnak, 1809. március 8.

ni”, in extremis annak a cselekvőképtelenségnek következménye, amely az „inter spem et metum” hányódó ember sajátja.²⁸⁶

A Sárközy és Szűcs által is kiemelt remények és félelmek közötti életet, a másoknak való kiszolgáltatottságot és az ezzel járó megaláztatást az egyébként is gyenge testfelépítésű Kováts egy évnél tovább nem tudta elviselni. A bíróság szigorú ítélete után a reménytelenség érzése csak még inkább felerősödhetett benne, ami aligha tett jót az egészségének.

Halálának konkrét okaira – akárcsak az általa elkövetett tetteire is – eltérően emlékezik vissza az irodalomtörténet. Míg Sárközy szerint Kováts József „lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett”, és közel másfél hónapos betegeskedés után hunyt el, addig kéziratos életrajzának másolói úgy vélték, Kováts önmaga döntött életének befejezéséről:

De ez a’ Novemberbe 1807ik esztendőbe fogollyá lett méltatlanságot szenvedő búnak eresztette fejét, és 8 napokig mindenektől meg tartóztatván magát nagy lelke testétől el vált 1809ik Esztendőben.²⁸⁷

A hagyomány végül ez utóbbit örökítette tovább, annak ellenére, hogy valószínűleg Sárközy információi lehettek pontosak. A Kovátsról szóló 19. századi lexikonbejegyzések a halál okaként az állítólagos „önkiéheztetést” (*Uj magyar Athenas*), az „éhséggel véget vetett életet” (*A Pallas Nagy Lexikona; Magyar írók élete és munkái*) említették meg, amelyben ugyan a bejegyzést írók maguk sem voltak egészen biztosak, de – más információjuk nyilván nem lévén – végül ezt örökítették tovább a későbbi századokra. A Somban történtek és a kaposvári raboskodás ténye után aligha meglepő, hogy az öngyilkosság hihetőbbnek és egyben elfogadhatóbbnak is tűnt sokak számára. E kérdésre a halotti anyakönyvnek a halál okára vonatkozó bejegyzése megnyugtató választ adhatna, de ennek holléte egyelőre nem ismeretes.

Természetesen az is elképzelhető, hogy mind Sárközynek, mind a kéziratos életrajz szerzőjének is igaza volt, hiszen a betegségtől legyengült test és az étkezéstől való tartózkodás együttesen is okozhatták Kováts József halálát. A kaposvári börtönben eltöltött hónapok a raboskodók számára nemcsak lelkileg jelen-

²⁸⁶ Szűcs 2009, 442.

²⁸⁷ OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 92a. A részlet Sebestyén Gábor kéziratából való, de tartalma több más kéziratban őrzött életrajzzal is megegyezik. Eltérést időnként az említett nyolc nappal kapcsolatban találunk, mivel néhány másoló nyolc hónapot (!) említ. Nyilvánvaló, hogy az első, eredeti változatban a nyolc nap szerepelhetett.

tettek nagy megpróbáltatást.²⁸⁸ Az elítéltek életkörülményei a 19. század elején annyira rettenetesekek voltak, hogy szerencsés volt az a rab, aki néhány évnyi raboskodás után élve kiszabadulhatott. Berta Gyula a körülmények és a kiszabott ítéletek összefüggéséről így ír:

Nem kell csodálkozni azon, hogy a bíróság által kimért leghosszabb börtönbüntetés csak 2-3 év volt, ezt a rablógyilkosságért vagy nagyobb rablásért kapták. Nem igen maradt életben egy évnél hosszabb ideig az a rab, akinek még súlyosbították az ítéletét negyedévenkénti 30 botütéssel, heti egyszeri böjttel és vasban letölten-dő büntetéssel.²⁸⁹

A kaposvári tömlöcöt²⁹⁰ 1762-ben kezdték el építeni, az akkori vármegyeháza mellett. A telek nem volt nagy, ezért az épület mindössze 200 négyzetméteren terült el, három föld feletti, illetve három föld alatti helyiségből állt. A börtön már a kezdetek óta szűknek bizonyult a rabok számára, ennek ellenére a vármegye csak 1828-ban építtetett (saját rabjaival) egy új épületet, amely azután a régi tömlöccel együtt egészen 1907-ig működött.²⁹¹

Bár a kéziratos életrajzok némelyike megemlíti, hogy Kováts „a’ Kaposvári Tsúfos áristomba külön házba volt, nem a’ többi rabokkal”,²⁹² a börtön zsúfoltsága ezt aligha tette lehetővé.

Maguk a cellák igen kicsik voltak, ezért a rabok válogatás nélkül össze voltak zárva. Még nemi alapon sem tettek különbséget, a nőket és a férfiakat egy cellában tartották. Egy 1826-os feljegyzés szerint – épp emiatt – a raboskodó nők meggyalázása, anyává válása gyakori esetnek számított a börtönben, azonban sokáig mégsem tartották fontosnak az elkülönítésüket.

A szűk helyek, a föld alatti sötét és nyirkos cellák melegágyai voltak a fertőző betegségeknek is. Mivel a rabok nem kaptak rabruhát a börtönben, abban kellett

288 A börtön történetének és a rabok életkörülményeinek bemutatásához Berta Gyula könyve szolgált alapul.

289 BERTA 2002, 301.

290 Ebben az időben még nem volt használatban a börtön elnevezés. A korabeli vármegyei iratokban a tömlöc elnevezés szerepel. Ezekben a dokumentumokban csak 1867-től bukkan fel a börtön szó. Uo., 303.

291 A régi épületet – ahol Kováts raboskodott – 1907-ben lebontották. Helyén ma egy park van. Uo., 300.

292 DM IGY K.X.76.144, 192b. *Vöröss János mindenek gyűjteménye (1814–1819)*. Az adatot Sebestyén Gábor is közli Kováts-életrajzában, igaz, nem teljesen ugyanígy: „a Kaposvári tsúfos áristomak egy külön házába.” OSZK Kt. Oct. Hung. 696, 92a. Ez utóbbi szövegben nem feltétlenül jelenti azt, hogy egyedül lett volna egy helyiségben. Ezt az adatot egyébként a többi másolat nem tartalmazza.

lenniük, amiben elfogták őket. Heti egyszer tisztálkodhattak, és ilyenkor ruhát is válthattak, amennyiben valamelyik hozzátartozójuk hozott másikat számukra. Az ágyként használatos nedves padlóra szórt szalma igen hamar megviselte a ruházatukat is, de csak abban az esetben kaphattak a megyéőtől fehér kendervászomból készült új rabruhát, ha a sajátjuk már leszakadt róluk.

Nem volt sokkal jobb a helyzet a rabok élelmezése terén sem. A vármegye napi 1 font (56 deka) kenyeret és vizet előlegezett meg a raboknak, akiknek ezt ki kellett fizetniük, akárcsak a bekísérést és a vafelverést is. Csak azok a rabok kaphattak kicsivel bőségesebb adagot (napi 75 deka kenyeret és egyszeri meleg ételt), akik dolgozni tudtak, de a kenyér árát rajtuk is behajtotta a vármegye. Ilyen körülmények mellett valóban csak azoknak a raboknak volt esélyük az életben maradásra, akik számára a hozzátartozók némi élelmet tudtak bejuttatni.

Bár az éhező rabokat tizedelte a betegség, a skorbut, a tüdőbaj, a tifusz és a vér-baj, mégis ez a rabtartási mód volt jellemző egészen 1850-ig, s a vármegye könyörtelenül behajtotta a rabokon az ellátásuk és az általuk okozott károk költségét is.

Kovátsék első, a vármegyének címzett esedező levelükben utaltak is a hat hette tartó hányattatott raboskodásukra, és az ezzel járó költségek megfizetésének nehézségeire.

Konkrét adatok híján sajnos nem lehet tudni, hogy raboskodásuk ideje alatt segítette-e valaki őket élellemel, esetleg a költségek egészének vagy egy részének átvállalásával. Kiss István ugyan házas volt, de a raboskodók feleségeit a vármegye nem támogatta,²⁹³ így valószínűleg házastársa is nehéz helyzetbe került az ő elfogatása után. Kozma János családi állapotáról nincs adatunk, de nemesi származása révén valószínűleg könnyebb helyzetben volt, mint társai.²⁹⁴ Kováts csak a családjától remélhetett némi támogatást, akik azonban túl messze voltak ahhoz, hogy látogassák és segítsék őt. Elképzelhető, hogy szülei nem is értesültek fogságba kerüléséről. Arról, hogy a kápláni fizetéséből volt-e némi megtakarítása, szintén nem rendelkezünk adatokkal.²⁹⁵

Bár az kétségtelen, hogy Pálóczi Horváth Ádám és Sárközy István próbálta segíteni a három raboskodót, arról nincs adatunk, hogy tettek-e, vagy egyáltalán

293 A vármegye csak a kiskorú gyermekeknek juttatott némi pénzt egy kijelölt gyám által. BERTA 2002, 301.

294 Egy ilyen kedvezmény: nemesi származású rabok saját költségen húst hozhattak maguknak a hajdúkkal. Uo., 318.

295 Nagyon is elképzelhető azonban, hogy a későbbi kutatások során újabb részletek kerülnek elő a raboskodás körülményeivel kapcsolatban. Lehetséges, hogy az MNL Somogy Megyei Levéltára őriz még erre vonatkozó dokumentumokat, bár írásbeli megkeresésemre a levéltár dolgozói csak Berta Gyula könyveit ajánlották e téma kapcsán.

tehettek-e valamit a rabok jobb körülményeinek érdekében. Ami a per lefolyását illeti, nagyon úgy tűnik, hogy még az ő befolyásuk is kevésnek bizonyult a vármegye szigorú rendszerével szemben.

A kaposvári rabtartás embertelen körülményei nem számítottak egyedinek a korban, máshol sem bántak jobban a rabokkal. Richard Bright angol orvos és geológus 1815-ben, amikor Magyarországon járt, tapasztalatait terjedelmes naplójában rögzítette. Dunántúli utazásai során Keszthelyen is átutazott, és a Festetics György birtokán lévő tömlöcben az alábbiakat tapasztalta:

A legjobbat Keszthelyen láttam. A gazdasági altisztek lakásául szolgáló és a kastély bejáratával átellenben álló nagy alacsony épületnek egy jelentéktelen részét foglalja el [a tömlöc]. A börtönőr vezetése mellett egy megpántolt és elreteszelt ajtón át beléptem. Abban a pillanatban tizenhét alak, valamennyi hosszú magyar ruhában, felkelt a földről, ahol ült. Rajtuk kívül a tizenkét négyzetlábnyinál nem nagyobb szobában semmi más nem volt; sem asztal, sem ágy, sem szék. A levegő és a világosság a falak felső részén levő több apró ablaknyíláson jött be. A rabok zöme fiatal ember volt. Egy részük felett ítélkeztek már, mások felett még nem. Némelyeket hét vagy nyolc évre zártak el. Vétségük különböző volt, de a bánásmódban nem tettek különbséget, kivéve a megszabott időben kiszolgáltatandó botütések vagy az elzárás éveinek számát. Ilyen volt nappali tanyájuk, ha nem mentek ki munkára. Innen lementünk a földalatti börtönbe, ahová éjjelre szokták őket elzárni.

A börtönőr óvatosságból a kellemetlen szag ellensúlyozására füstölő fazekat vitt előttünk. A belső ajtó kinyitása után egy kis szobába léptünk be, amelynek sarkában szalmalócákon két asszony feküdt. A padló közepében vasrács volt. Vezetőm felnyitotta és a létrán leereszkedett előttem kezében lámpával. Ennek fényénél megláttam, hogy a kis előszobában vagyunk, ahonnan ajtó nyílik a földalatti börtönbe, az összes férfirabok rendes hálólhelyére. Ez egy téglalapalakú boltozatos pince volt és benne két szalmamatrac bútor gyanánt. Néhány rongyos ruhadarab hevert azon a helyen, ahol az egyes rabok pihenni szoktak a pusztá földön. A helyiség egyik sarkában vastag erős láncot pillantottam meg. Körülbelül másfél lábnyi magasságban köröskörül karikák voltak a falba beverve. Éjszakára a rabok lefekszenek a földre, hármuknak bokavasán keresztülfűzik a láncot és átvetik a karikán, további három rab után a második karikán húzzák át és így folytatják, amíg körbe nem jártak az egész teremben. A lánc két végét lakattal összecsucsják, s ilyenformán minden rab biztos zár alá kerül. Fájdalmas elgondolni, hogy a nyomorultak közül néhányan már hét éve ily helyzetben töltik éjszakájukat.²⁹⁶

296 Richard Bright naplójának a Dunántúlra vonatkozó szemelvényeit magyarul lásd: BRIGHT 1970, 50.

Ellenpéldaként Csenkeszfai Poóts András esetét említeném meg, akinek fél esztendeig kellett raboskodnia Egerben, azért, mert református lelkészként „egy alkalommal teljesen megfélemedkezvén papi méltóságáról,” kidobálta az utcára „az úrvacsorai szent edényeket és egyéb készülékeket”. Neki a katolikus vallású Esterházy Károly, aki akkor Heves megye főispánja volt, még könyveket is kölcsönzött, sőt tűzfát küldetett számára, hogy meg ne fázzon.²⁹⁷ Ilyen eset azonban kevés akadhatott ekkoriban, és persze azt sem felejtethetjük el, hogy ő saját egyháza ellen vétett, és e miatt került börtönbe.

Bár a Kaposváron raboskodókkal keményen bántak, a betegekkel olykor mégis kivételt tettek. Számukra egy föld feletti cellát ispotálynak neveztek ki, ahol szalmaszákon és szalmapárnán feküdhettek, hosszú fehér vászoninget kaptak, amit hetente cseréltek, valamint hetente kétszer mosakodhattak is. Mindennap kaptak főzeléket, hetente kétszer húst, naponta két deci bort. Az orvos heti rendszerességgel látogatta őket. A kórházba való bekerülésnek volt azonban egy apró szépséghibája: csak az olyan súlyos betegek számára volt lehetséges, akiknek napjai már meg voltak számlálva.

Az orvos által felírt gyógyszerek árát a vármegye szigorúan behajtotta a hozzá tartozókon, akár csak a temetés költségeit, ha a beteg végül elhalálozott. Ha a rabnak nem volt családja, vagy nagyon szegény volt, akkor ezeket a költségeket a szülőfalujára vetették ki. Ennek fényében máris jobban érthető a tanúvallomások legelső kérdése, amely mindig a születési helyre vonatkozott.²⁹⁸

A rabok lelki gondozását a helytartótanács rendelte el, de ezt a szolgálatot ekkoriban csak a református prédikátorok teljesítették rendszeresen, és szinte ingyen. A vármegye számukra csak az útiköltséget és a napszámért fizette ki. Havonta két alkalommal tartottak a börtönben istentiszteletet a református raboknak.²⁹⁹ Berta állítása szerint a katolikus papok csak akkor vállalták ezt a feladatot, ha a vármegye bizonyos nagyságú pénzösszeget fizetett nekik cserébe. Amikor ebbe a vármegye nem ment bele, a katolikus papok hét éven át nem jártak be a börtönbe.³⁰⁰

Ami Kaposvár felekezeti megoszlását illeti, ebben az időben a református lakosok száma elenyésző volt a városban. Egy 1836-os adat szerint Kaposváron 3334 katolikus élt, és mindössze 39 református. Kovátsék raboskodása idején számuk

297 Csenkeszfai Poóts Andrásról bővebben: UGRAY 2006, 71–87.

298 BERTA 2002, 311–312.

299 Uo., 312.

300 Berta Gyula munkájában szinte mindig hivatkozik az általa közölt adatok forráshelyére, de ebben az esetben nem világos, honnan származik az információja. Épp ezért a katolikus papokról közölt adatot nem árt óvatosan kezelnünk.

még ennél is kevesebb lehetett.³⁰¹ A 19. század második felében is az akkor már tízezer lelket számláló Kaposvárnak még mindig csak 5 százaléka volt református, és valódi református gyülekezet csak 1881-ben jött létre.³⁰² Mindennek legfőbb okát abban kereshetjük, hogy az egykori török uralom alól felszabaduló Kaposvár (1686) a hithű római katolikus Esterházy család birtoka lett, akik nem tűrték meg a protestánsokat városukban.

Ebben a szinte teljes egészében katolikus városban épp ezért igencsak meglepő lehetett az, amikor Sárközy közbenjárására Kovács Józsefnek – a katolikus egyház ellen vétő református rabnak – dísztemetést rendeztek. Ennek részleteiről ugyancsak Sárközy István leveléből értesülhetünk:

Meg holt tehát Kovács József, és én Csapodi Vice Ispánnak engedelméből a' Vármegye Udvara közepére ki tétetvén feketével bé vont és 12 szövétnekkel körül vétegett Koporsóját, egy jó Praedikátorral el predikáltattam, és két vagy 3 mester emberi Czéhekkal 's egynehány praedikator és mesterekből álló harmonica énekléssel el temettettem. Nyugodjon csendesen szegény!³⁰³

Amint e rövid részletből kiderül, Sárközy régi barátjától, Csapody Gábortól kért engedélyt a temetésre, aki ekkor Somogy vármegye alispánja volt.

Csapody nemcsak Sárközynek, hanem Kazinczynak és Horváth Ádámnak is jó barátja volt. Egyike volt azoknak – Kazinczy mellett³⁰⁴ –, aki 1789-ben Horváth pesti szabadkőműves páholyba való felvételét kérte.³⁰⁵ Anélkül, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítanék neki, fontosnak tartom megemlíteni, hogy Kovács életében milyen nagy szerepet játszott három egykori szabadkőműves is, és erről Sárközy épp negyedik társuknak, Kazinczynak számolt be, aki – bár Kovács verseiért nem lelkesedett túlzottan – szomorúan értesült a fiatal költő haláláról.³⁰⁶

301 Az adat Fényes Elek munkájából való. Lásd: FÉNYES 1836, 218. Fényes még megemlíti, hogy a városban 86 evangélikus, 29 óhitű (ortodox keresztény) és 95 zsidó is élt.

302 Az első református templomot 1889-ben szentelték fel Kaposváron. Erről bővebben: NAGY Z. 2011, 5.

303 KazLev VI, 219. Sárközy István levele Kazinczynak, hely és keltezés nélkül.

304 Kazinczy, egy korai versében (*Keresztes Bálint*) név szerint is megemlíti. Szinnyeinél olvashatjuk, hogy Kazinczy feljegyezte a név mellé: „Csapodi Gábor úr Horváthnak és nekem is becsült és szeretett barátom.” SZINNYEI II, 183.

305 Erről bővebben: NÉMETH 1984, 463.

306 Kazinczy válaszleveléből egy rövid részletet már idéztem, de a teljesség kedvéért álljon itt a teljes Kovácsra vonatkozó rész: „Kovács Józsefnek szerencsétlenségét szívesen (= szívből) sajnálom. Verseiben van erő: de valóban oly homályos, mint Lycophron volt a' görög poéták közt. Rettenetes dolog, hogy az a' articulust is Reimnak tette, 's versei néhol adjectivum substantivum

A börtönben elhunyt rabokat – ahogy arról már szó esett – általában a hozzátartozók temették el, ha voltak. Ha a család nem tudta előteremteni a szükséges összeget, a vármegye az elhunyt rab szülőhelyét kötelezte a temetés költségeinek megtérítésére. Kováts esetében is történhetett volna így, Sárközy István azonban nemcsak a költségeket, hanem a szervezést is magára vállalta, sőt egy egyszerű és szerény szertartás helyett a dísztemetés mellett döntött.

Két oka is lehetett erre. Egyrészt – ahogy az a leveléből világosan kitűnik – nemcsak szánta és sajnálta a szerencsétlenül járt fiatalembert, hanem őszintén szerette is, költőként és emberként egyaránt, méltóképpen akarta hát eltemettetni. Másrészt e dísztemetés egyfajta lázadás, dacos üzenet is lehetett mindazok számára, akiknek valamilyen mértékben részük volt Kováts elítélésében és korai, értelmetlen halálában.

A fekete lepellel letakart koporsót a vármegyeházán ravatalozták fel és 12 szövetnekkel,³⁰⁷ azaz 12 égő fáklyával/gyertyával vették körül, amely a gyászpompá elmaradhatatlan kellékének számított akkoriban.

Sárközi céhes mestereket is hívott a temetésre. Ez a szokás, az úgynevezett *céhvel temetés* még a középkorban alakult ki, amikor rendelet írta elő a céhtagoknak, hogy tagtársaikat és családtagjaikat kötelesek tisztességesen eltemetni. Majdnem minden céhnek megvolt a maga halottszállító eszköze is (Szent Mihály lova). A céhtagok a ravatalt díszes, halotti drapériákkal vették körül, és a nemesi, főúri temetések mintájára a céh külön erre a célra festett halotti címerét helyezték fölé. A céhvel temetés fényesebb és ünnepélyesebb volt, mint a többi, ezért – különösen faluhelyen és mezővárosokban – a módosabb polgárok és gazdák halála esetén a hozzátartozók gyakran egy-egy céhet kértek föl, hogy díjazás ellenében vállalják a temetést. A Dunántúlon ez a szokás olyan elterjedt volt, hogy még egy mondás is alakult belőle: *Büszke, mint akit céhvel temetnek*. Némely céh rendszeresen és hivatásszerűen foglalkozott sírásással és temetéssel, majd később néhányan kiválva a céhből már csak ezzel foglalkoztak, és *kalandos céhet* alapítottak, amely tulajdonképpen a későbbi temetkezési vállalatok őse volt.³⁰⁸

végződnek. – Elborzad az ember midőn azt látja, hogy az elmétlen cselekedetek úgy büntettetnek mint a' bűnnek illik büntettetni." KazLev VI, 282.

307 Érdekes egybeesés, hogy a szövetnek szó jelentése: fáklya vagy gyertya, de átvitt értelemben költő/költői jelentésben is használatos volt a 19. században. Tompa Mihály több versében is ez utóbbi értelemben használatos. Egy részlet tőle: „Mi földi istenek! Mi vagyunk sáfári az észnek, sőtét éjben fénylő szövetnek. Minket kövessetek!” TOMPA 1870, 300–304.

308 A céhvel temetés ismertetése: DIÓS és VICZIÁN 1996, 198.

A céhes mesteremberek meghívása, a 12 égő fáklya, az énekszóval történő búcsúztatás nem volt tehát a mindennapi temetések része, Sárközy választhatott volna olcsóbb, szerényebb szertartást is, de mégsem tette.

A temetést végző prédikátor nevét Sárközy nem említi, de a kéziratos életrajzokból mégis kiderül. Sipos Dániel végezte a temetési szertartást, aki ekkor a Kaposvárhoz közeli Somogyaszaló papja volt.³⁰⁹ A temetésen más prédikátorok és iskolamesterek is részt vettek, de róluk sajnos nem derül ki, hogy személyes ismerősei voltak-e Kovátsnak vagy sem. Elképzelhető, hogy pusztán a szerencsétlen körülmények között elhunyt fiatal káplán iránti együttérzésük miatt jelentek meg a temetésen. Utólag már elég nehéz rekonstruálni a történeteket, így azt sem lehet megállapítani, mennyire számított ez a halotti búcsúztató ceremónia nagy eseménynek Kaposváron és Somogy vármegyében. Beszéltek-e róla vajon az emberek? A kéziratos életrajzokon és Sárközy levelén kívül egyelőre nem kerültek elő más korabeli visszaemlékezések a temetéssel kapcsolatban.³¹⁰

Az egyes kéziratos életrajzokban a temetés leírása általában megegyezik. Az egyik életrajz azonban kis kiegészítéssel él, és másolója megemlíti Sipos Dániel prédikációjának témáját is.

A temetésre vonatkozó rész a következő:

Tudtára esvén Somogynak a' barátságos Kovátsnak halála, az ott lévő Prédikátorok a' Gróf Festetics alumnusaival együtt öszvegyűltek, hogy ezt a' ditső testet a' szomorú sirhantok alá rekesszék, a' kik is a' Vármegye háza udvarán ezen bódog test felett érzékenyen énekelvén m[inék] u[tána] Sipos Dániel Prédikátor egy fontos Prédikációt mondott volna /: Text: a' milyen mértékkel mértek másnak sat. /: felvették, a' Papok vitték a' testét, és a' városnak Kaposmérő felől való temetőjébe sűrű zokogások közt forró könnyeikkel öntözvén sirhantját, eltemették.³¹¹

309 Sipos Dániel (1775–1839) iskoláit Pápán, Kecskeméten és Debrecenben végezte. Ez utóbbi helyen praeceptor is volt. 1798-ban Békésben rektorként kezdte pályafutását. 1805-ben szentelték pappá, ezután Istvándiban (1805–1806), Somogyaszalón (1806–1809), majd Nagykorpádon (1809–1813) volt prédikátor. Egy fél évet Csurgón rektorkodott (1812–1813), majd ezt követően haláláig Alsóközség papja volt. Szép karriert futott be, egyházmegyei tanácsbíró (1813–1839), egyházkerületi tanácsbíró (1820–1839?) és egyházmegyei pénztárosi (1826–1839) tisztséget is betöltött. KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018, 887.

310 Ennek ellenére mégsem tartom kizártnak, hogy a későbbiek folyamán előkerülnek még más visszaemlékezések is Kováts raboskodásával és temetésével kapcsolatban. A korabeli Somogy vármegyei levelezések tartogathatnak még további információkat, adatokat számunkra.

311 DM I Gy K.X.76.144, 193b. *Vöröss János mindenek gyűjteménye (1814–1819)*. Maga a gyűjtemény 1814–1819 között készült, de a címében említett Vöröss János – Stoll Béla szerint – egy későbbi tulajdonos

Az életrajz Festetics alumnusait említi, de erre Sárközy levelében nem történik utalás, épp ezért ez az adat nem tűnik nagyon valószínűnek. A szövegben említett bibliai idézet Márk, Máté és Lukács evangéliumából is származhat. Máténál ez így hangzik: *Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek. (Mt. 7, 2)*³¹²

Az idézetet látva, akaratlanul is eszünkbe juthat, hogy egy ilyen témájú beszéd – ha valóban elhangzott – inkább utalhatott azokra, akik Kovátsot börtönbe juttatták és elítélésében szerepet játszottak, mint magára az elhunyra. Hasonló üzenetet közvetíthetett, mint a Sárközy által rendezett dísztemetés.

Mivel az idézett életrajz másolójának nevét nem tartalmazza a gyűjtemény, így az sem tudható, hogy a temetési prédikáció témájáról honnan szerzett tudomást. Maga a kéziratos gyűjtemény viszonylag korai, az 1810-es évek közepe táján készült, és az életrajz másolója akár személyes kapcsolatban is állhatott valakivel, aki jelen volt Kováts temetésén. Mindez azonban pusztán feltételezés, így még az sem kizárt, hogy az említett bibliai idézet csak azért került bele a szövegbe, mert a kézirat másolója úgy vélte, az adott körülmények között egy ilyen témájú búcsúbeszéd helyénvaló lett volna.

Az életrajzokból az is kiderül, hogy Kováts Józsefet a város Kaposmérő felé eső temetőjében temették el. A városban 1770-ig egyetlen temető volt, amely a mai Kossuth tér mellett, a templom körül terült el. Mária Terézia 1775-ös rendelete után azonban a temetőket közegészségügyi okokból a városon kívülre kellett telepíteni, így jött létre Kaposváron a keleti és a nyugati temető. A Kaposmérőhöz közeli, azaz a nyugati temető a mai Kanizsa utcánál helyezkedett el. Ebbe a temetőbe egészen az 1800-as évek végéig temetkeztek, majd 1924-ben felszámolták, és a területet kikapcellázták. Helyén jelenleg a vasútvonal, egy ipari terület és lakóházak találhatók, így Kováts sírhelyét ma már hiába is keresnénk.³¹³

Kováts József halotti anyakönyvi kivonata egyelőre nem került elő. A 19. század elején, református gyülekezet hiányában csak katolikus anyakönyvezés volt Kaposváron, épp ezért végezte egy közeli falu prédikátora a szertartást. Sipos Dániel

volt. Nincs adatunk arról, hogy ki másolhatta be Kováts József életrajzát a gyűjteménybe. Ez az a kézirat, amelyben a másoló azt is tudni vélte, hogy Kováts egy elkülönített cellában raboskodott.

312 Ugyanez Márk és Lukács evangéliumában: „És monda nékik: Megjegyezzétek, amit hallotok: Amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek, sőt ráadást adnak néktek, akik halljátok.” (Mk 4, 24) „Adjatok, néktek is adatik; jó mértéket, megnyomottat és megrázottat, színgig teltet adnak a ti öletekbe. Mert azzal a mértékkel mérnek néktek, amellyel ti mértek.” (Lk 6, 38)

313 Kaposvár temetőivel kapcsolatban Puskás Bélától kaptam tájékoztatást, aki évtizedek óta helytörténeti és temetőtörténeti kutatásokkal foglalkozik. Ő dolgozta föl Kaposvár temetőinek történetét, munkái folyóiratokban, illetve a helyi újságokban jelentek meg. Egyik ilyen munkája: PUSKÁS 2001.

somogyaszalói halotti anyakönyvében azonban nem találunk bejegyzést Kováts temetésével kapcsolatban, ami érthető, hiszen Kováts Kaposváron halt meg, és ott is temették el. A kaposvári börtönnek minden bizonnyal volt nyilvántartása az elhunyt rabokról. Ha a későbbiekben ezt sikerül felkutatni, akkor valószínűleg újabb részleteket is megtudhatunk Kováts raboskodásáról, halálának napjáról és okáról, illetve temetésének körülményeiről is.

3. AZ ÉLETMŰ

3.1. Az életmű feldolgozására tett kísérletek

Bár Kováts József teljes életművének feltérképezésére eddig még nem került sor, ez korántsem jelenti azt, hogy egyáltalán ne történtek volna erre irányuló kezdeményezések.

A 19. századi tanulmányok írói gyakran érezték szükségét annak, hogy az általuk ismert, általában csak kéziratban fennmaradt Kováts-verseket írásaikban közöljék, így őrizve meg azokat a későbbi korok olvasói számára. Terjedelmi korlátok miatt sokszor csak versrészleteket idéztek a költőtől, időnként azonban egy-egy rövidebb, olykor hosszabb verset is.¹ Meglepő módon még azok a szerzők is gyakran jártak el így, akik nem tartották túl sokra ezeket a költeményeket.²

Illésy János 1885-ben *Somogyi Kováts József kiadatlan versei* címmel megjelent tanulmányában öt olyan rövid verset is közölt, amelyek – állítása szerint – egy Ko-

1 Néhány példa erre: KŐVÁRY 1876, 356–359; ILLÉSY 1885, 390–393; ÉDES 1877, 197–198; ABAFI 1877, 199–201.

2 Erre jó példa lehet Illésy János tanulmánya. Ő így vélekedik a mesterkedőkről és Kováts költészetéről: „Ez a zengicselés egész az undorodásig fajult aztán a népies iskola egy töredékénél, a mesterkedőknél. Ezek a legizléstelenebb, a legképtelenebb, a legcifrább formákat keresték, csakhogy kimutassák, mennyire alkalmas a magyar nyelv a legnehezebb technikai akadályok legyőzésére. [...] A rímeknek ilyen fáradságos összekeresésében valamennyi mesterkedő társát fölülmúlta Kovács. Neki mindegy volt, ha az eszmék nem tartoznak össze, ha hasonlatai a legtávolabbról vettek is, csak rímei legyenek kifogástalanok. Ezek kedvéért kész volt nem csak a mondatok értelmét megszagatni, hanem egyes szót is szétvágni s két sorba írni. Méltán kapta a rímkovács nevet!” ILLÉSY 1885, 390–391. Egy másik, hasonlóan negatív hangvételű, ugyanakkor Kováts-verseket idéző tanulmány: FARKAS M. 1887, 250–255.

váts korabeli kéziratból származtak.³ Célja ezzel leginkább az volt, hogy a Ferdős Dávid által kiadott, ám korántsem teljes versgyűjteményt kiegészítse. Illésy jó szándékához nem fér kétség, de az általa közölt versek (*Julishoz, Flóris, Egy szerelmesnek habozása, Lehel, A hamis barát*) esetében nem árt az óvatosság, ugyanis ezek között csupán egyről állítható biztosan, hogy valóban Kováts Józsefé (*Lehel*).⁴

Farkas Márton 1887-ben ugyancsak egy kéziratot gyűjteményből merítve említett meg, illetve közölt néhány, általa Kovátsnak tulajdonított verset.⁵ Ezek között három olyan is akad (*Ibis, Jajj dall, A két forintos Tallér a vén Krajczár és a kajla Márjás együtt való beszélgetése*), amelyeket a kéziratot versgyűjtemények előszere-ttel tulajdonítanak Kovátsnak, azonban mégsem ő a szerzőjük. Farkas Márton, akárcsak Illésy, pusztán egyetlen kéziratot versgyűjtemény alapján következtetett Kováts életművére, ráadásul mindketten olyan versek alapján mondtak kemény ítéletet Kováts József költészetéről, amelyek nem is tőle származtak.

Farkas Márton tanulmányának egyik érdekessége, hogy ambivalens módon, egyszerre ostorozó és elismerő hangvételű is. Bár Farkas nem kedvelte túlzottan Kováts verseit, azok hatását mégis elismerte és fontosnak tartotta. A tanulmány egyik érdekessége, hogy szerzője úgy hitte, Kováts versei hatottak Csokonaira – ezzel egyébként nemcsak ő volt így –, és tévesen anakreoni versekkel is gazdagította a költő életművét, amelyeket azonban hiába is keresnénk az életműben. Farkas így vélekedik minderről:

[Versei] Nem érdemelnek behatóbb figyelmet, a mennyiben Kovács különben is csak irodalomtörténetileg jellemző iskolának tagja volt. Mint költőnek, csak „dall”-jai, anakreoni versei tűnnek ki, a többi semmibe vész. De azért századunk elején nagyon is népszerű volt Kovács neve. Lelkesen hatott az ifjakra, ezeknek ábrándja a verselőknek mintaképe volt, sőt Csokonai és Arany is, gyermekkori műveikben az ő és az övéihez hasonló verseken fejlődtek s bár saját érdemök, hogy Kovács félszemsége náluk művészi tökélylé válik, mégsem keveset köszönhetnek neki – lelkesítést és hatást.⁶

3 ILLÉSY 1885, 392–393. Az általa forrásként használt kéziratról nem közölt további adatokat a szerző.

4 Arról, hogy miért gondolom ezt, jelen munkában nem kívánok részletesen szólni, mivel erre a kritikai kiadásban vállalkozom majd. Az említett kiadásban nemcsak azt szándékozom majd bemutatni, mely versek származnak Kovátsról, hanem arra is kísérletet teszek, hogy a kéziratot másolatokban tévesen a költő neve alatt szereplő versekkel is számot vessek.

5 FARKAS M. 1887, 250–255.

6 Uo., 250–251.

1937-ben Gulyás József az *Irodalomtörténeti Közleményekben* egy rövid tanulmányt jelentetett meg *A rimkovács Kováts József ismeretlen versei* címmel, amelyhez mellékelte egy listát is az általa Kovátsnak tulajdonított versekről.⁷ Akárcsak Illésy és Farkas, Gulyás is észrevette azt, hogy a kéziratos versgyűjtemények jóval több költeményt őriznek Kovátstól, mint amennyit a Ferdős-féle kiadásokban találunk. Kutatásait a Sárospatakon fellelhető kéziratos versgyűjteményekre alapozta, amelyek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Kováts verseinek több mint a fele – számításai szerint mintegy negyvennégy – kiadatlan.⁸ E szerzemények címét és kezdősorát is közölte.

Gulyás József saját listáját öt gyűjtemény alapján állította össze, úgy tűnik azonban, hogy minden kritikai szempontot figyelmen kívül hagyott. Ha egy-egy kéziratban olyan verset talált, amelyet a másoló Kovátsnak tulajdonított, akkor ő is ugyanígy cselekedett. Módszere helyességét még akkor sem vonta kétségbe, amikor például – az egész életében Dunántúlon élő költő esetében – a következő verscímet jegyezte fel listájára: *A Hernád partján*.

Illésy, illetve Farkas egy-egy, Gulyás József öt különböző kézirat alapján igyekezett teljesebbé tenni a Kováts-életművet, s próbálkozásukat méltányolnunk kell. De úgy tűnik, hiába éltek jóval közelebb a kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények világához, mint a mai kor kutatói, mégis kevesebbet tudtak azok sajátosságairól. Igaz, ha jobban belegondolunk, Szabó T. Attila, Stoll Béla, Küllös Imola és Csörsz Rumen István áldozatos munkája nélkül valószínűleg mi sem lennénk ezzel másképp.⁹ Néhány későbbi tanulmányról szintén elmondható, hogy mások által írt verseket szerepeltetnek Kováts neve alatt, és nemegyszer azok alapján törnek pálcát a költő fölött. Ezek felsorolása helyett azonban az életmű bemutatására tesztek kísérletet a továbbiakban.¹⁰

Ahogy arról már többször szó esett, Kovátstól nagyon kevés autográf irat maradt ránk, éppen ezért nehéz rekonstruálni életének egyes eseményeit, és jó néhány kérdés máig megválaszolatlan. Sokkal egyszerűbb a feladat az életmű kutatása és feltérképezése során, és ez elsősorban három dolognak köszönhető. Először annak a szerencsés helyzetnek, hogy rendelkezésünkre áll Kováts József (egyik) autográf versgyűjteménye, amely a költő legtöbb versét tartalmazza, s ezen

7 GULYÁS 1937, 306–307.

8 Kováts verseinek Ferdős-féle kiadása összesen 41 verset közöl.

9 VADERNA GÁBOR *A költészet születése című* könyvének második fejezetében részletesen bemutatja a hazai közköltészeti kutatásokat a kezdetektől napjainkig. Lásd: VADERNA 2017, 279–314.

10 A Kováts Józsefről szóló, illetve Kováts Józsefet említő, verseit közlő legfontosabb tanulmányok listáját a II. és a III. melléklet tartalmazza. A Kováts neve alatt közölt versekkel a Kováts-kritikai kiadás foglalkozik majd.

kívül három olyan kéziratát is ismerjük, amelyek tartalmazznak még tőle verseket. A második nagy segítséget az jelenti, hogy Kováts versei nyomtatásban is megjelentek. A Ferdős Dávid által 1817-ben, majd 1835-ben újra kiadott verseskötet összesen 41 költeményt közöl a szerzőtől. Végezetül pedig a kutatást nagyban segíti, hogy száznál is több olyan kéziratoss versgyűjtemény maradt fenn, amely másolatokban megőrizte a költő verseit. E három forrástípus részletes ismertetésére e fejezet további alfejezeteiben vállalkozom majd.

Érdeemes itt röviden szót ejteni arról a kérdésről is, amely időről időre felvetődik Kováts kapcsán: vajon maradtak-e fenn egyházi beszédei, illetve megjelentek néhányuk nyomtatásban. Városhídvégi segédlelkészi hivatala alatt kétségkívül több prédikációt is írnia kellett, és a lexikonok Kovátsról szóló bejegyzései rendre meg is említik azokat. Ezek a kéziratok azonban a mai napig nem kerültek elő. Az *Uj magyar Athenas* szerint Kováts egyházi beszédei nyomtatásban is megjelentek a *Prédikátori Tárházban*,¹¹ ugyanakkor a lexikon sajnós elmulasztja közölni ezek számát, illetve arra sem tér ki, hogy pontosan mely kötetben vagy kötetekben találhatjuk meg ezeket a beszédeket. Az 1805 és 1808 között megjelenő *Prédikátori Tárház* volt az első magyar nyelvű protestáns teológiai folyóirat, amely már indulásakor gazdag és sokrétű anyag közlését tűzte ki célul, amellyel a lelkészek munkáját kívánta segíteni, és egyúttal megjelenési lehetőséget is biztosított számukra. A folyóiratba nemcsak prédikációk kerültek be, hanem ágendák, tudományos értekezések, lelkészéletrajzok, hazai és külföldi könyvek ismertetői is. A prédikációkat az újszerűség jellemezte, nevezetesebb és ritkább vallási témákhoz kapcsolódtak, és erősen kötődtek a mindennapi élet gyakorlati kérdéseikhez. A szerkesztőpárosnak, Látzai Szabó Józsefnek és Fábián Józsefnek elsődleges célja a nép vallás erkölcsi nevelése és a hívek felvilágosítása volt. A *Prédikátori Tárház* évi négy számot adott ki (négy *Fogás*), általában egy *Darabban* (egybekötve).¹²

Bár a folyóirat átvizsgálása során nem akadtam olyan szövegre, amely mellett szerzőként Kováts József neve szerepelt volna, mégsem jelenthető ki teljes bizonyossággal az, hogy az *Uj Magyar Athenas* adata téves lenne, mivel a prédikációk között számos név nélküli is akad, így ezek közül származhat néhány akár Kováts-tól is. Látzai Szabó József jól ismerte Kovátsot még a pápai kollégiumi évekből, így akár közölhette is egy-egy jól sikerült beszédét, ha volt ilyen.¹³ Egyelőre nem sikerült megoldást találni arra, hogyan is lehetne valós személyeket hozzákapcsolni

11 Sz. Kiss, KÁLMÁN és BIERBRUNNER 1882, 236.

12 További információk még a folyóiratról: PÁLYI 2014, 33–34.

13 Látzai Szabó József és Kováts ismeretségéről a második fejezetben esett már szó Kováts pápai tanulmányai kapcsán.

ezekhez a név nélkül megjelent egyházi beszédekhez. Kovátsról autográf prédikációk egyáltalán nem maradtak fenn, és nem ismeretesek olyan másolatban terjedő beszédek sem, amelyeket az utókor neki tulajdonított volna, ráadásul a kéziratot versgyűjteményekben sincs olyan utalás, amely erre a tevékenységére utalna.

Az *Uj magyar Athenas* lexikonbejegyzése nemcsak a Kováts-prédikációkat említi, hanem azt is, hogy a folyóirat III. kötetének IV. füzetében a káplánok között Kovátsról is találunk adatokat. Ez valóban így van. A hivatkozott ismertetés a következő:

T. Kováts József Úr, Sz[ületett] Tót Vásonyba N[emes] Veszprém Vármegyében 1780, tanult Veszprémben és Pápán, Pátkai Rector volt két esztendeig. 1805től fogva Káplán V[áros] Hidvégen, jöttek ki a' M[agyar] Kurirban, némely jeles Versei, Kézírásban többek is forognak, és újjabbakhoz is méltó reménységet nyújtanak.¹⁴

A két információt, miszerint Kovátsról megemlékezik a folyóirat, és egyben egyházi beszédek is közöl tőle, a későbbi lexikonok szintén átvették, anélkül azonban, hogy ellenőrizték volna az adatok eredeti forrását. Sőt még a korábbi hivatkozást is tévesen közölték. A *Pallas Nagy Lexikonában*, a Kováts bejegyzést író Négyessy nem sokat törődött azzal, hogy ellenőrizze és feltüntesse a prédikációk pontos helyét, mindössze ennyit közölt: „Egyházi beszédei is jelentek meg a Fábíán J-től szerkesztett Pred. Tárházban.”¹⁵ Szinnyei ennél egy fokkal még pontatlanabb volt, amikor az egyházi beszédek említésekor leőhelyként zárójelben megadta a folyóirat III. kötetét, majd a felhasznált források között így utalt a rövid kápláni életrajzra: „Prédikatori Tárház IV. 171.l.”¹⁶ Hivatkozásával leginkább az a probléma, hogy a bejegyzés olvasói könnyen úgy gondolhatják, a harmadik kötetben Kováts prédikációira lelnek majd, ami sajnos nem történik meg, ráadásul a negyedik kötet hivatkozott lapján sem bukkanhatunk az említett életrajzra, mivel az a harmadik kötetben jelent meg. Szinnyei forrása minden bizonnyal az *Uj Magyar Athenas* lehetett, de valószínűleg rosszul értelmezte az ott szereplő hivatkozást, és összekeverte a *Prédikatori Tárház* kiadási éveit, és az évenként megjelenő 4 számot. A 20. századi lexikonok sorra átvették ezt a tévedést, és egy-

14 FÁBIÁN ÉS LÁTZAI SZABÓ 1808, 171–172. Felhívnám a figyelmet arra, hogy a folyóirat szerzői is úgy gondolták, Kováts József pápai diákévei előtt Veszprémben tanult, így nagy valószínűséggel ez valóban így volt.

15 *Pallas* X, 844.

16 SZINNYEI VI, 1296.

előre nem jobbák a 21. századi kiadások sem.¹⁷ A legfőbb kérdés persze továbbra is az, megjelentek-e valóban Kováts-prédikációi az említett folyóiratban, de e mellett elgondolkozhatunk még azon is, vajon hány lexikon fogja még – konkrét bizonyítékok híján is – felelgetni a jövőben Kováts nyomtatásban megjelent nő egyházi beszédeit.

3.2. A rímkovács Kováts

Az életmű bemutatása előtt érdemes egy kis kitérőt tenni, és röviden szót ejteni arról, hogyan és mikor került Kováts József neve elé a „rímkovács” jelző, és milyen viszonyt feltételezhetünk az előnév megszületése, illetve Kováts József költészete között.

Nem nehéz belátni azt, hogy egy ennyire egyszerű vezetéknev és keresztnév egy költő esetében szinte kíván maga elé valamiféle megkülönböztető jelzőt vagy előnevet, legyen az egy helységnév, vagy akár egy gúnynev. Hogyan, miért és pontosan mikor került a rímkovács jelző Kováts neve elé az elmúlt évszázadok során? Bán Imre és Julow Viktor *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* című könyvének bevezetőjében a következő szerepel:

Van ennek a gyűjtemény-irodalomnak egy „klasszikusa” is, Csokonai után a legnépszerűbb, legtöbbet másolt költő diákkörökben: Kováts József, akit már kortársai „rímkovácsnak” neveztek.¹⁸

A bevezető szöveget író Bán Imre szerint tehát Kovátsot már életében is ezzel a jelzővel illették. Mi lehet igaz ebből? Hogyan is értelmezhetjük ma ezt a jelzőt, és hogyan értelmezték ezt a korábbi századokban? Valóban azt gondolták, hogy e fiatal református költő, tanító, segédlelkész nem is kaphatna más megkülönböztető előnevet, csupán ezt? Szükség volt-e egyáltalán arra, hogy még életében egy előnévvel különböztessék őt meg másoktól?

A költő nevéhez oly erősen kötődő *rímkovács* jelző olyannyira természetessé vált az idők során, hogy a kutatókban fel sem merült az a gondolat, hogy komolyabban is foglalkozni kellene vele. Az irodalomtörténet számára ez az előnév kényelmesnek bizonyult, hiszen általa könnyebb volt megkülönböztetni költőnket

17 A 20. századi lexikonok közül néhány: *Révai* XII, 102; VÁNYI 1927, 485. Két 21. századi lexikon, amelyek szintén átveszik az említett tévedést: ÚMÉL III, 1159–1160; MAMUL VI, 100–101.

18 Az állítás a Bán Imre által írt bevezető tanulmányban szerepel. BÁN és JULOW 1964, 15.

Csokonai költészeti tanítójától, Háló Kováts Józseftől. Korábbi tanulmányaimban én magam is hasonlóképpen jártam el, egyszerűen követtem a megszokott hagyományt. Az újabb kutatások során azonban olyan sokszor találkoztam ezzel a jelzővel a különböző szövegekben, és oly sokszor negatív kontextusban, hogy egyre inkább kezdett zavaróvá válni, és mindinkább arra készítetett, hogy megpróbáljak fényt deríteni létrejöttének idejére és körülményeire.

Ha a Kovátsctal kapcsolatos forrásokat időrendben áttekintjük, meglepő módon azt tapasztalhatjuk, hogy a költő életében és a halála utáni néhány évtizedben születő írások szerzői még egyáltalán nem használták a *Rímkovács* előnevet. Kicsivel később, a kéziratos életrajzok és a Kováts halála utáni epitáfiumok szerzői sem éltek még ezzel a megkülönböztetéssel. Horvát István naplójában *pátkai református mesterként* emlegeti Kovátsot,¹⁹ Fábíán Gábor pedig, egy Toldy Ferenchez írt levelében *az ifju Kováts Józsefként* említi meg őt 1827-ben.²⁰ Másoknál (Sárközynél, Pálóczi Horváthnál) pedig egyáltalán nem található megkülönböztető jelző a neve előtt. Mindezek ismeretében úgy tűnik, cáfolnunk kell tehát Bán Imre állítását, miszerint Kovátsot már a kortársai is így nevezték.

De miért is használták volna ezt a tagadhatatlanul negatív jelzőt? A század első évtizedeiben aligha érezték szükségét ennek, hiszen egészen 1836-ig nem találunk olyan visszaemlékezést, amely elítélően nyilatkozott volna Kováts versalkotási módszeréről és rímeiről. Ennek valószínűleg nem az volt az oka, hogy költeményeit mindenki nagyra tartotta, ám ekkoriban még nem született olyan tanulmány, amely kifejezetten Kováts költői teljesítményével foglalkozott volna. (Elképzelhető, hogy szűkebb irodalmi körökben használták ezt a jelzőt Kovátsra, de erre egyelőre nincs bizonyíték.)

Garay János volt az, aki 1836-ban – eddigi ismereteink szerint – először említette a *rímkovács* kifejezést vele kapcsolatban, Kováts verseinek második kiadása után, egy meglehetősen durva és éles hangú kritikában:

Nem vétek-e hát, nem a' kor fertőztetése-e illy „holmi tollakat összeenyvező, 's a' naptól fejszedelgést kapó rímkovácsot” – ki már eléggé meg vala azzal büntetve, hogy egyszer jutott a közönség multságára sajtó alá – másodsor is világra bocsájtani, még pedig 1835-ben!²¹

Ugyancsak ő az, aki cikkében megjegyzi Kovátsról:

19 HORVÁT 1967, 190.

20 TAXNER-TÓTH 1987, 76.

21 GARAY 1836, 390.

[...] poetai tekintetben a nálánál csaknem három századdal korábban élt Zrinyinél is alább áll, és az egykor vele együtt túlbecsült Poocs, Lácza, Mátyási 'sa't. silány rímpengetők sorába tartozik.²²

Látható tehát, hogy Garay a *rímkovács* kifejezést, akárcsak a *rímpengetőt*, magára a költői módszerre értette, pontosabban a rímelési technikára, és nemcsak Kovátsra, hanem másokra is vonatkoztatta. Előnévről ekkor tehát még szó sem volt.

A verseskötet megjelenése után három évvel, 1838-ban jelent meg Toldy Ferenc kritikája a *Figyelmezőben*. Ez az írás, akárcsak Garayé, elítéli Kováts kötetének újbóli megjelentetését, de Toldyt elsősorban nem Kováts rímei zavarják, hanem a verseinek tartalma. Úgy véli:

A legüresebb kebel' legvizenyősebb emanatiói²³ ezek a versek.²⁴

Kritikája, meglepő módon épp Kováts rímeivel kapcsolatban megengedő. Amit Garay elítélt, azt ő némiképp erényként értékelte:

Őelőtte a' forma minden volt, 's nem lehet tagadni, hogy mérték, de főleg rím' tisztasága' tekintetében kevés párja van: de ez aztán mindene is.²⁵

Toldy Ferenc tehát – ha ismerte is Garay kritikáját – nem érezte szükségét annak, hogy rímkovácsként utaljon a költőre. Mintegy két és fél évtizeddel később, a magyar nemzeti irodalom történetét tárgyaló munkájában – akárcsak Fábrián Gábor a hozzá intézett 1827-es levelében – már *iffj. Kovács József*ként említi a költőt, hogy megkülönböztesse Háló Kováts Józseftől, akit munkájában *id. Kovács József*nek nevez.²⁶

Toldy Ferencnek irodalomtörténeti munkái rendkívül nagy hatásának bizonyultak a 19. század második felében. Kovátsról írt, meglehetősen kritikus, elmarasztaló sorai rendre visszaköszönek a későbbi Kováts-tanulmányokban, legtöbbször szó szerint idézve, de hivatkozás nélkül. Elítélő véleménye napjainkig

²² Uo., 389.

²³ Kiáramlás, kiáradás (lat.).

²⁴ TOLDY 1838, 11.

²⁵ Uo., 11.

²⁶ Első megjelenés: TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelenkorig* (Pest: Emich Gusztáv, 1864–1865). E munkához a harmadik, 1872-es kiadást használtam. TOLDY 1872, 135, 174.

éretteti hatását. A 19. századi Kováts-lexikonbejegyzések is felhasználták Tol-dy sorait, de úgy tűnik, a *Rímkovács* előnév elterjedését nem neki köszönhetjük.

Az 1870-es évek második felében hat rövid írás jelent meg Kovátsról a *Figyelő*ben. Ezek közül kettő említi a *rímkovács* jelzőt, mindkétszer negatív értelemben, a többi-ben *somogyi* Kováts Józsefként, illetve *felsőpátkai iskolamesterként* találunk utalást a költőre. Az 1880-as években, a legelső lexikonbejegyzés, az *Uj Magyar Athenas* még az *ifjabb Kováts Józsefként* utal a szerzőre (1882–1887), és egyáltalán nem említi a rímkovács jelzőt, de röviddel ezután, a *Figyelő*ben megjelenő négy újabb tanulmányból háromban ismét olvashatjuk azt. Alig egy évtizeddel később, a század legvégén megjelenő két lexikon pedig már tényként közli a *rímkovács* jelzőt Kováts előneveként.²⁷

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az előnevet valamikor csak az 1870–1890-es években kezdték el használni, legalábbis nyomtatásban, nem pedig 70–80 évvel korábban, ahogy azt Bán Imre feltételezte.

A *Figyelő*ben megjelent tanulmányok írói szinte valamennyien negatív értelemben használták a jelzőt, *puszta*, illetve *lelketlen rímkovácsolásként* utaltak Kováts költői tevékenységére. Akik Kováts rímeiről, költészetéről másképp vélekedtek, nem éltek ezzel a kifejezéssel. Édes Albert somogyi tanítóként hivatkozik Kováts-ra, a *rímek mestereként*, nem pedig kovácsaként utal rá, még 1877-ben is. Ugyancsak ő az, aki írásában egy kedves történetet oszt meg olvasóival saját pápai iskolaéveiről, és Kováts verseinek a diákságra gyakorolt hatásáról. Édes az 1810-es évek második felétől tanult a kollégiumban, 15–20 esztendővel később, mint Kováts.²⁸ Emléke a következő:

[...] kicsinye-nagyja az iskolának Pápán azon törte az eszét, hogy mint utánoz-za Kovácsot a rímek alkotásában; a mikor diák társalogni sem tudott kadencia nélkül. Például egyik fütyörészve sétált az V-ik számú tágas szobában, a másik, iroasztalához lépve, az ott fekvő tiszta ivre ezt írta:

Patrióta, mint a flóta

Fütyörész.

A papir tulajdonosa odalép, s látván, mit irt az a másik latinus, utána rögtön ezt firkantotta:

Ide állni s így firkálni

Ökör ész.

²⁷ Pallas X, 844; SZINNYEI VI, 1295–1296.

²⁸ Édes Albert (1805–1887) költő, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület esperese volt. Édes Gergely fia. Pápán és Sárospatakon is tanult. Tanított Sárospatakon, majd Miskolcon. Később lelkész lett. Több lapban is jelentek meg írásai.

Kovács a kadenciák, azaz: rimek iskolájának hasonlithatatlan mestere volt. Az ő fel- és letünése után, nem néztük mi ifjak a verset, ha nem úgy rimelt, mint Kovácsé. Pedig az ilyen verselés, a mellett, hogy nehézkes, nem esik erőltetés nélkül.²⁹

Édes Albert egyébként maga is verselgetett, Kovács modorában. Ifjúkori munkáit Kazinczynak is megmutatta, aki időmértékes verseiért megdicsérte – sőt néhányat megjelentetett a *Felső-Magyarországi Minervában* –, de rímes versei miatt alaposan megróttá őt. Márton István is igyekezett lebeszélni őt a költői pályáról, mondván, ha azt folytatja, örökösen szegény lesz, mint az apja. Ennek ellenére a költészetnek később sem fordított hátat, de tudva, hogy „most már más versiskolázást értünk”,³⁰ munkáit kéziratban hagyta hátra.

Az 1800-as évek legvégén egyre gyakrabban felbukkanó *rímkovács* jelző negatív kicsengését érdekes módon Szinnyei nem érzékelte, vagy talán nem akarta. Lexikonbejegyzésében megemlítette az akkor már Kovács neve elé ragasztott jelzőt, azonban pozitív értelműnek állította be azt:

[...] a rímelésben nagy népszerűsége tett szert; ezért nevezték el később «rím-kovácsnak».³¹

Átlépve a 20. századba, többé már nem volt kérdés, hogy az irodalomtörténet két Kovács Józsefet tart nyilván Csokonai kapcsán. *Rímkovács* Kovács Józsefet, és *Háló* Kovács Józsefet. Mintha csak a kezdetektől fogva így különböztették volna meg őket.

1913-ban Vári Emil *A mesterkedők* című tanulmányában még felvetette ugyan, hogy költőnk esetében szerencsésebb lenne a *somogyi* előnevet használni, javaslata azonban teljesen visszhangtalan maradt. A *rímkovács* jelző egészen megszóktá vált, és a romantika korától távolodva negatív üzenete sem volt már olyan erőteljes, mint a 19. század végén keletkező írásokban.³² Ennek ellenére használta talán mégsem túl szerencsés, mivel túlságosan leegyszerűsíti és befolyásolja a Kovácsról való gondolkodást.

²⁹ ÉDES 1877, 197–198.

³⁰ Uo., 198.

³¹ SZINNYEI VI, 1295.

³² Bár 1927-ben, *Tolnai Új Világlexikonjában* még kétségkívül gúnynévként szerepel: „Kovács József, ifj., versíró (gúnynevén az úgynevezett Rím-Kovács)”. TOLNAI IX, 143. Elképzelhető egyébként az, hogy Bán Imre a bevezető tanulmányához e lexikon Kovácsról szóló bejegyzését is felhasználta, mivel itt szó esik még Kovács alkalmi költészetéről, illetve a debreceni körhöz való tartozásáról is, akárcsak Bán Imre idézett bevezető tanulmányában.

Értelmetlen lenne persze bárkit is arra biztatni, hogy a továbbiakban hagyja el ezt a jelzőt Kováts neve mellől. Bizonyára az sem eredményezne változást, ha egy másik előnév bevezetése mellett érvelnék – bár egyre inkább úgy gondolom, hogy a *somogyi* jelző kézenfekvő lenne –, mivel az ilyen típusú előnevekre általában az jellemző, hogy véletlenszerűen jönnek létre.

3.3. Az autográf versgyűjtemény viszonya az életműhöz

Az előző fejezetekben több alkalommal esett már szó Kováts saját versgyűjteményéről, amely halála után Sárközy István tulajdonába került. A ma Csurgón található verseskötet az életmű feltérképezésének szempontjából a legfontosabb dokumentumnak számít, amelyet jelenleg ismerünk. A kéziratban található 53 versből 51-et maga Kováts másolt be a gyűjteménybe. A kötet kezdő és záró versét (*Vallástétel, Hegedű szóban szép mesét jelentek*) Sárközy jegyezte be, valószínűleg már a költő halála után.³³

A kötet megszületésének apropójáról nem rendelkezünk konkrét adatokkal, mint ahogy arról sem tudunk semmi bizonyosat, voltak-e más hasonló gyűjteményei Kovátsnak, amelyek később esetleg megsemmisültek vagy elkallódtak. A pátkai évek alatt, amikor Kováts belekezdett gyűjteményének írásába, már bizonyos ismertségre tett szert költőként, ha nem is országszerte, de dunántúli körökben mindenképpen. Ekkor már megjelent *A Poéta és Múzsza* című költeménye a *Magyar Kurir*ban, verseit pedig barátai körében terjesztette, legalábbis erre enged következtetni Horvát Istvánnak korábban már említett naplóbejegyzése.

Kovátsnak e munkával célja elsősorban az lehetett, hogy a már elkészült, külön lapokon (vagy esetleg kisebb gyűjteményekben) lévő verseit egy helyen őrizze meg, illetve a később születő verseinek tisztázatait is ide másolja majd be. A korabeli versgyűjteményekhez hasonlóan³⁴ ebben is megfigyelhető egyfajta kötetkompozíciós törekvés. Kováts a kötetet címmel látta el, s egyben utalt saját szerzőségére is (*Mi 's Más Magyar Versei Kováts Josefnek*), illetve megadta a kötetkészítés kezdetének időpontját és helyét is (*1803. Augusztus 6-kán Pátkán*). A belső borítóra egy mottót jegyzett be, Virág Benedek *A' Múzsákhöz* című költeményének utolsó mondatát:

33 A Sárközy István által bemásolt kötetzáró vers csonka.

34 Bővebben például: Csörsz 2009, 46–53.

Engedek
 Szent ihletéseknek, 's örömmel
 Engedek, oh Helikon' Leányi!

Virág Benedek
 M.[agyar] Minerva. III. Kötet³⁵

Az általa választott idézet két okból is beszédes. Egyrészt utal arra, hogy Kováts József ismerte, kedvelte és példaképének tekintette Virág Benedeket – amit számos verse is bizonyít –, másrészt e sorokból kitűnik, hogy ekkor már minden kétséget kizáróan költőként gondolt saját magára is.

A kézirat további részében prózai szövegeket, életrajzi adatokat egyáltalán nem találunk, Kováts József kizárólag a verseit jegyezte le. Széljegyzeteket, lábjegyzeteket, illetve tartalomjegyzéket sem tartalmaz a kézirat. Javításokra csak nagyon ritkán bukkanhatunk az egyes verseknél, ami megerősíteni látszik azt a feltevésemet, hogy Kováts ebbe a kötetbe a már korábban befejezett, letisztázott verseit másolta csak be. Versírási technikáiról, módszereiről, magáról az alkotói folyamatról ez a gyűjtemény semmit nem árul el számunkra.

Az utolsó vers előtt, a kézirat 156. lapján egy hétsoros bejegyzés található, amelynek azonban csak első sora olvasható: *Jegyzés a Vers szerzőről*. Ez – akárcsak a kezdő és a záró vers – szintén Sárközy kézírása, amit utólag talán ő, talán valaki más áthúzott és olvashatatlanná tett. A gondosan elrejtett szövegből csak néhány szófoszlány olvasható ki: *Ezen szép, ifju, Kováts József, Városhídvég*. Valószínű, hogy a bejegyzés röviden arról is tájékoztatott, Kováts mi miatt került a kaposvári börtönbe. Később valaki talán ezt kívánta elrejtetni és ezáltal megakadályozni azt, hogy a költő verseit élete alakulásának ismeretében ítéljék meg az olvasók.

A legtöbb vers esetében Kováts nem mulasztotta el feljegyezni a versszerzés dátumát, ami nagy segítséget jelent, ha kronológiai szempontból közelítünk az életmű felé.

Az egyes költemények nem időrendi sorrendben kerültek bele a kötetbe. Kováts egy 1801. november 3-án készült versével (*Poéta leszz katonává*) kezdett neki a másolásnak, amit a *Magyar Kurir*-ban megjelent, 1802. április 22-én született *A Poéta és Múza* követt, majd három frissen megírt, 1803-as költemény. Úgy tűnik azon-

35 A verset Kováts a következő kötetből ismerhette: VIRÁG Benedek, *Poétai Munkái*, Pesten: Trattner Mátyás' betűivel, 1799. A belső lapon: *Magyar Minerva Harmadik kötet: Virág munkái*. A kötet valószínűleg csak 1800-ban jelent meg. Nyitóverse *A' Múzsához* című költemény, amely tulajdonképpen egy invokáció, és valamelyest ugyanezt a szerepet szánja neki Kováts is a versgyűjteményében, amikor mottóként felhasználja a vers egy részletét.

ban, Kováts kezdeti lelkesedése hamar alábbhagyott, mivel ezt követően majdnem egy évig nem másolt be egyetlen verset sem a kötetbe. 1804 áprilisában vette csak újra kézbe a versgyűjteményt, amikor is – feltételezéseim szerint – tótvázsonyi pihenőjére vagy kényszerpihenőjére került sor.

Annak ellenére, hogy a kötet nem tartalmaz életrajzzal kapcsolatos bejegyzéseket, a versek melletti dátumokból sok dologra fény derül. Szépen kirajzolódik az is, hogy ekkoriban – a pátkai iskolamesterség és a városhídvégi káplánkodás között – Kováts egy viszonylag nyugalmas időszakot tudhatott magáénak, amikor elég ideje volt arra, hogy újabb verseket írjon, illetve egybegyűjtse és kötetbe másolja korábbi, felsőőri szerzeményeit is. Hat új verse született ekkor és további huszonnyolc régi darab került bele a gyűjteménybe.

1805 elején öt újabb verssel gyarapodott a gyűjtemény, és az ezt követő évben is ugyanennyivel, bár ez utóbbi költemények esetében csak háromról állítható biztosan, hogy valóban 1806-ban születtek.

Az 1807-es esztendő első felében Kovátsnak mindössze két új verse került be a kötetbe, ezt követően nincs több bejegyzés tőle, annak ellenére, hogy maradt még jó néhány üres lap,³⁶ és hátra volt még csaknem fél év a kaposvári börtönbe kerüléséig. Ha írt is ekkoriban újabb verseket, azokat már nem másolta át. Ennek oka természetesen az is lehetett, hogy elfogatásakor úgy hitte, hamarosan visszatérhet Városhídvégre, így nem vitte magával a gyűjteményt. Ezt a feltevést igazolni látszik az is, hogy az 1808 elején keletkezett két alkalmi költeményét – és egyben börtönversét – (*Somogy Vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára; Somogy Vármegyei Nótárius felesége neve napjára*) nem tartalmazza a kötet.

Megítélésem szerint Kovátsnak nem volt különösebb oka arra, hogy a versek melletti dátumok esetében ne a valós keletkezési időt tüntesse fel. A versek nem időrendben, és nem valamilyen tematika alapján szerepelnek a gyűjteményben. Kováts célja pusztán a letisztázott költeményeinek megőrzése lehetett, nem pedig a nyomtatásra való előkészítés.

Ha elfogadjuk azt, hogy az egyes versek melletti dátumok valóban a versszerzés pontos idejét jelölik, akkor látható, hogy Kováts legtöbb verse a felsőőri rektorkodás ideje alatt született, 1800 táján. Valószínűleg voltak korábbi évekből iskolai gyakorlatokra készített versei, de azokat vagy nem tartotta érdemesnek arra, hogy e versek közé bekerüljenek, vagy egy másik kötetbe másolta be őket, amely azóta sem került elő. Érdekes azonban, hogy kutatásaim során ezek megletére utaló nyomokat egyáltalán nem találtam, annak ellenére, hogy a kollégium-

36 Az egyes lapokat maga Kováts számozta be. A bejegyzések az 1–159. lapon találhatóak. A 160–178. lap üresen maradt.

mi hagyományoknak megfelelően Kovátsnak is feladatai között kellett, hogy szerepeljen az ilyen jellegű versírási gyakorlat.

A gyűjteményből az is kiderül, hogy a termékeny, felsőéri időszak utáni években Kováts nagyon kevés új verset írt: évente általában 2-3 költeményt. A legtermékenyebb időszakokban is (1804–1805) mindössze 5-6 újabb műve született. A többi autográf iratban – a Horvát Istvánhoz, illetve a Szemere Pálhoz írt levélben – szereplő versek mindegyike megtalálható ebben a gyűjteményben is, tehát az azokban lévő alkotások nem gyarapítják a gyűjteményben található versek számát.

Bár Kováts Józsefet az utókor *mesterkedő* költőként tartja számon, paradox módon épp az egyik ehhez köthető legfontosabb tulajdonság hiányzott belőle, ami Gyöngyössi Jánosra, Mátyási Józsefre, Édes Gergelyre és társaikra oly jellemző volt, és ez pedig nem más, mint az íráskényszer. Amint arról már korábban szó esett, leveleket is ritkán írt és nagyon úgy tűnik, hogy a versírás sem tartozott mindennapi elfoglaltságai közé. A gyűjteményben található költemények és a raboskodás ideje alatt születő versek száma együttesen is csak 56. Alig több, mint félszáz költeményről állítható ma biztosan, hogy tőle származik.³⁷ Keveset írt, de még éppen eleget ahhoz, hogy az utókor a kéziratos versgyűjteményekben található számtalan versmásolata láttán ennek épp az ellenkezőjét gondolja.

Jókay József kéziratos életrajzában arról írt, hogy saját gyűjteményében mintegy 80 költeményt őriz Kovátsról.³⁸ Ezt az adatot később Gulyás József is átvette, amikor saját listáját közölte az általa vélt Kováts-versekről.³⁹ Ennek valószínűségéről a későbbiekben, a kéziratos versgyűjteményekben terjedő Kováts-versmásolatok kapcsán lesz még szó.

Az autográf versgyűjteményre visszatérve: értéke a Kováts kritikai kiadás szempontjából azért felbecsülhetetlen, mert segítségével olyan megbízható szövegek közölhetők, amelyek minden kétséget kizáróan a költő művei. A másolatokban terjedő, gyakran kétes szerzőségű, ráadásul olykor erős változáson áteső versekkel ellentétben ezek valóban alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk véleményt alkothassunk Kováts József költészetéről. Azzal, hogy ezek a versek hogyan változtak, variálódtak, rövidültek, illetve bővültek a későbbi másolatokban, és e változások révén hogyan hatottak a 19. század eleji olvasóközönségre, könyvem egy későbbi alfejezete foglalkozik majd.

37 A másolatokban terjedő, időnként Kováts József nevével ellátott versekkel a dolgozat egy későbbi része foglalkozik.

38 JÓKAY 2000, 24.

39 GULYÁS 1937, 306.

3.4. Ferdős Dávid szerkesztői, kiadói tevékenysége, a nyomtatott kiadások

Bár Kováts József irodalmi pályafutása alig egy évtizedig tartott, mégis elég korán felmerült benne az igény, hogy egyes költeményeit nyomtatásban is közreadja. Alig néhány esztendővel első – általunk ismert – verseinek megszületése után fáradozásait siker koronázta: a *Magyar Kurir* három versét is leköszölte (*A Poéta és a Múzsza; Él a' Keszthelyi Gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl; Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*).⁴⁰ 1808-ban pedig Széchényi Ferenchez írt ódája (*N. Melt. Gróf Szetsenyi Ferentz ő Exc-hoz, a' Nemzeti Könyvtár felállítójához*) is megjelent Sopronban, egy néhány lapos nyomtatvány formájában.⁴¹ Horvát Istvánhoz írt leveléből az is kiderül, hogy néhány versét szeretne volna megjelentetni a *Hazai Tudósításokban*, de ez a vágya végül nem teljesült. Azzal kapcsolatban sajnos nem rendelkezünk adatokkal, hogy szerepelt-e a tervei között verseinek kötetben való megjelentetése. Ha fel is merült benne ez a gondolat, raboskodása és korai halála miatt erre már nem volt lehetősége.

Verseinek kötetben való kiadására halála után nyolc évvel került sor, s ezt a feladatot Ferdős Dávid vállalta magára. A pápai kollégium irataiból kiderül, Ferdős egykor szintén az iskola falai között diákoskodott, s bár hét évvel fiatalabb volt Kovátsnál, mégis személyesen ismerhették egymást. Kováts 1795-ben kezdte meg középfokú kollégiumi tanulmányait, Ferdőst pedig három évvel később íratta be édesapja az „Abéztés Classisba”.⁴² Nem nehéz elképzelni, hogy az alig tizenegy esztendő kisdiák ösztönén csodálta az akkori teológushallgatót, a szinte már felnőtt diákot, akivel négy esztendőn át – kisebb-nagyobb megszakításokkal – tanulhatott ugyanabban az intézményben.

Ferdős Dávid – akárcsak apja, öccse és később fiai – a tanítói és lelkészi pályát választotta, és egészen nyolcvan esztendő koráig hűen szolgálta a református egyházat. Hatévnyi tanulás után írta alá a kollégiumi törvényeket, és csak újabb hat esztendő elteltével – amelyből az utolsó kettőt a poétai osztály praeceptoraként töltötte – hagyta maga mögött Pápát, hogy ócsényi praeceptor lehessen. Kováts-hoz hasonlóan ő maga is verselgetett, s amikor 1817-ben a gyönki református gim-

40 Az említett három vers megjelenése: Kováts 1802, 805–807; Kováts 1805a; Kováts 1805b, 2–5. A Csokonaihoz írt verset a *Magyar Kurir* más címmel közölte: *Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni daljait legelőszőr megolvastam*. Ennek lehetséges okáról a későbbiekben szó esik még.

41 Kováts 1808.

42 KÖBLÖS 2006, 424.

názium professzoraként Kováts verseinek kiadásába fogott, egyúttal saját költeményeit is megjelentette.⁴³

Munkájával kapcsolatban több kérdés is felmerül. Mi készítette vajon arra, hogy Kováts verseit közreadja? Milyen kéziratos forrásokat használt fel a kötetkészítés során? Milyen szerkesztői elv alapján dolgozott? Hogyan teremtette elő a kiadáshoz szükséges költségeket? A továbbiakban ezeket a kérdéseket igyekszem megválaszolni.

Ferdős Dávid Kováts posztumusz verseskötetének kiadójaként már a címadás során jól meghatározta saját szerepét: *Kováts József Versei, melyeket halála után eredeti kézírásából össze szedett 's ki adott Ferdős Dávid gyönki professzor*. A viszonylag egyszerű cím (*Kováts József Versei*) után a hangsúly egyértelműen Ferdős személyére és munkájára helyeződik át. Az általa felvállalt szerepet pedig úgy tette legitimmé, hogy már a címben közölte: a kiadás előkészítése során Kováts saját kezű munkáit használta, és ezek alapján adta ki a kötetet. Arról viszont sem a címben, sem a kötet egyéb peritextusaiban nem ad tájékoztatást, milyen kapcsolat fűzte őt a versek szerzőjéhez, és miért éppen neki jutott osztályrészül ez a feladat.

Ferdős Dávid gyönki professzorként valószínűleg iskolája patrónusainak köszönhette a kiadáshoz szükséges anyagi támogatást, legalábbis erre következtethetünk a kötet ajánlásából. Az elkészült munkát három olyan férfinak ajánlotta (Hajós Sámuel, Nagy Magyarai Kossa Péter, Nagy Magyarai Kossa Sámuel), akik ekkoriban tekintélyes szerepet tölthettek be több vármegyében is, és munkájuk révén szoros kapcsolatban álltak a gyönki református iskolával is. Támogatásuk valószínűleg inkább a gyönki professzornak volt köszönhető, mint Kováts József személyének vagy verseinek. Ferdős a kötet elején – még az előbeszéd előtt – *Tekintetes Uraim!* megszólítással levélben mond köszönetet nekik a közjő érdekében tett áldozatos munkájukért, és hálája jeléül ajánlja nekik az elkészült Kováts József-kötetet.

Az ajánlásban pontosan követi a korábbi századok hagyományait. Dedikációja elsősorban a kiadvány megjelenését támogató mecénásokhoz szól, elsődleges szerepe egyértelműen a támogatás illusztrálása.⁴⁴ A köszönet és a hála kifejezésére Ferdős megoldása egyfajta kettős dedikáció lett. Az elsőben, a könyv legelején három egymást követő lapon nevezi meg három patrónusát, majd minden tiszt-

43 Ferdős Dávid életéről és műveiről lásd: SZINNYEI III, 697. Pályafutásáról: KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018, 1235. Ferdős, élete folyamán többször is kiadta saját költeményeit (1817, 1818, 1828). Az 1842-ben kiadott halotti búcsúzó verseit a dunamelléki és a dunántúli református tanítók és kántorok évtizedekig használták még a temetéseken.

44 Ahogy azt – Pesti Brigitta által idézett – Genette definiálja, „az ajánlás egy mű egy személynek, valós vagy ideális csoportnak vagy valamilyen más entitásnak tiszteletből történő felajánlása.” Lásd: PESTI 2013, 38. (GENETTE 1992, 115.)

ségük felsorolása után ajánlja számukra a kötetet.⁴⁵ Ezt követi egy második ajánlás úgynevezett dedikációs levél, ugyancsak az említett urakhoz. Úgy tűnik, jól ismerte az ajánlólevél középkori hagyományokra épülő retorikáját, ugyanis annak majdnem minden elemét alkalmazza levelében. A *Tekintetes Uraim!* kezdetű üdvözlés (*salutatio*) után igyekszik megnyerni a patrónusok jóindulatát (*captatio benevolentiae*), amikor felsorolja érdemeiket és a gyönki iskola iránt tanúsított figyelmüket, majd a szöveg elbeszélő részében (*narratio*) a közjóért való munkálkodásuk jelentőségét hangsúlyozza. Konkrét kérés (*petitio*) ugyan nem szerepel a szövegben, de rejtve mégis megtalálható, mivel a tudományokért való munkálkodást Ferdős Dávid a jövőben is feltételezi patrónusairól, már csak azért is, mivel a Magyarai család egyik leszármazottja, Magyarai József ekkor még a gyönki iskola hallgatója volt. A szöveg jókívánságokkal, a tisztelet és a hála ismételt emlegetésével fejeződik be (*conclusio*).

A dedikációs levél előtt helyet kapott dicstoposzokon túl a hagyományos dedikációnak két további eleme is ismeretes: a szerénységi toposz, illetve a mű megírásának okait magyarázó (*exordium*) toposz. E kötet esetében a szerénységi toposz szükségképpen elmaradt, mivel a szerző ekkor már nem élt, a kiadó pedig Kováts érdemeit inkább hangsúlyozni akarta, mint kisebbiteni. Az *exordium* toposz általában a mű megírásának, illetve kiadásának apropójára reflektál. Kováts halála miatt itt nem eshetett szó az egyes versek megírásának okairól, mivel ezekről Ferdősnek aligha lehetett tudomása, így ehelyett a hangsúly inkább a kötet megjelenésére terelődik át. A kiadó célja pedig – állítása szerint – e munkával nem más, mint a már említett közjó, illetve a tudományok szolgálata.⁴⁶

Pesti Brigitta nagyszabású munkája, amely a barokk dedikációk és mecenatúrák vizsgálatával foglalkozik, a nemzetközi szakirodalom alapján arról számol be, hogy a dedikáció a barokk korra jellemző formában és funkcióban legkésőbb a 18. század közepére eltűnik. Ekkorra a piaci rendszer megerősödése a patrónusi rendszer visszaszorulását eredményezi, és ez megváltoztatja a dedikációk szerepét is. A kiadványok pretextusaiban a szerzők leginkább barátokhoz vagy családtagokhoz fordulnak, a szövegek lerövidülnek, retorikai felépítésük alaposan megváltozik, a címzett magasztalására használt dicstoposzok eltűnnek.⁴⁷ Magyarországon ez a változás azonban csak később ment végbe, ennek oka pedig a polgárság, és ezzel párhuzamosan a széles körű olvasóközönség viszonylag késői kialakulása,

45 Ferdős itt nem tesz mást, mint alkalmazza a mecénásokkal kapcsolatos dicstoposzokat.

46 A peritextusok vizsgálatához ugyancsak Pesti Brigitta munkáját használtam. Bár Pesti könyve az időben korábbi kiadványok peritextusait tárgyalja, elméleti tárgyú megjegyzései nagy segítségemre voltak a verseskötet vizsgálatakor.

47 PESTI 2013, 51–52, 117–137, 246.

illetve az irodalom intézményes támogatási rendszerének szintén megkésett megjelenése. Hazánkban ezen okok miatt a szerzőnek és a kiadónak a mecénáshoz fűződő erős függőségi viszonya tovább fennmaradt, így a régi hagyományokra épülő dedikációs gyakorlat megváltozása is jóval később, csak a 19. század eleje, közepe táján jelentkezik. 1817-ben tehát, amikor Ferdős Dávid közreadja Kováts verseit, a patrónusi rendszernek köszönhetően Magyarországon még élénken él a dedikáció hagyománya. Ferdős pedig abban a szerencsés helyzetben volt, hogy gyönki professzorsága révén több kiadványhoz is sikerült támogatókat találnia.

Arra a kérdésre, hogy miért épp Kováts verseinek kiadására esett a választása, az ajánlás utáni peritextus, az *Elő Beszéd* adja meg a választ:

Nem szükség hosszasan ajánlani Kováts Verseit, mert ezek a' köz kedvességet nem tsak meg érdemlik, hanem már akkor el nyerték, mikor közülük, egynehány a' Magyar Kurirba ki jött.

És úgy gondolom, nem is tsalatkozom-meg, hogy a' Magyar Literatura' gyarapodását ohajto 's munkálódó Tudósok eránt mutatandó nagy hidegség 's hűségtelesség nélkül nem is lehetett volna ezeket el-rejtve tartani; annyival inkább hogy felkereste ez a' Poéta Nyelvünk' szavainak elég bő Tárházát. Itt holmi sohonnai eredetű idétlen koholmányodalomságokat nem lehet találni, a' mellyek azokra, a' kik Szómiveseknek adták ki magokat, azomba semmire sem születtek kevésbé, mint az érthető Szófaragásra, tsípős Satyrákat vontak.

Örök áldásba maradjanak pedig azok az érdeemes Hazafiak, a' kik minden Iparkodásoknak Tárgyául, azt a' Szent Tzélt tették, hogy az Izlést 's Nyelvet, – a' melly útat egyenget a' fontossabb Tudományoknak, – tökéletesítsék. A' kik eránt tartozott Tiszteletbeli kötelességemnek telyesítéséből származott öröömre, senki sem itél méltatlannak akkor, ha Kováts Verseit eredeti kéz-írásaiból öszve szedegetvén ki-adom. – – Ő oszlopot érdemel: légyen hát Oszlopa az ő tulajdon munkája.⁴⁸

Az előljáró beszéd, ugyanúgy, ahogy a teljes mű, magát az olvasót szólítja meg. Az előszó, amely Hans Ehrenzeller kifejezésével élve „a mű használati utasítása”,⁴⁹ a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít az írói önreprezentációra, alapvetően azonban a mű és az olvasó kategóriák köré szerveződik. Legfontosabb funkciói között szerepel a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása és a könyv hasznának kifejtése.

48 Kováts 1817, 11–12.

49 Hans Ehrenzellert idézi: PESTI 2013, 246. (EHRENZELLER 1955, 35–39.)

Onder Csaba e kötet peritextusait vizsgálva megállapítja, hogy Ferdős az előjáró beszédében a kor hagyományos kliséivel él, amikor azt írja, a szövegeknek nincs szükségük a hosszú ajánlásra, mivel már sokak által ismertek és kedveltek.⁵⁰ A *Magyar Kurír* felemlégetése Ferdős által szintén a kiadás szükségessége melletti érvként fogható fel. Úgy véli, legnagyobb haszna e költeményeknek az, hogy a „Magyar Literatura” és a „Poéta Nyelvünk’ szavainak” gyarapódását segítik elő. Ferdős biztosítja olvasóit, hogy e kötetben semmiféle „idétlen koholmányodalomságokat” sem fognak találni, mert Kováts felette áll a kor „szómíveseinek”. (Itt azonban nem teljesen világos, pontosan kikre is gondolt a kiadó, mivel név szerint senkit nem nevezett meg.) Kovátsra és a hozzá hasonló hazafiakra Ferdős Dávid áldást kér, mivel nagy erényük, hogy az ízlést, a nyelvet és a tudományokat egyengetik. Az írói önreprezentáció helyett a kiadói szerep kerül előtérbe – ahogy az a cím esetében is történt – akkor, amikor az előbeszéd zárásaként Ferdős ismételten utal saját kiadói munkájára, a verseket egybegyűjtő és válogató tevékenységére, valamint a kiadási feladatokra. Az előjáró beszéd záró mondata („Ő oszlopot érdemel: légyen hát Oszlopa az ő tulajdon munkája.”) a kiadás szükségességét és egyben megkérdőjelezhetetlenségét is sugallja, erős befolyást gyakorolva ezáltal a kötet leendő olvasóira.

Felmerül a kérdés, vajon milyen anyagot használt Ferdős a szerkesztői munkálatok során. Állítása szerint Kováts „eredeti kéz-írásaiból össze-szededetvén” adta ki a verseskötetet, azaz több autográf iratot átvizsgálva döntött az egyes versek közlése mellett. Ha ez így lett volna, Ferdősnek valószínűleg hatalmas munkába került volna, hogy a kötet 41 versét egybegyűjtse. A nyomtatott kiadás tartalmából azonban inkább lehet következtetni arra, hogy csaknem az összes verset egyetlen autográf gyűjteményből másolta ki, még hozzá nagy valószínűséggel épp a Sárközy István tulajdonában lévő kötetből. Ugyanakkor nem vethetjük el teljesen azt a lehetőséget sem, hogy a kiadó Kovátsnak egy másik, azóta megsemmisült vagy lappangó gyűjteményét használta fel a kötet készítésekor. Ami bizonyos, Ferdős valóban autográf kézirat alapján dolgozott, ahogy azt ő maga kétszer is kihangsúlyozta a nyomtatott kiadásban.

Egyelőre nincs konkrét bizonyíték arra, hogy Sárközy István és Ferdős Dávid személyesen is ismerte volna egymást, ugyanakkor ennek ellenkezőjét sem állíthatjuk. Sárközy 1793-tól egészen haláláig, összesen 52 esztendeig volt a belső-somogyi református egyházmegye gondnoka, így hivatásánál fogva akár kapcsolatban is állhattak egymással. Nem világos az, Ferdős mennyit tudott pontosan Sárközy és Kováts kapcsolatáról, illetve Kováts halálának körülményeiről, mivel erre

50 ONDER 2011, 211.

sem a kötetben, sem más írásában nem találunk utalást. (Kováts két, csak másolatokból ismert névnap verse, amelyeket a börtönben írt, nem került bele a kötetbe.)

Ami viszont bizonyos: a Sárközy birtokában lévő autográf verseskötet és a Ferdős-féle nyomtatott kiadások között számos hasonlóságot fedezhetünk föl. Az egyik legszembevetőbb ezek közül: a Virág Benedek verséből származó mottó, amelyet Kováts saját autográf versgyűjteményébe bemásolt, szintén megtalálható a későbbi nyomtatott kiadásokban, ez pedig csakis úgy képzelhető el, ha Ferdős nem külön-külön lapokról szedegette össze a költeményeket, hanem egy többé-kevésbé megszerkesztett gyűjteményből másolta ki azokat, mint amilyen Sárközy birtokában is volt. Ferdős igyekezett egyfajta kronológiai sorrendet érvényesíteni a kötetben, az egyes versek mellé – ha tudta – feljegyezte a keletkezési dátumot. A keltezesek minden esetben megegyeznek a Sárközy kötetében szereplőkkel, ráadásul a kiadó csak azon versek fölé írt dátumot, amelyeknél Kováts is így tett a maga gyűjteményében. Más versek esetében soha.

A nyomtatott kiadásokban található versek címadása szintén az autográf gyűjteményt követi. Ez aligha történhetett volna így, ha a kiadó másolatokból dolgozott volna, mivel Kováts verscímei sokszor változtak, módosultak a különböző kéziratokban.⁵¹ Ferdős egyetlen *cím nélküli* vers esetében változtatott csak, amikor *Dall* címmel szerepeltette azt a kötetében. Ez lehetett a saját döntése, vagy pusztán figyelmetlenségéből adódó elírás, mivel maga Kováts is számos dalformájú versnek adta ezt az egyszerű címet.

Kutatásaim során összevettettem az autográf versgyűjteményben és a nyomtatott kiadásokban szereplő versek szövegét és helyesírását is, és arra a következtetésre jutottam, hogy bár a két dokumentum helyesírása eltér egymástól, az egyes versek nyomtatott szövegei nem tartalmaznak lényeges eltéréseket az autográf változatokhoz képest.

A költemények helyesírását Ferdős nyilván saját tetszése alapján alakította, de mindez nem zárja ki a Kováts-autográf kötet használatát. A szövegek tartalmi megegyezése újabb bizonyíték lehet arra, hogy Ferdős Sárközytól kérte kölcsön a kötetet, hogy kiadását előkészítse.

A legszembevetőbb hasonlóság az autográf és a nyomtatott kiadás között a kötetnyitó, illetve kötetzáró vers azonossága. Ferdős a *Vallástétel* című verset tette a nyomtatott kiadás elejére, akárcsak Sárközy István, aki miután megkapta Kováts kötetét, az autográf kötet első üres lapjaira bemásolta ezt a verset, kötetzáró versnek pedig a kiadó a *Hegedű szoban szép mesét jelentek* kezdetű verset választot-

51 Erről a fejezet későbbi részeiben még esik szó.

ta, ami a kéziratban ugyancsak záró versként szerepel, és szintén Sárközy kézírásával került be – Kováts halála után – az autográf kötetbe.

A kiadó döntése leginkább azért meglepő, mert a nyomtatott kiadás a későbbiekben egyáltalán nem követte az autográf gyűjteményben szereplő sorrendet, mivel rendezői elve – amennyire csak lehetett – a kronológiai szempontokat érvényesítette. A *Vallástétel* keletkezési dátuma nem ismert, de semmiképpen nem lehetett ez Kováts legelső költeménye. A kiadó azonban e vers tekintetében mégis eltekintett a kronológiai szempontoktól, aminek okára leginkább a vers tartalma adhat kellő magyarázatot: ebben Kováts egy Liza nevű lányt említ, akinek szépsége ihlette meg, és tette őt költővé.

A vers első két strófája a következő:

Mivel homlokomra LIZA
Ró'sakoszorut tászliza
Gyenge kis ujjával;
Most hát a' Lant, hüss Jázminom
Alatt, neki minden finom
Gondolatokat ki vall.

Bübájos Szépem Te levél
A' rám fűzött Babérlevél'
Istene, 's tsókos Szente:
Te levél nagygyá mikor a'
Lelkemet tsókod' zápora
Poétának fel kente. – ⁵²

Néhány sorral fentebb a kötetet záró versről azt állapítottam meg, hogy megegyezik a Kováts-autográf gyűjtemény záró versével, ez azonban csak részben igaz. Bár mindkét kötetben a *Hegedü szoban szép mesét jelentek* kezdetű Kováts-vers szerepel, de Sárközy a költeménynek csak az első 18 strófáját másolta le, Ferdős viszont csak a 20. strófától közli a költeményt. Egyikük közlése sem teljes, mivel a 19–20. strófa sem az autográf verseskötetben, sem a nyomtatott kiadásban nem szerepel. (Ferdős e vers kéziratát más, ismeretlen forrásból szerezte be.)

52 Mivel a verset Sárközy István jegyezte be Kováts József verseskötetébe, autográf kézírata nem ismert. A Sárközy-féle másolat helyesírása nem egyezik pontosan a nyomtatott kiadásban szereplőével, de csak kis eltérések vannak a kettő között. Dolgozatomban Sárközy István másolata alapján közlöm a verset. Lelőhelye: CSK K 205, 3–4.

Az eredetileg 32×4 soros szöveg a kéziratos versgyűjtemények kedvelt darabjának számított, harmincnál is több másolatát ismerjük. Népszerűségét valószínűleg kettős műfajának köszönhette. Érdekessége, hogy amíg az első 20 strófa a kor kedvelt vénasszonycsúfolóira emlékeztet, befejező 12 versszaka ezzel éles ellentétben egy lírai hangvételű, szerelmi költeménynek fogható fel. A vers első részében az ifjú költő a Potifárnékhoz hasonló, éltes asszonyok ellen kel ki, majd egy hirtelen váltással a 21. versszakról figyelme egy szép, szűz leányra, Thámárra terelődik. Az általában cím nélkül felbukkanó verset a másolók gyakran címmel látták el: *A hídvégi papnéhoz, kinek a hugát szerette, s ezáltal vélt vagy valós életrajzi vonatkozásokkal egészítették ki a szöveget.*⁵³

Nem egészen világos az, hogy Sárközy miért hagyta abba a másolást a vers közepénél. A kéziratban még elegendő lap állt rendelkezésére ahhoz, hogy befejezhesse a költemény beírását. Elképzelhető azonban, hogy másolás közben hirtelen egyéb elfoglaltsága akadt, és később teljesen megfeledezett róla, de természetesen az sem kizárt, hogy ő maga is csonka példány alapján dolgozott. Az kevésbé valószínű, hogy a vers tartalma miatt döntött úgy, hogy félbehagyja a másolást, mivel az általa leírt versrészlet tartalmazza a leginkább szatirikus részeket, amelyek ellen ezek szerint nem volt kifogása.

A nyomtatott kiadásban szereplő versrészlet kiválasztása egészen más kérdéseket vet fel, de mielőtt ezekről szó esne, szükségszerű, hogy Ferdős Dávidnak a kötet egészére jellemző szövegközlési eljárását kicsit jobban megismerjük. A nyomtatott kiadásban található verseket összevetve az általam eddig ismert életművel, arra a megállapításra jutottam, hogy Ferdős Dávid nem azért közölt 41 verset az életműből, mert csupán ennyit ismert, hanem inkább azért, mert kiadói elképzeléseibe a többi, általa ismert Kováts-vers nem egészen illett bele.

Ferdős már az előljáró beszédben is hangsúlyozta azt, hogy kötetében az olvasók nem fognak olyan „idétlen koholmányodalomságokat” és „tsípős Satyrákat”, találni, mint amelyeneket a versfaragók írnak, és ezt az ígéretét csak úgy tarthatta meg, hogy kihagyta Kováts erősebb hangvételű, szatirikus költeményeit. A maradt versek között találunk asszonycsúfolókat (*Dorishoz*), a korabeli divat ellen szóló (*A Parókás N[émet]*, *A hajad úgy áll*), politikai témájú (*A kopottabb nemesekhez*, *Lehel*), illetve erotikus tartalmú (*Alszik Fanni*, *A szerelemről*) költeményeket. A kiadó a kötetéből épp azokat a műveket számúzta, amelyek a kéziratos versgyűjtemények leginkább kedvelt darabjainak számítottak a 19. század első felében.

53 Némely másolatban a cím kissé eltérő: *A hídvégi papnéhoz, kinek az öccsét szerette*, de ebben az időben az öcs szó a hűg szinonimájaként is használatos volt.

E verseket olvasva Ferdős döntésén aligha csodálkozhatunk, arra azonban utólag már nehéz választ találni, hogy vajon a cenzúrától való félelme, saját ízlése, vagy esetleg mindkét ok miatt döntött úgy, hogy mellőzi ezeket a költeményeket. Példaként álljon itt egy-egy kimaradt vers néhány rövid részlete.

Elsőként a *Dórishoz* című asszonycsúfoló néhány sora:

Kész skéleton vagy, 's a' Farahó teheni
Illy husba mentek szük időt jelenteni, –

Nem csuda, – mert a' sok felsőség' forspontja
Az illy nyerges kantzát felette megrontja.

Lágy mejjedhez rongyok vannak dugva, 's ezek
Közt méjjen sülyyednek a' tapintó kezek, –

Eredgy most fuvarba, – ne félj a ló hám a'
Szügyedet már fel nem töri módi dáma.

Mehetsz! – mehetsz! mert lám tömve dagadnak ki,
Csuf farodon is az istrángok' tasaki.⁵⁴

Kovátsnak több olyan verse is van, amely élesen kikel a korabeli németes divat ellen. E téma legismertebb feldolgozása 1789-ből Gvadányi József műve (*Egy falusi nótáriusnak budai utazása*), amelyet valószínűleg Kováts is ismert, akárcsak Orczy Lőrinc vagy Pálóczi Horváth Ádám hasonló témájú verseit.⁵⁵ Ferdős Dávid 1817-es kiadásából az ilyen típusú költeményeket is kihagyta.

A *Parókás N[émet]* című vers alábbi sorait olvasva ezen aligha csodálkozhatunk:

Nézd ezt a' kisértökép' felmaskarázott
Csudáját! – nézd ezt a' bolond n[émet] vázott!

Nézd mikép áztatja a' kiizzadt harmat'
Roszsz gőzü leve ezt a' két lábu barmat!

54 A vers autográf kézírata: CSK K 205, 107–109.

55 A kor németes divatot csúfoló műveiről, illetve Pálóczi Horváth Ádám verseiről lásd: MÉSZÁROS 2020, 271–290.

Nézd mikép elfáradt 's veszett nyállal teli
Szája, nézd a' бүdös párát hogy lehelli!

Nézd szája mikép' lett tobákos takonnya
Fekete levének quártélyt adó honnya!

De hiszem nem csuda, hogy nyelvét kivette
Kullog ez a' M[agyar]o[rszág] ronda tetve;

Mert lám millyen kótzos ebszörbe öltözött
Nagy disznó tököt visz a' két válla között.

Mellynek sárga héjját, mivelhogy a' bele
Esett féregtől lehullott a levele,

A' bolond parokás ur kertész képébe
A' rajta lévő tök levéllel fedé be.⁵⁶

Egy hasonló témájú verset azonban – talán rövidsége és frappáns befejezése végett – a kiadó mégis közölte. *A' módíruházaton valo felfohászokodás* című, mindössze hatsoros költemény így hangzik:

Óh Egek mit érünk! – mikor Béts' és London'
El Hullatott tolla van minden Bolondon? –

Ti vagytok ezek a' mai Világba, Ti! –
Magyar Amazonok korcsosult fajzati, –

Vigyázzatok, – mert a' Fédrus' szajkojárul
Irott csuf mese, nemsoká rátok háru.⁵⁷

Valószínű, hogy Ferdős Dávid ezt a költeményt nagyon kedvelte, ezért kapott helyet végül a kötetben, ellentétben más hasonló tárgyú munkákkal. Ezt látszik iga-

56 Autográf kézírata: uo., 42–43.

57 Autográf kézírata: uo., 105–106. A versben való utalás („Fédrus szajkojárul”) egy Phaedrus mesére utal, amelyben egy szajkó elhullatott pávatollakkal díszítette fel magát. A pávák közé bekerülve, azok kimarták maguk közül, de a többi szajkó sem tűrte meg őt többé. A verset teljes terjedelmében közli, és értelmét magyarázza: BÁN és JULOW 1964, 92–93, 245.

zolni Ferdősnek egy saját szerzeménye is, amely erősen emlékeztet a fent közölt szövegre.⁵⁸ A 7×4 soros versszakokból álló költeménynek már a címe is kísérteties hasonlóságot mutat Kováts munkájával: *A' Módiinn való fohászkodás*, utolsó strófájában pedig visszaköszön a fentebb közölt vers egy gondolata is:

Mit érünk még, mikor már is
Hogy 's mint járjon valaki,
Vagy London', vagy pedig Paris'
'S Béts módija szabja ki?!⁵⁹

Kováts politikai témájú verseit valószínűleg a cenzúra nem engedélyezte volna, ezért Ferdős is óvatosan bánt velük, akárcsak az erotikus témájú versekkel, amelyeknek szintén ki kellett maradniuk a kötetből, ha a kiadó be akarta tartani az előljáró beszédben tett ígéretét. Álljon itt példaképp egy rövid, kimaradt vers (*Dorishoz*) ezek közül:

Jer Doris! hiv dolgozásom
közbe c[ombo]d éjjelén
V[ágo]tt v[e]r[med]be, hadd ássom
Talentomomat el én.⁶⁰

Ha Ferdős Dávid nyomtatott kiadását összevetjük az autográf versgyűjteménnyel vagy a versmásolatokat tartalmazó későbbi gyűjteményekkel, egy lényeges különbségre lehetünk figyelmesek: míg a kéziratban terjedő költeményekből egy viszonylag gazdag tematikájú szerzőt ismerhetünk meg, addig, ezzel ellentétben a nyomtatott kiadások egy, a „sallangjaitól” immáron tökéletesen megfosztott, alkalmi vers- és dalszerzőt tárnak elénk. Igaz ugyan, hogy a másolók is gyakran cselekedtek hasonlóan, hiszen ők is csak az általuk kedvelt darabokat másolták le gyűjteményeikbe, és legtöbbjük nem törekedett a teljes életmű megőrzésére, de mégsem szabad elfelejtenünk azt, hogy amíg ők leginkább saját használat céljából állították össze kötetüket, addig Ferdős a nagyközönség számára készítette munkáját.

58 Kováts József hatása Ferdős Dávid költészetére akár egy alfejezet témája is lehetne, de ebben a monográfiában ezzel most nem foglalkozom részletesebben.

59 FÖRDŐS (!) 1827, 34–35.

60 Autográf kézírata: CSK K 205, 138.

A kor kiadói szokásai nyilvánvalóan nagy szerepet játszottak abban, hogy Ferdős Dávid ily módon szerkesztette egybe a verseket, épp ezért méltányolnunk kell fáradozásait, illetve azt, hogy Kováts emlékét ápolva, kétszer is megjelentette a kötetet.

A nyomtatott kiadások és a másolatokban terjedő életmű összevetésével céлом pusztán az, hogy bemutassam, mennyire eltérő kép alakulhatott ki azokban az olvasókban, akik a kéziratos versemásolatokból ismerték meg Kováts költészetét, mint azokban, akik Ferdős Dávid kiadásaiban találkoztak először költeményeivel.

Az autográf verseskötet és a nyomtatott kiadás záró versére (*Hegedű szoban szép mesét jelentek*) visszatérve: immáron aligha kell magyarázni azt, hogy Ferdős miért csak a költemény második részét közölte, és hagyta ki a nyomdafestéket nehezen tűrő első 20 versszakot.

Onder Csaba, aki – elsőként és mindeddig egyedülként – alaposabban is foglalkozott a Ferdős-féle nyomtatott kiadással, érdekes megállapítást tett, amikor Kováts kötetét összevetette Kisfaludy Sándor *Himfyjével*,⁶¹ Csokonai Vitéz Mihály *Lillájával*,⁶² illetve más 19. század eleji verseskötetekkel (Terhes Sámuel: *Ziza*,⁶³ Sebestyén Gábor: *Tuba*⁶⁴). Ezzel kapcsolatban a következőt olvashatjuk *A klasszika virágai* című munkájában:

A kötet sok tekintetben a *Himfyre* emlékeztet. A címmel nem rendelkező versek fölött egységesen a „Dall” műfaji megjelölés áll. A versek (a *Himfy* napló-narratívájára emlékeztetően) dátumozottak, és szabályos kronológiát alkotnak. A lineáris olvasás számára a gyűjtemény költői önreflexiókkal tűzdelt szerelmi történetről szól. A „történet” hősei az E/1. személyben beszélő „költő” és szerelme, Liza. A versek (dalok) sorozata által elbeszélte történet 1800. március 30. és 1807. április 4. között „zajlik”.

A gyűjtemény kiadói peritextusai semmit nem árulnak el minderről, miközben a formai és tematikai homogenitás és a kronologikus verselrendezés a narratív (cselekményesítő) olvasás lehetőségét ajánlja. Kérdés, hogyan is értékeljük ezek ismeretében a szerkesztői-kiadói „összve szedést”, amely a peritextusban elhallgatja azt, hogy a *Himfy*hez és a *Lillá*hoz hasonló újraírás történt.

A „Liza-történet” első szövege (az egyetlen, amely címmel rendelkezik) a *Val-lástétel*. [...] A nyitó funkcióban álló szöveg ajánlása szerint is szerelmi poézis és

61 KISFALUDY 1801.

62 CSOKONAI VITÉZ 1805.

63 TERHES 1811.

64 SEBESTYÉN G. 1819.

szelermi történet várható tehát a szerző-hőselbeszélőtől („hadd lantoljon ah! / Az én kisdéd énekem / Azon tárgyról; melyet ennek / A' kellemetes Istennek / Píllantása sug nekem”), méghozzá csaknem kereken hét évé (1800 márciusától 1807. április elejéig). A tavasztól tavaszig tartó, tematikailag és időrendileg is zárt elbeszélés nem tűnik véletlenszerűnek. A történet időben és eseményekben lineárisan halad előre, az elbeszélő-hős életének csak egy bizonyos szakaszát véve tárgyául, akárcsak a *Himfy*ben vagy a *Zizá*ban. Ebben a történetben, a *Zizával* ellentétben, a szerelmi tematika mellett néhol azonban megjelennek az elbeszélő önreflexív pillanatai is, életének egyéb eseményei (katonaság; Fanni-szerelem; Virág; Kazinczy mint mesterek), amiben a *Himfyre* és *Lillára* egyaránt emlékeztet. Ugyan itt most nincs módunk alaposabb filológiai vizsgálatokra, de érdekes eredményekhez vezetne annak feltárása, hogy a szövegek datálása valóban eredeti-e (és hogy nem Ferdőstől származnak). Ha igen, akkor a *Lillával* és a *Himfy*vel közel egykorú, hasonló elbeszélésről van szó, és ez szerintem mindenképpen figyelemre méltó. Ha nem, akkor a szerkesztői stratégia olvasatában mind a *Himfy*, mind a *Lilla* olyan architektusként van jelen, amelyek olvasási ajánlásai itt ismét működésbe lépnek. [...] A boldog (bukolikus) vég sem maradhat el: a *Vallástétel*ben a Liza által poétává lett elbeszélő az *Et. In. Arcadia. Ego.* című záróversben Lizával, azaz múzsájával kerül Árkádiába.⁶⁵

Onder fentebb idézett soraiban nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a kötet egy költői önreflexiókkal tűzdelt szerelmi történet olvasási lehetőségét ajánlja fel számunkra, és épp ezért sok hasonlóságot mutat a *Himfy*hez és a *Lillához*. A történet hőseként a költőt és Lizát nevezi meg, akiknek hétéves történetét meséli el a kötet egy tavasztól tavaszig tartó, zárt elbeszélés formájában. A kronológiai elrendezés egyfajta narratív olvasási lehetőséget biztosít számunkra, amely a költő életének csak egy bizonyos szakaszát veszi tárgyául, méghozzá szerelmi életét, amit csak itt-ott szakít meg néhány egyéb témájú vers.

Onder Csaba megfigyeléseivel – annak ellenére, hogy észrevételei nagyon is érdekesek és figyelemreméltók – az autográf verseskötet és az életmű egészének ismeretében sajnos vitatkoznom kell. A fentebb idézett sorok olvasása után én magam is igyekeztem meggyőző bizonyítékot találni arra, hogy Ferdős Dávid szeme előtt valóban Kisfaludy és Csokonai munkái lebegtek, és ezek határozták meg kiadási elveit, de ez kevésbé valószínű. Úgy vélem, a kiadott Kováts-versek – még ha esetleg az olvasóban ezt a benyomást keltik is – nem alkotnak együtt *poétai román* úgy, mint a *Himfy*, de még csak a *Lilla* kötet Csokonaitól származó *érzékeny*

65 ONDER 2011, 210–212.

dalok megnevezése sem vonatkoztatható a kötetre.⁶⁶ Hogy miért gondolom így, azt az alábbiakban igyekszem részletesen kifejteni.

Amint arról már szó esett, Kováts verseinek száma csak kicsivel több, mint fél-száz, és ezek legtöbbször viszonylag rövid terjedelmű dal. Így amikor Ferdős arra vállalkozott, hogy megjelentesse Kováts verseit, nem igazán volt lehetősége arra, hogy túlzottan válogasson, és csak a legjobban sikerült verseket közölje, mint ahogy arra sem, hogy formai és tematikai szempontból bármiféle homogenitásra törekedjék. Éppen ezen okok miatt minden olyan verset közölt, amit csak módjában állt, és valóban csak azokat a költeményeket mellőzte, amelyek vagy a cenzúra, vagy az előljáró beszédben ígérték miatt nem kerülhettek bele a kötetbe. Amikor tehát Ferdős Dávid a kötet címében azt ígéri, hogy Kováts József verseit adja az olvasók kezébe, ezt a lehetőségekhez mérten valóban meg is teszi. A kiadó sem a kötet címében, sem az előszavában nem ígér szerelmi történetet, poétai románt olvasóinak. Legfőbb törekvése az, hogy az autográf versek melletti dátumok alapján megpróbálja időrendben egymás után helyezni a verseket. Azok a versek, amelyeknek nem ismeri a keletkezési idejét – nyolc ilyen vers van a negyvenegy között – általában a kötet vége felé kapnak helyet. A kötetet nyitó (*Vallástétel*), illetve záró vers (*Hegedű szóban szép mesét jelentek*) szintén keltezés nélküli, e versek helyének kiválasztását – ahogy arról már szó esett – valószínűleg a Sárközzy birtokában lévő autográf kötet inspirálta.

A hét évet átfogó, tavasztól tavaszig dátumozott versek láttán valóban könnyen feltételezheti azt az olvasó, hogy egy időrendileg zárt elbeszéléssel van dolga, és kézenfekvő, hogy így is értelmezze a látottakat. De ez esetben az igazság az, hogy Kováts keltezéssel ellátott versei véletlenül épp 1800 tavaszától 1807 tavaszáig találhatók meg az autográf gyűjteményben, így mindez inkább a véletlenek tudható be, mintsem egyfajta tudatosságnak.

Onder a kötet szerelmi témájú verseit egy összefüggő történetként értelmezi, amelyek mellett az egyéb témájú versek egyfajta önreflexív pillanatként csak néhol jelennek meg. Ezek között említi meg a Fannihoz írt verseket is, ami azért meglepő, mert a kötetben négy olyan vers is található, amelyekben feltűnik ez a női név. Kétségtelen ugyan, hogy a legtöbb vers műzsája valóban Liza lehetett, de e név konkrét említését mindössze hat költeményben találjuk, ami alig valamivel több, mint a Fannihoz írt költeményeké. Mindezek mellett azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egyik versben megemlítődik egy Vas vármegyei lány, Zsófia is, a kötetzáró versben pedig egy – Kovács Sándor Iván szerint – zsi-

66 Csokonai a *Lilla* előszavában közvetetten poétai románnak nevezi a *Kesergő szerelmet*, szembeállítva a maga érzékeny dalaival. Lásd erről: HERMANN 2005, 233–242.

dó leány, Thámár alakja is feltűnik. E tények ismeretében úgy vélem, hogy amit Onder állít, miszerint a verseskötetben a történet hőse a „költő” és Liza lenne, nem egészen állja meg a helyét. Bár kétségtelen az, hogy Kováts költészetében Liza alakja a korai és a később keletkező versekben is többször feltűnik, mégsem állíthatjuk azt, hogy egyértelműen ő lenne Kováts szerelmi témájú verseinek leggyakoribb szereplője.

Az, hogy Kisfaludy és Kováts is egy Liza nevű lányhoz írt költeményeket, pusztán egy véletlen egybeesés, mivel Kováts verseiben már a *Himfy* megjelenése előtt, 1800-ban is feltűnik ez a női név. Hermann Zoltán egy Kisfaludyról írt tanulmányában megjegyzi, hogy maga a név nagyon divatos volt az európai szentimentalizmus és preromantika irodalmában, és némi erotikus konnotációt is hordozott magában. Számos változata szerepelt a korabeli versekben is – Líza, Liza, Lisa, Elisa, Elise –, és a szerzők előszeretettel hozták játékba az Elíziummal, az elíziumi mezőkkel, ahol a görög mitológia szerint az istenek kedveltjei haláluk után helyet kaptak.⁶⁷

A Fanni-verseken kívül önreflexív pillanatként értelmezett versnek számíthat még legalább további 15 költemény (főként alkalmi versek és szatírák), amelyek számát túl nagyra tartom ahhoz, hogy pusztán a Liza-történetből való „kitekintésként” gondoljunk rájuk, ahogy azt Onder teszi.⁶⁸

A poétai román elleni érvként felhozható még a szerkesztő, Ferdős Dávid személye is. Ha átlapozzuk Ferdős 1818-ban, illetve 1827-ben kiadott saját verseit tartalmazó köteteit, könnyen támadhat az a benyomásunk, hogy azok kiadásakor sem voltak igazán letisztult kötetkompozíciós elvei.⁶⁹ Az általa írt költemények egymás utáni sorrendjében sem kronológiai, sem pedig tematikai szempontokat nem fedezhetünk fel. Mindkét verseskötetének címe ugyanaz: *Külömb külömbféle versek*, amely egyértelműen utal a versek tematikai sokféleségére, a kötet „vegyes”

67 Uo., 236. Kováts verseiben a Liza és az Eliza név egyaránt előfordul.

68 Két apró dolgot még meg kell említenem a fentebb közölt Onder Csaba idézet kapcsán. Az *Et. In. Arcadia. Ego.* című vers nem a kötet záróverse, ahogy azt Onder gondolja, hanem az azt megelőző költemény. Kétségtelen, hogy témájánál fogva tökéletes záróvers lehetett volna, de Ferdős mégsem tette meg annak. A *Vallástétel* pedig nem az egyetlen olyan címmel rendelkező költemény, amelyben Liza alakja feltűnik. Igaz ugyan, hogy Kováts előszeretettel írt cím nélküli, vagy pusztán *Dall* megnevezésű költeményeket, de Liza nevével a címmel ellátott versekben is találkozhatunk, ilyenek például: *A' Hold Világon, Naplenyúgváskor, Et. In. Arcadia. Ego.*

69 FERDŐS 1818. Megváltoztatott vezetéknévvel: FERDŐS 1827. A két kötet érdekessége, hogy számos helyen 1817-es, illetve 1828-as megjelenési dátummal szerepelnek, illetve a második kötetre gyakran kolozsvári kiadásként hivatkoznak. Az Országos Széchényi Könyvtár azonban ezt az általam megadott két kötetet őrzi csak, online megtekinthető verzióként is csak ezeket találtam. Elképzelhető, hogy további kiadások is voltak, de ezekre egyelőre nem bukkantam rá.

jellegére, és valami hasonló elgondolást fedezhetünk fel a Kováts József-versek nyomtatott kiadásaiban is. Ferdős minden bizonnyal ismerte Kisfaludy Sándor és Csokonai fentebb említett köteteit, de úgy vélem, ezek nem hatottak rá különösképpen, és nem ezek mintájára adta ki Kováts költeményeit. Ugyanakkor a fent leírtaktól függetlenül nagyon is elképzelhetőnek, sőt természetesnek tartom azt, hogy az olvasók, amikor kézbe veszik Kováts József verseinek nyomtatott kiadását, szabadon élnek a narratív olvasás lehetőségével, és az egymás után következő versekből – akár öntudatlanul is – egy történetet próbálnak megalkotni.

Ferdős más költők verseit nem jelentette meg, ez a fajta irodalmi tevékenység alapvetően nem volt jellemző rá. Kováts verseinek újbóli kiadására azonban 18 év után másodszer is vállalkozott, még ennyi idő elteltével is hitt egy új Kováts-kötet értelmében.

Az 1835-ös második, kolozsvári kiadás – amelynek sikerült kiváltania Garay János és Toldy Ferenc rosszálló kritikáját – tartalmában nem különbözik az 1817-estől, a legszembetűnőbb változást pusztán a helyesírásban fedezhetjük fel.

Az időközben lezajlott nyelvújítási folyamatoknak köszönhetően a versek írásképe modernebb lett, a szerkesztő vagy a nyomdász láthatóan nem sokat törődött azzal, hogy a kötet megőrizze az 1817-es kiadás helyesírását. Mindez abban is megmutatkozik, hogy Kováts József vezetékneve nem *ts*-el, hanem *cs*-vel jelenik meg a címlapon. A kötetben szereplő 41 verset ugyanabban a sorrendben találjuk, mint a korábbi kiadásban, de a versek előtti ajánlás és bevezető szöveg ebből a kötetből elmaradt, így az egyes költemények rögtön a Virág Benedek-féle mottó után következnek. A könyv mérete az első kiadásétól (20×13cm) valamivel kisebb lett (14×10cm). Arról, hogy ennek a kiadásnak a költségeit hogyan teremtette elő Ferdős Dávid, sajnos nem rendelkezünk adatokkal, mint ahogy a megjelent példányszámról sincs információ. Amíg az 1817-es kiadás több hazai könyvtárban is fellelhető, addig az 1835-ös kolozsvári kiadványt csak igen kevés helyen tekinthetjük meg.⁷⁰

Ferdős Dávid szerepe Kováts József életművének továbbörökítésében felbecsülhetetlen. Teljes, kritikai igények szerinti kiadás híján, napjainkban csakis az ő köteteinek papír alapú, illetve az 1817-es kiadás online elérhető változata segítségével ismerhetik meg az olvasók a költő verseit.⁷¹ Az egykor csak másolatokban terjedő versek közül jó néhány még mindig kiadatlan, és könyvtáraink kéz-

70 Az 1835-ös kiadásból egyelőre csak a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár példányaikat ismerem: OSZK 188.954; MTA KIK 0.331.

71 Kováts verseit a *Magyar Elektronikus Könyvtár* az 1835-ös kolozsvári kiadás alapján közli: hozzáférés: 2021.11.09, 2021.11.26, <http://mek.OSZK.hu/05700/05746/>. Az 1817-es kiadás fotózott példánya: hozzáférés: 2021.11.26, <https://books.google.hu/books?id=qxVUAAAACAAJ>.

irattárai rejtik őket. Könyvem következő részében ezekről a kéziratos másolatokról esik szó, és arról, mennyire erős hatást gyakoroltak a magyarországi, főként református vallású olvasóközönségre a 19. század első felében.

3.5. Kováts József versei a 19. század eleji kéziratos versgyűjteményekben

Czifra Mariann a következőket írja *Kazinczy Ferenc és az ortológusok* című munkájában a Kazinczy-kutatások kapcsán:

A kéziratos szövegek mellőzése háttérben egy sajátos irodalomtudományos attitűd áll. Az 1910-es évek után, a [Kazinczy-] levelezés összkiadásának lezárultát követően ugyanis nem jellemző a Kazinczy-kéziratokkal való bíbelődés. Az irodalomtudósok, kevés kivétellel, a Gutenberg-galaxis végtelenjében, nyomtatott szövegekkel dolgoznak. Csakhogy hiába 400 éves Gutenberg találmánya 1840-ben: a 19. század elejének Magyarországon a könyvek világa mellett egy kéziratos galaxis is létezett, és ennek hatása elég világosan kimutatható, ha a kéziratok felől olvasunk.⁷²

A száznál is több, Kováts-verseket tartalmazó kéziratos versgyűjtemény láttán egyet kell értenünk azzal, amit Czifra Mariann a 19. századi kéziratokkal kapcsolatban állít. Jóllehet Kováts esetében egészen más a helyzet, mint Kazinczynál, hiszen a vele kapcsolatos 19–20. századi kutatások fő problémája elsősorban nem az volt, ami Kazinczy esetében – akivel kapcsolatban az irodalmárok a nyomtatott szövegeket részesítették előnyben –, hanem leginkább az, hogy megbízható (kéziratoss és nyomtatott) források mellőzésével, egymást ismétlő, keveset mondó, téves információkat továbbhagyományozó szövegeket alkottak róla.

Az 1817-es és 1835-ös nyomtatott kiadások alapján nehezen mérhető fel Kováts József 19. század eleji népszerűsége,⁷³ mivel nem rendelkezünk pontos adatokkal arról, mekkora példányszámban készültek ezek a kötetek, kik vásárolták meg, illetve kik olvasták azokat. A nagyszámú kéziratoss másolat azonban világossá teszi azt, hogy Kováts-versei másképp jutottak el a korabeli olvasóközönséghez,

⁷² CZIFRA 2013, 143.

⁷³ Egy találó megjegyzés a nyomtatott kiadásokkal kapcsolatos feltevésekről, ugyancsak Czifra Mariann könyvéből: „Az óvatos olvasónak ezért olykor úgy kell tekintenie a nyomtatott szövegekre, mint a tavorözsa leveleire, amelyek néha elbírják, máskor a mélybe engedik merülni tünde feltevéseit.” Uo., 59.

így a hatástörténettel kapcsolatos kutatásokhoz célszerűbb ezeket a forrásokat segítségül hívni.

A kéziratok vizsgálata során olyan információkra is szert tehetünk az egyes versekkel, illetve a teljes életművel kapcsolatban, amelyekre a nyomtatott forrásokban nem lelhetünk rá. Bernard Cerquiglini a kéziratot a könyvhöz viszonyítva egy alapvető különbséget határozott meg: a kéziratok létmódját a variabilitás jellemzi.⁷⁴ Éppen ezért, míg a nyomtatott kiadások egyes példányai alapvetően nem különböznek egymástól,⁷⁵ az egyes kéziratok unikálisak és originalitásuk megkérdőjelezhetetlen.

A kéziratokban terjedő versekre a variabilitáson túl sok egyéb más is jellemző. Különleges jelentéstartalommal bír a kézirat anyagsága, például maga a kézírás – még abban az esetben is, ha másolatról van szó – vagy a papír, amelyre a szöveget írták. A Kováts-verseket tartalmazó kéziratok gyűjtemények számos alkalommal nyújtanak segítséget ahhoz, hogy egy-egy konkrét versről, vagy akár magáról a szerzőről újabb ismereteket szerezzünk. A versek mellett található paratextusok gyakran olyan dolgokra is felhívják a figyelmet, amelyek minden bizonnyal rejtve maradnának a mai kor olvasói előtt. (A későbbiekben erre még konkrét példákkal is visszatérek.)

Az egyes kéziratok kötetek készítői, akárcsak Ferdős Dávid, szintén szerkesztői feladatokat láttak el, amikor munkájukat végezték.⁷⁶ A különbség közöttük és a nyomtatott kiadások szerkesztője között leginkább két dologban ragadható meg: egyrészt, őket nem kötötték a cenzori szabályok, másrészt mivel kötetüket általában saját maguk számára készítették, nagy valószínűséggel csak az általuk kedvelt versek kerültek be gyűjteményeikbe, ellentétben a Ferdős Dávid által készített kötetekkel. (A nyomtatott kiadások szerkesztője ugyanis – a lehetőségekhez mérten – megpróbált teljességre törekedni verseskötete összeállításakor, és ezáltal a kánon részévé tenni Kováts József verseit.)

74 CERQUIGLINI 2011, 219–297. Az adatot Czifra Mariann könyve idézi: CZIFRA 2013, 56.

75 Természetesen ez a megállapítás csak részben igaz, hiszen az egyes nyomtatott kiadások tartalmazhatnak olyan kézírásos bejegyzéseket, amelyek többletinformációt közölnek számunkra a kötetrel, a szerzővel, és a kötet befogadástörténetével kapcsolatban. Ráadásul az egyes nyomtatott kiadások – mint például az 1817-es és 1835-ös Kováts-kiadás is – eltérhetnek egymástól, kiadásról kiadásra módosulhatnak az esetleges nyomdahibák, a szerzői vagy szerkesztői változtatások miatt. Van tehát némi hasonlóság a nyomtatott kiadások és a kéziratok között e tekintetben.

76 Erről Vaderna Gábor így ír: „[...] a kéziratok kultúráról hajlamosak vagyunk úgy gondolkodni, mint amely a nyomtatott kultúra előkészítő fázisát jelenti. Holott a kézirat is egyfajta publikáció, van saját olvasótábora, terjesztési köre, sőt a közköltészeti szövegek feltehetően nemcsak szóban terjedtek, hanem kéziratok füzeteiből kéziratok füzeteibe is.” VADERNA 2017, 294.

Az öncélú válogatás módszerének köszönhetően, az egyes Kováts-versek másolatokban való előfordulási gyakoriságából következtetni lehet arra, hogy melyek voltak azok a költemények, amelyek a kor kedvelt, ismert darabjainak számítottak, és melyek hatottak kevésbé a korabeli olvasóközönségre. Alapvetően igaz az, hogy minél jobban forgott egy szöveg közkezen, annál több kéziratos változata található meg a fennmaradt forrásokban.⁷⁷

Sokat elárulhat számunkra az is, hogy általában mely más költők vagy más versek társaságában szerepeltették Kováts-verseit.

A 19. század elején tehát a nyomtatott és a kéziratos szövegek galaxisa párhuzamosan élt együtt és hatott az olvasóközönségre, így oktalanság lenne, ha az utóbbi figyelmen kívül hagynánk Kováts József életműve kapcsán. Legfőképpen azért, mert az ő versei esetében valóban a kéziratos terjesztési mód volt a gyakoribb.

A Magyarországon található nagyobb kéziratárak szinte mindegyike őriz Kováts Józseffel kapcsolatos iratokat. Ezek felkutatására azonban a kéziratári katalógusok nem minden esetben nyújtanak kielégítő segítséget, ugyanis számos gyűjteményes kötet esetében nem részletezik kellőképpen azt, hogy kik, illetve mely versek szerepelnek bennük. A rendszerezést meglehetősen nehezíti az is, hogy a sok esetben a Kováts Józseffel kapcsolatos iratok nincsenek egyértelműen elkülönítve Háló Kováts Józsefétől, épp ezért ezek különválasztása időigényes feladat.

A katalógizálás sikeréhez elengedhetetlen volt Stoll Béla 2002-ben megjelent, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565-1840* című nagyszabású munkájának használata. E mű sorra veszi a magyar kéziratos énekeskönyveket és versgyűjteményeket, kellően részletezve azok tartalmát.

A Kováts csal kapcsolatos legtöbb kéziratot az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában, Debrecenben és Sárospatakon őrzik, de található néhány gyűjteményes kötet más könyvtárak vagy múzeumok anyagában (Miskolc, Tokaj, Szerencs, Makó, Csurgó, Kecskemét, Kiskunhalas, Szatmárnémeti) is. Az MTA Mikrofilmtárában lehetőségem nyílt a Prágai Nemzeti Könyvtárban található anyagok átvizsgálására is. Néhány versgyűjteményt az egri Főegyházmegyei Könyvtár őriz, amely leginkább kultúrtörténeti szempontból érdekes. Mindaddig sajnos nem sikerült kideríteni, hogyan kerülhettek egy református segédlelkész versei katolikus iratok közé, főként a somi templomban történtek után.

Nagy Júlia 2000-ben megjelent monográfiájában élesen elkülöníti egymástól a kéziratos énekeskönyveket és a versgyűjteményeket, és különálló fejezetekben

77 Uo., 294.

tárgyalja őket.⁷⁸ A két műfaj egymástól való megkülönböztetését természetesen én magam is fontosnak tartom, de tapasztalataim szerint ez a fajta elkülönítés a gyakorlatban nem mindig megvalósítható. Az általam átnézett gyűjteményes kötetek legtöbbször ugyanis kevert jellegű, énekeket, illetve verseket, és gyakran más jellegű szövegeket is tartalmaznak. (Éppen ezért döntöttem úgy, hogy a kutatás során nem választom őket szét. Kováts verseinek felsorolását e munka V. melléklete tartalmazza, a kéziratok pontos leírását pedig a készülő kritikai kiadás közli majd.)

Ugyancsak itt foglalkozom azokkal a gyűjteményekkel, amelyek – címük alapján – csak Kováts József verseit tartalmazzák. Ezeket értelemszerűen nem találhatjuk meg Stoll Béla gyűjteményében, mivel ő kizárólag a vegyes tartalmú köteteket vizsgálta. Ennek ellenére mégsem tartom fontosnak e versgyűjteményeket külön közölni, mivel ezek is másolatok, ráadásul a címeikkel ellentétben gyakran más költők verseit is tartalmazzák, tehát szintén vegyes gyűjtemények. (Ezzel másolók valószínűleg nem voltak egészen tisztában.)

Kilián István 1977-ben, egy Csokonai-versgyűjtemény ismertetése kapcsán megjegyzi, hogy Kováts József a 19. század elején legalább olyan ismert volt, mint Csokonai, költeményeik hasonló népszerűségnek örvendtek. Az akkoriban készült versgyűjteményekben szinte mindig találhatunk tőle verseket. Kilián mintegy hatvanra teszi azon versgyűjtemények számát, amelyekben Kováts-versekre bukkanhatunk, és bár ő maga nem sokra értékelte a költő tehetségét, mégis úgy vélte, e páratlan népszerűség miatt mégis érdemes lenne mélyrehatóbban foglalkozni vele:

A Kováts-költeményeket is tartalmazó kéziratok versgyűjtemények nagy száma, valamint az írói-költői kör, amelyekben Kováts munkái kéziratban közkézen forogtak, arra utal, hogy a XIX. század eleji diákság nemcsak szerette, hanem Csokonaival egyenrangúnak is tartotta. [...] Nem jelentős költő, aki alig tudott túlemelkedni a diákos rímelés, versfaragás tömeges próbálkozásain. Verseinek nagy száma, a kéziratok gyűjteményekben való „terítettsége” mindenképpen érdemesítenék arra, hogy egyszer, mint a Csokonai-kori magyar felvilágosodás egyik irodalmi képviselőjét, valóban komolyan számba vegyük.⁷⁹

⁷⁸ NAGY J. 2000, 13–43.

⁷⁹ KILIÁN 1977, 63.

Mintegy negyven évvel ezelőtt Kilián István tehát hatvanra becsülte a Kováts-másolatokat tartalmazó, ma fellelhető gyűjtemények számát.⁸⁰ Kutatásaim során ennek csaknem a dupláját sikerült katalogizálnom, és nagy valószínűséggel számos olyan kézirat van még, amely valamilyen oknál fogva mindeddig nem került a kutatás látóterébe. Azt pedig megbecsülni sem lehet, hány gyűjtemény semmisülhetett meg az idők során. Julow Viktor szerint akár több ezernyi kézirat is születhetett a 19. század első három évtizedében, és ezek behálózták az egész országot, több tízezres befogadói kört teremtve maguk köré.⁸¹ Az ilyen, olykor kétszáz évnél is régebbi kéziratok esetében sokkal inkább csodálkozhatunk azon, hogy fennmaradtak, mint azon, hogy nem, hiszen árthatott nekik az is, ha rongyosra olvasták őket, illetve az is, ha unalmassá, s ezáltal feleslegessé váltak tulajdonosaik számára.⁸²

Az eddig átvizsgált 110 kézirat csak tovább erősíti azt a feltevést, amelyet Kilián is feltételez: bármennyire is meglepő a mai korból visszatekintve, mégis úgy tűnik, hogy Kováts József legalább annyira ismert és kedvelt volt a 19. század elején, mint Csokonai Vitéz Mihály. Korabeli népszerűsége jelentős volt, és ez független attól, hogy a későbbi korok hogyan ítélték meg alkotói tevékenységét.

3.6. A közköltészet áramában

Küllös Imola Amade László verseivel foglalkozó tanulmányában⁸³ arra a megállapításra jut, hogy az irodalom, a közköltészet és a népköltészet között koránt sincs olyan éles határ, mint azt korábban feltételezték. Kováts József verseinek az egyes gyűjteményekben található másolatait vizsgálva ugyancsak ez érezhető. Szintén Küllös Imola az, aki megfogalmaz egy kutatási irányt, amely meglátása szerint egyelőre inkább csak óhajként van jelen: olyan darabok vizsgálatára buzdít a kéziratos gyűjteményekben, amelyek szerzőkhöz, szerzői életművekhez kapcsolódnak, és az elit kultúrába is besorolhatók. Megfigyelései alapján ezeknek a műveknek a kéziratos kötetekben való felbukkanásuk jóval több információt hordoz, mintsem hogy egyszerű regisztrálásukkal meg lehetne elégedni. Becslések helyett Küllös egy olyan összesítést szeretne, amelyből végre világosan kiderülhet, kiktől, milyen arányban szerepelnek versek az egyes gyűjteményekben. Úgy véli, egy

80 Kilián István minden bizonnyal Stoll 1963-as bibliográfiáját vette alapul, amely jóval kevesebb kéziratot tartalmazott még, mint a későbbi, 2002-es kiadás.

81 A Julow Viktortól származó adatot közli: SEBESTYÉN 2004, 91. Julow Viktor erről: JULOW 1975, 103–104.

82 Ugyanerről: VADERNA 2017, 294.

83 KÜLLÖS 2005, 93.

ilyen jellegű munka alternatív kánonok föltárását is elősegítené.⁸⁴ Ezt továbbgondolva: ezzel elkerülhető lenne az, hogy a mai korból visszatekintve egyes költőknek a saját korukban betöltött szerepét felnagyítsuk, másokét pedig alábecsüljük.

Hasonló megfontolásból, amikor az egyes kéziratos gyűjteményekben Kováts József versei után kutattam, nemcsak egyszerűen az egyes versek előfordulását dokumentáltam, hanem arra is figyeltem, hogy a művek milyen környezetben, mely költők, versek társaságában fordulnak elő leggyakrabban, illetve milyen változásokon mentek keresztül az általunk ismert autográf példányokhoz képest.

Küllős Imola és Csörsz Rumen István meghatározásában a közköltészet olyan általánosan ismert, tömeges terjesztésű verses művek variánsokban létező halmaza, amelyet egy közönség használ, függetlenül attól, hogy egy-egy műnek van-e ismert szerzője vagy nincs, s függetlenül attól is, hogy egy alkotás mely stílusrétegbe tartozik.⁸⁵

Mindezen túl Csörsz különbséget tesz az úgynevezett „elsődleges”, illetve „másodlagos” közköltészetet között is.⁸⁶ Míg az előbbi valahol a műköltészet és az orális folklór között helyezkedik el, addig az utóbbi olyan szomszédos irodalmi réteget jelent, amely együtt terjed az elsődleges közköltészeti csoporttal, ezzel némi bizonytalanságot okozva a közköltészet határait illetően. A másodlagos közköltészetre jó példaként szolgálhatnak – Amadé, Faludi, Pálóczi Horváth és Csokonai versei mellett – Kovátséi is, amelyek bár műköltészeti alkotások, mégis széles ismeretségre tettek szert a 19. század első évtizedeiben, számos másolatuk maradt fenn, és népszerűségük következtében nem kerülhették el a variációs folyamatokban való részvételt sem. Folklorizálódásuk tulajdonképpen természetes folyamat volt attól a pillanattól kezdve, hogy felbukkantak a kéziratos gyűjteményekben. Annak bemutatására, hogy az egyes Kováts-versek hogyan, milyen mértékben változtak és variálódtak, a következő részben teszünk kísérletet.

3.7. Variációk egy témára

Az elmúlt évtizedekben Küllős Imola, Csörsz Rumen István, Szilágyi Márton és más kutatók számos olyan tanulmányt jelentettek meg, amelyekben egy-egy ismert költő műveinek a közköltészetben való megjelenését, továbbélését és variálódását vizsgálták. E tanulmányok nagy segítséget jelentenek az egyes Kováts-versek

84 Uo., 100–101. A közköltészet kutatástörténetének részletes áttekintését lásd: KÜLLŐS 2004.

85 A definíció Orlovsky Géza munkájából származik: ORLOVSKY 2005, 50.

86 CSÖRSZ 2005, 61.

másolatokban való terjedésének vizsgálatakor. A továbbiakban, a fent említett kutatók tapasztalatait összevetve saját megfigyeléseimmal, igyekszem bemutatni azokat a leggyakoribb variálódási folyamatokat, amelyek Kováts verseit jellemezték.

A változatképződés különböző szintjeit néhány jellemző példa segítségével igyekszem érzékeltetni.

3.7.1. Morféma- és lexikai variánsok

Valószínűleg példa nélkül is könnyen érthető, hogy egy-egy mű másolása során csaknem elkerülhetetlenek az apró elírások, morféma- és lexémaváltozások még abban az esetben is, ha a másoló a lehető legpontosabb másolat létrehozására törekszik. Ezek a változtatások olyan automatizmusok, amelyek legtöbbször nem is tudatosulnak a versek lejegyzőiben. Kováts versei esetében a legalapvetőbb változtatások általában a különböző helyesírási szokásokra, illetve az eltérő nyelvjárási formákra vezethetők vissza. Példaként említhető az általa kedvelt aposztróf-fal ellátott *a'* határozott névelő, illetve a *cs* hang következetesen *ts*-sel való írásmódja, amelyeket a másolók gyakran automatikusan megváltoztattak, ha saját helyesírásuk ettől eltérő volt. Lexémák szintjén is történtek ilyen jellegű változtatások, főként azokban az esetekben, amikor Kováts olyan nyelvjárási kifejezést vagy kevésbé ismert, esetleg többféleképpen értelmezhető szavakat használt, amelyek valamilyen oknál fogva nem voltak egyértelműek a másolók számára.

Néhány jellemző példa erre:

Addig én *a'* képes telek'
 Polyvaival be lepett
 Asztagok alatt szentelek,
 Áhitatos innepet.

Az idézetben szereplő *kepés* szó jelentése mára egészen feledésbe merült, és valószínűleg Kováts korában sem volt mindenki számára érthető. Ez a ma már egyáltalán nem használatos szó a *kéve* szinonimája volt egykor, a *kepés telek* jelentése tehát nem más, mint *kévékkel teli föld*. Ezt a másolók azonban nem mindig tudták értelmezni, így az ékezetek áthelyezésével (*képes telek*) gyakran változtattak a szövegen, teljesen más értelmet adva ezzel annak. (A másolatokban a vers következő sorában lévő *polyva* pedig gyakorta lett *pelyva*, és az *innep* szó *ünneppé* változott.)

Egy másik hasonló példa, amelynek értelmezésével Kovács Sándor Iván és Füleki Ádám is próbálkozott már:

Te zöld fa! Te kivel Pánnak
Szőrös vad kezei bánnak,
Be fel öltözted imádott
Festékü Uniformádót.

Szárnyad alatt bádjad széllel
Párasodott árnyék déllel
'S testemet ágad homályja,
Szenderedéssel kínálja.

A második strófa második sorában szereplő *párasodott* szó helyett a másolatokban a legtöbb esetben a könnyebben értelmezhető *párosodott* lexéma áll. Ferdős Dávid nyomtatott kiadásában is ez szerepel. A fent említett szerzők és a legtöbb másoló – az autográf versszöveg ismeretének hiányában – ezt a téves változatot ismer-
te. Kovács Sándor Iván a következőképpen próbálta értelmezni a vers 5–6. sorát:

Szél a Déllel párosodott? Árnyék a Déllel? Dél az Árnyékkal? Ez is, az is lehetséges.
Talán mégis úgy értendő: az Árnyék és a Dél szerették egymást, és fújt rájuk a Szél.⁸⁷

Füleki Ádám is megkísérelte megérteni Kovács sorait, de olykor ez valóban igazi kihívást jelent.⁸⁸ Az autográf változat ismeretében azt feltételezem, hogy a *párasodott* kifejezés a *pára*, *párás*, *(be)párosodott* szavak családjába tartozik,⁸⁹ még a sorvégi *déllel* jelentése *delel*, ami *délel* alakban is ismeretes volt ekkoriban, és amit a Czuczor–Fogarasi szótár így magyaráz: *a déli időt bizonyos helyen tölti*.⁹⁰ Kovács minden esetben annyira ragaszkodott tiszta rímeihez, hogy képes volt miattuk helyesírási változtatásokat is eszközölni, így nagyon is elképzelhető, hogy a *délel* alakot a rím kedvéért *déllel* formában írta le. Azaz, a versben nem a nagybetűs szél került közelebbi kapcsolatba a szintén nagybetűs déllel, ahogy azt Kovács Sándor Iván feltételezte, hanem pusztán csak arról van szó, hogy a fa oltalmazó koronája alatt kellemesen fújt a könnyű szél, és az árnyék miatt még volt egy kis pára délidőben is, mindez pedig elálmosíthatta a fa alatt heverő alakot. Ez a fajta értelmezés természetesen legalább annyira megkérdőjelezhető, mint Kovács Sándor Iváné, ugyanakkor a fenti versidézet és annak különböző értelmezései lehe-

87 Kovács S. 1999, 203.

88 Az említett szerző vonatkozó tanulmánya: FÜLEKI 2004, 74–84.

89 CZUCZOR ÉS FOGARASI V, 69.

90 Uo., I, 1199.

tősegei mégis jól érzékeltetik, esetenként mennyire nehéz dolguk akadt a Kováts-versek másolójának. Nemcsak a többszöri másolás során megváltozott jelentésű szövegekkel kellett megbirkózniuk, hanem a szerző egyéni, olykor eléggé nehezen értelmezhető soraival is, bár úgy tűnik, akkortájt ezt inkább kihívásnak, mint nehézségnek élték meg a rajongók.

A későbbi korok az efféle talányokat már kevésbé tolerálták, és csak kevesen voltak képesek „visszautazni az időben”, és 19. század eleji szemmel olvasni Kováts sorait. Kosztolányi Dezső költőként tökéletesen látta Kováts verseinek minden fogyatékoságát, ennek ellenére mégis izgató olvasmányként jellemezte azokat. És így olvasta őket Kovács Sándor Iván is, aki Kovátsccsal kapcsolatos olvasási élményét épp a fentiekhez hasonló, gyakran érthetetlennek tűnő sorok kapcsán így fogalmazta meg:

Élcelődünk a Rímkovácscon, szétszedjük rossz sorait, képeit, felhánytorgatjuk neki a sok erőltetett túltiszta rímet, miközben olvasása mégiscsak leköt, kikapcsol a napi robotból, elmulasztja frontos fejfájásunk.⁹¹

A „versértelmező”, illetve „versjavítási szándékú” módosításokon túl a lexémák esetében természetesen más jellegű változásokat is megfigyelhetünk. Az egyes gyűjteményekben gyakori jelenségnek számított, hogy a másolók megváltoztatták a Kováts József által adott verscímeket, és ezzel új értelmet adtak a szövegeknek is.

A legnagyobb változáson általában Kováts *Dall* elnevezésű, illetve címmel nem rendelkező versei estek át, és az újonnan kapott címek szinte minden esetben utaltak a vers tartalmára is. Így születtek például a következő verscímek: *A zöld réthhez; Egy imádott széphez; Szűz angyalomhoz; A módizó fejér nem; Egy virágbimbóhoz; Kacsintó ígérés; A Hív szeretet; A heves szerelem.*

A versek számos alkalommal aktualizálódtak oly módon, hogy a másolók saját kedvesük nevét helyezték el a versekben vagy verscímegekben, így néhány *Dall* címe ekképp módosult: *A szép Eszti; Ninához, A szép Lóri*, ennek köszönhetően a gyűjtemények birtokosai jól használhatták Kováts verseit kedvesük szívének elnyeréséhez.

A *Vas vármegyébe* című vers esetében is gyakran történtek lexéma szintű változtatások. A vármegyére utaló verscím olykor túlságosan konkrét, és épp ezért szűkösnek bizonyult a gyűjtemények készítői számára, így változtattak rajta. *Egy leánykának* címmel a költemény már éppen eléggé semlegessé vált ahhoz, hogy bárki számára használható legyen. Ugyanakkor számos kéziratban az

⁹¹ Kovács S. 1999, 204.

elszemélytelenítésnek épp az ellenkezője történt, a másolók olyan kiegészítő információkkal látták el a verset, amelyeket egyéb forrásból tudtak Kovátscsal kapcsolatban. A versben megszólított hölgy keresztnevét az alábbi strófából tudjuk meg:

Sirj keseredett Lelkem! 's jöjjön ki a'
 Nyögés közt tőled keserves Ária.
 Sirj! mert nagy búba taszitta
 Elmenetelével Sz –
 Zsafia!

Ezt az információt később a másolók a vers címében is elhelyezték: *Búcsúzó levél Sofihoz; Zsófiához*, sőt voltak, akik a Kováts által szemérmesen elhallgatott családnevet is tudni vélték: *Szita Sófiához*.

A vers első két sora a valós vagy vélt életrajzi adatok hatására szintén módosult. Az autográf iratban így szerepel:

Lyánka! a' Végzés tőlem tégedet be
 Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!

Egyes másolatokban azonban már ezt olvashatjuk:

Zsófia a végzés Örből téged be
 Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!

Máshol további információra is lelünk:

Sofia a' végzés Örből téged be
 Elragadt, elragadt, Szetsődbe tett be

Kováts ezt a versét valóban felsőöri rektorkodása idején írta, bár a versében ezt nem tartotta szükségesnek megemlíteni. Egyes másolók viszont úgy érezték, a hölgy nevét és életének további állomáshelyét is fontos közölniük. (Látható, hogy a változtatások ellenére a szótagszám és a rím nem változott, erre a másolók a legtöbb esetben nagyon ügyeltek.)

Nem vagyok egészen biztos abban, az ilyen típusú változások tekinthetők-e egyáltalán a folklorizáció részének, hiszen ahelyett, hogy személytelenítenék a művet, épp az ellenkezőjét teszik. Kovátsnak ez a verse azért is érdekes, mert – bár a fent említett példákban nem derül ki – számos másolata esetében bizonyít-

ható, hogy valóban a közköltészet szerves részévé vált. (A későbbiekben erről a versről még részletesebben is lesz szó.)

A túlságosan hosszú vagy nehezen érthető verscímeket a másolók sokszor rövidítették, egyszerűsítették. A börtönben írt névnapi vers címe (*Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára*) néhány másolatban így lett egyszerűsítve: *A kaposvári tömlőcből*, Kováts latin címmel ellátott versét pedig (*Non solet Ingeniis summa nocere Dies*) a másolók – bizonyára latin nyelvtudás híján – gyakran cím nélkül hagyták.

Ami a címváltoztatást illeti, Kováts néhány versénél egészen mást figyelhetünk meg. Egyes darabok címei erősen ellenálltak a változásoknak. A *Vallástétel*, *A koptabb nemesekhez*, a *Naplenyugváskor* című költeményeknél csak elvétve találkozhatunk más verscímvariációkkal, annak ellenére, hogy ezek a költemények a gyűjtemények kedvelt darabjainak számítottak. A címváltoztatás kényszere tehát nem minden vers esetében figyelhető meg, ez nagymértékben függhetett attól is, hogy a másolók mennyire éreztek megfelelőnek, eltaláltak egy-egy eredeti verscímet.

A *Szomorú Dall* esetében a címválasztás valószínűleg nem nyerte el túlságosan a másolók tetszését, mivel ez a vers igencsak változatos címváltozatokkal maradt fenn a különböző kéziratokban. Az 1800. május 27-én született költemény témája meglehetősen különösnek tűnhet egy alig húsz esztendő fiatal költő tollából, első és nyolcadik strófája a következő:

Oh fekete vérű szivbeli keresztek,
 Bus mejjem üregébe meg meddig lesztek?
 Vig életem derült delét tsuf lárvátok'
 Gyász vásznával már egészszen be vontátok
 Édes öröme termett éltem virágja'
 Gyöngy leveleit fene férgetek rágja.
 Jaj nálam a' kedves élet'
 Jó mézze keserüvé lett! [...]

Tátsd el sir bűdös szádat, 's nyiljon meg számomra,
 A' Holtak nyers husával elő föld gyomra
 Örökös feledékenység méjj vermedbe
 Régen megunt életemet temessed be,
 Boldog holt test! téged a' hives gödörnek
 Fenekén a' gondok oh be nem gyötörnek,
 Földes Ur vagy, 's jaj szód a' lyuk'
 Öblibe soha se haljuk.

Megítélésem szerint a vers címét a másolók nem érezték elég erőteljesnek a vers témájához és erősen realiztikus kifejezésmódjához képest – talán épp a dal megnevezés volt zavaró –, és ez késztette őket a változtatásra, illetve a hangsúlyosabb címadásra. A kéziratos másolatok leggyakrabban előforduló verscímvariációi a következők: *Keserűség; A megkeseredett; Szomorú gondolatok; Aria; A Búslakodás; K.J. keserűsége; Az unalmas élet; Ki rohanás.*

Lexikai módosulásként fogható fel a költemények anonimmá válása is, azaz Kováts József nevének elhagyása a versek mellől. Erre számos versgyűjteményben találhatunk példákat. Utólag már nehezen megállapítható az, hogy a másolókat egy-egy konkrét szöveg esetében pontosan mi késztette erre. Vajon azért nem tartották szükségesnek a szerző nevének feltüntetését, mert az túl nyilvánvaló volt, vagy egyszerűen ők maguk sem tudták, ki írta a költeményt? Ez is, az is előfordulhatott, mindenesetre a szerző nevének elhagyása valószínűleg csak még inkább felerősítette a variálódási folyamatokat.

A példákat még hosszan lehetne sorolni az ilyen típusú lexikai változásokra, de talán ennyiből is jól érzékelhető az, hogy már a legelemibb szinten is számos módosulás történt az egyes szövegekben. Ezek célja pedig a legtöbb esetben a megőrzésen túl a jobbítás, a szebbítés és a gazdagítás volt.⁹²

3.7.2. A tartalom szintaktikai szintű változásai

A kéziratos gyűjtemények készítői nem elégedtek meg a Kováts-verseken végzett apróbb változtatásokkal, tetszésük szerint szabadon rövidítették, bővítették az egyes szövegeket is.

Ezek a változások könnyen észrevehetőek akkor, amikor rendelkezésünkre áll az eredeti, autográf kézirat. A csak másolatban fellelhető költemények esetében azonban nehéz eldönteni azt, hogy melyik változat áll leginkább közel az eredetihez. (A közköltészet szempontjából ez természetesen másodlagos probléma, jelentősége leginkább a Kováts-életmű rekonstruálása során van.)

A bővítésre és rövidítésre is jó példa lehet a nyomtatott kiadás kapcsán már tárgyalt *Hegedűszóban szép mesét jelentek* című vers, amelynek Ferdős Dávid csak a második részét közölte, ellentétben Sárközy Istvánnal, aki viszont csak az első felét másolta be az autográf Kováts-kötetbe. Ők mindketten a rövidítést válasz-

92 Ezzel kapcsolatban a Csörsz által idézett Ortutay Gyula szavai: „Az a meggyőződésünk, hogy az újraalkotó szájhagyományozásban a döntő nem a pusztá megőrzés, hanem a szebbítés, gazdagítás. [...] A továbbépítés egyben megőrzés is”. Csörsz 2009, 11. (Igaz, hogy Ortutay mindezt a szóbeli hagyományra értelmezi, de Csörsz szerint éppúgy érvényes a közköltészeti változásokra is. Ezzel én magam is egyetértek.)

tották, amelynek lehetséges okairól már esett szó. Ugyanakkor, ha Sárközy szövegét összevetjük egyéb másolatokkal, jól látható, hogy az általa leírt versszakok között egy olyan is található, amely egyéb helyeken nem:

Jók az ágy materiáji
De a' vén Toll Háji báji
Nem édes itt pihenni hát
Ne nézzük a' párna czihát⁹³

E strófával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogyan is tekintsünk rá: vendégszöveg lehet-e, amely bekerült az eredeti szövegbe, vagy ez is Kovátstól származik, de kimaradt a másolatokból. Rövidülés vagy bővülés történt? A készülő kritikai kiadásnak erre is választ kell – vagy legalábbis kellene – találnia. Az említett verset teljes és rövidített formában számos gyűjtemény tartalmazza, érdemes lesz tehát valamennyit tüzetesebben megvizsgálni.

Érdekes kérdéseket vet fel Kováts mindössze 16 soros *Csípős verse* is, amelynek egy bővített változata Csurgón is megtalálható. A másoló Kováts verssorainak lemásolása után olyannyira belelendült az alkotásba, hogy több mint 200 sorossá bővítette a költeményt.⁹⁴ Ebben az esetben igencsak nehéz eldönteni, hogy erre a változatra tekinthetünk-e még egyáltalán úgy, mint a Kováts-vers egy variánsára. (Ehhez hasonló példa még *A kopottabb nemesekhez* című költemény bővített változata is, amelyről a későbbiekben, Jókai Mór kapcsán lesz még szó.)

Kováts életének utolsó időszakából, kaposvári raboskodása idejéből mindössze két alkalmi költeményét ismerjük, amelyek csak másolatokban maradtak fenn. Mindkettő névnapi költemény, az egyik Szokolay Dánielhez, a másik Szokolayné Szathmáry Juliánához íródott.

Ezeket az alkalmi költeményeket a versgyűjtemények készítői különösen szerették, általában egymás után másolták be őket a kötetekbe. Szokolay Dániel a versek keletkezésekor Somogy vármegye főjegyzője volt, Kováts perében számos tanúvallomást ő jegyzett le, a költő vallomását is ő hitelesítette. Szokolay és Kováts minden bizonnyal személyesen is jól ismerte egymást, és a költő talán némi segítséget remélt a főjegyzőtől. Valószínűleg a szabadulás reménye, vagy az enyhébb ítélet is a szeme előtt lebegett, amikor megírta e két alkalmi költeményt.

Kováts versei nem követik teljes mértékben a névnapi versek szokásos közköltészeti hagyományait. Ennek okát a meglehetősen szokatlan keletkezési körülmé-

93 CSK K 205, 159.

94 CSK K 184, *Iskolai versgyakorlatok és versgyűjtemény*.

nyekben kereshetjük, mivel a verseket egy börtönben raboskodó költő írta, ami – érthető módon – ad némi elégikus színezetet az egyébként ünnepélyes és vidám hangulatú műfajnak. A 23 strófából álló költeményben Kováts legalább annyit foglalkozik saját sanyarú sorsával, mint magával az ünnepelttel. Szokolay dicsőítése közben gondolatai folyton vissza-visszatérnek önmagához, sőt az első hat strófából tulajdonképpen ki sem derül, hogy egy névnap-i költeményt olvasunk.

A Szokolayhoz írt vers harmincnál is több fennmaradt másolatáról általánosságban elmondható, hogy a teljes szöveget tartalmazzák, és a verscímnek mindössze két variációja gyakori: *Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára*, illetve *A rabláncok közül Szokolay Dániel, Somogy vármegye főjegyzője neve napjára. Kováts József*. Ettől való eltérés csak ritkán figyelhető meg. A másolók a versben megjelenő szokatlan életrajzi körülmények miatt kedvelhették a verset, és épp emiatt, a másolatokra oly jellemző morféma/lexéma szintű változtatásokon túl mással nem nagyon éltek. Egy-egy szó ugyan cserélődhetett a félreértések, félreolvasások következtében, de a konkrét helyzet (Kováts József börtönben írt névnap-i verse Szokolay Dánielhez) alapvetően nem változott. Egy Egerben található kézirat⁹⁵ szerzője azonban, dacolva mindezzel, nagyfokú módosításokkal élt, és jelentős tartalmi változtatást hajtott végre az egyéb fennmaradt másolatokhoz képest. Első lépésként megváltoztatta a vers címét, a névnap-i utalás helyett mindössze ennyit jegyzett a vers fölé: *Tömlőtzbüil*, és az eredeti 23 strófából csak azt az első hatot jegyezte le, amelyben Kováts saját állapota felett sajnálkozik. A hetedik, *Te meg nemes Szokolay* kezdetű versszaktól, a tulajdonképpeni névnap-i köszöntés kezdetétől a másoló már nem tartotta lejegyzésre érdemesnek a verset. E rövidítéssel egyrészt a *pars pro toto* elv alapján,⁹⁶ saját maga ízlése szerint formálta a szöveget, másrészt megváltoztatta annak műfaját is, hiszen az alkalmi, névnap-i köszöntőt börtönverssé alakította át.

Kováts költeményeinek ilyen jellegű átalakításaira több helyen is rábukkanhatunk az egyes kéziratokban, most azonban ezek felsorolása helyett inkább a gyűjtemények további érdekességeire hívnám fel a figyelmet.

3.7.3. Az életmű továbbírása

A Kováts József-kutatás kezdeti időszakában, még az autográf versgyűjtemény létezésének ismerete előtt, a kéziratos versmásolatok vizsgálatakor pusztán csak találgatásokba bocsátkozhattam azzal kapcsolatban, hogy pontosan mely versek

⁹⁵ FL Ms 0019/39: 1a-11b. *Kováts József és Csokonai versei*. (1a-11b: Kováts József 18 verse itt található.)

⁹⁶ A „*pars pro toto*” elv közköltészeti gyakoriságáról Csörsz Rumen István számos tanulmányában olvashatunk. A definíció leírása: Csörsz 2009, 185–186.

is származnak valóban Kováts Józseftől. Az világos volt, hogy a nyomtatott kiadások nem tartalmazzák a teljes életművet, az viszont már kevésbé, hogy hány költemény maradhatott ki belőlük.

Illésy János és Gulyás József kapcsán már szó esett arról, hogy a gyűjteményekben számos olyan vers található Kováts neve alatt, amelyeknek nem ő a szerzője. Időnként ez egészen könnyen megállapítható (például egy-egy Csokonai- vagy Mátyási-vers esetében), vagy legalábbis némi kutatás után kideríthető, főként, ha az adott művet időnként más szerzők neve alatt is olvashatjuk a gyűjteményekben. Máskor azonban csak a megérzéseinkre hagyatkozhatunk.

Kováts műveinek a mások által írt versektől való elkülönítését nehezíti, hogy a kétes hitelű versek számos alkalommal tűnnek fel az ő neve alatt, és ha elég sokszor tapasztaljuk ezt, erős a késztetés, hogy az adott művet neki tulajdonítsuk. A kétes hitelű versek vizsgálata leginkább egy kritikai kiadás feladata, időigényes és hosszadalmas kutatást igénylő filológiai jellegű munka, így ebben a monográfiában csak néhány ilyen probléma bemutatására vállalkozom.

Kováts Fannihoz, Fanniról írt költeményeit még az *Új Magyar Athenas* Kovátsról szóló lexikonbejegyzése is megemlítette, mint közismert darabokat, és valóban gyakran találkozhatunk velük a gyűjteményekben. Kováts szerzőségéhez általában nem fért kétség, a másolók következetesen az ő neve alatt szerepeltették ezeket a költeményeket. A Sárospatakon található *Rátz József-gyűjtemény* feljegyzője ennél kicsit többet is tett: Kováts Fanni-versei után bemásolt egy olyan költeményt a gyűjteménybe, amely akár Kovátstól is származhatna, de mégsem ő a szerzője. A *Fürdőtt [Fanni]*, illetve a rövidebb és a hosszabb, azonos címmel ellátott *Alszik Fanni* után egy négy soros kis verset olvashatunk a kötetben, *A Fanni takarója* címmel:

Szerelmes Istenek!
Ah! Egy gyenge lepel,
Mily gyönyörűségek
Tengerét fedezi el.⁹⁷

A vers szavai, rímélése és stílusa alapján valóban lehetne Kováts munkája, de mivel sem az autográf kötet, sem egyéb gyűjtemény nem tartalmazza, így valószínű, hogy a kötet másolója a Fanni-versek hatására rögtönözhetette. Azt, hogy szerzőségét nem kívánta feltüntetni, közköltészeti vonásként is felfoghatjuk.

97 A vers kézírata: TIRENk Kt.1728. *Rátz József-gyűjtemény* (1807–1813). (Stoll 588.) A vers a 124. lapon található.

Többször előkerült már, hogy Kováts Józsefet néhány 19. század végi tanulmány szerzője összetévesztette, pontosabban egybemosta Háló Kovátsccsal, és e keveredés miatt többen is úgy vélték, Kováts volt az, akinek versei hatottak Csokonaira, nem pedig Csokonai művei Kovátsra.⁹⁸ A gyűjtemények esetében is találunk néhány olyan apró mozzanatot, ami arra utal, hogy ez a vélekedés már a század első felében is jelen volt. A másolók egy Háló Kováts József által írt epitáfiumot (*Péztzeli József sírverse*) gyakran szerepeltetnek a Kováts-versek között,⁹⁹ annak ellenére, hogy más Háló Kováts-műveket (például egyházi beszédeket) soha nem tulajdonítanak neki.

A gyűjtemények készítői a Csokonairól készült halotti búcsúztatókat is előszeretettel közlik a költő neve alatt, így úgy tűnhet, Kováts nemcsak egyszer, hanem több alkalommal is elsiratta példaképét. A *Csokonay Vitéz Mihály halálát tárgyazó darab* és *A' Csokonay hamvaihoz* című verseknek azonban nem ő a szerzője.¹⁰⁰

A vegyes tartalmú gyűjtemények esetében az is gyakori eset, hogy Kováts verseit Csokonai Vitéz Mihály, Sebestyén Gábor, Bányai József, Beretzký Márton, Mátyási József, Fodor Gerzson és mások művei mellett szerepeltetik, és gyakran nem állapítható meg pontosan, hol fejeződnek be, illetve hol kezdődnek egy-egy költő versei.

3.7.4. Az életmű megrövidítése

Igencsak meglepő lenne, ha a gyűjtemények kizárólag a Kováts-életmű gyarapítására tettek volna kísérletet, és nem próbáltak volna meg időnként elorozni belőle ezt-azt.

Kováts versei gyakran szerepeltek név nélkül a különböző kötetekben, vagy azért, mert a másolók nem voltak tisztában a szerző kilétével, vagy pedig azért, mert nem is tartották lényegesnek közölni ezt az információt. Az sem volt különösebben ritka, hogy Kováts költeményeihez más szerzőt társítottak. Jó példa lehet erre egy olyan vers, amely az autográf versgyűjteményben és a nyomtatott ki-

98 Erre a problémára Szilágyi Ferenc is rámutatott. A két költő személyének és műveinek összetévesztése, illetve egybemosása kapcsán a 20. század végén keletkezett munkájában ezt írja: „[...] e sajnálatos tévedés szinte napjainkig kísért az irodalomtörténetben”. SZILÁGYI F. 1998, 93.

99 Két példa erre: OSZK Kt. Oct. Hung. 50: 21b-22a. *Kenyeres József gyűjteménye*, I. kötet; OSZK Kt. Oct. Hung. 340: 32b-33a. *Tomka József gyűjteménye*.

100 Mindkét költemény szerepel a *Csokonai emlékek*ben, ahol Vargha Balázs is felfigyel erre a tévedésre. VARGHA 1960, 594. Míg az első műnek valószínűleg sikerült azonosítani a szerzőjét Simai Mező István személyében, a második költemény írója egyelőre nem ismert. Simai Mező Istvánról és Csokonai-verséről: KESZI HAJDÚ 1876, 213–222.

adásokban is szerepel, így nagy valószínűséggel valóban tőle származik. Az említett vers a következő:

Rejtett szó, – és más is

A' Déák, a' Görög, és a' Sidó R-nek,
Öszvetett Hangzási, itt böven hevernek.¹⁰¹

Ez a rövid rejtvényvers a verseskötetek visszatérő darabjának számított. Gyakran láthatjuk *Egy könyv ítélete*, illetve *Egy könyvről való ítélet* címmel is, amelyek az eredetivel ellentétben némi segítséget nyújthatnak az olvasóknak a szöveg megfejtéséhez is. És hogy a talány ne maradjon örökre az, a másolók – Kovátscsal ellentétben – számos alkalommal a megoldást is közölték: miszerint a deák, azaz latin *r* hang kiejtése *er*, a görögé *rho*, a zsidó, azaz héber nyelvű pedig *res*. Összeolvasva latinul: *errores*, azaz *hibák*.

Ezek nélkül a marginális bejegyzések nélkül kétségkívül nehezebb lenne a versben szereplő rejtvény megfejtése, mint ahogy a másolók által adott cím hiányában is. Néhány másoló ezt a rejtvényt Mátyási Józsefnek tulajdonította,¹⁰² mások Csokonai darabjaként szerepeltették,¹⁰³ és a vers közlésekor valódi kerettörténettel is szolgáltak, amely így hangzik:

Székely Josef nevű, Debreceni Kántor valami verseket irt; és ezt a' titulust adta neki: Proba-tétel. Ere Tsokonai Vitez Mihály ezt a' Recensiot tette.¹⁰⁴

Csokonai és Székely József esete és az elhangzott ítélet egészen hihetően hangzik, annak ellenére, hogy a legtöbb másolat azért mégiscsak Kovátsnak tulajdonítja a verset, ráadásul ismerjük autográf változatát is. A versnek egy latin változata is feltűnik időnként a gyűjteményekben, így elképzelhető, hogy egyszerű fordításról

¹⁰¹ Autográf kézírata: CSK K 205, 97.

¹⁰² Mátyási szerzőségét feltételezi: OSZK Kt. Quart. Hung. 3117, 108 a. *Kazay András diáriuma*. A vers mellett egy megjegyzés: „N.B. Poëta Mátyási ilyen judiciumot tett egy könyvről.”

¹⁰³ Csokonai neve alatt: OSZK Kt. Oct. Hung. 50, 2. kötet, 123b. *Kenyeres József gyűjteménye*. Ebben a kötetben latinul is szerepel, és a magyar változat kissé eltér az általam közöltől, kevésbé gördülékeny: „A' Deák, a' Görög, és a' Sidó R-t / Hangzásai itten mindenütt hevert”.

¹⁰⁴ Az idézet a Debreceni Református Kollégium egy kéziratából való: TRENK R. 364. *Etsedy Gábor: Sokféle*. A kétkötetes gyűjtemény első kötetében található a vers, a 137–138. lapon. Egy másik debreceni gyűjteményben is ugyanezt olvashatjuk: TRENK R 5348, 20b. *Szívós József és mások versei*.

van szó, amit akár többen is lefordíthattak magyarra. A további kutatások nagy valószínűséggel tartogathatnak még meglepetéseket e verssel kapcsolatban is.

3.7.5. Kötetszervező erők

A kéziratos gyűjtemények egyik legfőbb különlegessége egyediségükben rejlik. Minden egyes darab, amelyet kézbe veszünk, újabb érdekességeket rejt magában, kutatásuk elsősorban azért izgalmas, mert soha nem tudható előre, mit fogunk találni bennük. Az egyes kötetek megszerkesztettsége egymástól nagyon eltérő; időnként jól látható, hogy egy-egy gyűjtemény készítője egy előre eltervezett koncepció alapján dolgozott, olykor viszont az lehet a benyomásunk, hogy a kötet egyszerűen csak *íródott*, mindenféle tervezettség nélkül.

Csörsz Rumen István és Küllős Imola a következőkre hívja fel a figyelmet a gyűjtemények szerkesztettsége kapcsán:

A források szerkesztési szabályai rengeteg érdekes szempontot rejtenek, hiszen nemcsak az összeíró, vagy kiadó ízlését, hanem a versek egymásra gyakorolt hatását is tükrözik. Némi egyszerűsítéssel: a forrást nemcsak egyszerűen másolják és szerkesztik, hanem önmaga is szerkesztődik az egymást hívó szövegek, a funkció, a modellkéziratok vagy nyomtatványok hatására.¹⁰⁵

A kéziratos versgyűjteményekben található Kováts-versek olvasásakor is gyakran támadhat olyan érzésünk, hogy egy-egy kötet „önmaga is szerkesztődik”. Legfőképpen néhány olyan vers kapcsán érezhető ez, amelyek mellett szinte mindig felbukkan egy bizonyos másik vers, vagy esetleg több is.

Egy egyszerű példa erre Kováts egy cím nélküli költeménye, amelynek első két sora a következő: *Te zöld fa! Te kivel Pánnak / Szőrös vad kezei bánnak.*¹⁰⁶ Ezt a verset a gyűjteményekben szinte mindig egy ugyancsak cím nélküli Kováts-vers követ, amely így kezdődik: *Te szép fa! öntsd meg a' veled / Született szaggal kebeled.*¹⁰⁷ Mivel mindkét versben ugyanaz a megszólított (egy fa), úgy tűnik, az egyik vers gyakran hívóversként szolgált a másik számára.

Ennél összetettebb folyamatokra is találunk példát, ha Kováts *A kics[apott] mester éneke* című költeményének gyűjteményes előfordulásait, és az azokban va-

¹⁰⁵ Csörsz és Küllős 2004, 353–353.

¹⁰⁶ Autográf kézirata: CSK K 205, 74–76.

¹⁰⁷ Autográf kézirata: uo., 76–77. Az említett két vers az autográf kötetben is egymás után szerepel, illetve a nyomtatott kiadásokban is.

ló közvetlen szövegkörnyezetet vizsgáljuk meg. A vers keletkezési dátuma sajnos nem ismert, így nem tudjuk, hogy valós élmények hatására született-e (Felsőőrön vagy Pátkán), vagy Kováts egyszerűen csak a kor egyik kedvelt témáját dolgozta fel. A vers egy szerencsétlen sorsú iskolamesterről szól, akinek a rosszakarók vádaskodása miatt el kell hagynia állomáshelyét. A tíz strófából álló költemény a nyomtatott kiadásban nem szerepel, ezért érdemesnek tartom teljes terjedelmében közölni:

Hálá Isten! már elmégyek az örömbé,
 Ahol sebes szívem' jó irral kötömbé,
 A' gyötrő nyomoruságok'
 Gránittján már által hágok
 Uraságok!

Megyek, – az úri tseresznyének 's menykőnek,
 Mocskos magvával, míg jobban meg nem lőnek, –
 Meny hát, – mert néhány embernek
 Ugatási, Marsot vernek
 A' mesternek.

De jaj! ortzámat még is könny árja mossa,
 Mert holtig e' helynek leszek obsitossa! –
 A' parasztok, és egyebek
 Miatt estek rajtam sebek, –
 Veszett ebek! –

Apelles se tudna adni olly sokféle
 Szint, mellyel Músám ezeket festhetné le;
 Mert az álnokság, melly árva
 Fejem' rontá, el van lárva
 Alá zárva.

Szegény fejem, mikor akart enni mézet,
 Méz szín alatt akkor mérget csemegézett, –
 Bajaimért, kik nem könnyek,
 Ugy e? csak szomoru könnyek
 közt köszönnyek.

Bika alá borjut tettek! – de oh jaj, ha
 Égi büntetést kap ezért a' sok szajha! –
 Elmegyek, – mert oh mit várnék,
 Köztetek ha tovább járnék
 Pótifárnék? –

Már a' pimasznak mámoros esze, teli
 Torokkal ellenem jaj ezt kelepeli:
 Feszítsd! Feszítsd! keresztfára,
 Így méltoztat a' Császár a'
 Gráziára.

Oh, csuf hely! maskara köntösbe tettetett,
 Szivüséged, hány ártatlant számkivetett? –
 Ne nyujtsd ki többször kezedet,
 Melly már sok vérbe feredett,
 Veszekedett! –

Végre bútsom' közbe, illy átkot ragasztok
 Rátok, hamis lelkű goromba parasztok: –
 Hogy az Egyiptom' rút koszsza'
 Kinját, az ég rátok nossza
 Hamar ossza! –

És uton, utfélen titkon ezt sugom a'
 Jó égnek, – hogy vesszen el ez a' Sodoma,
 Tegyéek is meg az istenek,
 Hogy kívánásom legyenek
 Szent Ámenek.¹⁰⁸

Kováts verse a gyűjtemények rendkívül népszerű darabjának számított, negyven-nél is több másolata maradt fenn. Közkedveltsége érthető, hiszen témáját mind a kollégiumi ifjúság, mind a kollégiumból kikerülő értelmiség igencsak közel érezhette magához. Az egyházi pályán elhelyezkedők közül szinte mindenki rendelkezett tanítói tapasztalattal. Egy ideig még azoknak is el kellett látniuk ilyen jellegű feladatokat, akik viszonylag hamar jutottak prédikátori álláshoz.

¹⁰⁸ Autográf kézirata: uo., 85–89.

A tanítók meglehetősen nehéz életkörülményeiről korábban már esett szó, amikor az életrajzi fejezetben Kováts felsőöri iskolamesteri munkáját vizsgálva az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből idéztem. A kis falvakba kihelyezett oktatóknak nemegyszer gondjuk akadt a helyi elöljárókkal vagy a diákok szüleivel, és az is előfordult, hogy a falu református hívei bepanaszolták az iskolamestereket, mert nem voltak elégedettek templomi szolgálataikkal. A tanítók az alacsony bérezés, a rossz életkörülmények, az iskolakerülő diákok és a falu lakosainak az övéiktől eltérő gondolkodásmódja miatt legtöbbször hasonlóan ellenséges érzéseket tápláltak a helység lakosaival szemben, és ennek irodalmi lenyomatait a kéziratos versgyűjteményekben is megtaláljuk.¹⁰⁹ Bár Kováts verse csak egy ezek közül, mégis kulcsfontosságúnak tekinthető, mivel számos esetben a téma egyik hívőverséként funkcionált. Több versgyűjteményben is megfigyelhető, hogy Kováts versének társaságában hasonló témájú szövegek olvashatók.¹¹⁰ Kováts verséhez akár egy egykorú, anonim szöveg is mintául szolgálhatott: a szabóból lett botcsinálta orgonista-kántor panaszdala, amely ponyván jelent meg *Oskolamesterré bánom, hogy lettem kezdettel*.¹¹¹

Néhány kéziratból kiderül, hogy a tanítók – nem kevés öniróniával – gúnynevet is kitaláltak maguknak, ez pedig nem volt más, mint a *Kosta*, amely saját állításuk szerint igen oktalan állat. Időnként ennek definícióját is olvashatjuk a gyűjteményekben. Ennek egy részlete:

A Kan kosta napjában kétszer a Templomba jár kukorikolni mikor a Pap az imádságot el végzi nagyot kurjant, és a' holt embert mikor temetni viszik ordítva szokta ki kisérni.¹¹² – Igen vándorló állat és állandó tanyája nints.¹¹³

¹⁰⁹ Igen szép példa erre: TRENk R 607.b, 284. *Debreceni gyűjtemény* (Stoll 789). Ez ugyan nem tartalmazza Kováts versét, de számos olyan költemény található benne, amely az iskolamesteri élet viszontagságairól szól. Például: *A' Szegény Mester és Felsége* (289–296), *Egy Tanulását el hagyó Feleséges Rectorrá leendő Expectans Deáknak utolsó szavai* (297–301), *Egy Falusi Mester álma* (301–303), *Az Elnyomatott Rector bútsúja* (303–307).

¹¹⁰ Néhány ilyen gyűjtemény a teljesség igénye nélkül: TRENk R 702g.3. *Balogh Lajos: Semminél több valami* (Stoll 1298); DM IGY K. X. 76.144. *Vöröss János mindenes gyűjteménye* (Stoll 1206). TRENk R 2505. *Győri Lajos Gyűjtemény* (Stoll 721).

¹¹¹ Erre a versre Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm neki. A vers szövege megtalálható a *Közköltészet 3/A* kötetében. Lásd: Csörsz és KÜLLÖS 2013, 269–270.

¹¹² A fent idézett leírás a tanítók olykor terhesnek érzett kántori kötelességeit említi. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek egyik leggyakoribb panasza az volt, hogy a tanítók nem végzik elég jól ezt a feladatukat.

¹¹³ TRENk R 607.b: 284. *Debreceni gyűjtemény* (Stoll 789).

Az egyik leggyakrabban másolt vers – a Kovátsé mellett – e témában a Beretzky Mártonnak tulajdonított *Nektek trombitálok egy rágó éneket* kezdetű költemény, amely időnként *A Dobrai Rektor búcsúja*, máskor pedig az *Elnyomatott rektor búcsúvétele* címmel bukkan fel a különböző gyűjteményekben. E vers hangvétele sok hasonlóságot mutat Kováts versével, épp ezért szerepeltették őket gyakran egymás mellett. Utolsó négy strófája a következő:

Bogátsot bojtortját teremjen határtok
Tövis pipats nőjjon a' hol búzát vártok
Átkoztak légyenek nyájjatok bojtártok
Átkozott még az a' föld is a' hol jártok.

Vad egrest se lásson senki szőlőjéből
Rugdossák a' vadak széllyel gyepűjéből
Belől pedig egész puffadt fekvéséből
Az erdei vadak túrják ki tövéből

Szórja rátok a' sok száz teremtetét a'
Köztetek két kézre koplaló Poëta
Csattogva harsogjon Sarmata és Géta
Koponyátokra a' mennyei Diaeta.

Ah Egek! hadd nyerjen ezzel az énekkel
Ki délutánként is éhomra énekel
Azután nem bánom én is hadd veszsek el
Csak hogy ne kínlódjam e' pokol férgekkel.¹¹⁴

Az életrajzi fejezetben a pápai diákévek kapcsán előkerült az a kollégiumi per, amelyben Kovátsot és a Beretzky fivéreket a kollégium vezetősége a diákok lázításával vádolta meg. Az eljárás eredményeként mindhármukat elbocsájtották, de végül csak Beretzky Mártonnak és öccsének kellett elhagyniuk a kollégiumot, Kováts maradhatott, és sikerült befejeznie tanulmányait. Beretzky Márton az ország egy távoli pontján lett iskolamester. A kollégiumból való távozása után a két barát többé nem találkozott, de a másolók ízlésének és a sanyarú iskolamesteri élet felett kesergő, átkozódó verseiknek köszönhetően néhány kéziratos gyűjteményben örökre egymás társaságát élvezhetik. Időnként még Kováts kéziratos életraj-

¹¹⁴ Kéziratos másolata: DM I Gy K. X. 76.144, 198a–199a. *Vöröss János mindenese gyűjteménye* (Stoll 1206).

zát és Bereztky saját kezű verses életrajzát is egymás mellett találjuk ezekben a gyűjteményekben.

A Kovátsról szóló kéziratos életrajzokban is megfigyelhetünk a fentiekhez hasonló kötetszervezési, kötetszerveződési folyamatokat. Azok a kötetek, amelyek tartalmazzák az életrajzot, előszeretettel közlik Gárdonyi Szabó István Kováts-epitáfiumát is az életrajz után.¹¹⁵ Számos esetben a két szöveg közé a másolók átkötő szöveget is írtak, vagy az életrajz után szünet kihagyása nélkül folytatólagosan másolták be az epitáfiumot a gyűjteménybe. Mindez azt az érzést kelti az olvasóban, hogy a két különböző szerzőségű, eltérő műfajú és keletkezési idejű szöveg tulajdonképpen egyetlen műként született. Néhány gyűjteményben az életrajz és az epitáfium együttesen viselkednek hívozsöveggként, és Kováts néhány versét is játékba hívják. *Győri Mihály gyűjteményében* e két szöveg után Kováts börtönversei következnek, majd egy rövid prózai munka magyarázatképpen:

Ezt a' verset K. J. a' tömlöztben írta, ennek írása után eldült az ügye: másfél esztendei tömlöztre büntetődött.¹¹⁶

Ezt egy korai vers, a *Szomorú Dall* követi, amelyről korábban már esett szó a másolatokban szereplő Kováts-versek sokszínű címváltozataival kapcsolatban. A fiatalkori költemény, amelyben az alig húsz esztendőes költő a halállal viaskodik, Győri Mihály kötetében új címet és ezzel együtt új értelmezést is kap. Megváltozott címének köszönhetően (*Bús gondolatok K. J. által a tömlöztből való szomorú fo-hászkodás*), a hattyúdál szerepét tölti be Kováts életművében.

E fejezet előző lapjain kétségeimnek adtam hangot Onder Csaba elméletével kapcsolatban, amely szerint Kováts verseinek nyomtatott kiadása Kisfaludy művéhez hasonlóan poétai románként is értelmezhető. Ez utóbbi kéziratos gyűjtemény esetében azonban úgy tűnik, a másoló valóban arra törekedett, hogy az általa fellelhető anyagok ügyes elrendezésével *elmesélje* Kováts életének utolsó, nehéz szakaszát, és értelmetlenül bekövetkező korai halálának előzményeit.

115 Az epitáfiumot a VIII. melléklet tartalmazza. A kéziratos életrajzok lelőhelyeit az életrajzi fejezetben már közöltem, ezért itt most nem sorolom fel őket.

116 TRENK R 1172. *Győry Mihály-versgyűjtemény* (Stoll 1233).

3.7.6. Dallá vált versek – Kováts és az énekelt érzékeny költészet

Kováts versei, főként a *Dall* címet viselő darabjai kapcsán felvetődik a kérdés: énekeltek-e ezeket a 19. század első felében? Az egyes költeményeket a költő vajon eleve egy meghatározott dallamra írta, vagy esetleg utólag párosított hozzájuk valamilyen divatos melódiát?

Érdekes kérdés az is, hogy Kováts halála után, az egyre szélesebb körben terjedő versekhez kapcsolódtak-e utólag dallamok, és terjedhettek-e így közösen a különböző versgyűjteményekben, nótáskönyvekben, illetve melodáriumokban.

Hovánszki Mária Csokonai művei kapcsán az énekelt költészethez tartozónak nevez minden olyan verset, amely valaha dallammal élt együtt, függetlenül a műfajiságtól, az írásmódtól, illetve a mű keletkezési idejétől. A szűkebb értelemben vett énekelt költészetet a régi magyar költészetre jellemző *ad notam*-utalásos énekek és a 18–19. század azon műdalai alkotják, amelyekből az orális használat során általában variánsok képződtek, és amelyek gyakran elveszítették szerzőjük nevét.¹¹⁷

Az autográf verseskötetben nem találunk utalást arra, hogy az egyes versek bármiféle dallam alapján készültek volna, mint ahogy arra sem, hogy az eredetileg szövegversnek készült darabokat Kováts utólag megzenésítette volna. A korai, 1810-es években készült gyűjteményekben pedig nincs nyoma annak, hogy a másolók utólag dallamot társítottak volna az egyes költeményekhez. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy Kováts költeményei kizárólag szövegversként éltek volna, nagyon is elképzelhető, hogy énekeltek azokat, de talán sem Kováts, sem pedig a másolók nem tartották fontosnak azt, hogy gyűjteményeikben erre külön is utaljanak.

Az 1820-as évektől azonban némi változás figyelhető meg. Néhány vers esetében (*A ki cs[apott] mester éneke*, *Szomorú Dall*, *Vas vármegyébe*) a másolatok mellett, ha nem is túl gyakran, de feltűnik az *ad notam*-jelzés, egy-egy korabeli ismert vers kezdősorával együtt. *A ki cs[apott] mester éneke* mellé néhány gyűjtemény a *Bár az Ég búsulva néz is Ellenem...* kezdetű Csokonai-verset adja meg mintaként. E vers első strófája így hangzik:

Bár az ég búsulva néz is Ellenem,
Légy te nékem, Szent Poésis Mindenem
Ami történt életemben
Hogy lehessen énekemben
Festennem.¹¹⁸

¹¹⁷ HOVÁNSZKI 2013, 12.

¹¹⁸ A Csokonai vers kottáját Hovánszki Mária közli: *uo.*, 294. Ugyancsak itt említi meg, hogy a vers dallama megegyezik a *Két Szerető' daljával*, ami szintén Csokonai költeménye.

Kováts – korábban már teljes terjedelmében közölt – versének első strófája a következő:

Hálá Isten! már elmégyek az örömbé,
 Ahol sebes szívem' jó irral kötömbé,
 A gyötrő nyomoruságok'
 Gránittján már által hágok
 Uraságok!

Bár az egyes strófák első két sorának szótagszáma nem teljesen egyezik – Kováts versében a szótagszám eggyel több –, úgy tűnik, ez mégsem akadályozta különösképpen azt, hogy a Csokonai-vers dallamára énekeljék a költeményt. Ez a nótajelzés mindössze 4 versgyűjteményben szerepel Kováts-verse mellett,¹¹⁹ így ma már szinte lehetetlen megállapítani, hogy mennyire volt általánosan elterjedt e vers és e dallam együttes használata a 19. század első felében.

A *Szomorú Dall* ugyancsak egy Csokonai-vers dallamát kapta az egyik gyűjteményben. A *Habozás*¹²⁰ strófái tíz sorból állnak, ezek első nyolc sora 12 szótagos, míg az utolsó kettő 8-8 szótagból áll. Kováts versének strófa képlete bár hasonló, nem teljesen egyezik meg Csokonaiéval, a versszakok valamivel rövidebbek, hat 12 szótagos sort két 8 szótagos sor követ. Ez a csekély eltérés nagy valószínűséggel nem jelentett problémát a vers éneklésekor.

Nótajelzést ugyan csak elvétve találunk a gyűjteményekben Kováts versei mellett, ám szinte biztos, hogy ennél jóval több költeményt énekeltek. Ezt bizonyítja az is, hogy egyes nótáskönyvekben viszonylag gyakran szerepelnek cím és szerző nélküli Kováts-versek a számozott nóták között. Ezek a gyűjtemények időnként teljes terjedelmükben közlik az egyes verseket, legtöbbször azonban csak néhány strófát vesznek át azokból. A másolók minden bizonnyal kotta és nótajelzés megadása nélkül is tökéletesen tisztában voltak azzal, milyen dallamra énekeljék ezeket a szövegeket, így azok külön feltüntetését nem érezték szükségesnek. Bár Kováts *Dalljai* közül jó néhányval találkozhatunk ezekben a kötetekben, egyetlen olyan vers van csak közöttük, ami kiemelkedően gyakran szerepel a nóták között, ez pedig a már korábban is említett, *Lyányka! a Végzés tőlem tégedet be...* kezdetű

119 OSZK Kt. Quart. Hung. 2352, *Jeney László minden es gyűjteménye* (1823–1833); DE ENK Ms 92/1, *Borbély János-gyűjtemény* (1803–1842); TRENK R 702g.3. *Balogh Lajos: Semminél több valami*; TRENK R 1172. *Győry Mihály-versgyűjtemény*.

120 A Csokonai-vers kottáját Hovánszki Mária közli: *Hovánszki* 2013, 313.

(*Vas vármegyébe*) dal, amelynek negyvennél is több másolatát/változatát sikerült azonosítani a különböző gyűjteményekben.

A továbbiakban e verssel szeretnék részletesebben foglalkozni, ezért érdekese-
nek tartom teljes terjedelmében közölni:

VAS VÁRMEGYÉBE

1800 Juli. 6kán

Lyánka! a' Végzés tőlem tégedet be
Elragadt! elragadt! 's más helybe tett be!
Itt! itt hagyál engemet, e
Kedv nélkül valo Remete
Életbe!

Csók közt te hozzád gyönyörü sajátom
Bucsuzó jajjaimat most bocsátom.
Mert én, képed a' mostoha
Idő miatt, talán soha
Se látom!

Már te a' hives árnyékoknak selem
Szönyegjén sohase mulatsz én velem.
Ezt a' kis Szüzet, – Istenem!
Már se nem csokolom, se nem
Ölelem.

Édes multságod mindég eszembe
Jút, valahányszor gunyhomba fekszem be.
Eszembe jút jó kis Lyánka
Hogy melly sokszor mulatánk a'
Kertembe.

Már én meghalok, 's majd valami szemet
Dombnak hantya ha a' sirba be temet;
Rosáddal 's nefelejcseddel
Tömött mejjedbe rejtse el
Nevemet.

Sirj keseredett Lelkem! 's jöjjön ki a'
 Nyögés közt tőled keserves Ária.
 Sirj! mert nagy bűba taszitta
 Elmenetelével Sz –

Zsofia!

Ott sir most a' néma magánosság! ott!
 Ahol máskor dallunk Concertet vágott.
 Hát én néked angyalom! oh!
 Jaj már nem kötök szép csomó

Virágot!

Hervadj violám! 's rósám is Levele
 Mosolygó pirosságít vetkezze le.
 Huljanak könny gyanánt a' Ti
 Kebleteknek gyöngy harmati

Sokfele!

Élj soká Lyánka! 's a' Dámáknak légy e
 Hazába olly ditsó edgyetlen edgye;
 Hogy csak gyöngy ortzáddal 's havas
 Mejjeddel kérkedjen a' Vas

Vármegye.

Soha sem felejtlek el, mig gyász sirom
 Földi várát örökségül nem birom.
 Szivem táblájára én a'
 Te nevedet kis Heléna

Felirom.¹²¹

A vers számos gyűjteményben a „nóták” között szerepel, időnként csak néhány strófával, máskor teljes terjedelmében. Ezekben a kötetekben gyakran arra lehetünk figyelmesek, hogy e dal közelében olyan alkotások is felbukkannak, amelyek a Kováts-vers egyes soraira emlékeztetnek.

Kiváló példa erre az a *Nótás könyv*, amely a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található. Ebben Kováts verse a 11. nótaként szerepel, amit kicsivel később (27. nótá-

¹²¹ Autográf kézírata: CSK K 205, 47–50.

ta) egy témájában ugyan eltérő, de Kováts verséhez sokban hasonlító vers követ. Első strófája így hangzik:

27. Nota

Ne sirj Jánkám hogy a balsors el választ minket
 Oh ne sirj hogy öszve zuzza rokon érzéseinket
 Ha bé fed a Sir göröngye
 Nem foj többé a bunk könnye
 Közös bunk könnye
 Oh ne sirj hát hogy a végzés el választ minket
 Rövid ez élet nem soka sirjuk bus könnyeinket¹²²

E sorokat olvasva felvetődik a kérdés, vajon melyik szöveg születhetett előbb. Kováts verse vagy az itt közölt „nóta”? A vers névtelenül szerepel a gyűjteményben – akárcsak Kováts munkája –, szerzője azonban nagyon is ismert személy: Fáy András. A vers 1818-ban Fáy *Friss Bokréta* című kötetében jelent meg, *Ária* címmel Pesten,¹²³ egy évvel Kováts kötetének megjelenése után, ugyancsak Trattner János Tamás nyomdájában. A költemény keletkezési idejét nem ismerjük pontosan, de az bizonyos, hogy Kováts versének születése után készült. Fáy hat évvel volt fiatalabb Kovátsnál, így a *Vas vármegyébe* című vers keletkezésekor (1800) mindössze 14 esztendő volt.

Bár ő maga is viszonylag korán elkezdett verseket írni – ezt bizonyítja egy másik, a *Magyar Kurir*ban közölt verse 1802-ből –, ez a költeménye csak később születhetett, ugyanis 1807-es verseskötetében (*Bokréta*)¹²⁴ még nem szerepel. Fáy Andrásnak ismernie kellett Kováts verseit, hiszen Szemere Pállal – aki unokatestvére volt – épp abban az időszakban tanult és lakott együtt Pozsonyban, amikor Szemere még rajongott Kováts verseiért,¹²⁵ és ez hatással lehetett Fáy Andrára is. Sárospataki diákoskodása során szintén találkoznia kellett Kováts verseivel, így természetes, hogy versírás során olykor-olykor ihletet is merített belőlük. (Kováts hatása Fáyra egy külön tanulmány témája lehetne, de itt most kettejük irodalmi kapcsolatának részletes vizsgálatára nem vállalkozom.)

122 DE ENK Ms 167, 97–98, *Nótás könyv* (1821–1828).

123 A teljes cím: *Friss Bokréta mellyel Hazájának Kedveskedik Fáy András Pesten*. Trattner János Tamás betűível 's költséggével, 1818. (Fáy 1818.)

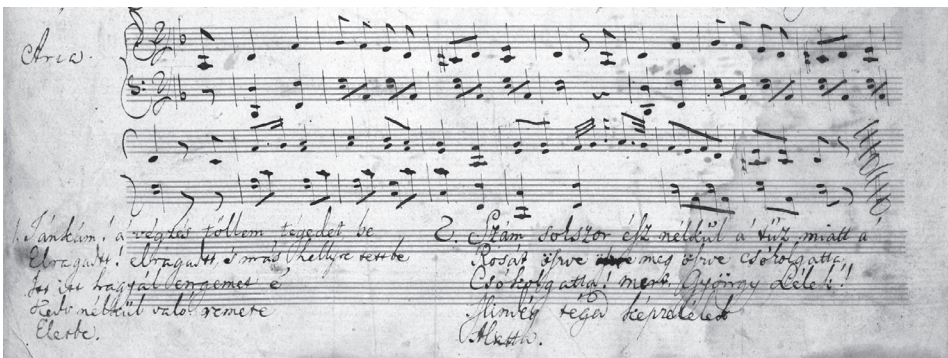
124 Teljes címe: *Bokréta melyel Hazájának kedveskedik Fáy András*. (Fáy 1807.)

125 Szemere Pál és Kováts irodalmi kapcsolatával a dolgozat egy későbbi alfejezete részletesen foglalkozik.

Kováts és Fáy fent említett versei tehát olyannyira népszerűnek és énekelhetőnek bizonyultak, hogy az 1820-as évektől egyre inkább nótaként tartották őket számon, és más gyűjteményekben is gyakran szerepeltek egymás társaságában. Néhol rövidítve, kevesebb strófával, máshol pedig újabb és újabb variációkban bukkannak fel.¹²⁶

Fáy András versének népszerűsége távolról sem lehetett akkora, mint Kováts költeményéé, legalábbis a másolatok jóval csekélyebb előfordulása erre enged következtetni. Mindenesetre a fenti példa alapján legalább három érdekes tényre lehetünk figyelmesek. Egyrészt Kováts verse, azaz egy műköltészetből vett darab bekerülve a közköltészeti folyamatokba kis idő elteltével képes volt énekelt verssé válni. Másrészt a versgyűjteményekben való gyakori előfordulása ösztönözhetett más alkotókat arra, hogy hasonló szövegű dalokat hozzanak létre. Harmadrészt e hasonló kifejezésekkel élő dalok képesek voltak a későbbiek folyamán egymás hívóverseként viselkedni az egyes kötetekben. Mindezek ismeretében úgy vélem, jogosan állíthatjuk azt, hogy Kovátsnak ez a verse sokszorosán is a közköltészet részévé vált, legalábbis az alatt a néhány évtized alatt, amíg a kéziratos gyűjteményes irodalom a virágkorát élte.

A közköltészet kutatói azt vallják, minden egyes másolat egyedinek és értékesnek számít. Ezt különösen igaznak érzem annak a másolatnak az esetében, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára őriz, mivel az ott található 1819-ben készült gyűjtemény készítője a vers első két strófája mellé kottát is mellékel:

OSZK Zeneműtár Ms. mus. 2.243 (p.131–138) *Magyar Áriák Forte Piánóra* B.A. 1819. (133. lap)¹²⁷

126 Néhány ezek közül: OSZK Kt. Oct. Hung. 1752, *Nótás könyvecske* (1821); OSZK Kt. Oct. Hung. 1976, *Holmik és nóták* (1823–1824), 2 kötet; OSZK Kt. Oct. Hung. 1708, *Sokféle* (1835–1851); DM IGY K.X.75.87, *Vajda Julianna emlékkönyve* (1816–1817).

127 Kiadta: TARI 1998, 33–34.

Sajnos a kézirat születési helyéről és a másolóról nem rendelkezünk adatokkal, mint ahogy arról sem tudunk biztosat, hogy a dallamot a kézirat készítője szerezte-e, vagy már egy meglévő, a vershez társuló dallamot másolt-e le. Bár Kováts versének csak az első két versszakát tartalmazza a kézirat, ez nem jelenti azt, hogy csak ennyit ismert volna a lejegyzője, illetve csak ennyit énekeltek volna. Utólag sajnos már azt sem lehet megállapítani, hogy ez a dallam szorosan kapcsolódott-e Kováts verséhez, mint ahogyan azt sem, társultak-e más dallamok még a költeményhez.

A vers éneklése a kéziratos gyűjtemények tanúsága szerint valamikor az 1820-as és 1830-as években élte virágkorát. Ezt látszik igazolni Arany János *Dalgyűjteménye* is, amelyben a *Társas dalok* 13. darabjaként Kováts versét, és a hozzá kapcsolódó, csaknem azonos dallamot is megtaláljuk:

13 Kováts József.

Lánykám! a vég - rás töl - lés - től - gó - rás - tól - be!
E - tra - gant, el - ragant más hely - re tett be!

Itt, itt ba - gyal onye - met e Redr nél - küll na -

lő - re - me - te E' - let - be.

Kováts József

Arany János dalgyűjteménye¹²⁸

A kötet ugyan fél évszázaddal a Kováts-vers népszerűsége után jelent meg, s tudjuk, hogy Arany 1874-ben, illetve az ezt megelőző években dolgozott ezen a munkáján, mégis egy jóval korábbi ízlésvilágot hivatott rögzíteni. Ebben a gyűjteménybe Arany János azokat a népi és társas dalokat írta össze, amelyeket még gyermekkorából és ifjúsága idejéből, azaz épp az 1820-30-as évektől ismert. Arany a nagyszalontai évek alatt, a debreceni kollégiumi diákoskodás idején, illetve vándorszínészként ismerte meg ezeket a dalokat, és kiváló memóriájának köszönhetően közel 50 évig őrizte meg az emlékezetében, mielőtt papírra vetette volna őket.¹²⁹ Bár a dallamokhoz csak egy-két strófát rögzített, valószínűleg ennél sokkal többet is ismerhetett.

¹²⁸ ARANY 1952, oldalszám nélkül.

¹²⁹ A *Dalgyűjteményről* részletesen Csörsz Rumen István írt nemrégiben, adataimat nagyrészt az ő írásából vettem: Csörsz 2017a, 163–212.

Kováts József verse a mesterkedők és az Aurora-kör költőinek darabjai között kapott helyet a kötet II. fejezetében, a társas dalok között. Csokonai, Kováts, Pálóczi Horváth, Kölcsey, Vörösmarty és Bajza versei Arany János fiatal éveinek olvasmányairól és ízlésének alakulásáról tájékoztatnak bennünket.¹³⁰ Az a tény, hogy Arany feljegyezte Kováts versét a gyűjteményébe, azt sugallja, hogy időnként énekelte, esetleg hangszerrel is kísérte a darabot¹³¹ és nyilván kedvelte is. De hogyan viszonyult Kováts József más verseihez? Bár mindez szorosan nem kötődik ehhez az alfejezethez, úgy vélem, mégsem érdektelen röviden erről is szót ejteni.

Aranyról tudjuk, hogy egész életében meglehetősen felemás módon viszonyult a mesterkedő költőkhöz és az alkalmi költészethez. Szilágyi Márton Aranyról írt monográfiájában hangsúlyozza, hogy a költő életében komoly szerepet játszott az alkalmi mulattatás. A kezdeti költői korszakától szinte egészen élete végéig írt alkalmi verseket, bár erről a szakirodalom sokáig nemigen akart tudomást venni. Arany maga is sokat tett azért, hogy a köztudatban ne rögzülhessen róla ez a kép: alkalmi költeményeinek kéziratait megsemmisítette, és ezeket a darabokat rendre kihagyta kötetéből is. Amit ma tudunk az ilyen típusú költeményeiről, azt kizárólag a barátoknál maradt kéziratoknak, illetve a szóbeli visszaemlékezéseknek köszönhetjük.¹³²

Sokat idézett *Irányok* című tanulmányában Arany élesen kikel a „Csokonai előtt, alatt és után verselők” ellen, akik a „népszerű köznapiság széles, poros országútján” haladva ontották magukból alkalmi verseiket.¹³³ Bár Kovátsot név szerint nem említi meg ebben a tanulmányában, nyilván ő sem tartozott a kivételek közé, hiszen műveiben kétszer is megidézi alakját, és mindkét alkalommal rímei miatt gúnyolja ki őt. Először a *Báró Kemény Zsigmondhoz* című paródiának szánt versében (amely a dolgozat életrajzi fejezetében, más vonatkozásban már egyszer helyet kapott):

„Csitt rabláncok csörgési, csitt!
Ne visítsatok egy kicsit –”
Ez a magas ideál;
Toldott rím, mozaik munka,
Hanem ettől minálunk a
Legjobb is, hajh! messze áll.

¹³⁰ Erről lásd: Csörsz 2017b, 432–449.

¹³¹ Csörsz Rumen István tanulmányából tudható, hogy Arany idős korában ajándékba kapott egy gitárt, amin valószínűleg el is játszotta ezeket a dalokat, mielőtt a kottákat elkészítette. Csörsz 2017a, 165–166.

¹³² Erről bővebben: SZILÁGYI M. 2017, 31–41.

¹³³ ARANY 1998, 100–111.

Vagy ha csak, mint Csokonay
 (Bár Kovács, ama pátkai
 Irta ezt is) zengenék:
 „Mivel homlokomra Liza
 Rózsakoszorút tászliza – „
 Úgy is volna ebben ék.¹³⁴

Majd a *Bolond Istók* II. részében, amelyet épp akkoriban írt, amikor a *Dalgyűjteményén* is dolgozott:

Az első zsenge „Kis Tükör” modorban
 Nyolcéves gyermek dadogása volt;
 Haladva, Csokonait vette sorban,
 „Légy-pókcsatáról” víg eposzt dalolt;
 Majd írt „Regét” is, mely az ősi korban
 Egy képzelt várrom odvából huholt:
 „Kovács műasztalos remekbe szépen
 „Rakott” riméből is tűzre tesz épen.¹³⁵

1855-ös, Gyulai Pálhoz írott életrajzi leveléből kiderül, hogy már viszonylag fiatalon, még nagyszalontai diákévei idején ismerkedett meg Kovács József verseivel. Az ezzel kapcsolatos levélrészlet a következő:

Valahára eljött a költészeti osztály s én halommal irtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közül semmi sincs meg; rectorom a tisztázatot magához vevén, fűnekfának mutogatván, s elvivén magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék már akkor úgy ismert, mint afféle poétát s ez nem kevésbé hízelt hiúságomnak. (Tisza még nem régiben is felhozta, ő is, mint tractualis gondnok, emlékeztén rám, milly hires kis poéta voltam.) – A honi költészet új iskolája már akkor (1831) teljes virágában volt, de én azt nem ismertem még. Tanítóim, a Debreczenben beszítt hajlamuk szerint, Csokonait tűzték elem példányul, kit igen szerettem, s Kovács Józsefet, kinek bámultam rímeit. Kovács

¹³⁴ AJÖM VI, 153. Arany e versét válaszképpen írta a *Pesti Napló* egy 1865 júliusi cikksorozatára (*Költész irodalmunk jelen állapota nyelvoészeti tekintetben*), amelyet Zsoldos Ignác jogtudós írt, névtelenül. Ebben a sorozatban Zsoldos Kovács Józsefet állítja példának a kor költői számára, akinél tökéletesebb rímelőt nem ismer. Arany, aki az erőltetett rímekkel szemben az asszonáncot pártolta, tréfából ezt a verset küldte be a *Pesti Napló*hoz, ahol az meg is jelent 1865. augusztus 13-án.

¹³⁵ ARANY 1999, 773. (Az idézett rész a *Bolond Istókban*: II, 117.)

Pál (most debr. gymn, igazgató, akkor szalontai co-rector majd rectorom) társalgásának, útmutatásának, tanításának sokat köszönök e részben.¹³⁶

Arany gyerekkori versei – ahogy ő maga említi – nem maradtak fenn, ami e monográfia szempontjából is rendkívül sajnálatos, hiszen így örök titok marad az, hogy Kovátsnak mely versei, és legfőképpen mely, később kigúnyolt rímei nyerhették el annyira Arany tetszését, hogy első verseiben akár utánzásukra is vállalkozott. Ha volt saját kéziratos versgyűjteménye debreceni diákévei idején, ami igencsak valószínű, szinte biztosra vehetjük azt, hogy néhány Kováts-vers is helyet kapott benne. A *Dalgyűjteményében* közölt vers egészen biztosan.

3.7.7. A Kováts-versek másolatban való terjedése – népszerűségi mutató

2007-ben Csörsz Rumen István egy tanulmányában Csokonai műveinek kéziratos terjedését vizsgálta, és száz gyűjtemény felhasználásával különféle statisztikai számításokat végzett a költő egyes verseinek előfordulási gyakoriságával kapcsolatban.¹³⁷ Az általa készített népszerűségi listának köszönhetően számos új és értékes adattal gazdagodott a Csokonai-kutatás.

Kováts József verseinek kéziratos gyűjteményekben való nagyszámú előfordulása szintén kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy – Csörsz említett tanulmányát mintaként használva – egy ilyen típusú vizsgálatot én magam is elvégezzek, és a kapott eredményeket e munkában ismertessem.

Amint arról már korábban szó esett, a 19. század eleji kéziratos gyűjteményekbe bekerült Kováts-versek másolataiból inkább következtethetünk a költő korabeli népszerűségére, mint az 1817-es, illetve 1835-ös nyomtatott kiadásokból. Érdekes, hogy míg Csokonai életművének csak egy kisebb hányada került be a gyűjteményekbe,¹³⁸ addig – ezzel ellentétben – Kováts Józsefnek valamennyi, jelenleg ismert versét megtaláljuk a különböző másolatokban. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy Kovátsnál mindössze ötvenhat vers jelenti az életmű teljes egészét, míg Csokonai ennél jóval nagyobb korpust hagyott az utókorra.

Az egyes Kováts-versek nem egyforma arányban tűnnek fel a gyűjteményekben, vannak közöttük igen népszerűek, és akadnak olyanok is, amelyeknek csak néhány másolatát ismerjük. A fennmaradt másolatok számbavételével választ ta-

¹³⁶ Arany János levele Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7., in AJÖM XVI, 556. A levelet említi: Csörsz 2017b, 433.

¹³⁷ Az említett tanulmány: Csörsz 2007, 278–294.

¹³⁸ Csörsz 2017a, 278.

lálunk arra, hogy mely versek nyerték el leginkább az olvasók és a másolók tetszését, és a kapott adatok segítségével a kor irodalmi ízlésére is következtethetünk.

A versek (mai tudásunk szerint) csak a költő halála után, valamikor az 1810-es évektől kezdtek el másolatokban terjedni, és egészen az 1840-es évekig, a kéziratgyűjtemények divatjának végéig jellemző volt intenzív jelenlétük e hagyományban. Bár Kováts elküldte néhány versét Szemere Pálnak, Horvát Istvánnak és minden bizonnyal több más ismerősének is, széles körű, tudatos népszerűsítésről vele kapcsolatban mégsem beszélhetünk.

Csörsz más költők kapcsán megemlíti azt, hogy az országos hírnév és a népszerűség reményében hajlandók voltak ellenérzéseiket legyőzni, és tudatosan használni a közköltészet fórumait, vállalva ezzel azt is, hogy költeményeik alapos változásokon mennek keresztül. Gyakran azért terjesztették verseiket kéziratokban és népszerű nyomtatványokban, hogy az ilyen típusú ismeretség révén bekerülhessenek az irodalmi köztudatba, és ugyancsak emiatt próbáltak meg időnként a közköltészeti hagyományokhoz jól idomuló költeményeket írni.

Kováts József esetében erről aligha volt szó. Az országos ismertség elérése érdekében inkább a korabeli magyar folyóiratokban igyekezett feltűnni, és ez a próbálkozása részben sikerrel járt, hiszen a *Magyar Kurir* három versét is közölte. Nehéz elképzelni azt, hogy tervei túlságosan nagyra törők lettek volna, hiszen – amint erről már többször szó esett – kevesebb, mint egy évtized állt csak rendelkezésére ahhoz, hogy költőként népszerűsítse önmagát. Annak okát, hogy halála után versei mégis rohamosan terjedni kezdtek, valami másban kell keresnünk. Ebben, akárcsak Csokonainál, nagy szerepe lehetett annak, hogy Kováts fiatalon hunyt el, ráadásul meglehetősen szerencsétlen körülmények között. Erről még azok a másolók is könnyen tudomást szerezhettek, akik nem ismerték őt személyesen, és nem hallottak halálának körülményeiről. A gyűjteményekben található kéziratok Kováts-életrajzokból, Kováts börtönben írt két költeményéből, illetve Gárdonyi Szabó István epitáfiumából ugyan nem tudhattak meg minden apró részletet róla, de mindezek ahhoz mégis elegendőnek bizonyultak, hogy kiváltsák az olvasók együttérzését, és a költő népszerűsége több évtizedig fennmaradjon. A magyar diákság valamelyest úgy tekinthetett rá, mint ahogy Csokonaira¹³⁹ is: egynek érezték őt maguk közül, aki tehetsége révén vált ismertté, és nagy dolgokra lett volna még hivatott, ha élete nem ér véget ilyen korán.

Lehetséges azonban még egy magyarázat arra, miért akadt ennyi másolója Kováts verseinek. Valószínűleg olyannyira hatással volt rá a közköltészeti hagyomány, hogy ő maga is leginkább olyan verseket írt, amelyek jól alkalmazkodtak

139 Lásd erről: Csörsz 2007, 278.

a kor olvasóinak ízlésvilágához. Megítélésem szerint Kováts esetében inkább lehetett szó egyfajta ösztönösségről, mintsem tudatosságról.

A kutatás során áttekintettem szinte minden olyan kéziratot, amely Kováts József-verseket tartalmaz. Ezek között az iratok között akad néhány olyan, amely nem tekinthető igazi gyűjteménynek, mivel csak néhány lapból áll, illetve olyan köteteket is felhasználtam, amelyek kizárólag csak Kováts verseit tartalmazzák, vagy legalábbis ezt állítják róluk a katalógusok.¹⁴⁰ A legtöbb kézirat azonban vegyes gyűjtemény: verseskötetek, énekeskönyvek, diáriumok, kottás gyűjtemények, emlékkönyvek. Valamennyi keletkezése az 1800 és 1850 közötti időszakra tehető, azaz a 19. század első felére. Összesen száztíz dokumentumról van szó, amelyek a magyar nyelvterület egészéről származnak. Egy részük provenienciáját sajnos nem sikerült megállapítani, sok esetben az iratok pontos keletkezési idejét sem ismerjük, és tulajdonosaikról, másolóikról sem rendelkezünk információkkal. A kéziratok túlnyomó többsége a debreceni, illetve a sárospataki kollégiumi diáksághoz köthető, meglepő módon viszonylag kevés olyan gyűjtemény van közöttük, amely kapcsolatba hozható a pápai kollégiummal. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban található gyűjtemények esetében a kéziratok eredeti származási helye sok esetben nem derül ki, az ország bármely területéről bekerülhettek nagy könyvtáraink állományába. A tulajdonosok köre változatosnak mondható: többségében diákok, református tanítók és lelkészek, de akadnak közöttük irodalomkedvelő nemesek is szép számmal. Néhány kézirat mindössze egy-két Kováts-verseket tartalmaz, de nem ritka az olyan gyűjtemény sem, amelyben akár 30-40 verset is találunk a költőtől.¹⁴¹

Sajnos – a jelenlegi lezárások miatt – e munka elkészültéig négy olyan kéziratot nem sikerült megtekintennem, amelyekről tudom, hogy tartalmazznak még Kováts-verseket.¹⁴² Az általam átnézett 110 kézirathoz képest azonban ez a négy gyűjtemény olyannyira elenyészőnek számít, hogy a vizsgálat eredménye nagy valószínűséggel akkor sem módosulna jelentős mértékben, ha ezeket is felhasználtam volna. Valószínű, hogy léteznek még olyan versgyűjtemények, amelyek tartalmazznak Kováts-tól verseket, de ezek egyelőre nem kerültek elő, vagy magántulajdonban vannak. Az elmúlt kétszáz év során megsemmisült, Kováts-verseket tartalmazó gyűjtemények számát pedig még felbecsülni sem tudjuk. Mindezek

140 Az ilyen típusú gyűjteményekről utóbb mindig kiderült, hogy tévesen más költők verseit is Kováts neve alatt szerepeltetik.

141 A kutatáshoz használt kéziratok listáját a készülő kritikai kiadás tartalmazza majd.

142 Ezek a kéziratok Makón, Kiskunhalason, Veszprémben, illetve Szatmárnémetiben találhatóak.

ellenére úgy vélem, az átvizsgált kéziratok nagy száma miatt a kutatás eredménye reprezentatívnak minősül.

A Kováts-életmű esetében nem beszélhetünk olyan mértékű „szétírásról”, amelynek következtében nehezen lehetne eldönteni azt, hogy az adott másolat a költő egy versének változata-e vagy sem. A másolók a legtöbb esetben tartották magukat az eredeti szöveg kereteihez, és ha esetenként a szerző nevét el is hagyták, vagy módosították a címen, magán a szövegen általában nem hajtottak végre jelentősebb változtatásokat. (A kirívó példákra az előző alfejezetben már esett szó, és általában nem azok voltak többségben.) Éppen emiatt minden olyan verset katalogizáltam, amelyben felismerhető az eredeti változat. Abban az esetben is így jártam el, ha csak a vers egy részletét találtam meg egy-egy gyűjteményben.

Néhány alkalommal azt tapasztaltam, hogy egy kéziratban két alkalommal is szerepel ugyanaz a Kováts-vers.

Csörsz Rumen István megoldásától eltérően ebben az esetben én nem egy, hanem két előfordulást dokumentáltam. Döntésem oka leginkább az volt, hogy sokszor két eltérő kéz másolta le ugyanazt a verset, és úgy gondolom, joggal feltételezhetjük azt, hogy a kötet egyszerre akár két vagy több másoló ízlését is tükrözi.¹⁴³

A népszerűségi lista elkészítésekor mindig a versek autográfából ismert címét és kezdősorát adtam meg. A csak másolatokban található versek esetében egy általam kiválasztott másolat címe és kezdősora szerepel a táblázatban.¹⁴⁴

Mindezek után következzenek a számok, amelyek remélhetőleg érdekes információkkal szolgálnak majd. Az alábbi táblázatban a teljes életmű, azaz 56 vers adatai szerepelnek.

Feljegyzések száma (F)	%-os arány (az egész variálódó korpuszhoz képest)	Kováts-versek (V)	Szövegek összesen $F \times V = SZ$	Szövegek %-os aránya (az egész variálódó korpuszhoz képest)
1	2	1	1	0.05
5	2	1	5	0.3
6	2	1	6	0.4

¹⁴³ Ilyen csak néhány vers esetében fordult elő és nem túl nagy gyakorisággal. A vizsgálat eredménye valószínűleg akkor sem módosult volna nagymértékben, ha Csörsz Rumen István módszerét követem.

¹⁴⁴ Ehhez lásd a V. mellékletet. A könnyebb olvashatóság kedvéért az *a* utáni (*a'*), illetve az *s* előtti (*s'*) aposztrófot elhagytam.

Feljegyzések száma (F)	%-os arány (az egész variálódó korpuszhoz képest)	Kováts-versek (V)	Szövegek összesen $F \times V = SZ$	Szövegek %-os aránya (az egész variálódó korpuszhoz képest)
10	2	1	10	0.6
11	2	1	11	0.7
16	2	1	16	1
17	2	1	17	1
19	2	1	19	1
20	2	1	20	1
21	3.5	2	42	2.5
22	3.5	2	44	3
24	2	1	24	1.5
25	2	1	25	1.5
26	3.5	2	52	3
27	18	10	270	16.5
28	2	1	28	2
29	7	4	116	7
30	3.5	2	60	4
31	2	1	31	2
32	3.5	2	64	4
33	2	1	33	2
34	3.5	2	68	4
35	5	3	105	6.5
37	3.5	2	74	4.5
38	2	1	38	2.5
39	2	1	39	2.5
42	2	1	42	2.5
43	2	1	43	2.5
44	7	4	176	11
46	2	1	46	3
47	2	1	47	3
49	2	1	49	3
887	$\approx 100\%$	56	1621	$\approx 100\%$

1. táblázat

Az 56 vers közül valamennyi megtalálható másolatban, és mindössze csak három olyan vers akad, amely tíznél kevesebb alkalommal fordul elő a gyűjteményekben. (Egy, öt, illetve hat alkalommal.) A versek jelentős hányadáról, azaz az életmű 83%-áról elmondható, hogy húsznál is több alkalommal másolták őket, és ugyanez – tudomásom szerint – egyetlen más költő életművére sem volt jellemző ezekben az évtizedekben. Az életmű csaknem felének (26 vers) húsz-harminc másolata is akad. További 21 versnek (az életmű 37%-ának) pedig harmincnél is több másolatával találkozhatunk az egyes gyűjteményekben.

A 110 kézirat tulajdonosa az 56 versnek összesen 1621 másolatát készítette el, ami elképesztően magas számnak tekinthető. Összehasonlításképpen: amikor Csörsz Rumen István száz gyűjtemény bevonásával vizsgálta a Csokonai-versek terjedését, az általa feljegyzett 145 Csokonai-versnek mindössze 773 másolatát találta meg. A két eredmény közötti további lényeges különbség még az is, hogy Csokonai esetében a verseknek csaknem fele mindössze egy vagy két alkalommal fordul csak elő a gyűjteményekben, és mindössze 10 olyan versről tudunk, amelynek húsznál több másolata maradt fenn. A legtöbb Csokonai-vers pedig be sem került ezekbe a gyűjteményekbe.¹⁴⁵

Mindezzel természetesen nem azt szeretném sugallni, hogy Kováts életművének egésze azért volt ennyire népszerű, mert versei jobbak voltak Csokonaiénál, ugyanakkor a másolók közül talán többen vélekedtek így.

A táblázatból az is kiderül, hogy Kováts legtöbbet másolt verse összesen 49 alkalommal került lejegyzésre. Hogy melyik vers volt ez pontosan, illetve mely verseket másolták legszívesebben, arról a következő népszerűségi lista ad tájékoztatást.

Helyezés	Előfordulás	Incipit	Cím
1.	49	Por voltál, s ismét por vagy miolta a rád ...	<i>A festett-orca</i>
2.	47	Hálá Isten! már elmégyek az örömbé...	<i>A ki cs[apott] mester éneke</i>

¹⁴⁵ Természetesen nem felejthetjük el azt, hogy Csörsz nem az összes fellelhető gyűjteményt vizsgálta, hanem „csak” 100-at választott ki azok közül. Ha kutatását a későbbiekben folytatja majd, valószínűleg jóval több versmásolatot fog találni, és így számadatai is növekedni fognak. Ez viszont – ahogy ő is fogalmaz – az általa készített népszerűségi lista jelenlegi sorrendjén valószínűleg nem fog túlságosan változtatni. Nem feltétlenül gondolom tehát azt, hogy Kovátsot többször másolták volna, mint Csokonait, ehelyett inkább úgy fogalmaznék, hogy *másképp*: míg Csokonainál inkább válogattak, Kovátsnál kevésbé.

Helyezés	Előfordulás	Incipit	Cím
3.	46	Hát – illy idegen föld hantya...	<i>Lehel</i>
4.	44	A hajad úgy áll mint ha benne egy...	<i>Cím nélkül</i>
	44	Fürdött Fanni egy szép este...	<i>Fürdött [Fanni]</i>
	44	Nincs könnyem, s Gádesbe már többet nem...	<i>Poéta lesz katonává</i>
	44	Óh Egek mit érünk! – mikor Bécs és London...	<i>A módruházaton való felfoházkodás</i>
5.	43	Óh fekete vérű szivbeli keresztetek...	<i>Szomorú dall</i>
6.	42	Lyánka! a Végzés tőlem tégedet be...	<i>Vas vármegyébe</i>
7.	39	Csitt! rabláncok zörgési csitt!...	<i>Somogy vármegye főjegyzőjéhez...</i>
8.	38	Földiek! lehettek nemesek meddő, tök...	<i>A kopottabb nemesekhez</i>
9.	37	Míg Fannim egy hüss víz parton...	<i>Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek</i>
	37	Nézd ezt a kisértőkép' felmaszarázott...	<i>A parókás [német]</i>
10.	35	Alszik Fanni, – ah isteni...	<i>Cím nélkül</i>
	35	Ide, édes Lyányom? ide?...	<i>A Poéta és a Musa</i>
	35	Mi lelt lyányom? Jaj a holtakat...	<i>Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán</i>
11.	34	Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni...	<i>Dórishoz</i>
	34	Leskelődjetez utánnom...	<i>Hegedűszóba szép mesét jelentek</i>
12.	33	Szép Fében! egy szüzet láttam, s e szinte...	<i>Dall</i>
13.	32	Más a kedves Asszonyságot...	<i>Somogy vármegyei nótárius felesége neve napjára</i>

Helyezés	Előfordulás	Incipit	Cím
	32	Oda vagy Corinna! s szemednek szikrázó...	<i>Csípős vers</i>
14.	31	Estve ment Dafne Dafnisa...	<i>Dafné keserve</i>
15.	30	Diogenesként kongok egy...	<i>Tünődés</i>
	30	Vitéz! ki elénekeled...	<i>Él a keszthelyi gróf, és az örök napok jussán nagy neve tündököl</i>
16.	29	Kis virág egy lassú szellet...	<i>Dall</i>
	29	Liza! engem Istenséget...	<i>Cím nélkül</i>
	29	Ne bánts engem Szemere – ne!...	<i>Válasz Szemerei Szemere Pálhoz</i>
	29	Szép Szüz! mikor szívem deli...	<i>Cím nélkül</i>
17.	28	Te zöld fa! te kivel Pánnak...	<i>Cím nélkül</i>
18.	27	Az ezüst Hold tiszta világa...	<i>Alszik Fanni</i>
	27	Azt mondják, hogy ahol vannak Mecenások, ott látsz, ott...	<i>A Magyar és a Hazafi</i>
	27	Bájolt elménk, te miattad lágy álom, a hetedik...	<i>Petroniusbol</i>
	27	El dült Carthago, – semmivé...	<i>Non solet ingeniis summa nocere dies</i>
	27	Liza egy szép nyári estvén a gyenge rét...	<i>Naplenyúgváskor</i>
	27	Repülj balsamos s kékellő...	<i>A hyacintus virág</i>
	27	Szép szegfű a Flóra keze...	<i>A fehér szekfű</i>
	27	Te szép fa! öntsd meg a veled...	<i>Cím nélkül</i>
	27	Van egy zöld pompájú liget, melly a deli...	<i>Cím nélkül</i>
	27	Virrogass, oh Szeplótelen...	<i>A holdvilágon</i>
19.	26	Mivel homlokomra Liza...	<i>Vallástétel</i>
	26	Oh szép zöld rét néked néked!...	<i>Cím nélkül</i>

Helyezés	Előfordulás	Incipit	Cím
20.	25	Képzelttem Lizát – s a gyenge...	<i>Cím nélkül</i>
21.	24	Ez az arany-kereszt előtt rogyik el...	<i>Melt[óságos] Gróf Széchényi Ferentz Ő Excellenciájához, a Nemzeti Könyvtár felállítójához</i>
22.	22	A zöld halmok alján a juhász, a...	<i>A többek közt a nagy Pffeffel, ezt a mesét jegyzette fel</i>
	22	Nossza a hattyú tollat...	<i>Dall</i>
23.	21	A deák, a görög és a sidó R-nek...	<i>Rejtett szó, – és más is</i>
	21	Fébé gyöngy szüze szerelmes tüze...	<i>Dall</i>
24.	20	Nincsen máshol csak Pápán van, Pápán a...	<i>Dall</i>
25.	19	Jer Doris! hiv dolgozásom...	<i>Dorishoz</i>
26.	17	Venus heves barna fattya...	<i>A szerelemről</i>
27.	16	Így szolt egyszer Voltér...	<i>Cím nélkül</i>
28.	11	Ekkor bújtak egy apostol hív lába alá a sok...	<i>Idő-vers</i>
29.	10	Hogy egy vért ivó esztendő el vásott...	<i>Idő-vers</i>
30.	6	Árkádia Szent telekén...	<i>Et. In. Arcadia. Ego.</i>
31.	5	A friss rét nyers bársonyiba...	<i>A Sió vize partján</i>
32.	1	Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem...	<i>Cím nélkül</i>

2. táblázat

A fenti népszerűségi lista első tíz helyére összesen tizenhat vers került. Ezek azok, amelyeknek 35-nél is több másolatával találkozhatunk a különböző gyűjteményekben. Joggal feltételezhető az, hogy e költemények voltak a legismertebbek Kovátstól a 19. század első felében, legalábbis a református kollégiumokban és az azokhoz kapcsolódó körökben.

Szerencsés lenne, ha a kéziratoknak a pontos keletkezési idejét is ismernénk, mert akkor az egyes versek terjedését akár évtizedenként is meg lehetne vizsgálni, ahogyan azt Csörsz is tette Csokonai verseinek vizsgálatakor. A Kováts-verseket tartalmazó gyűjtemények között azonban számos olyan akad, amelynek keletkezési idejével kapcsolatban Stoll Béla is csak annyit tudott meghatározni, hogy valamikor a 19. század első felére tehető.¹⁴⁶

Mit is állapíthatunk meg a népszerűségi lista első tíz helyén szereplő versekről? Mi lehetett annak az oka, hogy a másolók ezeket érezték a leginkább másolásra méltóknak?

A legelső helyen *A festett-orca* című vers szerepel, amely jól illeszkedik a korabeli gyűjtemények vénasszonycsúfolóihoz. Negyvenkilenc másolata miatt megérdemli, hogy teljes terjedelmében helyet kapjon e könyv lapjain is:

A FESTETT-ORCA

Por voltál, 's ismét por vagy miolta a' rád
Vont sárga bőrt festő porral betakarád:

Fested magad! fested! mert különben szattyán
Bőr sárgulna tested rántzos ábrázattyán

Pofa bőrt készítesz, 's kezed a' rút Timár
Mesterségét tükrös műhelybe üzi már

Hogy annál kapóssabb legyen fonnyadt tested'
Tehén bőre, tehát karmasinra fested

Ne ferd, mert hisz ugy is az igazi Tobak
Kéztől készült bőrök, mind szebbek, mind jobbak. –

Kész tsuf ez! – 's nem másnak, hanem tsak ő neki
Szólnak gunyolva az énekek éneki!

Soha sem leszel már szép, hát horpadt mejjed'
Repedezett Crétás bőrit se meszelyjed.

¹⁴⁶ Mindezek ellenére egy ilyen típusú vizsgálat mégsem tűnik teljesen lehetetlennek, azonban e munka keretein belül erre nem vállalkoztam.

Nem tart soká' festett rósád mivel néki
Véget vetnek a' hév idők' verejtéki.

A' Móses Sidai ilyen veres festék
Szinre a' küszöböt hajdan azért festék;

Hogy gyilkoló módon ne bánhassan vélek
A' Széllyel koborló vérengző Lélek.

Te meg azért vakolsz a' fonnyadt ábrázat'
Szennyes falára illy veres tsement mázat;

Hogy nálad a' dárdás angyalok meztelen
Kardal, annál többször lehessenek jelen! –

Ah! ortzádnál a' dög hust evő juhász eb'
Vérrel fertsegtetett szőrös pófája szebb! –¹⁴⁷

A korszakban nem volt ritka, hogy a költők éles nyelvvel keltek ki azok ellen a hölgyek ellen, akik különböző szépítőszerrel igyekeztek fiatalítani magukon, vagy éppen bőrhibáikat próbálták eltüntetni. A fiatal leányokat éppúgy kritikával illették, ahogyan az idősebb asszonyokat.

A gyűjteményekben, sőt a nyomtatott verseskötetekben is számos ilyen versel találkozhatunk. Néhány ritkábban idézett ezek közül:

Az elváltozás
Blumauer után.

Tsudálad, hogy a' rút Hernyó
Illy szép Pillangóvá lett;
Hát némelly fejér Személyből
mit nem tész a' Toalett?¹⁴⁸

¹⁴⁷ Autográf kézírata: CSK K205, 99–101.

¹⁴⁸ A vers a Bozóky István által szerkesztett *Tavaszi virágokban* jelent meg. Szerzője egy bizonyos „F”.
Lásd: Bozóky 1805, 91.

Egy festett Lyányka

- A. Ni, hogy pirúlt-el e' kis
Leány, mikor szemünkbe
Tekinte, – melly szemérmes!
- B. Igen bizony! – hanem még
Ma reggel el-pirúlt Ő. – ¹⁴⁹

Egy festett Dáma

Éjjel, hogy lárma lett tűz! tűz! ijjedtébe,
Kifutott egy Dáma csak alsó ingébe,
Házánál azt jobban sajnálta, hogy haját
Benn hagyta, s fogait, fél szemét orczáját.
Így, hogy haja nem volt, s szinte sem volt festve,
Nem esmérték akik majd imádták estve.¹⁵⁰

Kovátsnak ugyan nemcsak *A festett-orca* című asszonycsúfolóját ismerjük, de úgy tűnik, a másolók ezt kedvelték leginkább. Emellett, az első 16 vers között három olyan szerepel még, amely hasonló stílusban a korabeli divatot gúnyolja ki, a paróka viselését és a nyugati divat mintájára elterjedt öltözködést. (*A hajad úgy áll* kezdetű cím nélküli vers, *A parókás német*, illetve *A módruházaton való felfohászkodás*.) A legkedveltebb versek egynegyedét teszik ki ezek.

A listán négy olyan vers szerepel, amely Csokonai költészetéhez köthető. A *Füldött Fanni* című költeményről tudjuk, hogy Csokonainak *A feredés* című verse ihlette.¹⁵¹ Bár Kováts verséről Bán Imre azt írta, hogy aligha akad ennél meseterkéltőbb stílusú alkotás a magyar költészetben,¹⁵² úgy tűnik, az olvasók ezt inkább pozitívumként fogták fel, legalábbis a versről készített több mint negyven másolat ezt látszik igazolni.

¹⁴⁹ Uo., 90. Szerzője: „D”.

¹⁵⁰ TRENK, *Győri Lajos-gyűjtemény* (1824–1825). Jelzete és a lapszám: R 2505, 242. Szerzőjét a másoló nem adja meg. Maga a vers Kováts hasonló témájú versei után következik a kötetben.

¹⁵¹ Egy személyes észrevétel: Csörsz népszerűségi listáján ez a vers nem szerepel a leggyakrabban másolt versek között. A vers által ihletett Kováts-verset viszont negyvennégy gyűjtemény is tartalmazza.

¹⁵² BÁN és JULOW 1964, 16.

A listán a tizedik helyen szerepel egy cím nélküli rövid költemény, amelynek kezdősora: *Alszik Fanni, – ah isteni!...*, amely eszünkbe juttathatja Csokonai *Az alvó Lilla felett* című költeményét. Bizonyára a korabeli olvasók is így voltak ezzel, épp ezért kerülhetett bele ilyen gyakran az egyes gyűjteményekbe.

A legnépszerűbb versek között, a Csokonai versét imitáló *Fürdött Fanni* mellett csupán erről az egy versről mondható el, hogy erotikus tartalmú, épp ezért úgy tűnik, végleg leszámolhatunk azzal a legendával, hogy Kovátsot pusztán a dévaj és meglehetősen vaskos témájú versei miatt kedvelték a korban. Ez a rövid vers – amely tartalma miatt természetesen nem jelenhetett meg a Ferdős Dávid féle kiadásban – így hangzik:

Alszik Fanni, – ah! isteni
Nektárral szentelt csecsit
Csak edgy lágy gyolcs fedí be ni! –
Feltakarjam úgy é? – Csitt!...

Láttam minden tetemeit!
Ugyan láttam! – Ennye be
Rá fekhethnék a' kincse itt,
Ezopus' éhes ebe!¹⁵³

Egy másik, szintén Csokonai által ihletett versnek (*Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*) népszerűségét a témán kívül valószínűleg a *Magyar Kurir*-ban való megjelenése is nagyban elősegítette.¹⁵⁴

A listán szereplő negyedik, Csokonai által ihletett vers a költő halálára írt epitáfium, amely ugyanolyan gyakorinak számított a kötetekben, mint más költők Csokonairól írt halotti búcsúztatói. Az elhunyt költő iránti országos tisztelet, illetve a halotti búcsúztatónak mint műfajnak 19. század eleji nagy népszerűsége egyaránt kedvezett annak, hogy Kováts verse széles körben elterjedjen.

Kováts második leggyakrabban másolt verse *A kics[apott] mester éneke* volt, amely egy korábbi alfejezetben előkerült már. Maga a vers érthető módon igen közel állhatott a köteteket készítő diákokhoz, akik maguk is jól ismerték az iskolamesteri lét nehézségeit. A téma nagy közköltészeti hagyományokra tekint vissza, előzményeit megtaláljuk számos gyűjteményben.

¹⁵³ Eredetije a Kováts autográf gyűjteményben: CSK K 205, 114.

¹⁵⁴ A versről egy későbbi alfejezetben még részletesen esik szó.

Kováts hazafias versei közül három szerepel a leggyakrabban másoltak között (*Lehel, Poéta lesz katonává, A kopottabb nemesekhez*), amelyek a régi korok virtusát, a nemzeti erényeket, a hazáért akár a halált is vállalni kész férfiakat hivatottak bemutatni.

A *virtus* szó – amely Kováts verseiben is gyakran feltűnik – korábban a harci erényekre vonatkozott, de a 18. századra lassanként az erények összességét kezdte el jelenteni. A közköltészetben és a műköltészeti alkotásokban számos alkalommal megjelenik ez a fogalom. Vaderna Gábor a szó korabeli jelentését így magyarázza:

A *virtus* szó ilyenformán értékek nehezen körvonalazható fogalma lett, melyben oly közösségalkotó erények egyesülhettek, melyek bár nem voltak a közösség minden tagja számára azonosak (például a férfi és női erények alapvetően különböztek), mégis szembehelyezték a közösséget mint társas kapcsolódási formát az azt fenyegető veszéllyel – legyen az barbárság külső fenyegetése, a luxus következtében való végzetes elpusztulás vagy akár a társadalomjobbító doktrínáktól való rettegés felvilágosodásellenessége.¹⁵⁵

Kováts ilyen típusú verseinek népszerűségét azonban nemcsak a téma, hanem a költő heves és lendületes stílusa is elősegíthette. Nem véletlen az, hogy Bán Imre épp e verseket tartja Kováts legsikerültebb, legnemesebb hangú darabjainak.¹⁵⁶

Ha megnézzük a listát, láthatjuk, hogy azok a versek, amelyek később gyakran énekelt versekké váltak, szintén sok másolatban maradtak fenn, de leginkább az erős középmezőnyben kaptak helyet. Két kivétellel valamennyinek húsz és harminc közötti másolata ismert, ami alapvetően nem kevés, de mégsem ezek tartoztak a legnépszerűbb költemények közé. A két vers, amely képes volt kiemelkedni ebből az átlagból, az a korábban már részletesen tárgyalt *Vas vármegyébe*, illetve az a viszonylag korai *Szomorú Dall* (1800. május 27.), amelyet a másolók hajlamosak voltak a börtönben raboskodó és halálára készülő Kováts búcsúzó versének tekinteni. Ahogy erről már korábban szó esett, erre enged következtetni néhány gyűjtemény marginális bejegyzése, illetve a versnek, a Kováts halálát sirató epitáfium melletti gyakori feltűnése is. A börtönben raboskodó költő keserű sorsát bemutató, s mintegy mellékesen Szokolay Dánielhez írt névnapi vers (*Somogy vármegye főjegyzőjéhez...*) ugyancsak hasonló okok miatt kerülhetett be a legtöbbit másolt versek közé.

¹⁵⁵ VADERNA 2017, 355.

¹⁵⁶ BÁN és JÚLOW 1964, 16.

A Virág Benedeket idéző *A Poéta és a Musa* című költemény afféle költői hitvallásként is felfogható, hiszen maga Kováts is így vélekedett róla, amikor a *Magyar Kurír* számára elküldte. A másolók, akik közül sokan maguk is próbálkoztak a versírással, épp ezért is kedvelhették.

A leggyakrabban másolt versek mellett viszonylag könnyű olyan érveket felsorakoztatni, amelyek kedveltségüket hivatottak bizonyítani. A lista másik végén szereplő, pusztán csak néhány másolatban fellelhető versek esetében viszont inkább csak találgatásokba bocsátkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy miért nem tudtak igazán bekapcsolódni a közköltészeti folyamatokba. Az egész életműből mindössze öt-hat versről mondhatjuk csak el ezt. A köztük szereplő két idővers (1799, 1800) esetében érthető, hogy aktualitásukat elveszítve az irántuk való érdeklődés is csökkent. A Voltaire-ről szóló négy soros vers az ateista felütés miatt nyilván sokakból ellenérzést váltott ki, ha találkoztak is vele, nem vállalkoztak lemásolására, míg mások talán óvatosságból hagyták ki gyűjteményükből.

Azonban az egész asszonyi nemet gyalázó (*Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem... kezdetű*) cím nélküli vers, illetve a Sió folyó partján készült idilli költemény (*A Sió vize partján*) esetében a mellőzöttség oka nem teljesen világos. Ugyanez mondható el az 1807. április elsején keletkezett, afféle születésnapi versként is felfogható *Et. In. Arcadia. Ego.* című versről is. Témájukban és megformáltságukban nem különböztek a népszerűbb versektől, így nehezen megfejtendő, a másolók miért mellőzték mégis őket.

E néhány kevésbé népszerű vers ellenére is bátran kijelenthetjük, hogy a másolók élénk érdeklődést mutattak Kováts József versei iránt. Csörsz egy tanulmányában azt olvashatjuk, hogy Csokonai és Kováts között az egyik leglényegesebb különbség abban ragadható meg, hogy amíg az előbbi „mellközépig” benne állt a közköltészetben, addig az utóbbi „nyakig benne volt”.¹⁵⁷ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint verseinek a kéziratos gyűjteményekben való rendkívül gyakori előfordulása. Kovátsnak ugyanis, vagy inkább talán ösztönösen sikerült alkalmazkodnia a korszak igényrendszeréhez, és ezt – reményeim szerint – a fenti két táblázat adatai is meggyőzően bizonyítják.

¹⁵⁷ Csörsz 2006, 279–280.

3.8. Az életrajz és életmű találkozási pontjai, hatások és utóhatások

3.8.1. Csokonai Vitéz Mihály, Kováts József és az *Anakreoni Dalok*

2000 áprilisában a kaposvári Kováts József-konferencián Laczházi Gyula *A Kovátsba temettetett Vitéz* címmel tartott előadásban számos Csokonai-versről bizonyította, hogy azok hatottak Kováts költészetére.¹⁵⁸ Az előadás címét Gárdonyi Szabó István Kovátsról írt epitáfiuma inspirálta, amelyben ezt olvashatjuk:

Názó, Horáttzal Virgillel,
sőt a legszebb poézis
Vitézbe temettetett el,
S Kovátsba a Vitéz is.¹⁵⁹

Laczházi szerint Kováts József számára a legfőbb minta Csokonai költészete volt, ami sokszor már verseinek címéből is kiderül. Előadásának írásos változatában példaként a *Fanni fűrdése* és az *Alszik Fanni* című verseket említi meg, amelyeket egy-egy Csokonai költemény ihletett (*A feredés, Az alvó Lilla felett*). Arra is felhívja a figyelmet, hogy Kováts más verseiben is gyakran találhatunk Csokonai-inspirációkat és -imitációkat. Laczházi megfigyelései valóban helytállóak, az általa idézett pél-

¹⁵⁸ Az előadás megjelent változata: LACZHÁZI 2000, 37–40.

¹⁵⁹ Gárdonyi Szabó István versét számos kéziratos másolat őrzi, és szinte mindig Kováts verseinek társaságában. Azokban a versgyűjteményekben, amelyekben a Kováts-életrajz is megtalálható, mindig közvetlenül az életrajzi leírás után következik. A vers teljes egészét a VIII. melléklet tartalmazza, és ugyancsak ott kerül felsorolásra az epitáfium néhány kéziratos lelhelye is. Gárdonyi Szabó Istvánról nem rendelkezünk túl sok információval. Annyi bizonyos, hogy Fejér vármegyéből, Gárdonyból származott (innen az előnév), édesapja Szabó János volt. Szabó István 1797-től egy ideig Pápán tanult, a szintaxisták osztályában, majd Debrecenbe ment. 1800. november 2-án már újra Pápán tanult, a logicusok osztályában. Egy 1801. augusztus 19-i listán neve mellett csak ennyi szerepel: „elment”. Ebből nem derül ki világosan, hogy vajon visszatért-e Gárdonyba, vagy máshol folytatta a tanulmányait. Lásd erről: KÖBLÖS 2006, 193, 429, 779. Szabó István tehát személyesen is ismerte Kováts Józsefet, mivel szinte ugyanabban az időben voltak pápai diákok. Feltételezhetően Szabó valamivel fiatalabb volt. Bár a kéziratos versgyűjtemények időnként gárdonyi rektorként említik, erre eddig még nem találtam meggyőző bizonyítékot.

Az epitáfium itt közölt négy sorát egyértelműen Dobby Márton latin nyelvű Csokonai epitáfiumának kezdősorai ihlették: „HIC JACENT / OVIDIUS, VIRGILIUS, HORATIUS / IN MICHAELE VITÉZ CSOKONAI / CUM VIVERET, UNITI, CUM MORTUUS SEPULTI.” DOBBY 1817, 61. Ennek magyar nyelvű fordítása Sárváry Páltól: „ITT NYUGOSZNAK / OVID, VIRGIL, HORÁ CZ, / VITÉZ CSOKONAI MIHÁNYBAN / MÍG Ő ÉLT, EGYESÍTVÉ, MEGHALVÁN ELTEMETVE.” VARGHA 1960, 397.

dák pedig meggyőzőek, a szerző megállapításával többé-kevésbé én magam is egyetértek, mindössze néhány részlet esetében kívánok némi kiegészítéssel élni.

Munkám korábbi részeiben, az életrajz és életmű rekonstruálása tett kísérlet során arra a következtetésre jutottam, hogy Kovátsnak valamikor a pátkai tanítóskodás és a városhídvégi káplánkodás közötti időszakban elég ideje volt arra, hogy más költők műveit olvassa és saját korábbi költeményeit egy kötetbe gyűjtse össze. Ebben az időszakban hét-nyolc újabb verse is született, és ez – amint arról már korábban szó esett – az ő esetében viszonylag soknak mondható. Ekkor születtek azok a versei is, amelyek minden kétséget kizáróan Csokonai hatását tükrözik. Olvasmányai között ott kellett, hogy legyenek Csokonai költeményei is, és mintha verseinek új nőalakját, Fannit is csak azért alkotta volna meg ekkoriban, hogy Lillával rokoníthassa, és vele párhuzamba állítsa.

1804 előtt született verseire ez az erőteljes Csokonai-hatás azonban egyáltalán nem volt jellemző. Korai verseinek stílusában és témáiban inkább Virág Benedek, illetve a kéziratos diákirodalom hatását fedezhetjük fel, mint Csokonaiét. A Felsőőrön, Pápán és Pátkán született korábbi versek Kováts életművének épp a felét teszik ki, így nem érthetők teljesen egyet Laczházi állításával, miszerint Csokonai művei számítottak volna legfőbb mintaként Kováts számára. Kétségtelen viszont az, hogy a 19–20. században az irodalomtörténészek szemében Kovátsnak leginkább azok a költeményei számítottak említésre és közlésre méltónak, amelyek kimutatható volt Csokonai hatása, így az utókor számára is e versei lettek a legismertebbek.¹⁶⁰

Csokonai költészeti hatását mindössze egyetlen Kováts-költemény esetében szeretném itt tüzetesebben megvizsgálni, a teljes életmű áttekintése egyelőre még várat magára.

Laczházi arra a kérdésre, hogy mely Csokonai-verseket olvashatta Kováts, a következő választ adja:

Tudjuk, Csokonainak életében kevés műve jelenhetett meg. A néhány folyóiratban megjelent vers mellett Kováts kezébe kerülhettek kéziratos Csokonai-versek is. Ismerhette a *Dorottyát*, de elsősorban az 1805-ben kiadott *Lilla Dalok* kötetet és az *Anakreoni Dalokat* kell számba vennünk lehetséges ihletforrásként. Ez utóbbit Kováts már 1804-ben megszerezte, és versben is köszöntötte (*Csokonai úrhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*). Kováts Csokonai anakreóni verseinek hangulatát saját költészetébe is megpróbálja átültetni. Jóllehet Kováts versgyűjteményében nincs a

160 Vö. ALSZEGHY 1917, 419–437; BÁN és JULOW 1964, 16.

szó szoros értelmében vett anakreontikus vers, az említett versből könnyen kioldozható egy kis anakreontika.¹⁶¹

Laczházi Gyula egyik lehetséges ihletforrásként Csokonai *Anakreoni dalok* című verseskötetét említi, bár az neki is feltűnik, hogy Kováts költeményei között nem igazán találunk olyat, amelyre könnyedén rá lehetne húzni az „anakreóni” jelzőt. Ezen állításhoz kapcsolódva arra próbálok meg választ találni, mennyire ismerhette vajon Kováts József Csokonai anakreóni verseit, és milyen mértékben hathattak azok költészetére. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessem, röviden fel kell idéznem e kis terjedelmű Csokonai-kötet keletkezésének, kiadásának nem mindennapi történetét.¹⁶²

Az *Anakreoni Dalok* címlapján a kiadás éveként az 1803-as esztendő szerepel.¹⁶³ Kováts József verse, amelyben Csokonai művét köszönti, ehhez képest egy évvel később született.¹⁶⁴ Mindez azt sugallja, hogy az 1803-ban megjelent kötetből Kováts viszonylag korán szerzett egy példányt, amely olyannyira elnyerte a tetszését, hogy üdvözlő verset is írt a kötet megjelenésének alkalmából Csokonaihoz. (Kováts versét a X. melléklet tartalmazza.)

A köteten megjelenő évszám azonban csalóka. A korabeli forrásokból kiderül, hogy az *Anakreoni Dalok* csak 1806-ban került ki a nyomdából, mivel három teljes évig, Rhédey Lajos feltűnéséig nem akadt olyan mecénás, aki kifizette volna a kiadás költségeit. Mindezek ismeretében válik igazán érdekessé a kérdés: hogyan üdvözölhette a kötet megjelenését Kováts József 1804-ben, ha az meg sem jelent egészen 1806-ig? A lehetséges válasz megtalálásához érdemes nyomon követnünk a kötet sorsát a versek keletkezésétől egészen a kötet könyvtárosoknál való megjelenéséig, tehát az olvasóközönséghez való eljutásáig.

Az *Anakreoni Dalokban* mindössze 18 verset találunk. Ezekről tudható – Szilágyi Ferenc kritikai kiadásának köszönhetően –, hogy szinte mind 1799–1800 körül ke-

¹⁶¹ LACZHÁZI 2000, 37.

¹⁶² Az *Anakreoni Dalok* kiadása körüli nehézségekkel a Csokonai-kutatók közül többen is foglalkoztak már. Dolgozatomhoz elsősorban Vargha Balázs, Debreczeni Attila és Orosz Beáta jegyzeteit, munkáit használtam. Lásd VARGHA 1960; VARGHA 1974: 39–51; *Csokonai Vitéz Mihály összes művei* ide vonatkozó kötetei. Az egyes kötetekre való pontos hivatkozást lásd a későbbi lábjegyzetekben. Legutóbbi összefoglaló a témában: CsVMÖM, Pótkötet. – DEBRECZENI Attila, *Csokonai életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó, 2012), 309–314.

¹⁶³ *Anakreoni Dalok Cs[okonai] Vitéz M[ihály] által*, Bétsben: Pichler Antal betűivel, 1803.

¹⁶⁴ Kováts József. *Csokonai Úrhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek*. A vers keletkezése Kováts autográf versgyűjteménye alapján 1804. augusztus 29-ére tehető. Első megjelenése: *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 48. sz. (1805): VIII. Toldalék, 2–5.

letkezett.¹⁶⁵ Csokonai már ekkoriban, 1800 táján foglalkozott azzal a gondolattal, hogy egy kötetben megjelenteti anakreóni költeményeit. Az első ismert forrásunk az *Anakreoni Dalok* kiadásával kapcsolatban az a Csokonai-levél, amelyet 1801. május 19-én Márton Józsefhez írt – akit még a debreceni kollégiumból ismert –, és amiben arra kérte őt, hogy keressen Bécsben egy nyomdát, ahol *Minden Munkáját* kinyomtatathatná.¹⁶⁶ Márton 1802. március 2-án jelezte, hogy talált nyomdászt,¹⁶⁷ a költő pedig 1802 novemberében el is küldte az *Anakreoni Dalok* kéziratát Bécsbe. Röviddel ezután Márton jelezte Csokonainak, hogy levelét és az ahhoz mellékelt műveit rendben meg is kapta.¹⁶⁸ 1802. december 7-ei levelében pedig azt írta, a kinyomtatás azért késlekedik, mert még új betűket vár a régi kopottak helyett, és azokkal szeretné majd kinyomtatni az *Anakreoni Dalokat*.¹⁶⁹ Ugyancsak ebben a levelében sürgette Csokonait, hogy minél előbb küldje el a kötethez tervezett, Anakreónról szóló tanulmányát is.

Márton szerette volna minél hamarabb elkezdni a dalok nyomtatását, de hiába. 1803 elején két levélben is arra panaszkodott (1803. január 14. és február 9.), hogy beadta a kötetet a cenzúrára, de még nem kapta vissza.¹⁷⁰ Az engedélyre több mint fél évet kellett várnia, majd végül 1803. június 17-én néhány törléssel ugyan, de engedélyezték a kötet kiadását. Márton ezután kelt leveléből megtudjuk, hogy 512 példányban kinyomtatta a dalokat, 500-at egyszerű író papírosra, 12 példányt pedig különleges basiliai papírosra.¹⁷¹

Kazinczy Ferenc egy hónappal a cenzori engedély után (1803. július 23.) bécsi útjáról hazatérve be is számol a kötetéről Kis Jánosnak: „Láttam a Csokonai Anacreoni verseit [...]”¹⁷²

165 Vö. CsVMÖM, Költ, 4; CsVMÖM, Költ, 5.

166 CsVMÖM, Lev, 128. A levél ide vonatkozó része: „Miért tartózkodjam tehát kérni az Urat, hogy Minden Munkáimnak kinyomtatására egy jó és tsíns Betsi Könyvnyomatatóval megalkudni méltóztassék”.

167 Uo., 174. „Én a’ mi Tipografusunkat arra vettem volt már régen, hogy ő felfogadta azt, hogy a’ Barátom Uram Munkáit – mellyről írt volt ki nyomtatja, ‘s két száz exemplár honoráriumot ád Barátom Uramnak”.

168 Uo., 214. Az említett Márton József által írt levél keltezése 1802. november 26.

169 Uo., 216.

170 Uo., 231. „Barátom! Az Anakreon még se szabadult ki a’ Censuráról. Minden kézírások felette sokáig hevernek most ott, mert sok rakásra gyűl ‘s Censor, a’ Magyar Nyelvre tsak kettő van”. (1803. január 9.) Uo., 237. „Mind az Anakreoni Dalokat, mind a’ kótákat leírtam kétszer, ‘s bé adtam a Censurára. Hogy mind eddig ki nem adták! Róla nem tehetek. Egész árkust kellene nekem arról írni, hogy milyen lassan megy itt minden a’ mi Censurára kerül”. (1803. február 9.)

171 Uo., 273.

172 KazLev III, 73–75. Idézi: VARGHA 1974, 43.

A kiadást mégsem tekinthetjük befejezettnek, mivel ez a kötet még igencsak hiányos volt. Márton egy leveléből az derül ki, hogy az Anakreón fej ekkor még nem volt kész, és a címlapon található „kis fattyú” – Márton így nevezi Ámort – is csak azon a két példányon szerepelt, amiket Csokonainak küldött el.¹⁷³ Mi hiányzott még a későbbi 1806-os végleges kiadáshoz képest?

Az Anakreón-fej elkészítését a rézmetszők ekkor még el sem kezdték, és még az sem volt bizonyos, hogy a címlap bal oldalára kerül majd. Nem készült még el – a már korábban említett – Anakreón-tanulmány sem, amely a kötet elején bevezetőül szolgált volna. Csokonai adós volt még a versekhez tervezett jegyzetekkel is. A nyomtatott kötet 1803-ban tehát kizárólag csak a verseket tartalmazta.

Négy példány azonban máris gazdára talált. Kettőt Csokonainak küldött el Márton József, egyet Nagy Gábor vett magához bécsi útja alkalmával, egy kötet pedig Kultsár Istvánhoz került, aki 1804. január 6-án így írt Csokonainak:

Anakreoni dalait láttam már készen, 's egy exemplárt mutatóképp el is hoztam Márton Urtól.¹⁷⁴

A kötet árusítása 1803-ban tehát még szóba sem kerülhetett, már csak azért sem, mert Csokonai a versekhez való jegyzeteket csak 1804. március 4-én juttatta el a kiadóhoz. Anakreónról szóló tanulmányán ekkor még mindig dolgozott. Késlekedése elsősorban azzal volt magyarázható, hogy bizonyos, számára igen fontos könyveket sehogyan sem tudott megszerezni. 1804. június 15-én kétségbeesve írja Széchényi Ferencnek:

Majd fél esztendeje már, miolta Anákreoni Ódáim a' Bétsi Nyomtató-műhelyben félbe darabba hever.¹⁷⁵

Amikor tehát Kováts József 1804. augusztus 29-én megírja versét: *Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai Kijöttek* címmel,¹⁷⁶ a kötetben még mindig csak a versek szerepeltek, illetve a címlap, mellette talán az Anakreón-fej és a versekhez tartozó jegyzetek a kötet végén. A könyv forgalmazása pedig még el sem kezdődött. Ettől függetlenül a könyv nyomtatásának híre már sok helyre eljuthatott, így Kováts is értesülhetett róla.

¹⁷³ CsVMÖM, Lev, 273.

¹⁷⁴ Uo., 287. Kultsár István levele Csokonaihoz, Pest, 1804. január 6. Idézi: VARGHA 1974, 47.

¹⁷⁵ CsVMÖM, Lev, 302.

¹⁷⁶ A vers első és mindeddig egyetlen autográf példánya a Csurgói Református Gimnázium Könyvtárában található, Kováts József autográf versgyűjteményében. CSK K 205, 35–40.

1804. március 4. után Csokonai és Márton levelezéséből egyetlen darab sem maradt fenn, így csak elszórt adatokból tudunk a további történésekre következtetni. Az bizonyos, hogy Csokonai a betegsége miatt már nem tudta elkészíteni tervezett *Anakreón-tanulmányát*, és a szükséges pénzt sem tudta előteremteni a nyomdász kifizetésére. Mecénási tervei sorra meghiúsultak, így a kötet kinyomtatott példányaait továbbra is a bécsi nyomda őrizte.

Csokonai halálát követően az édesanyjára hárult az a szerep, hogy a kötet mihamarabbi elkészültét sürgesse. 1805. május 17-én levélben kereste fel Mártont, és kérte őt a kötet kiváltására.

Csokonai Józsefné így ír:

Az Anakreoni dalok dolga felől olly' reménységben voltam, hogy az már sokkal tovább haladt [...]'¹⁷⁷

Csokonai édesanyja úgy vélte, Márton már elegendő pénzre tehetett szert Csokonai egyéb műveinek eladott példányaiból, amelyet az *Anakreoni Dalok* kiadására fordíthatott volna.¹⁷⁸

Kis közjáték a történésekben, hogy 1805. június 14-én a *Magyar Kurir* leköszölte Kováts József versét, de mivel a kötet még mindig nem jelent meg, a szerkesztőség kénytelen volt módosítani a vers címén: *Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni daljait legelőször megolvastam*.

Csokonai kötete végül csak 1806 nyarán – Kováts versének megjelenése után egy évvel – került a könyvkereskedőkhöz. Ezt az adatot *Horvát István minden napra szolgáló jegyzőkönyvéből* tudhatjuk meg, amelybe 1806. augusztus 2-án a következőket jegyezte fel:

Ugyan ma vettem Eggenbergertől íme' kis könyvet is: »Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. által, Bétsben 1803.« Tsudálkozást éleszthet akárkiben az, hogy e' kis könyv, ámbár 1803-dikban jött vala ki, még tsak most árultatik legelőször három esztendő mulva. – [...] szobámban által olvastam Tsokonai Vitéz Mihálynak egész könyvét. Gyönyörködve olvastam a' szép érzeményű költőnek szerzeményeit.¹⁷⁹

Azt gondolhatnánk, a kötet kiadása körüli bonyodalmak ekkor be is fejeződtek, de ez nem teljesen volt így. Mivel a mű elejére tervezett tanulmányt Csokonai

¹⁷⁷ Csokonai Józsefné levele Márton Józsefhez, 1805. május 17. Lásd: VARGHA 1960, 213.

¹⁷⁸ Csokonai Józsefné levele Márton Józsefhez, 1805. május 17. Lásd: VARGHA 1960, 213.

¹⁷⁹ HORVÁT 1914, 204.

már nem készíthette el, Márton József maga írta az előszót. Ebben a következőképpen számol be a kötet keletkezéséről, Csokonai hirtelen haláláról és a kiadás nehézségeiről:

Így maradtak árván az Anakreoni dalok a Könyvnyomtató kezében, a hol a sok kedvetlen környüállások között mind eddig olvasatlan heverték.¹⁸⁰

Márton előszava – ha a kötetben szereplő dátum helyes – 1806. szeptember 24-én készült, mintegy másfél hónappal azután, hogy Horvát István lelkesen jegyezte fel naplójába a Csokonai-kötet megvételét és elolvasását. Márton szeptember végi állítása szerint viszont a kötetek mindaddig mégis „olvasatlan heverték”.

Hogyan lehetséges ez?

Valószínűleg a kiadó – hogy némi pénzhez jusson – néhány példányt szétküldött a könyvkereskedőkhöz még a Márton-féle előljáró beszéd kinyomtatása előtt. Ezt a feltételezést igazolja az is, hogy az *Anakreoni Dalok* általam eddig megtekintett négy példánya közül kettőből hiányzik az előljáró beszéd, tehát azok 1806 szeptembere előtt kerültek forgalomba. Az egyik éppen Horvát István egykori könyvtárából való, így nagy valószínűséggel ezt olvashatta gyönyörködve a tudós irodalmár. (A másik tulajdonosáról sajnos nincs semmiféle adatunk.) Ahhoz persze, hogy mindebből messzemenő következtetéseket vonhassak le, a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni a fellelhető összes példányát az *Anakreoni Daloknak*.¹⁸¹

180 MÁRTON József. *Előljáró beszéd*. Lásd: CSOKONAI VITÉZ 1803 [1806].

181 Az általam eddig vizsgált 4 példány lelőhelyei és jelzetei: I. OSZK. Jelzete: 321.272. Possesor-bejegyzés nem található benne, csak 1959-ben katalogizálták. Nem a Széchényi-hagyatékából való, hiányzik ugyanis belőle a régi pecsét. Márton *Előljáró beszéde* nem került bele, tehát mindenképpen 1806 előtt került forgalomba. II. OSZK Jelzete: 321.272, 2. Két pecsét is található benne, amelyekből kiderül, hogy Horvát István könyvtárából maradt fenn, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárából való. 1806 előtt került forgalomba, az *Előljáró beszéd* hiányzik belőle. Nagy valószínűséggel ezt a példányt vásárolta Horvát István Eggenberger könyvkereskedőtől 1806. augusztus 2-án. III. OSZK Jelzete: 321.272, 3. Növedéknaplós bejegyzéséből megállapítható, hogy csak 1953-ban katalogizálták. Előtte a Kolozsvári Református Iskola Ifjúsági Olvasó Egyletének tulajdona volt. Megtalálható benne az 1806-os *Előljáró beszéd*. IV. ELTE EK Jelzete: Rar. Hung. 164. Első pár lapja hiányzik, valószínűleg kitépték őket. Kézrel írt bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy Rhédey Lajos tulajdona volt, aki 1807-ben Domokos Lászlónak ajándékozta. Megtalálható benne az 1806-os *Előljáró beszéd*. Csak 1957-ben került az Egyetemi Könyvtárba. A további példányok átvizsgálására mindeddig nem volt lehetőségem, igaz a debreceni Déri Múzeum példányán kívül többről egyelőre nincs is tudomásom.

Munkám szempontjából a legnagyobb kérdés továbbra is az: olvashatta-e Kováts a kötetet 1804 augusztusa előtt.¹⁸² Hozzáférhetett-e legalább néhány vershez különböző folyóiratokban, kéziratos gyűjteményekben, illetve kalendáriumokban?

Az 1800 és 1804 közötti időszakban megjelenő folyóiratok néhány Csokonai-művet közöltek ugyan, de e 18 anakreóni vers közül egyet sem.¹⁸³ Így el kell vetni azt a lehetőséget, hogy Kováts valamely újságban látta volna ezeket.

Ami a Csokonai halála előtt készült kéziratos énekeskönyveket illeti, azok csak ritkán tartalmazzanak Csokonai-műveket, mivel a költő verseinek másolása csak halála után lett rendkívül népszerű. Stoll Béla kéziratos énekeskönyveket és versgyűjteményeket rendszerező bibliográfiája alapján megállapíthatjuk, hogy a 19. század első éveiben (1800–1805 között) Csokonai műveinek csak nagyon kevés másolója akadt.¹⁸⁴ A kéziratos diákirodalom, bár Csokonai kapcsán, de csak a költő halála után kezdte meg virágzását. Bán Imre és Julow Viktor mintegy fél évszázada írt munkája pedig arra az érdekes tényre hívja fel a figyelmet, hogy Csokonai epikus művei inkább voltak a kéziratos gyűjtemények kedvelt darabjai (*Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz; Az istenek osztozása*), mint rövidebb lélegzetű, lírai munkái.¹⁸⁵ Csörsz Rumen István említett tanulmányában Csokonai verseinek kéziratos előfordulásait vizsgálta, és az általa készített 15 versből álló „toplis-tában” egyetlen olyan vers sem szerepel, amely az *Anakreoni Dalokból* való lenne.¹⁸⁶

Ennek okát azzal magyarázza, hogy e költeményekhez nálunk nemigen szereztek dallamot, s így kimaradtak a folklorizáció folyamatából.¹⁸⁷ Mindezek ismeretében kevéssé valószínű az, hogy Kováts József egy kéziratos versgyűjteményben találkozott volna a kötet valamelyik költeményével.¹⁸⁸

182 Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Debreczeni Attila, amikor nyomon követi az *Anakreoni Dalok* kiadása körüli bonyodalmakat, írásában utal arra, hogy Kováts Sámuel (!) 1804. augusztus 29-ei keltezéssel egy köszöntő verset ír a kötet kézhezvétele alkalmából. Debreczeni itt tulajdonképpen Kováts József versére utal, csak véletlenül Sámuel-t ír József helyett. A *Csokonai- emlékekben* található Kováts József versre való hivatkozása ezt világossá teszi. Debreczeni tehát azt feltételezi, hogy Kováts (bár talán ő mindvégig Kováts Sámuelre gondol), hozzájutott a kötet egy példányához. A vers címe őt is meggyőzi erről. Lásd: CsVMÖM, Pótkötet, 312.

183 Lásd a Csokonai életében megjelent műveinek bibliográfiáját: CsVMÖM, Költ, 1:271–276.

184 Vö. STOLL 2002.

185 BÁN és JULOW 1964, 11–12.

186 CSÖRSZ 2007, 286.

187 Uo., 293.

188 Stoll Béla, Bán Imre és Julow Viktor megállapításait saját kutatásaim során is tapasztaltam. Az elmúlt években hozzávetőleg több mint száz kéziratos versgyűjteményt vizsgáltam át az ország különböző könyvtáraiban, Kováts József-versek után kutatva. Csokonai-versekkel, illetve Kováts-versekkel haláluk előtti versgyűjteményekben csak nagyon ritkán találok meg. Verseik kéziratos virágzása leginkább az 1810-es évektől figyelhető meg.

Legjobb tudomásom szerint személyes kapcsolat nem volt a két költő között, így kizárhatjuk azt a lehetőséget is, hogy Csokonai esetleg elküldte volna Kovátsnak anakreóni verseinek tisztázatát.¹⁸⁹ Ezt csak még inkább igazolni látszik az a tény is, hogy az anakreóni verseknek nem maradtak fenn autográf példányai.

A korabeli kalendáriumokban megjelent Csokonai-versekről mindezidáig sajnos nem készült összefoglalás, annak ellenére, hogy az ilyen típusú kiadványokban való megjelenés minden egyébnél nagyobb nyilvánosságot jelentett akkoriban. Kovács I. Gábor *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig* című munkájából arról számol be, hogy már 1809-től évente legalább százezer példányban jelentek meg magyar nyelvű kalendáriumok.¹⁹⁰

Mikos Éva egy 2005-ben napvilágot látott tanulmányában Csokonai *Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz* című verse kapcsán vizsgálta meg a 19. század elején megjelent kalendáriumokat.¹⁹¹ Munkájából az derül ki, hogy a kérdéses időszakban (vagyis az *Anakreoni Dalok* egyes verseinek keletkezésétől a kötet megjelenésének idejéig) egyáltalán nem volt jellemző a Csokonai-versek jelenléte a magyar nyelvű kalendáriumokban. Így nem lehetséges az sem, hogy Kováts József e forrásokon keresztül ismerte volna meg az *Anakreoni Dalok* egyes darabjait.

Ha feltételezéseim helyesek, akkor Kovátsnak úgy kellett megírnia üdvözlő ódáját, hogy Csokonai verseit nem olvasta sem eredeti kézírásban, sem kéziratos versgyűjteményekben, mint ahogy folyóiratokban és kalendáriumokban sem. Ugyanakkor az nagyon is elképzelhető, hogy mivel már annyit hallott a kötet létezéséről, úgy vélte, bizonyosan megjelent, így köszöntenie illik azt.

A *Magyar Hírmondó*ban 1802-ben és 1803-ban is történt utalás arra, hogy az *Anakreoni Dalok* című kötet készülõben van,¹⁹² sőt 1802. augusztus 15-én Csokonai

189 Csokonai és Kováts József kapcsolatáról lásd bővebben: Orosz 1999, 121–132.

190 Kovács I. 1989. Kovács István Gábor munkájára Mikos Éva hivatkozik. Lásd: a következő lábjegyzetet. Erre az adatra az ő munkája hívta fel a figyelmemet.

191 Mikos 2005, 169–189.

192 „A’ folyó esztendőben, in 8vo jött ki Komáromban a’ következő munka: A Tavasz. Festő versezet. Írta Kleist. Fordította Csokonai Vitéz Mihály. Hozzá járulnak Kleistnak némelly darabjai. –Ennek az Úrnak Lilla, Dorotya, és Anákreoni Dallok nevezetű eredeti munkái most vagynak sajtó alatt”. (*Magyar Hírmondó*, 1802. szeptember 10.); „Csokonay Vitéz Mihály Hazánk’ derék Poétájának két kis munkája nyomattatik most itt. Az első ezen tzm alatt: Anakreoni Dallok; a’ második két szép Magyar Áriából áll, [...] Mi légyen az árok nem tudjuk, de hogy gyönyörködve fogják Hazánkfiai akármelly árért is olvasni a’ Munkából láthatjuk”. (*Magyar Hírmondó*, 1803. február 11.) Ezzel kapcsolatban lásd még Kazinczy Ferenc Csokonaihoz írt levelét (1803. február 21.): „A tegnapi újság hirdeti az Úr Anacreonját. [...] Bár igen csfnosan nyomtattatnék”. *KazLev* III, 23.

is közzétett egy tudósítást Debrecenben, amelyben türelmetlen előfizetőinek az *Anakreoni Dalok* és a *Muzsikális Gyűjtemény* egy-egy példányát ígérte ajándékba.¹⁹³

Az általam feltett kérdésre a megnyugtató válasz megtalálása már csak azért sem egyszerű, mert Kovátsnak e kötetüdvözlő verséből nem lehet biztosan megállapítani, hogy kezében tartotta-e Csokonai-kötetét. Versében valamennyire felfedezhetők a kedvelt anakreóni témák, de a műfaj szabályaival, a verseléssel egyáltalán nem törődött.

A vers témája – a címet kivéve természetesen – nem emlékeztet egyetlen olyan versre sem, amely az *Anakreoni Dalok*ban szerepelt. Képzelt vagy valódi szerelméről, Fanniról szól, aki elhagyja őt Csokonaiért, amikor annak anakreóni dala-ít meghallja. Kováts így tiszteleg Csokonai előtt: egy elképzelt élethelyzetet ír le, fejet hajtva a mester tehetsége előtt.

Lilla említése nem lehet meglepő számunkra, hiszen a lányhoz írt korábbi versekből több is megjelent már ekkortájt, ezeket Kováts jól ismerte.¹⁹⁴

Dorogi-Ortutay Gyula hívja fel a figyelmet arra *Csokonai utóélete* című munkájában, hogy a Csokonai halálára írt epitáfiumok legtöbbje olyan, mintha íróik sohasem ismerték volna Csokonai költészetét, és egyetlen sort sem olvastak volna tőle.¹⁹⁵ Bár az általam vizsgált Kováts-vers nem epitáfium, mindez – némi túlzással ugyan – szintén elmondható róla.

Nem kételkedhetünk abban, hogy Kováts sok Csokonai-verset ismert, de az nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a költő az *Anakreoni Dalok* egyes darabjait is olvasta volna, legalábbis e versének születése, azaz 1804 augusztusa előtt.

Az anakreontika divatja már a 18. században rendkívül népszerű volt. A költők, akik halálfélelmüket, élni akarásukat, az élet élvezetét Anakreontól eltanult módon akarták feldolgozni, tőle vettek receptet a „minden napnak leszakaszd virágát” elv és a minden kicsinységnek örülni tudás képességének elsajátítására. Magyarországon nem Csokonai volt az első, akire hatott az anakreóni költészet. Földi János, Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc, Édes Gergely, Dayka Gábor, Rájnis József szintén lelkesedett az ókori szerzőért, és ez költészetükön is nyomott hagyott, így Kováts Józsefnek e költők és elsősorban poétikai, illetve antik irodalmi tanul-

193 E tudósítás előzménye egy korábbi felhívás (*Magyar Hírmondó*, 1802. március 5.), amelyben A' Tavas, a Lilla és a Dorottyia készülő köteteihez keres megrendelőket. Mivel 1802. augusztus 15-én még mindig csak A' Tavas jelent meg, Csokonai kénytelen ezzel az újabb tudósítással előállni, és ekkor ajánlja fel (a tíz példányra előfizetőknak) az *Anakreoni Dalokat*, illetve a *Muzsikális Gyűjteményt*. Lásd erről bővebben Debreczeni Attila jegyzeteit: CsVMÖM, Lev, 871.

194 Pl. Lillához (Én szenvedek, 's pedig miattad...). *Magyar Hírmondó*, 1801. szeptember 11., 369–370.

195 DOROGI-ORTUTAY 1936, 14.

mányainál fogva lehetett némi fogalma az anakreóni költészetéről. Nem kellett tehát feltétlenül olvasnia a Csokonai-műveket ahhoz, hogy üdvözlő versét megírja.

Azonban minden eddig közölt tény, levélrészlet, újsághivatkozás ellenére sem állítható az teljes bizonyossággal, hogy Kovács nem találkozott a Csokonai-kötettel. Ahogy Kultsár István elhozott 1803-ban egy példányt Bécsből, úgy ezt más is megtehetette, az egyes versek pedig, ha kéziratos gyűjteményekben nem is, de külön lapokon vagy levelek mellékleteként akár szabadon is terjedhettek. Ami bizonyos: a *Magyar Kurir*-ban megjelenő üdvözlő vers nem tartalmaz olyan részleteket, amelyek meggyőzően bizonyítanák azt, hogy Kovács olvasta volna az *Anakreoni Dalok* egyes költeményeit.

A Csokonai-kötet ismeretére csak 1805-ből hozható meggyőző példa¹⁹⁶ Kovács egy másik verséből, amelynek egy részlete így szól:

„Él Hafiz! – és a keleti
Narancs lugosok alól
Szent fényt sugároz, – pengeti
Perzsa lantját és dalol.”

Ez a versrészlet egyértelmű utalás Csokonainak *A' Hafiz sírhalma* című költeményére, amely az *Anakreoni Dalok* utolsó darabja, egyben a kötet egyik legszebb költeménye. A „perzsa Anakreónnak” is nevezett Hafizról elsőként Csokonai írt verset Magyarországon. Kovácsnak tehát valóban olvasnia kellett Csokonainak legalább ezt a versét legkésőbb 1805-ben.¹⁹⁷

Az említett Csokonai-vers ide kapcsolódó sorai:

Légy idvez, óh HAFIZNAK
Sírhalma, mellybe' nyugszik
A' rózsabokrok' alján
Kelet' édes énekesse. [...]

¹⁹⁶ Az említett Kovács-vers címe: *Non solet ingeniis summa nocere dies*. A vers Vargha Balázs szerint Csokonai, *Újlesztendei gondolatok* című művének parafrázisa. A vers első és mindeddig egyetlen autográf példánya a Csurugói Református Gimnázium Könyvtárában található, Kovács József autográf versgyűjteményében. CSK K 205, 122–124. A vers 1805. február 2-án keletkezett.

¹⁹⁷ A Kovács versben említett *narancs lugosok* is egyértelmű utalás a Csokonai versben szereplő *narancs-berekre*. Ez a vers későbbi részében szerepel.

Rakjátok óh Poéták,
 Koszorútok HAFIZNAK
 Sírjára, 's énekéből
 Tanúljatok közöttünk
 Danolni és szeretni.

Amikor tehát Laczházi Gyula azt állította, hogy Kovátsra hatott Csokonai *Anakreoni Dalok* című kötete, nem járt messze az igazságtól, de ez a hatás nagy valószínűséggel csak a kötetet üdvözlő Kováts-vers megszületése után következett be. Mindenesetre figyelemreméltó és egyben ellentmondásos az, hogy a Csokonai-kötet még hivatalosan meg sem jelent, de Kováts már versben üdvözölte azt.

Kováts Józsefet a magyar irodalomtörténet Csokonai-epigonnak tartja, és lép-ten-nyomon azt igyekszik bizonyítani, hogy Csokonai költészete nélkül a Kováts-versek meg sem születhettek volna. Mindez azonban csak részben igaz. Csokonai költészetének Kovátsra gyakorolt hatását értelmetlen lenne cáfolni, mindössze a mérték megállapításával kapcsolatban inteném óvatosságra a kutatókat. Az általam hozott példával remélhetőleg sikerült azt bizonyítanom, hogy még egy ilyen egyértelműen Csokonaira utaló vers is okozhat némi meglepetést számunkra.

3.8.2. Kováts József és Szemere Pál

Amikor 1890-ben Szvorényi József a Kisfaludy Társaság megbízásából Szemere Pál költő életművét megjelentette, *Kováts Józsefhez* című versét a *Gunyoros versek* közé sorolta.¹⁹⁸ Jegyzeteiből kiderül, hogy a szerkesztő a Kováts-hoz írt episztolát nem Szemere autográf irataiból ismerte és közölte, hanem Farkas Márton egy akkor viszonylag friss írásából, amely 1887-ben jelent meg a *Figyelő*ben.¹⁹⁹ Farkas egy kéziratos versgyűjteményben²⁰⁰ akadt rá Szemere Pál Kováts-hoz írt versére, illetve a Kováts által írt válaszversre is. A tanulmány írója magáról a gyűjteményről nem volt túl jó véleménnyel (mint ahogy a benne található Kováts-versekről sem), de Szemere költeményének őszintén megörült, s úgy vélte, a gyűjteménnyel való foglalatosság nem volt hiábavaló, mivel a „sok lim-lom között akadt ér-

¹⁹⁸ SZEMERE 1890, 1:96–97.

¹⁹⁹ FARKAS M. 1887, 250–255. Farkas Márton írásáról a korábbiakban esett szó, a 3.1. *Az életmű feldolgozására tett kísérletek* című alfejezetben. A rövid tanulmány néhány tévedésére lábjegyzetben is felhívtam a figyelmet.

²⁰⁰ A kéziratot Stoll Béla is felvette bibliográfiájába, *Farkas Márton-gyűjteménynek* nevezte el, ismeretlen lelőhellyel. STOLL 2002, 402–403.

dekes és értékes dolog is”.²⁰¹ Ezt a verset Farkas nem sorolja Szemere legjobban sikerült munkái – azaz szonettjei és episztolái – közé, ifjúkori kísérletként gondol rá, amelynek tárgya még nem elég magasztos ahhoz, hogy méltó legyen a költő későbbi írásaihoz. Egy olyan szatírának, paszkvillusnak véli a verset, amelynek éle Kováts költészete ellen irányul:

E költemény, a mint veszzsüik, satira vagy pasquille. T.i. a mennyiben magát Kovátsot gúnyolja, és abból a tekintetből, hogy gúny tárgyává teszi költészetét, követőit, iskoláját. Gúnyolja pedig Kovács verselési modorát, tartalmi, valamint alaki tekintetben. Így p.o. a mesterkélrt rímeket: pillangó – lappangó, irigyse les – leveles stb.²⁰²

A kéziratos gyűjteményből ugyan nem derül ki a vers születésének pontos ideje, de Farkas a verset az ifjúkori művek közé sorolja:

A Somogyi „Mondolata” által előidézett apró csatározások egyike ez. A „Mondolat” az újítók ellenében irányult, Szemere az ortholog Kovács ellen fordítja fegyverének élet.²⁰³

Valóban helytálló az a feltételezés, hogy a vers Szemere egy korai próbálkozása, de keletkezése jóval korábbra tehető, mint ahogy azt Farkas Márton feltételezte. Kováts válaszversének első ismert változata 1807. március 10-ei keltezésű, így Szemere verse ennél csakis korábbi lehet, feltételezéseim szerint valamikor 1806–1807 táján született, tehát majdnem egy évtizeddel korábban, mint a *Mondolat* hatására születő gúnyversek.²⁰⁴

Ha jobban belegondolunk, 1815 táján Szemerének aligha lett volna komoly oka arra, hogy Kováts személye és költészete ellen gúnyverset alkosson, hiszen a költő ekkor már régen nem élt, ráadásul verseinek nyomtatott kiadása is csak két évvel később, 1817-ben jelent meg. Egy szerencsétlen körülmények között elhunyt fiatal költő verseinek kéziratos másolatokban való terjedése aligha jelentett akkora veszélyforrást a nyelvújítók tábora számára, hogy külön versben intézzenek támadást a szerző ellen, ráadásul a vers címében név szerint is megemlítve őt.

²⁰¹ FARKAS M. 1887, 254.

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Farkas Márton tanulmánya alapján maga Stoll Béla is paszkvillusnak nevezi Szemere versét, amikor a Farkas által használt kéziratos kötetet ismerteti. STOLL 2002, 402–403.

Az a tény, hogy Szvorényi a *Gunyoros versek* közé sorolja a költeményt, arról árulkodik, hogy ő maga is osztotta Farkas véleményét, és mindezt igazolni lát-szik a verssel kapcsolatos magyarázata is:

[...] gúnyoros epistola, melyben, a vele korábban költői correspondentiában állott Kovácsnak verselői mesterkéleseit és kivált rímjeit csipkedi szerzőnk enyelgő, finom, de annál beljebb járó éllel. Föl is érzi azt K[ováts] és szintén epistolában, de «takarodót fúva» felel rá. Az episztolácska 1807. után költ; [...] ²⁰⁵

Bár Farkas Márton – és feltehetőleg Szvorényi József is – ismerte Kováts válaszszerését, mégsem éltek a gyanúval, hogy a vers korábbi születésű lehet. Farkas tanulmányában nem említette meg, hogy tudomása lett volna a Szemere és Kováts közötti levélváltásról, Szvorényi pedig azt feltételezte, hogy a vers csak néhány évvel a két költő levelezése után íródott. Mivel egyikük sem tudott arról, hogy Szemere Pál volt az ismeretség kezdeményezője, így elképzelni sem tudták azt, hogy a vers lehet akár az alig 22 esztendő, ifjú költő baráti közeledése is az általa – akkor még – nagyra becsült és tehetségesnek tartott költőtársa felé. A 19. század vége felől visszatekintve az episztola tartalmának félreértése és félremagyarázása érthető, hiszen Szemere az utókor szemében Kazinczy mellett a nyelvújítási harcok egyik legjelentősebb képviselője volt. Mindezzel pedig nehezen egyeztethető össze az a tény, hogy egy időben Szemere akár kedvelhette is Kováts verseit.

A róla született lexikonbejegyzéseket és tanulmányokat olvasva az lehet a benyomásunk, hogy élete és költészete a kutatók számára csak a Kazinczyval való megismerkedésétől, a pesti triász megalakulásától, illetve a nyelvújítási harcokban való részvételének idejétől kezdődően számított érdekesnek, és ami ennél korábban történt, azt sűrű homály fedi. Elszórt adatokból tudhatjuk azt, hogy Szemere 1791 és 1804 között az ország több iskolájában is megfordult, elsősorban apja akaratára véget, tanult Budán, Halason, Nagykőrösön, Pápán, Sárospatakon és Pozsonyban, majd ismét Sárospatakon. A pápai kollégium irataiból kiderül, hogy Szemere kilencéves korában, 1794-ben lett az iskola kisdíákja, és 1797-ben még mindig

²⁰⁵ SZEMERE 1890, 1:268–269. Szemere Pál háromkötetes munkájának megjelenése után egy évvel, Illésy János a *Figyelő*ben egy helyreigazítást közölt, amelyben azt állította, hogy a Farkas által közölt Szemere-szöveg – amelyet Szvorényi is felhasznált a kötetkészítéskor – erősen hibás. Illésy egy tulajdonában lévő gyűjtemény alapján újra közölte a verset, de mivel az ő közlése is egy másolatos munkából való, nem tekinthető se pontosabbnak, se hitelesebbnek, mint Farkas Márton szövege. Illésy arról nem ír, hogy vajon ő is gunyoros episztolát látott-e a versben. Az említett tanulmány: ILLÉSY 1889, 379–383.

ott tanult, a syntaxisták osztályában Szép János praeceptor felügyelete alatt.²⁰⁶ Így személyesen is találkoznia kellett Kováts Józseffel – aki 1795-ben kezdte meg tanulmányait a gimnáziumi tagozaton –, bár erre később egyikük sem emlékezett. (Erről még a későbbiekben esik szó.)

Megismerkedésüket tehát Szemere Pál kezdeményezte, amikor episztoláját elküldte Kovátsnak. Bár autográf levele Kováts egyéb irataival együtt elkallódott, az általa írt vers a kéziratos versgyűjteményeknek köszönhetően mégis fennmaradt. A Szemere és Kováts közötti kapcsolat részleteinek tisztázása érdekében érdekesnek tartom a költeményt teljes terjedelmében közölni:

KOVÁTS JÓZSEFHEZ.

*Fúzz számodra babért
S tégy örök oszlopot,
És sasszárnyaidon
Engem is édesen
A szent Pimpla felé segíts.
Cs. V. M.*

Énnékem csak ez a kis táj,
E csendes völgy és a kristály
Patak a Helikonom.
Itt engem egy irígy se les,
Ha múzsámmal a leveles
Szinben magam levonom.

Csak egy rideg fülemüle,
Mely társától elrepüle,
Lakik velem meghitten;
Csak a virág közt lappangó
Méhek, vagy egy-két pillangó
Keres fel engem itten.

Én itt magamban peshedek;
Te azalatt a meredek
Pindus bérczeit hágod.

Az égbe szállsz múzsáiddal,
S ott általad egy szelid dal
Dicsőíti világod

Vagy leszállasz a szép Fanni
Csendes ölébe játszani,
Kinek minden meghódol.
Telhetetlen tekinteted
Kellemeim legelteted,
És véle tréfálsz.

Nékem a Múza nem enged;
De te kényed szerint zenged
Hazánk dicső fiait.
Hallottam a czinteremben
Hogy múzsáinkkal egyetemben
Sirattad Csokonait.

Hallám, mint énekeléd el
Földit is kilencz nénéddel
Akáczodnak alatta.
Reá zendült a szabad lant,
S bús hangja a siket padlant
Mélyen megrázkodtatta.

Hallám, – azóta felgyúladt
Szivemben egy szent indúlat
Szép barátságod eránt,
Adj hát kezet, jer és vedd be
Múzsám azon seregedbe,
Melynek fényét felvitted;
Akkor a több énekesek
Közt, engedd, én is lehessek,
Barátod és meghitted.²⁰⁷

207 A verset Szvorényi kiadása szerint közlöm. Lásd: SZEMERE 1890, 1:96–97.

A vers részletes elemzését mellőzöm, mivel a legfontosabb kérdés itt most leginkább az, Kováts mely költeményei készíthették Szemerét arra, hogy episztolát írjon hozzá.

A költői levél egy mottóval indul, amelyet Szemere egy 1798-ban keletkezett Csokonai-versből kölcsönzött. Arra, hogy miért éppen a *Virág Benedek úrhoz* című költemény egy részletére esett a választása, több magyarázat is lehetséges. Bármennyire meglepő a mai kor irodalomtörténészei számára, nagyon is elképzelhető az, hogy a fiatal Szemere – ekkor még – hasonló szerepet szánt Kovátsnak kettejük kapcsolatában, mint amit Csokonai fogalmaz meg ódájában Virág Benedekkel kapcsolatban: „És sasszárnyaidon / Engem is édesen / a szent Pimpla felé segíts.”²⁰⁸ Ösztönzést és ihletet remélt tőle. Ugyanakkor a választott mottóval Szemere finoman arra is utalhatott, hogy olvasta Kovátsnak a *Magyar Kurirban* 1802-ben megjelent versét, amelynek ihletője Virág Benedek volt. *A' Poéta és a Mu'sa* című versről van szó, amelyben Kováts így ír:

Engedek ihletésednek
Oh nagy Virág Benedek!
Nagy vagy, és a' nagy emberek,
Érdemít zengő nótád'
Hangja miatt ez a' berek
Halhatatlan ekhót ad.²⁰⁹

Ebben a költeményben Kováts megemlékezik Földi János haláláról (1801), amire Szemere is utal versében. Mindez újabb bizonyíték arra, hogy Szemere már 1802 táján felfigyelt Kováts Józsefre. Episztolájában Kováts műzsájáról, Fanniról is említést tesz, akiről valószínűleg az 1805-ben megjelenő *Csokonai Urhoz, mikor Anakreoni Daljai kijöttek* című versből szerezhetett tudomást, amelyben a csalárd Fanni Kovátsot elhagyva Csokonai mellé szegődik. Szemere verséből kiderül, hogy a Csokonai halálára írt Kováts-epitáfium létezéséről is tudomása volt, annak ellenére, hogy az csak bő 10 évvel később, az 1817-es Ferdős-féle kiadásban jelent meg nyomtatásban. Ennek egy autográf példánya Horvát István birtokában

²⁰⁸ Virág Benedeknek a korszakban betöltött szerepéről, a költőkre gyakorolt hatásáról lásd: PORKOLÁB 2007, 388–417.

²⁰⁹ A vers autográf kézírata: CSK K 205, 11–15. Ugyanezzel a címmel maga Virág Benedek is írt költeményt korábban.

volt, és ezt Szemere is olvashatta, hiszen tudvalevő, hogy Horvát gyakran osztotta meg friss olvasmányait barátaival.²¹⁰

A fentebb közölt episztolát figyelmesen végigolvasva nehezen érthető az, hogy Farkas Márton és Szvorényi József miképpen érthette ennyire félre a vers egyértelműen baráti gesztusait. Farkas esetében ez talán még elfogadható, hiszen nem foglalkozott behatóbban Szemere Pál költészetével, de a háromkötetes Szemerekiadást szerkesztő Szvorényi Józsefnél ugyanez már aligha megfelelő magyarázat. Mindenesetre szép példa lehet ez arra, hogy előzetes ismereteink milyen könnyen befolyásolhatják értékítéletünket.

Szemere versét Kováts örömmel fogadta, és legkésőbb 1807. március 10-ére el is készült a maga válaszversével, legalábbis annak első változatával. Költői levelét három autográf példányból is ismerjük: kettőt belőlük a Ráday könyvtár Szemere-tára őriz, egy pedig Kováts saját versgyűjteményében található. Némileg zavarba ejtő az, hogy az egyes kéziratokon három különböző keltezés olvasható. Az első (1807. március 10.)²¹¹ és a második változat (1807. március 20.)²¹² szövege teljes mértékben megegyezik egymással, és a harmadik (1807. május 27.)²¹³ kézirat szövege sem tér el az előzőektől, pusztán egy Csokonaitól vett mottóval gazdagodik. (Közlésemhez ez utóbbit vettem alapul, mivel Kováts is ezt csatolta a Szemeréhez írt leveléhez.)

Az említett levél így szól:

Édes Barátom!

Lantos Leveled érzékenyitt engem' magánosságomba. – Mikor minden jobb szerentsétől elfelejtve élek három esztendei sovány káplánkodásomba, egyedül önnön gondolatim bábjaival ártatlanul babrálván; akkor adod hirül Lételemnek általad való tudását, – akkor vallodd meg hogy szeretsz. Szent lesz előttem emlékezed, – Szent volt már azolta mindenkor, miolta a' M[agyar] Kurirba láttam hevittő láng-hangjaidat, az arany-kultsos Lonyai nevérol harsogó Tárogatódbol ki tekeregni tsavarogva: de nem tudván hogy ki légy a' Testi Világba, – nem tudván, hogy hol

210 Amint arról korábban már esett szó, Kováts József 1806-ban levélben küldte el néhány versét Horvátnak, azzal a kéréssel, hogy Kultsár István jelentesse meg azokat a *Hazai Tudóstásokban*. A versek között volt a Csokonai halálára írt búcsúvers is. Ez akár Szemere kezébe is kerülhetett, bár nem tesz említést róla, mint ahogy arról sem, volt-e valami köze Horvát Istvánnak ahhoz, hogy Szemere figyelme Kováts felé fordult.

211 DRE RGY Szemere-tár 63, *Kováts József levele Szemere Pálhoz*, 1807. A cím kissé megtévesztő, ugyanis csak a Szemeréhez írt vers van benne, a levél hiányzik.

212 CSK K 205, 148–153.

213 DRE RGY Szemere-tár 65, *Kováts József két levele Szemere Pálhoz*, 1807. Valójában csak egyetlen levelet tartalmaz, és a Szemeréhez írt verset.

van az a' boldog rósa-lugos, mellynek illatos ernyője alatt énekelsz, – és még mind ezek mellett az esmeretlenség szemérmessége is ellentétlén; nem valhattam meg néked, holt betűimbe hogy betsüllek és szeretlek.

Most hát imé vedd el tőlem erántad tisztelettel viseltető érzékeny nimfámnak azon első zsenyéjét, melyet ezen levélke mellé zárt versekbe néked lefizetnem, gazdaglás nékem. Nem olyan hangok ontanak azokból, mint a' Te bájoló énekedből; hanem még is engedd elhíttetni magadat általok arról, hogy neked

Édes Barátom

Barátod Kováts József

Hidvégen, 1807. Május' 27kén.²¹⁴

Ha lennének is kétségeink a Szemere-vers keletkezési idejével (a *Mondolat* előtti vagy utáni) és műfajával kapcsolatban (baráti episztola vagy gunyoros vers), Kováts válaszleveléből világosan kiderül, hogy Farkas és Szvorényi mindkét esetben tévedett. Azzal kapcsolatban viszont, hogy Kováts előzőleg valóban felfigyelt-e Szemere Pál versére a *Magyar Kurir*-ban, már nem lehetünk egészen bizonyosak. Meglehet, hogy csak a baráti levél kézhezvételét követően nézett komolyabban utána, hogy ki az, aki barátságát keresi. Bárhogyan történt, Kováts úgy tartotta illendőnek, hogy ő maga is verssel válaszoljon, annak ellenére, hogy városhídvégi káplánkodásának ebben az időszakában szinte már nem is írt verseket. Első verse, amit 1807-ből ismerünk, épp a Szemere Pálhoz írt episztola (teljes terjedelmében tartalmazza a IX. melléklet).

Ezt az egyetlen levélváltást leszámítva egyelőre nincs egyéb bizonyíték arra, hogy a két költő a későbbiekben is kapcsolatban állt volna egymással. Ami Kovátsot illeti, 1807 decemberében történő letartóztatása után erre nem is igen lett volna lehetősége. Szemerénél más típusú életrajzi okokat kell keresnünk a kapcsolat megszakadására. 1807-ben az ő élete is gyökeresen megváltozott, amikor egy, az Árkádia-pör kapcsán írt tanulmányában Kazinczy mellett foglalt állást a *Hazai Tudósításokban*.²¹⁵ Ezzel a munkájával sikerült kivívnia a széphalmi mester elismerését, és ettől kezdve állandó levelezésben álltak egymással. Ő lett a pesti triász lelke, később pedig a nyelvújítási vitákban Kazinczy legharcosabb híve.

E rangos barátság és az irodalmi életben való egyre jelentősebb részvétele szükségyszerűen hatott irodalmi ízlésére is, és hamarosan Kováts verseiről is egészen

²¹⁴ DRE RGY Szemere-tár 65, Kováts József két levele Szemere Pálhoz, 1807.

²¹⁵ Szemere írása a *Hazai Tudósítások* 1807. március 21-ei számának Toldalékjában jelent meg. Éppen akkortájt, amikor Kováts József válaszverse is elkészült hozzá. Az Árkádia-pörről és Szemerének a perben betöltött szerepéről bővebben: VÁCZY 1896, 129–175; PÁL 1985, 498–507; BÓDI 2014, 802–831.

másképp vélekedett már, mint korábban. Egy 1809. december 16-án Kazinczyhoz írt leveléből kiderül, hogy egykori ízlése miatt utólag igencsak szégyenkezett:

[...] Engemet az Insurrectióhoz régi barátom, Bozóky István, vive ki magával. Barátságunk' (1802) kezdetét az egyforma gondolkozás és érzés vetette meg. Most szinte úgy tisztelem és szeretem Bozókyt, mint akkor szerettem, midőn engem iskolába járót, ő már egy Fiscalis, *Te* barátságára méltatott. De gondolkozásaink' módja(aik?) már nem egy többé. Ő a' költemény' stylusát, sőt a költemény' legelső érdemét onnan méri, ha az épen úgy foly, mint a proza. Kovács József [!] verseire gyúlad; 's nem érzi azt, a' mit Kisfaludy és Kis zengenek, mert nincs benne Reim, igaz Reim. «Mennyivel szebb lett volna Vidához írt Epistolád, ha azt úgy írtad volna, mint azon Verseket, mellyeket a Tavaszi Virágok gyűjteményembe felvettem; vagy mint azon verseket, mellyeket Kovátshoz éneklél.» Tavaszi virágok! Kovács Józsefhez! Eszembe juta a' mit Kazinczym a' Hazai Tudós. 1. Eszt. valahol mond: nincs – mint a' mit a' piritó magasztalás – Abán, Fejér Várm. láttam Kovács Józsefnek öszveszedve minden verseit. Gencsy Sámuel Úr, most még Kapitány a' Szabolchi Insurrectionál, leíratta számára. Ha kívánja látni Érdemem felett való Drága Nagy Uram bátyám, Tőle meg fogja kaphatni. [...]»²¹⁶

A levélben említett Bozóky Istvánnal Szemere még pozsonyi tanulmányai idején ismerkedett meg 1802-ben. Az alig 17 éves ifjút a nála idősebb pozsonyi ügyvéd barátságára méltatta, és az állandóan olvasó és szorgalmasan jegyzetelő Szemerét a költészet művelésére buzdította. 1805-ben pedig, amikor Bozóky *Tavaszi Virágok* címmel versgyűjteményt adott ki, kötetébe az ifjú költő egy versét is (*A' Poéta*) beválogatta. Amikor Szemere Pál elítélően nyilatkozik Bozóky költői ízléséről, voltaképpen nem tesz mást, mint pálcát tör saját maga felett is. Bozóky biztatására, hogy újabb verseit is úgy írja, mint egykori zengéit, igencsak kínos érzése támad. Levelében Kazinczy egy korábbi cikkének megjegyzését állítja párhuzamba saját érzéseivel: „Eszméljünk fel butaságunkból; nincs kínosb érzés, mint a' mit a piritó magasztalás okoz.”²¹⁷

A levélben azonban egy érdekes ellentmondást is megfigyelhetünk. Nehezen megmagyarázható az, hogy ha Szemere Kovács József verseit valóban olyan rossz-

²¹⁶ Szemere Pál levele Kazinczy Ferencnek, 1809. december 16., in *KazLev* VII, 163.

²¹⁷ Szemere hiányos mondatát Váczy János a levél jegyzetanyagában egészíti ki. Állítása szerint Szemere a levélben Kazinczynak egy, a Csokonai emlékköve ügyében írt cikkében szereplő mondatára céloz. Lásd: *KazLev* VII, 567.

nak gondolta, akkor miért érezte mégis szükségét annak, hogy felhívja Kazinczy figyelmét a Gencsy Sámuel birtokában található kéziratos Kováts-gyűjteményre.

Kazinczynak egyébként nem volt szüksége arra, hogy kölcsönkérje az említett gyűjteményt, mivel Sárközy István pár hónappal korábban már eljuttatott számára néhány Kováts-költeményt abban a levelében, amelyben a börtönben raboskodó fiatalember halálhírét írta meg barátjának.²¹⁸ Sárközy részletes beszámolójának köszönhetően Kazinczy bizonyos értelemben jóval tájékozottabb volt Kováts Józsefet illetően, mint a verseit egykor igencsak kedvelő Szemere. Bár ennek az alfejezetnek nem témája, de talán nem érdektelen itt megjegyezni, hogy Kazinczy soha nem kelt ki élesen Kováts József költészete ellen. Amikor Sárközy fentebb említett levelére válaszolt, leginkább az ártatlanul elítélt ifjú költő értelmetlen halála felett sajnálkozott, és bár nem titkolta, hogy Kováts-versei nem nyerték el tetszését, ezt mégis kellő tapintattal írta meg. Kazinczy elnéző hozzáállását látva felvetődhet a kérdés, vajon nem azért viszonyult-e így Kovátshoz, mert annak raboskodása saját fogságát is eszébe juttatta.

Szemere 1810 májusában is úgy véli, magyarázkodnia kell Kazinczynak, amiért csak ritkán és keveset ír. Költői terméketlenségéről így ír:

[...] Még egy más haszon Kölcseym barátságából. Kölcsey annyira helyre hozta fülemet, hogy én a' Zrinyi verselést már mostan kedvetlenül olvashatom, magam pedig soha azt írni nem fogok. Ha írok e a' Wesselényi halálára? Nem ígérhetem. Szörnyű munkába kerül énnékem egy darab időtől olta minden műv. Úgy vagyok, mint a' rossz dajkák kezében rossz testálláshoz szokott gyermek, midőn Tánczmester' kezére jut. A' mit jól csinálék, az is affectalt és feszes. Osztán azt tapasztalám magamról, hogy érzéssel írni éppen nem tudok. Pedig azt, a' mit olvasok, másokéban gyakran egész a' könnyezésig érzem. Valóban rám nézve a' Múzsák makacs leányok. Vagy talán csak büntetés azon gonosz verseimért, mellyeket a' Bozóky és Kovács manierjában a' Tavaszi Virágokban koholgattam. Az idő meg fogja mutatni, mit nyújthatok én is. [...]²¹⁹

²¹⁸ A Sárközy által elküldött levél versmellékletére egyelőre még nem sikerült ráakadni, de a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található olyan Kováts-versmásolat, ami nagy valószínűséggel Kazinczy birtokában volt. Egy példa erre: az MTA KIK Kt. K604/I. jelzetű kolligátum (Apróságok I.), amely Csokonai és Kisfaludy Sándor versei mellett Kováts hat költeményét is tartalmazza. A kolligátum részben Kazinczy autográf, de a gyűjteménynek e verseket tartalmazó része más kéztől származik.

²¹⁹ Szemere Pál levele Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. május 6., in KazLev VII, 436.

Régi rossz beidegződéseit, Bozóky és Kováts hatását és ez utóbbi stílusának egykori szorgos utánzását okolja tehát mindazért, hogy nem tud annyit írni, amennyit szeretne, ráadásul elkészült munkái is elégedetlenséggel töltik el. Szemere valószínűleg arra számított, hogy Kazinczy némi együttérzést tanúsít majd, de a széphalmi mester mindössze ennyit jegyez meg e témában:

[...] Uram Öcsém azért ír nehezen verset, mert sok Aestheticat olvasott. De ez nem rossz. Lessing ennek a' Studiumnak tulajdonítja, hogy a' Dramaturgiában 's Drámák írásában olly sokra ment. [...]

Kazinczy tehát ez alkalommal sem érezte szükségét annak, hogy Kováts József költészetéről szigorú ítéletet mondjon.

A korabeli irodalmi életben és a nyelvújítási harcokban kulcsfontosságú szerepet betöltő Szemere, ha nem is számított termékeny alkotónak, újabb írásaival szép sikereket ért el. Főként Kazinczynál. Mindez valószínűleg nagy szerepet játszott abban, hogy az 1807 előtt készült munkái szép lassan feledésbe merültek. Kováts-hoz írt versétől azonban bármennyire is szeretett volna megszabadulni, mégsem tudott a korabeli kéziratos versgyűjtemények szorgos másolóinak köszönhetően, akik Kováts verseinek lelkes rajongóiként előszeretettel másolták be Szemere költői levelét is köteteikbe, ezáltal számottevő olvasóközönséget szerezve annak.

Az 1840-es évekre a másolatos gyűjtemények divatja jelentősen csökkent, és mivel Szemere Pál Kováts-hoz írt verse nyomtatásban nem jelent meg, szép lassan kezdett feledésbe merülni. Kováts József verseinek 1835-ös nyomtatott kiadása azonban tartalmazta a Szemeréhez írt válaszverset, és ez nem kerülte el a kötetről kritikát író Toldy Ferenc figyelmét sem. 1846-ban e kötet kapcsán, Toldy egy papírszeletkén rövid kérdést intézett Szemeréhez Kováts Józseffel kapcsolatban:

Kovács József, ki hozzád verset írt (kiadta Ferdős Dávid), az-e, ki az Aeneist fordította? Ki volt és hol élt a te Kovács Józsefed?²²⁰

Úgy tűnik, hogy Szemerének még negyven évvel Kováts-hoz írt verse után is magyarázkodnia kellett. Toldy Ferencnek adott válasza azonban meglepő eltérést mutat az egykor Kazinczy-nak írt soraihoz képest:

[Kovács József] pátkai iskolamester. Iskoláit járta Pápán. A megye (talán Veszprém) börtönében éhséggel végezte ki magát. Én nem láttam, nem ismertem. Má-

220 SZEMERE 1890, 3:331. Toldy egy papírszeletkére írta kérdését Kováts-csal kapcsolatban Szemeréhez.

soktól hallék felőle egyet és mást: de az akkori hírek, mint az egyébkoriak is, nem olyanok, hogy te, nagyérdemű tisztelt barátom, épületalapul vehetnéd. E tárgyban Fenyéri²²¹ lehetne legbiztosabb kalauzod. Egyébiránt az a K. J. ki Virgil Aeneisét elfrajczimeretzte (Lássd), Csokonai tanítója volt a poetikában a debreczeniek között; később pap Nagykőrösön; végre mint veszteglész halt meg.²²²

Az egykor Kazinczy barátságát kereső fiatal Szemere 1809-ben még őszintén vallott a Kováts iránti diákkori rajongásáról. A hozzá intézett episztoláját szégyellte ugyan, de annak létezését mégsem kívánta elhallgatni Kazinczy előtt.

Toldy Ferenc kérdésére azonban meglehetősen hűvös és tartózkodó válasszal, szikár életrajzi adatokkal szolgált csak, arról pedig, hogy Kováts miért került börtönbe, nem kívánt közelebbi részletekbe bocsátkozni. Mélyen hallgatott Kováts Józsefhez írt verséről és korábbi levélváltásukról is, annak ellenére, hogy sejthette, Toldynak valószínűleg nem került el a figyelmét Kováts versének címe: *Válasz Szemerei Szemere Pálhoz*. E cím alapján Toldy joggal feltételezhetett egy olyan Szemere-verset, amely időben megelőzte Kovátsét. Elképzelhető, hogy tudott is annak létezéséről, csak szerette volna Szemere saját verzióját is hallani az egykor történetekről. Az utolsó kérdésében kihangsúlyozott E/2. személyű birtokos személyjel („Ki volt és hol él a te Kovács Józsefed?”) legalábbis ezt sugallja.

Szemere azonban mindent megtett azért, hogy a további kérdéseknek elejét vegye, amikor levelében azt írta „Én nem láttam, nem ismertem.” Úgyesen megfogalmazott válaszában nem állít valótlanítást, hiszen kettejük személyes találkozására (a pápai kollégiumban) Szemere talán tényleg nem is emlékezett.²²³ Felmerülhet azonban bennünk a kérdés: vajon egy baráti levélváltást követően, amelyről ráadásul számtalan kéziratos versgyűjtemény is tanúskodik, lehetséges-e nyugodt lélekkel és meggyőződéssel kijelenteni azt, hogy soha nem is ismerték egymást.

E téma kapcsán még két apró tényre szeretném felhívni a figyelmet. Amint arról már szó esett, Szemere epitáfiuma számos kéziratos versgyűjteményben megtalálható Kováts válaszversének társaságában. Bár Szemere versének kéziratos előfordulásáról pontos statisztikát nem készítettem, de tapasztalataim szerint

221 Szemere itt Fenyéri Gyulára gondol, pontosabban Zádor Györgyre (korábbi családnévén Stettner) (1799–1866), aki írói álnévként használta a Fenyéri nevet. Életrajzi adatait egy korábbi lábjegyzet tartalmazza. Úgy tűnik, hogy ő több információval szolgálhatott Kovátsról, mint Szemere.

222 SZEMERE 1890, 3:331, Szemere válasza Toldy Ferencnek, Pest, 1846. június 10.

223 Szemere és Kováts viszonylag több éven keresztül volt ugyanannak a pápai kollégiumnak a diákja, így elég nehéz elhinni azt, hogy nem emlékeztek egymásra. Szemere esetében érthető, ha esetleg ezt tagadni kívánta, viszont az meglepő, hogy maga Kováts sem emlékezett az egykori pápai diákra. Ez a Szemeréhez írt leveléből világosan kiderül.

legalább annyi példányban másolták le azt, mint Kováts József Szemeréhez írott válaszszerését. Ez utóbbinak pedig még kétszáz év elmúltával is közel harminc előfordulását ismerjük. Szemere néhány más verse is megtalálható ugyan a gyűjteményekben, de ilyen gyakori előfordulás egyikre sem jellemző.²²⁴ Paradox módon tehát Szemerének épp az a költeménye terjedt el leginkább a kéziratos másolatokban, amelyet olyannyira szeretett volna elfelejteni.

A téma zárásaként álljon itt egy olyan versrészlet, amelyben Szemere leszámol a mesterkedőkkel (akik közé egyébként Csokonait is sorolta). Számos költő nevét említi, de felsorolásából egyvalakit kihagy: Kováts Józsefet. Íme, egy újabb ellentmondás, amely jól érzékelteti Szemere Kovátsccsal való meglehetősen komplikált kapcsolatát.

S az új nép románcot s balladákat becsül
S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb betsül.
A rossz rímes Zrínyi s Orczy mellett fognak,
S Mátyásit kiteszik a marczangó fognak.
Pócsért szeretetet már senki nem érez,
Mondják, hogy Virággal soha fel nem ér ez.
Etédi, Péczeli, Horváth, Vitéz s Édes
Éneke a magyar fülnek már nem édes.
Helyettek a polcra Himfi s Ányos lépe.²²⁵

3.8.3. Jókay József Kováts-képének visszatükröződése Jókai Mór regényeiben

Fried István *Jókai Mór életrajzai* című tanulmányához²²⁶ az író egy önvallomását választja mottóként:

Annyi esze azonban már van a fantáziának, hogy saját szárnyain kívül felhasználja a rendelkezésre álló gőzerőt, sőt, a hol meredek az út, az öszvér hátára sem átal felülni.²²⁷

²²⁴ Szemere egyéb verseinek kéziratos előfordulásairól Stoll Béla bibliográfiája ad tájékoztatást.

²²⁵ Szemere idézett versrészletére Nagy Levente Kovátsról írt dolgozatában figyeltem fel. A tanulmány szerzője elsőként írta meg azt, hogy Szemere Kováts-verse egyáltalán nem tekinthető a költő elleni támadásnak. Az említett tanulmány: NAGY L. 2000, 27–36.

²²⁶ FRIED 2017, 16–31.

²²⁷ Idézi: FRIED 2017, 16. A szöveg eredetije: *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, Jókai Mór összes művei (Budapest: Révai testvérek, 1898), 149.

Fried, ugyancsak ebben a tanulmányában – mintegy a mottó magyarázataként – megállapítja, hogy Arany Jánoshoz hasonlóan Jókait is erőteljesen foglalkoztatta a 18. századnak és az 1800-as évek első két évtizedének félnépi, közköltészeti irodalma, ponyvára került prózája, s mindez alkotásain is nyomott hagyott. Előszeregettel illesztett be regényeibe mások által készített, már-már feledésbe merülő alkotásokat e régebbi időkből, és ezek a korábbi szöveggörnyezetükből kiragadott művek Jókainál, egy új kontextusba kerülve új értelmet nyertek, s újra életre keltek.²²⁸ Jókai nem volt válogató. E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalóguskészítője az író felemás ízlésére az őt körülvevő alkotásokat hozza fel példaként. A puritán egyszerűség és a pompaszeretet, a fejedelmi allűrök és a családi kötődésből fakadó polgári otthonszeretet kettőssége egyaránt jellemezte az író. Tárgyai között jól megfértek egymás mellett a neves képzőművészek alkotásai (Barabás Miklós, Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Ligeti Antal, Zichy Mihály alkotásai) és a kevésbé ismert festők (Myskovszky Viktor, Makai Philoména) művei is.²²⁹ Irodalmi érdeklődéséről ugyanez szintén elmondható: kis- és nagymestereket egyaránt szeretett és tisztelt. Valószínűleg ennek köszönhető az, hogy amikor 1870-ben megírta a reformkort megelőző éveket bemutató *És mégis mozog a föld* című regényét, ebben a műben a rég feledése került Kováts József alakja és egy költeménye is helyet kapott.

A Jókai által „hozott szöveg” nem más, mint Kovátsnak *A kopottabb nemesekhez* címzett költeménye, amely egykor tartalmánál fogva nem kerülhetett bele a Ferdős-féle nyomtatott verseskötetekbe, így kizárólag kéziratokban terjedt a 19. század első felében.

Jókai ezt a művet – ahogy azt sok más alkotással is tette – új szöveggörnyezetbe helyezte, és új keretet szőtt köré. A hosszú évtizedek alatt ekkorra már elfeledett vers Jókainál kiemelt fontosságúvá válik: a regényben szereplő debreceni református kollégiumi diákok ugyanis méltónak találják arra, hogy bekerüljön a professzorok elől gondosan elrejtett kéziratos gyűjteménybe, a híres-hirhedt *Csittvári Krónikába*.

Bár a *Csittvári Krónika* az irodalomtörténészek szerint sohasem létezett, számos korabeli, ma is felellhető debreceni és sárospataki kollégiumi versgyűjtemény tartalmazza ugyanazokat a szövegeket, amelyeket Jókai is felsorakoztat

²²⁸ Hankiss János állapította meg, hogy Jókainak az 1860-as években született elbeszélései például egy francia anekdotalexikonra (*Dictionnaire contenant les anecdotes historique de l'amour*) támaszkodnak, amely szerelmes történetek összefoglalásait teszi közzé. A novellák sajtó alá rendezője, Rózsafalvi Zsuzsanna gondosan kimutatta a kötet utószavában, hogy Jókai valóban innen meríttette témáit azokban az években. HANKISS 1936, 24–25.

²²⁹ E. CSORBA 2019, 24.

regényében.²³⁰ A jelek szerint Jókai jól ismerte a kéziratos diákgyűjtemények darabjait, többek között *A kopottabb nemesek* című költeményt is, amelynek csaknem negyven másolatát ismerjük a 19. század első feléből.²³¹ E nagyszámú másolat azt mutatja, hogy a vers akkoriban a demokratikus, születésielőjog-ellenes magatartás fokmérője volt.

Felmerül a kérdés, mi készíthette Jókait arra, hogy épp Kováts versét szerepeltesse regényében.²³² Vajon mit gondolt erről a költeményről? Talán nem érdektelen magából a regényből idézni Kováts-versét és a hozzá kapcsolódó sorokat. A műnek rögtön az első fejezetében (*A Csittvári Krónika*) Jókai egyik szereplője, Biróczy Sándor olvassa fel a költeményt a krónikát őrző diákoknak, hogy szavazással döntsék el, méltó-e a titkos gyűjteménybe való bemásolásra. A Kovátscsal kapcsolatos rész a következő:

– Ismét jutottam több rendbeli szatirikus költeményekhez, amik eddigelé még unikumok. Az egyik Kováts József verse a kopott nemesekhez.

– Kérjük felolvastatni.

Rettenetes egy gondolat! E század első felében egy ilyen blaszfémiát versbe szedni merni!

Földiek! Lehettek nemesek, meddő tők-
Fejjel is, ha egyszer van kutyabőrötök.
Lehettek, ha függnek gunyhótkban ősi
Atyátoknak rozsdás fegyveri, köntösi.

230 Erről legutóbb Szigeti Csaba értekezett tanulmányában: SZIGETI 2005, 219–251.

231 A vers érdekessége, hogy az autográf változat terjedelme mindössze harminc sor, ugyanakkor számos kéziratos gyűjtemény tartalmaz egy ennél csaknem háromszor nagyobb terjedelmű szövegváltozatot is. Ez utóbbit csak másolatokból ismerjük. A kritikai kiadás feladata lesz majd eldönteni, lehet-e esetleg Kováts József ennek a hosszabb változatnak a szerzője. Mezei Márta a *Magyar költők 18. század* című antológiájába a versnek ezt a hosszabb, egyelőre kétes hitelű változatát vette fel. MEZEI 1983, 484–486. Ugyanígy járt el Bán Imre és Julow Viktor is, illetve Kovács Sándor Iván is a *Mesterkedők* antológiában. BÁN és JULOW 1964, 95–97; KOVÁCS S. 1999, 214–216.

232 Bán Imre e verssel kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Van Kovátsnak olykor nemesebb hangja is. Fordulatos és szenvedélyes lendületével megkapó *A kopottabb nemesekhez* c. verse. Sajnálatos persze, hogy a formai mesterkedés e nemesebb hangok hitelét is csökkenti: a folytonos átlépések egyik sorból a másikba, az Aranytól »műasztalosí-<nak nevezett technikával készült rímek túlon-túl lármássan hívják fel magukra a figyelmet. Jókai ezt a verset nevezte a *Csittvári krónika* legveszedelmesebb darabjának, holott a *Lúdas Matyi* magasrendű szatirikus ábrázolása forradalmi hatásában is magasan felülmúlja Kováts jószándékú, de formai különködésben szétfolyó igyekezetét”. BÁN és JULOW 1964, 16–17.

Mind nemes az, aki megmohosult neve
 Elébe egy fakó görcsös „N”-et teve.
 Lám, a régiség is nektek az efféle
 Csúffá lett rangot már eb-bőrre festé le.
 Oh idők, erkölcsök! már ma a nemesi
 Rang az agarak közt csak a nyulat lesi.
 Ah nem! nem ily színnel kell azt az isteni,
 Szívben lakó nemes rangot lefesteni:
 Mert ráillik árva keseredett Dózsa
 Katonájára is a koszorús rózsa,
 Ha megsértett szíve felfegyverkezett
 Nemes elszántsággal azért fogott kezét,
 Hogy az elalélt Just a lármás kard nesze
 Által orvosolván, ismét felébressze.
 Azok érdemlik meg azt a nevet, akik
 Közt a halhatatlan drága Virtus lakik;
 Nem az, aki a holt ősöknek penésszel
 Bevont érdemik közt szunyókálván vész el.

 Én Nemes vagyok; de nem tudom a nagy Nem
 Fényétől elvakult Apám az e, vagy nem?

No hiszen, jó szerencse, hogy az akkori időben az ilyen verseket nyomdai festék nem sokszorozhatta, mert szerzőjünkkel az a hármás fátum történt volna, hogy először is a publikum beveri a fejét, másodszer a hatóság lehúzza a bőrét, harmadszor a bőreből kiugratott lelke egyenesen a pokolra esik.

A tíz bíró egyhangúlag méltónak ítélte a verset a krónikába beíratásra, s engedelmet adott a lemásolására is.²³³

Úgy tűnik tehát, az író szerint ez a mű lett végül a *Csittvári Krónika* legveszedelmesebb darabja, a regénybeli sorok legalábbis erről árulkodnak.

Jókai Mór – bár negyven évvel később, mint Kováts – egy ideig maga is pápai diák volt (1841–1842), így joggal feltételezhetnénk azt, hogy Kovátsról, illetve a regényébe illesztett versről a kollégiumban hallott először tizenhat-tizenhét éves korában, és akkor kedvelte meg költészetét. Ez azonban mégsem valószínű.

²³³ JÓKAI 1965, 1:22–23.

Édes Albert visszaemlékezései szerint Kováts alakja 1820 táján még élénken élt a pápai diákok emlékezetében és verseinek tiszta rímei minduntalan arra készíteték az ifjakat, hogy utánozzák azokat. Jókai Pápára érkezése táján azonban ugyanez már aligha volt jellemző. A kollégium önképzőkörében – aminek Petőfi és Jókai is tagja volt – a diákok már egészen más típusú költői elvárásoknak igyekeztek megfelelni. Kétségkívül igaz az, hogy Jókai a pápai kollégiumbeli tapasztalataiból merített akkor, amikor regényében a debreceni diákélet bemutatására vállalkozott,²³⁴ de Kováts Józsefet és verseit nagy valószínűséggel édesapjának, Jókay Józsefnek köszönhetően már Pápára való érkezése előtt is jól ismerte.

Könyvem korábbi fejezeteiben már néhány alkalommal előkerült az a kéziratot Kováts József-életrajz, amelyet Jókai édesapjának köszönhetünk.²³⁵ Magát az életrajzot Móricz fia születése előtt néhány évvel vetette papírra az édesapa, még hozzá azzal a szándékkal, hogy megjelenteti azt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. Egy komáromi színházi témáról szóló írását már 1819-ben közölte a lap,²³⁶ és minden bizonnyal ez a siker buzdította őt arra, hogy újabb cikkeket is írjon a folyóiratnak. A Kováts-életrajzot egyéb más, közlésre szánt írásával együtt küldte el a szerkesztőségbe, nagy valószínűséggel Horvát Istvánnak, aki a *Tudományos Gyűjtemény* állandó szerzőjének számított akkoriban. (Érdekes egybeesés, hogy néhány évvel korábban Kováts is épp Horvátnak küldte el verseit a *Hazai Tudósítások*ban való megjelentetés szándéka végett.) Egy, a kéziraton található bejegyzés szerint Jókay írásai a cenzorhoz is eljutottak, de ezt követően a folyóiratban mégsem jelent meg egyetlen szöveg sem ezek közül. Az egybekötött szövegeket Horvát István azonban megőrizte saját könyvtárában, és ennek köszönhetően azok később az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe kerültek.²³⁷

1825-ben, amikor Jókai Mór született, ez az irat már nem volt a család tulajdonában, így nagy valószínűséggel az író soha nem látta ezt az életrajzot a későbbiek során. (Legfeljebb a vázlatát vagy piszkozatát, ha volt ilyen). Bár Jókay József halálakor fia még csak 12 éves volt, de kisgyerekként hallania kellett otthon ezt azt Kovátsról. Az idős Jókayról Eötvös Károly írta, hogy nemcsak erős írói képességgel volt megáldva, de elbeszéléseit is csodálatos folyékonyság jellemezte. Előadasmódja szerény, szabatos és gyönyörű volt, és az általa mesélt anekdotákat

234 Lásd ezzel kapcsolatban: TÓTH 1943; BODOLAY 1963, 284–299.

235 Az életrajz szövegét – a benne szereplő hosszabb költemények kihagyásával – a dolgozat XI. melléklete tartalmazza.

236 ÁSVAI JÓKAY 1819, 122–123.

237 OSZK Kt. Quart. Hung. 753, 1a–14b, *Ásvai Jókay József kéziratosa életrajza Kováts Józsefről*.

mások is nagy örömmel mesélték tovább.²³⁸ Kovátsról írt életrajza és saját naplója mindezt csak megerősíteni látszik.²³⁹

Az idősebb Jókay valóban szerethette Kováts költeményeit. A róla írott életrajzban erről így vall:

Én Kováts Józsefet személyébe nem esmertem ugyan, hanem az ő munkáit kéziratba olvasván, s azokból magamnak is mint egy 80 darabot leírván, annyira megkedveltem ezen embert, hogy ámbár már most csaknem minden kezem közt lévő verseit könyv nélkül tudom; mégis ha kezembe veszem az ő verseivel béírott könyvecskémet, s olvasgatom, egészen elfogódom azoknak kellemetes gyönyörűségétől: ezt én el nem tudom gondolni, hogy honnan lehet? Mert én, a poétáknak különös kedvelője lévén, nemzetünknek nem csak a közhírre érdemesebb, de még a gyengébb, s nem csak az újabb, hanem a hajdanibb poétáit is szorgalommal s figyelemmel szoktam olvasgatni, s ahol mi különösebbet lelek, azt egy látással nem szoktam abbahagyni. [...]

Tisztelettel, mégpedig különös tisztelettel viseltetem hazánknak minden jelesebb poétái lélekkel ékeskedő fiai eránt; mivel azonban Kováts József csak az itt körülünk lévő néhány vármegyéknek némely részeibe esmeretes, meg vagyok abban győződve, hogy nem fognak reám megneheztelni buzgón szeretett édes hazámfiái, amidőn azon törekedem, hogy Kováts József mind a két magyar nemes hazába egy kevésse jobban megesmértetvén, ítéletet hoztathasson arról, hogy mely becses poétái lélekkel lett légyen felruházva a 27 esztendőskorában, sajnálkozásra méltó módon megholt, szerencsétlen Kováts József, balaton-hídvégi református káplán.²⁴⁰

Bár az életrajzot az ifjú Jókai valószínűleg csak hallomásból ismerte, de Kovátsverseivel saját könyvtárunkban is megismerkedhetett, mivel édesapja egy kézira-

²³⁸ Eötvös 1905, 28.

²³⁹ Jókay József naplójának (1801–1837) gépiratát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. PIM Kt. V. 2839. Ez a másolat Hegedűs Loránt és a Jókai-család adományára, 1930-ben került a múzeumba. Ebben Jókay József gyerekkoráról számol be részletesebben, majd évenként összegzi az elmúlt időszak fontosabb történéseit. Kováts Józsefekre nem történik benne utalás, mivel maga a szöveg nem tér ki arra, mik voltak az idős Jókay kedvelt olvasmányai. Az eredeti napló viszontagságos sorsáról egy élvezetes írás a költő egy rokonától: HEGEDŰS S. 1934, 368–369. Egy ennél korábbi írás a naplóról: *Jókai atyja. Jókay József (1781–1837)*. Lásd: HEGEDŰS L. 1899, 327–331.

²⁴⁰ JÓKAY 2000, 24–25. Jókay Kováts-életrajzában két tévedést szükséges korrigálni. Kovátsnak 80 versét említi, mert tévedésből más költők verseit is neki tulajdonította kéziratossorszámaiban, de valójában nem ismerünk ennyi verset Kovátsról. A másik: Kováts nem 27, hanem 29 esztendőskorában halt meg.

tos gyűjteménybe másolta be azokat, Csokonai Vitéz Mihály és más költők verseivel együtt.

A kötetet az apa halála után fia örökölte, aki élete végéig őrizte azt, s minden bizonnyal olykor olvasgatta is a benne lévő verseket. Jókai halála után a gyűjtemény felesége, Nagy Bella tulajdonába került, aki 1912-ben eladta azt – a nála lévő legtöbb Jókai-kézirattal, könyvvel és egyéb tárgyi hagyatékkal együtt – a magyar államnak.²⁴¹

A verseskötet ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, és a *Helikoni virágok* címet viseli.²⁴² A kötet belső borítóján az 1808-as kezdődátum szerepel, a második címlapon szereplő szövegből pedig megtudjuk, hogy Csokonai és Kováts ki nem adott munkáit tartalmazza. (Ebből arra következtethetünk, hogy az 1817-es Kováts-kiadás előtt már teljesen elkészült.) A gyűjteményre Jókay azt írta rá, hogy első kötet, így elképzelhető, hogy létezett egy második rész is, amely az idők során elkallódott.²⁴³ A címlapra még ezt jegyezte fel:

A' ki nem Baráttya a' Poétáknak, vagy azoknak elmés furtsa gondolattyaiban megbotrankozik; e' könyvetskét tegye le, 's ne olvassa, mert Castis omnia casta – az az A' mely virágról a' Pók mérget szív, Arról a' Méh mézet gyűjt.

Le irattak Jókay József Hites Ügyvédő által a' maga 's mások' gyönyörködtetése végett Különböző Idő-szakaszokban.²⁴⁴

241 Lásd erről: RÓZSAFALVI 2019, 52–57. A legnagyobb szövegtörzset az író özvegyétől vásárolta meg a kultuszminisztérium az 1910-es évek elején. Az államnak jelentős összeget kellett fizetni Nagy Bellának, aki nemcsak a materiális örökségről nem akart lemondani a nemzet javára, hanem a szerzői jogokat is magának követelte a teljes életműre vonatkozóan. 1912-ben sikerült a tárgyalásokat lezárni. Szalay Imre, a múzeum akkori igazgatója rendelkezett a megvett hagyatéknak a műfajok szerinti bontásáról. Az ő döntése volt az, hogy a kéziratok a nemzeti könyvtárba kerüljenek. A Nagy Bella által átadott hagyatéktörzset korántsem volt teljes, jó néhány fontos darabot az özvegy magánál tartott egy esetleges Jókai-múzeum megnyitásának reményében. Ez az anyagréz zömmel elveszett, szétszóródott Nagy Bella halálát követően. Az 1912-es vásárlásból a nemzeti könyvtár tehát a kéziratok anyagát kapta meg, amely több ezer folió.

242 A verseskötet minden kétséget kizáróan a többi Jókai anyaggal együtt került a nemzeti könyvtár tulajdonába. Ezt bizonyítja a benne található pecsét felirata: M. N. Múzeum, Jókai hagyatéka, kézirat[ár] 1912. 33. sz. Lelőhelye és jelzete: OSZK Kt. Oct. Hung. 695. *Helikoni virágok*. Érdekes, hogy Kazinczy egykori folyóirat-kísérletének címét ekkoriban több kézirat imitálja.

243 Ennek viszont ellentmondani látszik az a tény, hogy ez az első kötet Kovátsnak már a legtöbb versét (43 verset az általunk ismert 56-ból) tartalmazza, így kérdéses, hogy vajon mi kerülhetett be a második kötetbe, ha az valóban létezett. Valószínű, hogy a második kötet elkészítése inkább csak egy terv volt Jókay József fejében.

244 OSZK Kt. Oct. Hung. 695, 1a. *Helikoni virágok*.

A gyűjteményben számos Kováts-vers mellett megtaláljuk a Jókai Mór által kölcsönzött művet, *A kopottabb nemeseket* is. E versmásolatot összevetve a regénybeli változattal két dologra figyelhetünk fel: bizonyos, hogy a regényben szereplő verset Jókai édesapja kéziratából másolta ki, ugyanis – a helyesírást leszámítva – a két szöveg csaknem teljesen egyezik.

Ugyanakkor az is kiderül, hogy a regényíró Jókai a verset túl hosszúnak találta, így hat sort elhagyott belőle.²⁴⁵ Nagy valószínűséggel úgy ítélte meg, hogy a költemény rövidített formájában is kiválóan képes betölteni a regényben neki szánt szerepet, és így élve a költői/írói szabadsággal, nem törekedett a filológiai pontosságra.

Ugyanez mondható el a regény egy későbbi fejezetéről is, amelyben egy Kovács Mihály (!) nevű költőről a következő mondatok hangzanak el:

Én már azt hiszem, hogy minden poétában kell legalább egy negyedrészt bolondnak lenni. Legalább én ahányat láttam hányódni, vetődni, mind többé-kevésbé bolond volt. Veszekedő, cigányfajta nép. Lám, még az a híres Kovács Mihály is a tömlőben veszett el; pedig de cifrán ki tudta rakni a szót! Jobb lett volna ahelyett, ha józan életet követett volna. A poéták mind részegesek. Én még a halotti búcsúztatómban is meghagytam, hogy versben ne papoljanak fölöttem.²⁴⁶

Jókai tehát hallott Kováts boros fővel elkövetett tettéről, a kaposvári börtönben való raboskodásáról és értelmetlen haláláról is, nagy valószínűséggel ezekről szintén édesapja mesélt neki egykor.²⁴⁷ 1870 táján, amikor regényét megírta, még sem a lexikonok, sem pedig a folyóiratok nem közölték ezeket a részleteket Kováts-ról. A 19. század második felében, az első – korábban már említett – tanulmányt Kőváry Béla írta Kovátsról (1876), és a legelső lexikonbejegyzés is csak 10 évvel a regény megjelenése után, 1882-ben látott napvilágot (*Uj Magyar Athenas*). Kováts regénybeli felbukkozásának ötletét tehát inkább tekinthetjük az édesapa iránti

245 Az eredeti, autográf Kováts József-verset a könyv XII. melléklete tartalmazza.

246 JÓKAI 1965, 2:52.

247 Fontos azonban megemlíteni, hogy a Jókai József által írt életrajz Kováts raboskodását és halálát ugyan megemlíti, de büntetéről tapintatosan hallgat. Mindössze ennyit kívánt közölni reménybeli olvasóival: „Mi ok által esett ő szegény azon fogságba, a *Hol a tomisi Oviddal / ő nála is a szelíd dal / Bús tristiummá vála* és amely fogságba, kesergő bánatnak eresztvén magát igen hamar elhőlt? Mivel egész bizonyossággal magam sem tudom, ámbár 1813-ba Somogyba járván, a tekintetes vármegye fő ügyviselőjétől hallottam légyen is, ide írni nem tartom szükségesnek; hanem az ő, mind a hét égen keresztül járt poétai lelke szüleményeiből egynehányat kívánok közölni, a távolabb lakó szerelmes magyar testvéreinkkel is. A bölcs kevésből is tud alkalmas ítéletet hozni”. JÓKAI 2000, 25.

tiszteletadásnak és egyfajta megemlékezésnek, mint a Kovátscsal kapcsolatos korabeli szóbeszéd hatásának.

E. Csorba Csilla Jókai tárgyszeretete kapcsán megjegyzi, hogy az író erősen kötődött az őt körülvevő tárgyakhoz, amelyek élete nagy fordulatait, a komáromi szülőházat, a bujdosását, képviselőségét, a fejedelmekhez való kapcsolatát juttatta az eszébe. Látogatóit nagy élvezettel vezette körbe otthonában, és szívesen mesélt nekik tárgyairól, könyvtára egyes darabjairól.²⁴⁸ Az édesapjától örökölt kéziratos Kováts-versgyűjteményt is minden bizonnyal sokaknak megmutatta, és valószínűleg nagy örömmel töltötte el az, amikor gyűjteménye egy másik, szintén Kováts-verseket tartalmazó kéziratos kötettel is gyarapodott. Ezt Sebestyén Zsigmond ajándékozta neki 1871-ben – röviddel az *És mégis mozog a föld* elkészülte után –, a „Rokoni tisztelet és Hazafiság nevébe[n]”.²⁴⁹ Nem akármilyen kötet volt ez: a néhány évvel korábban elhunyt Sebestyén Gábornak az az 1813-ban készült versgyűjteménye, amelyben a másolatokban terjedő Kováts-életrajz egyik kibővített változata is megtalálható, és amelynek néhány részlete a jelen kötetben is helyet kapott.²⁵⁰

Jókai Mór négy évvel halála előtt egy regényében (*Öregember nem vén ember*, 1910), ugyan csak néhány sor erejéig, de újra visszatért Kováts József alakjához, akinek egy versrészlete láthatóan őt is megihlette:

Aztán mikor a rózsák elkezdenek nyílni, akkor meg előjönnek azok a cserebogár alakú rovarok, amiknek szárnya aranyzöld, páncélja rézbíbor, amiket rózsabogaraknak híznak a kertészek. Ezek csak rózsákkal táplálkoznak: befúrják magukat a feselő rózsza kelyhébe, kirágják az illatos szirmokat, s hagynak helyébe kábító ámbraillatot. Még azzal is elárulják, hogy ők Cythere szárnyas szolgálai, hogy a rózsát, a szerelemistennő választott virágát szemelték ki áldozataik helyéül, ki azt istennői vérével festette pirosra, ahogy azt halhatatlan költőnk, Kováts József versben megörökíté:

„Te vagy szépek szépe s te
Rád rózsát a szép este
Ecsetje Vénus teste
Vérével feste.”

248 E. CSORBA 2019, 21.

249 Az adat magából a kötetből derül ki, a címlapon olvasható ez az információ.

250 A Sebestyén Gábor-féle kézirat Jókai Mór halála után szintén Nagy Bella tulajdonába került, akitől a Jókay-hagyaték jelentős részét a magyar állam vásárolta meg. A kézirat végül így került az Országos Széchényi Könyvtárába, Jókay József kéziratos versgyűjteményével együtt. Bár Sebestyén Gábor versgyűjteményéről már többször is szó esett, talán nem hiábavaló jelzetét újra megadni: OSZK Kt. Oct. Hung. 696. SEBESTYÉN GÁBOR, *Elegybelegy az az Némelly Vers Szerzők Versei*.

Hát ezzel a két szárnyas küldöncével a szerelem istenasszonya, Aphrodité több férfit megölt már, mint a harc istene, Mars, éles fegyvereivel.

De hát szép halál mind a kettő.²⁵¹

Jókai Mór halhatatlannak nevezi Kovátsot. Talán valóban így is gondolta. Vagy talán csak általa kívánt édesapja emlékéből egy kis darabot megőrizni, és továbbörökíteni azt az őt követő nemzedékek számára.

²⁵¹ JÓKAI 1900, 150–151.

ÖSSZEGZÉS

E Kováts Józsefről szóló monográfia megírásakor legfőképpen arra törekedtem, hogy a kéziratos és nyomtatott forrásanyagok felhasználásával a költő életéről és életművéről olyan új információkkal szolgáljak, amelyek ezidáig rejtve maradtak az irodalomtudomány és az olvasók előtt. A kutatás eredményeként már rendelkezésünkre áll egy olyan összefüggő életrajz, amelynek segítségével valamelyest képet alkothatunk Kováts életéről, költői ambícióiról és irodalmi kapcsolatairól is. Pápai kollégiumi éveiről, felsőöri és pátkai rektorkodásáról, városhídvégi káplánkodásáról, valamint életének utolsó, raboskodásban eltöltött évéről viszonylag sok új adat került elő, amelyek gazdagították az eddig róla alkotott képet. Szerettem volna családi kapcsolatairól, gyermekkoráról, személyiségéről, érdeklődési köréről és jövőbeni költészeti terveiről is bővebben írni, de sajnos ehhez a meglévő források nem bizonyultak elegendőnek.

Bár igyekeztem egy olyan narratívát megalkotni, amely Kováts életét a születésétől egészen a haláláig nyomon követi, ennek ellenére az életrajz vakfoltjait mégsem kívántam mindenáron kitölteni. Két okból is óvakodtam attól, hogy saját elképzeléseimmel magyarázzam az életrajz hiátusait, illetve hogy lélektani okokat keressek Kováts József egy-egy cselekedetével kapcsolatban. Egyrészt nem kívántam egy regényszerű, irodalmi igénnyel megírt, anekdotikus elemekkel tarkított életrajzot alkotni, másrészt pedig a kutatást korántsem tekintem még befejezettnek. Bízom abban, hogy a későbbiekben több olyan dokumentum is előkerül, amelyek segíthetik az egyes életrajzi periódusok jobb megismerését, és általuk világossá válnak a ma még homályban maradt részletek. Ahogy Kováts Józsefnek Sárközy Istvánhoz, Pálóczi Horváth Ádámmal és Horvát Istvánhoz fűződő bará-

ti kapcsolataira fény derült, ugyanígy nem kizárt, hogy a korszak írói levelezésében, naplóiban rábukkanunk még egyéb visszaemlékezésekre is Kovátsccsal kapcsolatban, amelyek által tovább színesedhet a róla megalkotott kép.

A monográfia megírásának elengedhetetlen feltétele volt az, hogy sorra vegyem és értelmezsem, esetenként némi kritikával illessem a Kovátsról szóló lexikonbejegyzéseket, tanulmányokat, sőt azokat az írásokat is, amelyekben Kováts alakja mintegy mellékesen tűnik csak fel. Ahogy arról a kötet elején is szó esett, célom nem az volt, hogy ellentmondjak mindannak, amit a szekunder források állítanak Kováts Józsefről – már csak azért sem, mert számos munka közülük rendkívül értékesnek és hasznosnak bizonyult a kutatás során. Inkább arra törekedtem, hogy az általam megbízhatónak vélt elsődleges forrásokkal igazoljam azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, illetve korrigáljam az esetleges tévedéseket, amennyiben erre lehetőség adódik.

A 19. század végi, illetve a 20. századi hagyomány hajlamos Kovátsot afféle renitens költőnek beállítani, akit pusztán botrányai tettek híressé kortársai és az utókor szemében egyaránt. Reményeim szerint sikerült érzékeltetnem, hogy ennél jóval többet jelentett nemcsak kora olvasói, hanem a versírással próbálkozók számára is. A somi templomban történt botránya és a börtönben való raboskodása ellenére szerették és tisztelték azok, akik személyes kapcsolatban álltak vele, sőt kifejezetten tehetségesnek és nagyreményű ifjúnak tartották. Hasonlóképpen vélekedtek róla azok is, akik csak költészete által ismerhették őt, ezt mi sem bizonyíthatná meggyőzőbben, mint verseinek számos fennmaradt másolata.

Nem törekedtem arra, hogy az életmű áttekintése során az egyes költemények részletes elemzését tárjam az olvasók elé, ez azonban nem jelenti azt, hogy célom nem az életmű megértése, illetve értelmezése lett volna. A *mit? miért? mikor? és hogyan?* kérdések állandóan ott keringenek a munkámban, mint ahogy az íróvá válás folyamatának megragadására tett kísérlet is fontos szerepet kapott. Az elmúlt évek során elvégzett filológiai és textológiai munka lehetővé tette, hogy a nyomtatásban megjelenő Kováts-verseken túl az autográf kéziratokban maradt, illetve a másolatokban megőrződött verseket is számba vegyem, és egyúttal az életmű nagyságának felmérésére is kísérletet tegyek. Nem állítom azt, hogy az általam számon tartott, kicsivel több mint félszáz Kováts-vers jelentette volna egykor az életmű egészét, de jelen pillanatban az V. mellékletben felsorolt versekről állíthatom biztosan, hogy azok a költőtől származnak.

Az életművel foglalkozó fejezet egyik újdonsága Kováts autográf iratainak számbavétele, főként saját kéziratos versgyűjteményének értelmezése. Szerencsésnek tekinthető az a véletlen, hogy bár Kováts valamennyi személyes irata elveszett, verseinek nagy része mégis fennmaradt a költő kézírásában. Ezek segítsé-

gével számos tévedés, illetve félreértés is tisztázhatóvá vált. A Ferdős Dávid által kiadott verseskötetek részletes ismertetése remélhetőleg hasznos adatokkal szolgál a kor kiadói szokásai iránt érdeklődő kutatók számára is. Bár Kováts versei a 19. század első felében e nyomtatott kiadásokban is napvilágot láttak (1817, 1835), korabeli népszerűségüket mégsem ezeknek köszönhetik, hanem a kéziratos versgyűjteményekben való terjedésüknek. A nagyszámú másolat világossá teszi számunkra, hogy a korabeli olvasóközönség leginkább e gyűjteményekből ismerte a költeményeket. A hatástörténettel kapcsolatos kutatásokhoz célszerűbb volt tehát ezeket a forrásokat segítségül hívni. A pápai, a sárospataki és a debreceni kollégium diákjai, illetve a kollégiumokból kikerülő református fiatalok által készített verseskötetek áttekintésével sikerült képet alkotni arról, Kovátsnak mely versei voltak a legnépszerűbbek ekkoriban, s arról, hogyan kapcsolódtak be ezek a költemények a közköltészeti folyamatokba.

Az olvasók/másolók által leginkább kedvelt Kováts-versek népszerűségi listája – amelyhez több mint száz kéziratot tekintettem át – érdekes adatokkal szolgálhat a közköltészettel foglalkozó kutatók számára. Csokonai, Amade és Pálóczi Horváth Ádám verseinek kéziratos terjedése mellett immáron Kováts közköltészeti szerepéről is többet megtudhatunk. E versek, bár műköltészeti alkotások, a számos másolat során folyamatosan változtak, variálódtak, esetenként dallá váltak. Folklorizálódásuk szinte az első pillanattól fogva természetes folyamat volt. Mindezidáig számos érdekes adat került már elő, és az egyes versek másolatokban történő katalogizálása további, az eddiginél még részletesebb elemzéseket tesz majd lehetővé a későbbiekben.

Az életművet tárgyaló fejezet zárásában, a lehetséges hatások és utóhatások vizsgálatakor Csokonai Vitéz Mihály, Szemere Pál és Jókai Mór alakja is feltűnik. Bár itt csak három irodalmi kapcsolat tárgyalására vállalkoztam, úgy vélem, a későbbiekben nem lenne érdektelen a vizsgálódást olyan kevésbé ismert írókra, költőkre is kiterjeszteni, akik valamilyen mértékben hatottak Kováts Józsefre, vagy akiket épp az ő költészete inspirált.

A monográfia utolsó részét a *Mellékletek* képezik, ezek között számos lista is található: a költő autográf iratai, a Kovátsról szóló legfontosabb tanulmányok és lexikonbejegyzések, illetve a Kovátsnak tulajdonított versek listája. Ugyancsak itt kapott helyet két, Kováts Józsefről szóló tanulmány, néhány, a kötetben tárgyalt vers és egy autográf költemény illusztrációja is. Az ezekben közölt adatok több évnyi kutatómunka eredményét tükrözik, és ezek nélkül a mellékletek nélkül e munka meglehetősen csonka lenne. Céljuk, hogy az életrajzot és életművet tárgyaló fejezetekhez meggyőző adalékul szolgáljanak.

Munkám nem titkolt célja, hogy segítséget nyújtson a Kováts-versek kritikai kiadásának elkészítéséhez, amellyel már régóta adós az irodalomtudomány. Az életrajz feltárása és az egész életműre kiterjedő alapos vizsgálat a versek kiadásának elengedhetetlen feltétele. Egy 21. századi Kováts-kiadás segítségével az életmű tárgyalása a jelenleginél még árnyalhatóbbá válhat majd, és további kérdések tehetőek fel nemcsak Kováts egykori népszerűségével, hanem a kor irodalmi életével, a másolók ízlésével, valamint az olvasási szokásokkal kapcsolatban is.

Kis túlzással élve, a munka csak most kezdődik igazán.

IRODALOMJEGYZÉK

Archívumok

AK	Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár
BGRG Kt.	Bethlen Gábor Református Gimnázium Könyvtára, Hódmezővásárhely
CSK	Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtára, Csurgó
DE ENK	Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Debrecen
DM IGy	Déri Múzeum, Irodalmi Gyűjtemény, Debrecen
DREKK	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
DRE RGY	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Budapest
ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Budapest
FL	Főegyházmegyei Levéltár, Eger
FRE It.	Felsőőri Református Egyházközség Irrattára, Felsőőr (Oberwart, Ausztria)
KREk	Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Kecskemét
LJM Kt.	Lévay József Muzeális Könyvtár, Miskolc
MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest
MNL SML	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár
MNL VML	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely
MNL VeML	Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém
MTA KIK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Budapest
MTA KIK Mf.	Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Mikrofilmtár, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

PIM Kt.	Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Budapest
PNK	Prágai Nemzeti Könyvtár, Kubelík (Széll)-gyűjtemény, Prága
SK Kt.	Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged
TIRENK	Tiszáninneni Református Egyházkerület, Nagykönyvtár, Sárospatak
TM	Tokaji Múzeum, Tokaj
TRENK	Tiszántúli Református Egyházkerület, Nagykönyvtár, Debrecen
VFL VPL	Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprémi Püspöki Levéltár, Veszprém
ZM	Zemplémi Múzeum, Szerencs

ABAFI 1877 – ABAFI Lajos. „Cím nélkül”. *Figyelő: Irodalomtörténeti Közlöny* 2 (1877): 199–201.

ABAFI 2012 – ABAFI Lajos. *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Győr: Tarantus Kiadó, 2012.

AJÖM VI – ARANY János. *Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Sajtó alá rendezte VOINOVICH Géza. Arany János összes művei 6. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.

AJÖM XVI – ARANY János. *Levelezése 2.: 1852–1856*. Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi és KERESZTURY Dezső. Arany János összes művei 16. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

ALSZEGHY 1917 – ALSZEGHY Zsolt. „Epigon lírikusaink”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917): 419–437.

ARANY 1952 – ARANY János. *Népdalgyűjteménye*. Sajtó alá rendezte KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.

ARANY 1998 – ARANY János. „Írányok”. In ARANY János, *Tanulmányok és kritikák*, szerkesztette S. VARGA Pál, 100–111. Csokonai könyvtár: Régi források 4. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.

ARANY 1999 – ARANY János. *Költeményei*. Sajtó alá rendezte VEKERDY Tamás. 1 kötet. A magyar líra klasszikusai. Budapest: Helikon Kiadó, 1999.

ÁSVAI JÓKAY 1819 – ÁSVAI JÓKAY József. „Jelességek”. *Tudományos Gyűjtemény* 3, 12. sz. (1819): 122–123.

BÁN és JULOW 1964 – BÁN Imre és JULOW Viktor. *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.

BÁRTH 2005 – BÁRTH Dániel. *Esküvő, keresztelőd, avatás: Egyházi és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. Szövegek és elemzések. Budapest: MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005.

BATÓ 2012 – BATÓ Szilvia. *Mert az ördög velem volt: Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012.

BERTA 2002 – BERTA Gyula. *Betyárok, hóhérok, börtönök Somogyban*. Kaposvár: Somogy Megyei Tanács, 2002.

- BÍRÓ 2008 – BÍRÓ Ferenc. „Hogyan lett a ‘gazember’-ből ‘hamiskásan pajkos <gyermek>, sőt szép <leány>’?: Adalékok a huncut magyar nyelvi életéhez”. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis: Sectio Linguistica Hungarica: Az Eszterházi Károly Főiskola tudományos közleményei* 35 (2008): 29–39.
- BÓDI 2014 – BÓDI Katalin. „Gólyafészek és angolkert: Az Árkádia-per kontextusai Kazinczy Ferenc folyóiratközleményeiben és levelezésében”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 802–831.
- BODOLAY 1963 – BODOLAY Géza. *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
- BÓDY és Ö. KOVÁCS 2006 – BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS József, szerkesztette. *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
- BOZÓKY 1805 – BOZÓKY István, szerkesztette. *Tavaszi virágok*. Pozsony, 1805.
- BRIGHT 1970 – RICHARD BRIGHT. *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*. Szerkesztette és fordította SZERECZ Imre. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970.
- CERQUIGLINI 2011 – BRIGHT, Bernard. „A variáns dicsérete”. Fordította KESZEG Anna. In *Metafilológia 1.: Szöveg – Variáns – Kommentár*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál és KRUPP József, 219–297. *Filológia 2*. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.
- Corpus Juris I – Corpus Juris Hungarici: Milleniumi Emlékiadás 1.: Magyar Törvénytár 1000–1895: 1000–1526. évi törvények*, szerkesztette MÁRKUS Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1899.
- Corpus Juris IV – Corpus Juris Hungarici: Milleniumi Emlékiadás 4.: Magyar Törvénytár 1000–1895: 1657–1740. évi törvények*, szerkesztette MÁRKUS Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1900.
- CZIFRA 2013 – CZIFRA Mariann. *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Ligatura 10. Budapest: Ráció Kiadó, 2013.
- CZUCZOR és FOGARASI I/2 – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára I. kötet. II. rész*. Pest: Emich Gusztáv, 1862.
- CZUCZOR és FOGARASI II/2 – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára II. kötet. II. rész*. Pest: Emich Gusztáv, 1864.
- CZUCZOR és FOGARASI V/1 – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára V. kötet. I. rész*. Pest: Emich Gusztáv, 1870.
- CSIKY és MÁRKUS 1901 – *Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvények*. Fordította CSIKY Kálmán, magyarázatokat írta MÁRKUS Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1901.
- CSILLAG 1999 – CSILLAG István, szerkesztette. *Édes Gergely emlékezete*. Pápa: Városi Könyvtár, 1999, 121–132.
- CSOKONAI VITÉZ 1803 [1806] – Cs[OKONAI] VITÉZ M[ihály]. *Anakreoni Dalok*. Bétsben: Pichler Antal betüivel, 1803 [1806].

- CSOKONAI VITÉZ 1805 – CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Lilla: Érzékeny dalok III könyvben*. Nagyvárad: Máramarossi Gotlieb Antal betűivel, 1805.
- CSÖRSZ 2005 – CSÖRSZ Rumen István. „»Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli«: Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében”. In *Folk-lór és irodalom*, szerkesztette SZEMERKÉNYI Ágnes, 61–78. Folk-lór a magyar művelődéstörténetben 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- CSÖRSZ 2006 – CSÖRSZ Rumen István. „Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött”. *Literatura* 32 (2006): 273–282.
- CSÖRSZ 2007 – CSÖRSZ Rumen István. „Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratostoplistája”. In „’S végre mivé leszel?’: Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából, szerkesztette HERMANN Zoltán, 278–294. Ráció – Tudomány 10. Budapest: Ráció Kiadó, 2007.
- CSÖRSZ 2009 – CSÖRSZ Rumen István. *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*. Irodalomtörténeti füzetek 165. Budapest: Argumentum Kiadó, 2009.
- CSÖRSZ 2015 – CSÖRSZ Rumen István, szerkesztette. *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*. Budapest: Reciti Kiadó, 2015.
- CSÖRSZ 2017a – CSÖRSZ Rumen István. „»...Melyben a dal megfogánhat«: Arany János *Dalgújteménye* (1874) mint ihletforrás”. In „...és palota épül a puszta beszédből”: *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*, szerkesztette GÁBORI Kovács József és MAJOR Ágnes, 163–212. Budapest: Reciti Kiadó, 2017.
- CSÖRSZ 2017b – CSÖRSZ Rumen István. „A mesterkedő mester”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 48 (2017): 432–449.
- CSÖRSZ ÉS HEGEDÜS 2011 – CSÖRSZ Rumen István és HEGEDÜS Béla, szerkesztette. *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. Budapest: Reciti Kiadó, 2011.
- CSÖRSZ ÉS KÜLLŐS 2004 – CSÖRSZ Rumen István és KÜLLŐS Imola. „A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 35 (2004): 353–353.
- CSÖRSZ ÉS KÜLLŐS 2013 – CSÖRSZ Rumen István és KÜLLŐS Imola. *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom. Régi magyar költők tára: XVIII. század 14*. Budapest: Universitas Könyvkiadó–Editio Princeps Kiadó, 2013.
- CSŰRÖS 1912 – CSŰRÖS Ferenc. „Mándi Márton István pöre”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 22 (1912): 11–38, 175–199.
- CSVMÖM, Költ, 1 – CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Költemények 1.: 1785–1790*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.
- CSVMÖM, Költ, 4 – CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Költemények 4.: 1797–1799*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

- CsVMÖM, Költ, 5 – CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Költemények 5.: 1800–1805*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002.
- CsVMÖM, Lev – CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Levelezés*. Sajtó alá rendezte DEBRECZENI Attila és SZUROMI Lajos. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999.
- CsVMÖM, Pótkötet – DEBRECZENI Attila. *Csokonai életművének kronológiai rendje*. Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet. Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
- DÉRI, KELEMEN és KRUPP 2011 – DÉRI Balázs, KELEMEN Pál és KRUPP József, szerkesztette. *Metafilológia 1.: Szöveg – Variáns – Kommentár*. Filológia 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.
- DIÓS és VICZIÁN 1996 – DIÓS István és VICZIÁN János, szerkesztette. *Magyar Katolikus Lexikon. II: Bor–Éhe*. Budapest: Szent István Társulat, 1996.
- DOMBY 1817 – DOMBY Márton. *Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái*. Pest: Trattner János Tamás, 1817.
- DOROGI-ORTUTAY 1936 – DOROGI-ORTUTAY Gyula. *Csokonai utóélete*. Apollo könyvtár 9. Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1936.
- DÖMÉNY 1876 – DÖMÉNY József. „Pálóczi Horváth Ádám egyházmegyei gondnok, mint egyházi jogaink s vallásunk kitűnő védője”. *Magyar Protestáns Egyházi Figyelmező* 7 (1876): 510–540.
- E. CSORBA 2019 – E. CSORBA Csilla. „»Egy ember, akit eddig még nem ismertünk«: A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa, Harmadik kötet”. *Irodalmi Magazin* 7, 1. sz. (2019): 20–24.
- ÉDES 1877 – ÉDES Albert. „Kováts József, a somogyi tanító”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 2 (1877): 197–198.
- EHRENZELLER 1955 – EHRENZELLER, HANS. *Studien zur Romanvorrede von Grimmelshausen bis Jean Paul*. Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur 16. Bern, 1955.
- EÖTVÖS 1905 – EÖTVÖS Károly. „Jókay(!) Mór édes apja”. *Pesti Hírlap*, 1905. március 14., 28.
- FÁBIÁN és LÁTZAI SZABÓ 1808 – FÁBIÁN József és LÁTZAI SZABÓ József. *Prédikátori Tárház: Harmadik kötet, Negyedik fogás*. Vátzon: Máramarosi Gotlib Antal' betűivel és költségén, 1808.
- FARKAS G. 1990 – FARKAS Gábor, szerkesztette. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 21: Közégtörténeti tanulmányok*. Székesfehérvár: Fejér Megyei Levéltár, 1990.
- FARKAS M. 1887 – FARKAS Márton. „Kováts József és Szemere Pál”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 23 (1887): 250–255.
- FÁY 1807 – FÁY András. *Bokréta melyel Hazájának kedvesedik Fáy András*. Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1807.
- FÁY 1818 – FÁY András. *Friss Bokréta mellyel Hazájának Kedvesedik Fáy András*. Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1818.
- FÉNYES 1836 – FÉNYES Elek. *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben 1*. Pest: Trattner-Károlyi, 1836.

- FERDŐS 1818 – FERDŐS Dávid. *Külömb külömbféle versek*. Pest: Trattner János Tamás, 1818.
- FÖRDŐS 1827 – FERDŐS (!) Dávid. *Külömb külömbféle versek*. Debrecen, 1827.
- FRIED 2017 – FRIED István. „Jókai Mór életrajzai”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 48 (2017): 16–31.
- FÜLEKI 2004 – FÜLEKI Ádám. „A tejet adó tölgy: Magyarázatok Kováts József szavaihoz”. *Irodalomismeret* 13, 4–5. sz. (2004): 74–84.
- GÁBORI KOVÁCS ÉS MAJOR 2017 – GÁBORI KOVÁCS József és MAJOR Ágnes, szerkesztette. *...és palota épül a puszta beszédből”: Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*. Budapest: Reciti Kiadó, 2017.
- GARAY 1836 – GARAY János. „Kritikai csarnok”. *Honművész* 4 (1836): 389–390.
- GENETTE 1992 – GENETTE, Gérard. *Paratexte, Das Buch vom Beiwerk des Buches*. Frankfurt–New York: Campus Verlag, 1992.
- GERHARDT 1997 – GERHARDT Éva. *Magyarország katonai szerepe az európai nagyhatalmi politikában a Franciaország elleni háborúk idején: Mánások, birtokosok, címerlevelesek*. Rendi társadalom – Polgári társadalom 9. Debrecen: Hajnal István Kör–KLTE, 1997.
- GRANASZTÓI 2019 – GRANASZTÓI Olga. „The Paper Hazai Tudósítások and the Beginnings of the Cult of Monuments Through the Lens of Ferenc Kazinczy’s *Articules* (1806–1808)”. In *Media and Literature in Multilingual Hungary 1770–1820*, szerkesztette DOBÉK Ágnes, MÉSZÁROS Gábor és VADERNA Gábor, 155–164. Budapest: Reciti Kiadó, 2019.
- GUETH 1873 – GUETH Sándor. *A felső-eőri evangélikus református egyház története*. Szombathely, 1873.
- GULYÁS 1937 – GULYÁS József. „A rímkovács Kováts József ismeretlen versei”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 47 (1937): 306–307.
- GULYÁS Judit és TÓTH Arnold 2005 – GULYÁS Judit és TÓTH Arnold, szerkesztette. *Mindenes Gyűjtemény II: Folklorisztikai tanulmányok Küllős Imola tiszteletére*. Artes Populares 22. Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 2005.
- HANKISS 1936 – HANKISS János. „Jókai forrásaihoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 46. sz. (1936): 24–25.
- HEGEDÜS L.1899 – HEGEDÜS Loránt [!]. „Jókai atyja”. *Vasárnapi Ujság* 46 (1899): 327–331.
- HEGEDÜS S. 1934 – HEGEDÜS Sándor (ifj.). „A megkerült örökség”. *Új Idők* 40 (1934): 368–369.
- HERMANN 2005 – HERMANN Zoltán. „A poétai román mint kontextus: Kisfaludy Sándor: *Himfy szerelmei*”. In *A regény nyelvei*, szerkesztette Kovács Árpád, 233–242. Diszkurzívák 4. Budapest: Argumentum Kiadó, 2005.
- HERMANN 2007 – HERMANN Zoltán, szerkesztette. „*S végre mivé leszel?*”: *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*. Ráció – Tudomány 10. Budapest: Ráció Kiadó, 2007.
- HORTOBÁGYI 1928 – HORTOBÁGYI Ágnes, szerkesztette. *Somogyi Helikon*. Kaposvár: Merkur Nyomda, 1928.

- HORVÁT 1914 – HORVÁT István. „Horváth (!) István minden napra szolgáló jegyzőkönyve: 1806. Második kötet”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 24 (1914): 196–211.
- HORVÁT 1967 – HORVÁT István. *Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*. Sajtó alá rendezte TEMESI Alfréd és SZAUDER Józsefné. Budapest: Tankönyvkiadó, 1967.
- HOVÁNSZKI 2013 – HOVÁNSZKI Mária. *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*. Csokonai könyvtár 53. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.
- HUDI 1993 – HUDI József. „Oroszy Pál táblabíró könyvtára”. *Honismeret* 21, 4. sz. (1993): 48–53.
- HUDI 2002 – HUDI József. *Fábián-émlékkönyv: Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása*. Pápai Református Gyűjtemények: Forrásközlések 4. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2002.
- HUDI és MEZEI 2000 – HUDI József és MEZEI Zsolt, szerkesztette. *Félezer év: A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi évkönyve*. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2000.
- ILLÉSY 1885 – ILLÉSY János. „Somogyi Kováts József kiadatlan versei”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 19 (1885): 390–393.
- ILLÉSY 1889 – ILLÉSY János. „Kováts József és Szemere Pál (Helyreigazítás)”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 26 (1889): 379–383.
- JERNEY 1882 – JERNEY János. „Tiszteletes nemes Kovács József úr élete”. Közzétette MÁRKI Sándor. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 12 (1882): 157–158.
- JÓKAI 1900 – JÓKAI Mór. *Öregember nem vén ember*. Budapest: Révai Testvérek, 1900.
- JÓKAI 1965 – JÓKAI Mór. *És mégis mozog a föld*. 2 köt. Diákkönyvtár. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.
- JÓKAY 2000 – JÓKAY József. „Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére”. Közzétette OROSZ Andrea, a jegyzeteket írta SZEREDY Ádám. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 24–27.
- JULOW 1975 – JULOW Viktor. *Árkádia körül*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.
- K. NAGY 1943 – Dr. [ézdívasárhelyi] NAGY Gyula. *A Pátkai Református Egyházközség Története*. Pátka: Pátkai Református Egyházközség presbitériuma, 1943.
- KÁLLAY 1990 – KÁLLAY István. „Pátka”. In *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 21: Közégtörténeti tanulmányok*, szerkesztette FARKAS Gábor, 255–286. Székesfehérvár: Fejér Megyei Levéltár, 1990.
- KANYAR 1962 – KANYAR József. *Somogy megye levéltára*. Kaposvár: Magyar Nemzeti Levéltár, 1962.
- KARDOS 1908 – KARDOS Albert. „Csokonai és a két Kováts József”. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 32 (1908): 724.
- KARLINSZKY és VARGA 2018 – KARLINSZKY Balázs és VARGA Tibor László, szerkesztette. *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. A Veszprémi Egyházmegye múltjából 32. Veszprém: Veszprémi Főegyházi Levéltár, 2018.

- KazLev + kötettség – KAZINCZY Ferenc. *Levelezése*. Sajtó alá rendezte (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CSAPODI Csabáné és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István. 25 köt. Budapest–Debrecen, 1890–2013.
- KESZEG 2011 – KESZEG Anna. *Gyöngyössi János: Szövegek és Kontextusok*. Ligatura 6. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.
- KESZI HAJDÚ 1876 – KESZI HAJDÚ Lajos. „Simai Mező István”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlemény Irodalomtörténeti Közlemény* 1 (1876): 213–222.
- KESZI HAJDÚ és HŐKE 1877 – KESZI HAJDÚ Lajos és HŐKE Lajos. „A két Kováts József”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlemény* 2 (1877): 193–197.
- KILIÁN 1977 – KILIÁN István. „Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbórról”. In *Archívum: A Heves Megyei Levéltár Közleményei*, szerkesztette Kovács Béla, 63–66. Eger: Heves Megyei Levéltár, 1977.
- KIS 1896 – KIS Ernő. *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Története 1531–1895*. Pápa: Evangélikus Református Főiskola, 1896.
- KISFALUDY 1801 – KISFALUDY Sándor. *A kesergő szerelem*. Budán, 1801.
- KÓKAY 1979 – KÓKAY György, szerkesztette. *A magyar sajtó története I.: 1705–1848*. A magyar sajtó története. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- KOSZTOLÁNYI 1915 – KOSZTOLÁNYI Dezső. „Rímkovács”. *Nyugat* 8 (1915): 1:690–691.
- KOVÁCS Á. 2005 – KOVÁCS Árpád, szerkesztette. *A regény nyelvei*. Diszkurzívák 4. Budapest: Argumentum Kiadó, 2005.
- KOVÁCS B. 1977 – KOVÁCS Béla, szerkesztette. *Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei*. Eger: Heves Megyei Levéltár, 1977.
- KOVÁCS I. 1989 – KOVÁCS István Gábor. *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- KOVÁCS S. 1999 – KOVÁCS Sándor Iván, szerkesztette. *Mesterkedők*. Budapest: Korona Kiadó, 1999.
- KOVÁTS 1802 – KOVÁTS József. „A Poéta és a Múzsza”. *Magyar Kurir* 16, 1. félév, 52. sz. (1802): 805–807.
- KOVÁTS 1805a – KOVÁTS József. „Él a’ keszthelyi gróf, és az örök napok’ jussán nagy neve tündököl”. *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 26. sz. (1805): III. Toldalék, 6–8.
- KOVÁTS 1805b – KOVÁTS József. „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor *Anacreoni daljait* legelőször megolvastam”. *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 48. sz. (1805): VIII. Toldalék, 2–5.
- KOVÁTS 1808 – KOVÁTS József. *A magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről Kováts József Somogyban*. Sopron, 1808. Példányai: OSZK 202.464 (Horvát István könyvtárából); CSK 13458 (Sárközy István hagyatékából).
- KOVÁTS 1817 – KOVÁTS József. *Versei*. Sajtó alá rendezte FERDŐS Dávid. Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1817. Példányai: OSZK 189.965 (Horvát István könyvtárából); FSZEK BGY Sz 1029; MTA KIK M. Irod. O.3108; SK Kt. H.E. 233; CSK R 7741 (Sárközy István tu-

- lajdona, a kötetben Sárközy aláírása is megtalálható) és R7738 (szintén a Sárközy család tulajdonában volt, possessori bejegyzés: Győri Eszter).
- KOVÁTS 1835 – KOVÁTS József. *Versei*. Sajtó alá rendezte FERDŐS Dávid. Kolozsvár: Trattner János Tamás betűivel, 1835. Példányai: OSZK 188.954; MTA KIK 0.331.
- KÖBLÖS 2006 – KÖBLÖS József, szerkesztette. *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápai Református Gyűjtemények: Forrásközlések 9*. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2006.
- KÖBLÖS és KRÁNITZ 2018 – KÖBLÖS József és KRÁNITZ Zsolt, szerkesztette. *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II: 1761–1849*. Pápai Református Gyűjtemények: Forrásközlések 15–16. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2018.
- KÓVÁRY 1876 – KÓVÁRY Béla. „Kováts József, Csokonai költészeti tanítója”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny 1* (1876): 356–359.
- KÜLLŐS 2004 – KÜLLŐS Imola. *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. Szóhagyomány. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2004.
- KÜLLŐS 2005 – KÜLLŐS Imola. „Amadé László verseinek folklorizációja”. In *Folklor és irodalom*, szerkesztette SZEMERKÉNYI Ágnes, 79–101. Folklor a magyar művelődéstörténetben 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- LACZHÁZI 2000 – LACZHÁZI Gyula. „A Kovátsba temettetett Vitéz”. *Irodalomismeret 11*, 1. sz. (2000): 37–40.
- LENGYEL 2011 – LENGYEL Réka. „»Egy titkos, de azonban nem alattomban való nyelv művelő társaság«,„. In *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerkesztette Csörsz Rumen István és HEGEDŰS Béla, 33–39. Budapest: Reciti Kiadó, 2011.
- MAMUL VI – *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor VI., kolostorhálózat – Lestyán*. Szerkesztette KŐSZEGHY Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2006.
- MÉSZÁROS 2018 – MÉSZÁROS Gábor. „Fut a nemes: Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról és a somogyi inszurgens lázadásról”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 6*, szerkesztette Csörsz Rumen István, 151–167. Budapest: Reciti, 2018.
- MÉSZÁROS 2020 – MÉSZÁROS Gábor. „Dayka Gábor vagy Horváth Ádám divatcsúfolója?”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 8*, szerkesztette Csörsz Rumen István, 271–290. Budapest: Reciti Kiadó, 2020.
- MEZEI 1974 – MEZEI Márta. *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Irodalomtörténeti könyvtár 30. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- MEZEI 1983 – MEZEI Márta, vál., kiad., jegyzetekkel ellátta. *Magyar költők 18. század*. Magyar remekírók. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 484–491.
- MÍKOS 2005 – MÍKOS Éva. „Szerlemdal...: Megjegyzések egy Csokonai-vers társadalmi és művelődéstörténeti kapcsolatairól valamint népszerűségéről a XIX. századi kalendáriumok alapján”. In *Mindenes Gyűjtemény II: Folklorisztikai tanulmányok Küllős Imola tisz-*

- teletére, szerkesztette GULYÁS Judit és TÓTH Arnold, 169–189. *Artes Populares* 22. Budapest: ELTE Folklóre Tanszék, 2005.
- NAGY J. 2000 – NAGY Júlia. *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII–XIX. században*. Változó világ 38. Budapest: Press Publica, 2000.
- NAGY L. 2000 – NAGY Levente. „Kováts és a korabeli irodalmi gépezet”. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 27–36.
- NAGY Z. 2011 – NAGY Zoltán. „Kálvinista kezdetek Kaposváron”. *Somogyi Hírlap* 22, 44. sz. (2011): 5.
- NÉMETH 1984 – NÉMETH József. „Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő”. In *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17, szerkesztette TÖRŐCSIK Zoltán és USZOKI András, 461–471. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1984 [1985].
- ONDER 2011 – ONDER Csaba. *A klasszika virágai: Anthologia-praetexta-narratíva*. Csokonai könyvtár 28. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2011.
- ORLOVSZKY 2005 – ORLOVSZKY Géza. „Micsoda madár”. In *Folklór és irodalom*, szerkesztette SZEMERKÉNYI Ágnes, 47–53. *Folklór a magyar művelődéstörténetben* 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- OROSZ 1999 – OROSZ Andrea. „Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József”. In *Édes Gergely emlékezete*, szerkesztette CSILLAG István, 121–132. Pápa: Városi Könyvtár, 1999.
- OROSZ 2004 – OROSZ Andrea. „Perirat 1808-ból: Újabb adalékok Kováts József »csínytevéséről«”. *Irodalomismeret* 13, 4–5. sz. (2004): 85–87.
- OROSZ 2006 – OROSZ Andrea. „»Ordo Juris amnestiam in nullius favorem«: Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 37 (2006): 629–637.
- OROSZ 2011 – OROSZ Andrea. „Egy Pálóczi Horváth Ádám-levél margójára”. In *Magyar Arion: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerkesztette CSÖRSZ Rumen István és HEGEDŰS Béla, 57–62. Budapest: Reciti Kiadó, 2011.
- OTROKOCSI NAGY 1942 – OTROKOCSI NAGY GÁBOR. *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*. Debrecen: Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete, 1942.
- PÁL 1985 – PÁL József. „Az Árkádia-pör ikonológiai vonatkozásáról”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 498–507.
- PALLAS X – *A Pallas Nagy Lexikona: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben: X. kötet: Kacs–Közellátás*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895.
- PÁLYI 2014 – PÁLYI Zsófia Kata. „Látzai Szabó József tudós prédikátor élete és munkássága”. *Egyháztörténeti Szemle* 15, 3. sz. (2014): 33–34.
- PATAKY 1992 – PATAKY László. *Az őrségi református egyházmegye története*. Budapest: Szabad Tér Kiadó, 1992.

- PESTI 2013 – PESTI Brigitta. *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*. Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–EKF, 2013.
- PÉTERFFY 1985 – PÉTERFFY Ida. *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*. Irodalomtörténeti füzetek 110. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- PFEIFFER 1987 – PFEIFFER János. *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára 1630–1950*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8. München: Görres Gessellschaft, 1987.
- PINTÉR 1934 – PINTÉR Jenő. *Magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés VII: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1934.
- PORKOLÁB 2007 – PORKOLÁB Tibor. „A Virág Benedek’ Poétai Munkái” kötetrendjéről és peritextusairól”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111 (2007): 388–417.
- PUSKÁS 2001 – PUSKÁS Béla. *Temetők üzenete*. Kaposvár: Szerzői kiadás, 2001.
- RÉVAI XII – RÉVAI Nagy Lexikona XII: *Kontúr–Lovas*. Budapest: Révai Testvérek, 1915.
- RÓZSAFALVI 2019 – RÓZSAFALVI Zsuzsanna. „Jókai Mór kéziratos hagyatéka”. *Irodalmi Magazin* 7, 1. sz. (2019): 52–57.
- SEBESTYÉN A. 2004 – SEBESTYÉN Attila. „Népszerű irodalom, mesterkedő költészet, popularitás, poetica classisok: Vázlat a 18. századi debreceni diákköltészet irodalomtörténeti helyéről”. *Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények* 26 (2004): 87–110.
- SEBESTYÉN G. 1819 – SEBESTYÉN Gábor. *Tuba: Az égő és oktató Szerelem két részben*. Budán: Királyi Magyar Universitas, 1819.
- STOLL 2002 – STOLL Béla. *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Budapest: Balassi Kiadó, 2002.
- SZ. KISS, KÁLMÁN ÉS BIERBRUNNER 1882 – SZ. KISS Károly, KÁLMÁN Farkas és BIERBRUNNER Gusztáv, szerkesztette. *Uj magyar Athenas, Ujabbkori magyar protestáns irok életrajzgyűjteménye*. Budapest: Aigner Lajos kiadása, 1882.
- SZ. KRISTÓF 2003 – SZ. KRISTÓF Ildikó. „A gulyások, a szentek és a bor: Egy 18. század végi istenkáromlás sűrű története”. In *Népi kultúra – népi társadalom XXI*, szerkesztette VARGYAS Gábor, 165–194. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- SZALAI 1964 – SZALAI László. „Történt Boldogasszony havának 25. napján 1808-ban”. *Somogyi Néplap*, 1964. december 31., lapszám nélkül.
- SZEMERE 1890 – SZEMERE Pál. *Munkái*. Sajtó alá rendezte SZVORÉNYI József. 3 köt. Budapest: Kisfaludy Társaság–Franklin Társulat, 1890.
- SZEMERKÉNYI 2005 – SZEMERKÉNYI Ágnes, szerkesztette. *Folklor és irodalom*. Folklor a magyar művelődéstörténetben 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- SZIGETI 2017 – SZIGETI Csaba. „Egy lehetséges kis magyar irodalomtörténet: a Csittvári Krónika filológiája”. In *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 5, szerkesztette Csörsz Rumen István, 219–251. Budapest: Reciti Kiadó, 2017.

- SZIKLAY 1941 – SZIKLAY János. *Dunántúli kultúrmunkások: A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban*. Budapest: Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1941.
- SZILÁGYI F. 1998 – SZILÁGYI Ferenc. „Az ész világa mellett...”: *Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*. Mundus: Új irodalom 6. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998.
- SZILÁGYI M. 2001 – SZILÁGYI Márton. *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Irodalomtörténeti füzetek 149. Budapest: Argumentum Kiadó, 2001.
- SZILÁGYI M. 2014 – SZILÁGYI Márton. *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Ligatura. Budapest: Ráció Kiadó, 2014.
- SZILÁGYI M. 2017 – SZILÁGYI Márton. „Mi vagyok én?": *Arany János költészete*. Budapest: Pesti Kalligram, 2017.
- SZILÁGYI M. 2021 – SZILÁGYI Márton. *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*. Vitae 3. Budapest: Reciti Kiadó, 2021.
- SZINNYEI + kötettség – SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Budapest: Horánszky Viktor, 1891–1914.
- SZŰCS 2009 – SZŰCS Zoltán Gábor. „»Reménységtől s félelemtől szabad lélek«: Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 40 (2009): 428–461.
- TARI 1998 – TARI Lujza, szerkesztette. *Különbféle magyar nóták a 19. század elejéről*. Budapest: Balassi Kiadó, 1998.
- TAXNER-TÓTH 1987 – TAXNER-TÓTH Ernő. *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei: Új sorozat 17. Budapest: MTAK, 1987.
- TERHES 1811 – TERHES Sámuel. *ZIZA, vagy az én tüzem: Ötven eredeti magyar dalokban*. Sárospatak, 1811.
- THÚRY 1893 – THÚRY Etele. *A veszprémi református egyház története*. Budapest: Hornyánszky Nyomda, 1893.
- TOLDY 1838 – TOLDY SCHEDEL Ferenc. „A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül”. *Figyelmező* 2, 1. sz. (1838): 8–11.
- TOLDY 1864–1865 – TOLDY Ferenc. *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebb időktől a jelenkorig*. 2 köt. Pest: Emich Gusztáv, 1864–1865.
- TOLDY 1867 – TOLDY Ferenc. *A magyar költészet története: Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. 2 köt. Pest: Heckenast Gusztáv, 1867.
- TOLDY 1872 – TOLDY Ferenc. *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebb időktől a jelenkorig*. 2 köt. Pest: Athenaeum Kiadó, 1872³.
- TOLNAI IX – *Tolnai Új Világlexikona IX. kötet: Kob–Lak*. Budapest: Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat, 1927.

- TOMPA 1870 – TOMPA Mihály, *Összes költeményei I.* Tompa Mihály összes költeményei. Budapest: Méhner Vilmos kiadása, 1870.
- TÓTH 1931 – TÓTH Endre. *Mándi Márton István élete.* Pápa: Főiskolai Könyvnyomda, 1931.
- TÓTH 1943 – TÓTH Endre. *Jókai és Pápa.* A Pápai Református Theológiai Akadémia kiadványai 43. Pápa: Pápai Református Theológiai Akadémia, 1943.
- TÖRŐCSIK és UZSOKI 1984 – TÖRŐCSIK Zoltán és UZSOKI András, szerkesztette. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1984 [1985].
- UGRAY 2006 – UGRAY János. „Szoknyák, versek, viszályok: Egy lelkész kétszeres rangvesztése”. *Aetas* 21, 4. sz. (2006): 71–87.
- ÚMÉL III – *Új Magyar Életrajzi Lexikon III: H–K.* Főszerkesztő MARKÓ László. Budapest: Magyar Könyvklub, 2002.
- VÁCZY 1896 – VÁCZY János. „Az Arcadia pör”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6 (1896): 129–175.
- VADERNA 2015 – VADERNA Gábor. „Sebestyén Gábor és a közköltészet”. In *Doromb: Közköltészet tanulmányok 4*, szerkesztette Csörsz Rumen István, 267–282. Budapest: Reciti Kiadó, 2015.
- VADERNA 2017 – VADERNA Gábor. *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben.* Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2017.
- VÁNYI 1927 – VÁNYI Ferenc, szerkesztette. *Magyar Irodalmi Lexikon.* Budapest: Studium Kiadó, 1926.
- VARGHA 1960 – VARGHA Balázs, szerkesztette. *Csokonai emlékek. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.
- VARGHA 1974 – VARGHA Balázs. *Csokonai verseinek első kiadásai.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- VÁRI 1913 – VÁRI Emil. „A mesterkedőkről”. In *A kisvárdai állami főgimnázium értesítője az 1913–14. iskolai évről*, közzétette MAYER György, 1–41. Kisvárdá: Berecz Ignác és társa könyvnyomdája, 1914.
- VERESS 1994 – VERESS D. Csaba. *Tótvázsony múltja és jelene.* Veszprém: Balatonfüred–Csopak Tája Szövetkezet Rt., 1994.
- VIRÁG 1799 – VIRÁG Benedek', *Poétai Munkái.* Magyar Minerva 3. Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1799.
- WEÖRES 1982 – WEÖRES Sándor. *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.* 2 köt. Budapest: Magvető Kiadó, 1982.

MELLÉKLETEK

A mellékletek jegyzéke

- I. Kováts József autográf iratainak jegyzéke és nyomtatott munkái
- II. Kováts Józseffel kapcsolatok tanulmányok listája
- III. Kováts József-emlékek – A legfontosabb tanulmányok listája
- IV. Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről
- V. A versek címeinek mutatója
- VI. Kosztolányi Dezső: *Rímkovács*
- VII. Fotómásolat Kovács József egyik kéziratából
- VIII. Gárdonyi Szabó István halotti búcsúztatója
- IX. Kováts József verse Szemere Pálhoz
- X. Kováts József verse Csokonaihoz
- XI. Jókay József Kováts-életrajza
- XII. Kováts József: *A kopottabb nemesekhez*
- XIII. A Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet (1817)

I.

Kováts József autográf iratainak jegyzéke
és nyomtatott munkái**Autográf iratok:**

Kováts József: Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán, MTAK KIK Kt. K 3/81.
Autográf, 4 folio, egyetlen verset tartalmaz.

Kováts József levele Horvát Istvánhoz (1806), OSZK Levelestár.
Autográf, benne a Horváthoz írt levél, majd néhány Kováts-vers.

Kováts József levele Szemere Pálhoz (1807), DRE RGY Szemere-tár 63.
Autográf, a cím kissé megtévesztő, ugyanis csak a Szemeréhez írt vers van benne, a levél hiányzik.

Kováts József két levele Szemere Pálhoz (1807), DRE RGY Szemere-tár 65.
Autográf, valójában csak egyetlen levelet tartalmaz és a Szemeréhez írt verset.

Mi s Más Versei Kováts Józsefnek 1803. augusztus 6-án Pátkán, CSK K 205.
Autográf, 159 folio, 190x120 mm. Benne a legtöbb Kováts-vers eredetije megtalálható. A kézirat Sárközy István tulajdonában volt, a család hagyatékát 1911–12-ben kapta meg a Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium. A verseskötet 53 Kováts-verset tartalmaz, ebből 51-et Kováts jegyzett be a kötetbe. Helyenként Sárközy bejegyzéseit olvashatjuk. Meglepő, hogy Stoll Béla felvette a gyűjteményébe, mivel egy rövid Virág Benedek motótól eltekintve, kizárólag Kováts verseit tartalmazza. (Stoll 1164.)

Nyomtatott munkái:

Kováts József. „A Poéta és a Múzsá”. *Magyar Kurir* 16, 1. félév, 52. sz. (1802): 805–807.

Kováts József. „Él a' keszthelyi gróf, és az örök napok' jussán nagy neve tündököl”. *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 26. sz. (1805): III. Toldalék, 6–8.

Kováts József. „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor *Anacreoni daljait* legelőször megolvastam”. *Magyar Kurir* 19, 1. félév, 48. sz. (1805): VIII. Toldalék, 2–5.

Kováts József. *A magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről Kováts József Somogyban*. Sopron, 1808. Példányai: OSZK 202.464 (Horvát István könyvtárából); CSK 13458 (Sárközy István hagyatékából).

Kováts József. *Versei*. Sajtó alá rendezte FERDŐS Dávid. Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1817. Példányai: OSZK 189.965 (Horvát István könyvtárából); FSZEK BGY Sz 1029; MTA KIK M. Irod. O.3108; SK Kt. H.E. 233; CSK R 7741 (Sárközy István tulajdona, a kötetben Sárközy aláírása is megtalálható) és R7738 (szintén a Sárközy család tulajdonában volt, possessori bejegyzés: Győri Eszter).

Kováts József. *Versei*. Sajtó alá rendezte FERDŐS Dávid. Kolozsvár: Trattner János Tamás betűivel, 1835. Példányai: OSZK 188.954; MTA KIK 0.331

II.

Kováts Józseffel kapcsolatos tanulmányok listája

(Időrendben közölve)

- GARAY JÁNOS. „Kritikai csarnok”. *Honművész* 4 (1836): 389–390.
- TOLDY SCHEDEL FERENC. „A 2. nyomtatott kiadás ismertetése, cím nélkül”. *Figyelmező* 2, 1. sz. (1838): 8–11.
- KŐVÁRY BÉLA. „Kováts József, Csokonai költészeti tanítója”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 1 (1876): 356–359.
- ABAFI LAJOS. „Cím nélkül”. *Figyelő: Irodalomtörténeti Közlöny* 2 (1877): 199–201.
- ÉDES ALBERT. „Kováts József, a somogyi tanító”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 2 (1877): 197–198.
- KESZI HAJDÚ LAJOS ÉS HŐKE LAJOS. „A két Kováts József”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 2 (1877): 193–197.
- JERNEY JÁNOS. „Tiszteletes nemes Kovács József úr élete”. Közzétette MÁRKI SÁNDOR. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 12 (1882): 157–158.
- ILLÉSY JÁNOS. „Somogyi Kováts József kiadatlan versei”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 19 (1885): 390–393.
- ILLÉSY JÁNOS. „Kováts József és Szemere Pál (Helyreigazítás)”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 26 (1889): 379–383.
- FARKAS MÁRTON. „Kováts József és Szemere Pál”. *Figyelő–Irodalomtörténeti Közlöny* 23 (1887): 250–255.
- KARDOS ALBERT. „Csokonai és a két Kováts József”. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 32 (1908): 724.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ. „Rímkovács”. *Nyugat* 8 (1915): 1:690–691.
- GULYÁS JÓZSEF. „A rímkovács Kováts József ismeretlen versei”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 47 (1937): 306–307.
- OROSZ ANDREA. „Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József”. In *Édes Gergely emlékezete*, szerkesztette CSILLAG ISTVÁN, 121–132. Pápa: Városi Könyvtár, 1999.
- JÓKAY JÓZSEF. „Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére”. Közzétette OROSZ ANDREA, a jegyzeteket írta SZEREDY ÁDÁM. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 24–27.

- NAGY Levente. „Kováts és a korabeli irodalmi gépezet”. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 27–36.
- LACZHÁZI Gyula. „A Kovátsba temettetett Vitéz”. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 37–40.
- LACZKÓ András. „Sárközy, Kováts, Kaposvár”. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 40–42.
- OROSZ Andrea. „»Patrióta, mint a flóta, füttyörész...«: Kísérlet Kováts József kéziratának és versemásolatainak összegyűjtésére”. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 42–44.
- OROSZ Andrea. „»Nincsen máshol, csak Pápán...«: Emlékezés Kováts Józsefre”. *Lapok Pápa Történetéből* 108, 5. sz. (2000): 237–240.
- FÜLEKI Ádám. „A tejet adó tölgy: Magyarázatok Kováts József szavaihoz”. *Irodalomismeret* 13, 4–5. sz. (2004): 74–84.
- OROSZ Andrea. „Perirat 1808-ból: Újabb adalékok Kováts József »csínytevéséről«”. *Irodalomismeret* 13, 4–5. sz. (2004): 85–87.
- OROSZ Andrea. „»Ordo Juris amnestiam in nullius favorem«: Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 37 (2006): 629–637.
- OROSZ Andrea. „Egy Pálóczi Horváth Ádám-levél margójára”. In *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerkesztette Csörsz Rumen István és HEGEDÜS Béla, 57–62. Budapest: Reciti Kiadó, 2011.

III.

Kováts József-emlétek – A legfontosabb tanulmányok listája

(Időrendben közölve)

- TOLDY Ferenc. *A magyar költészet története: Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. 2 köt. Pest: Heckenast Gusztáv, 1867.
- TOLDY Ferenc. *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebb időktől a jelenkorig*. 2 köt. Pest: Athenaeum Kiadó, 1872³.
- VÁRI Emil. „A mesterkedőkről”. In *A kisvárdai állami főgimnázium értesítője az 1913-14. iskolai évről*, közzétette MAYER György, 1–41. Kisvárdai: Berecz Ignác és társa könyvnyomdája, 1914.
- ALSZEGHY Zsolt. „Epigon lírikusaink”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917): 419–437.
- PINTÉR Jenő. *Magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés VII: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1934.
- OTROKOCSI NAGY GÁBOR. *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*. Debrecen: Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete, 1942.
- VARGHA Balázs, szerkesztette. *Csokonai emlékek. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.
- BÁN Imre és JULOW Viktor. *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.
- MEZEI Márta. *Felvilágosodáskori líránk Csokonai előtt*. Irodalomtörténeti könyvtár 30. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- KILIÁN István. „Ismeretlen Csokonai versgyűjtemény Szárazbőről”. In *Archívum: A Heves Megyei Levéltár Közleményei*, szerkesztette Kovács Béla, 63–66. Eger: Heves Megyei Levéltár, 1977.
- WEÖRES Sándor. *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. 2 köt. Budapest: Magvető Kiadó, 1982.
- MEZEI Márta, vál., kiad., jegyzetekkel ellátta. *Magyar költők 18. század*. Magyar remekírók. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.
- KOVÁCS Sándor Iván, szerkesztette. *Mesterkedők*. Budapest: Korona Kiadó, 1999.
- CSÖRSZ Rumen István. „Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött”. *Literatura* 32 (2006): 273–282.

- Szűcs Zoltán Gábor. „»Reménységtől s félelemtől szabad lélek«: Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról”. *Irodalomtörténet: Új folyam* 40 (2009): 428–461.
- ONDER Csaba. *A klasszika virágai: Anthológia-praetexta-narratíva*. Csokonai könyvtár 28. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2011.
- VADERNA Gábor. *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2017.

IV.

Lexikonbejegyzések Kováts Józsefről

(Időrendben közölve)

1. *Új magyar Athenas, Újabbkori magyar protestáns írok életrajz-gyűjteménye*, szerkesztette Sz. Kiss Károly, KÁLMÁN Farkas és BIERBRUNNER Gusztáv, 235–236. Budapest: Aigner Lajos kiadása, 1882.
2. *A Pallas Nagy Lexikona: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben: X. kötet: Kacs–Közellátás*, 844. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895.
3. SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Budapest: Horánszky Viktor, 1891–1914, 6:1295–1296.
4. *Révai Nagy Lexikona XII: Kontúr–Lovas*. Budapest: Révai Testvérek, 1915, 102.
5. *Magyar Irodalmi Lexikon*, szerkesztette VÁNYI Ferenc, 485. Budapest: Studium Kiadó, 1926.
6. *Tolnai Új Világlexikona IX. kötet: Kob–Lak*. Budapest: Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat, 1927, 143.
7. *Somogyi Helikon*, szerkesztette HORTOBÁGYI Ágnes, 100. Kaposvár: Merkur Nyomda, 1928.
8. SZIKLAY János. *Dunántúli kultúrmunkások: A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban*. Budapest: Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1941, 375.
9. *Magyar Irodalmi Lexikon I. kötet A–K*, szerkesztette BENEDEK Marcell, 624. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
10. *Magyar Életrajzi Lexikon I. kötet A–K*, szerkesztette KENYERES Ágnes, 995. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
11. *Magyar írók élete és munkái: Új sorozat XVII. kötet Kovács A. Ödön – Lyka Károly*, szerkesztette GULYÁS Pál és VICZIÁN János, 337. Budapest: Argumentum Kiadó, 1995.
12. *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon*, szerkesztette VARGA Béla, 292. Veszprém, 1998.
13. *Új Magyar Életrajzi Lexikon III: H–K*, főszerkesztő MARKÓ László, 1159–1160. Budapest: Magyar Könyvklub, 2002.
14. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor VI., Kolostorhálózat–Lestyán*, szerkesztette KŐSZEGHY Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 2006.

V.

A versek címeinek mutatója

A legtöbb vers címének és kezdősorának helyesírása Kováts autográf kéziratain alapul. Azoknál a verseknél, amelyek csak másolatban maradtak fenn, egy olyan változat kezdősorát és címét adtam meg, amely a készülő kritikai kiadás alapjául szolgál majd.

- [Cím nélkül] (A hajad úgy áll mint ha benne egy fene...)
 [Cím nélkül] (Alszik Fanni, – ah! isteni...)
 [Cím nélkül] (Így szolt egyszer Voltér...)
 [Cím nélkül] (Képzelttem Lizát – s a gyenge...)
 [Cím nélkül] (Liza! engem Istenséget...)
 [Cím nélkül] (Oh az Ádám oldal csontjából úgy é nem...)
 [Cím nélkül] (Oh szép zöld rét néked, néked!...)
 [Cím nélkül] (Szép Szüz! mikor szívem deli...)
 [Cím nélkül] (Te szép fa! öntsd meg a veled...)
 [Cím nélkül] (Te zöld fa! te kivel Pánnak...)
 [Cím nélkül] (Van egy zöld pompájú liget, melly a deli...)
 A fehér szegfű (Szép szegfű a Flóra keze...)
 A festett-orca (Por voltál, s ismét por vagy miolta a rád...)
 A holdvilágon (Virrogass, oh Szeplőtelen...)
 A hyacintus virág (Repülj balsamos s kékellő...)
 A ki cs[apott] mester éneke (Hála Isten! már elmegyek az örömben...)
 A kopottabb nemesekhez (Földiek! lehettek nemesek meddő, tők...)
 A Magyar és a Hazafi (Azt mondják, hogy ahol vagynak Mecenások, ott látsz, ott...)
 A módíruházaton való felfohászkodás (Óh Egek mit érünk! - mikor Bécs és London...)
 A parókás n[émet] (Nézd ezt a kisértőkép' felmaskarázott...)
 A Poéta és Musa (Ide, édes Lyányom? ide?...)
 A Sió vize partján (A friss rét nyers bársonyiba...)
 A szerelemről (Venus heves barna fattya...)
 A többek közt a nagy Pfeffer, ezt a mesét jegyzette fel (A zöld halmok alján a juhász, a...)
 Alszik Fanni (Az ezüst Hold tiszta világa...)
 Csípős vers (Oda vagy Corinna! s szemednek szikrázó...)
 Csokonai Urhoz, mikor az Anakreoni Daljai kijöttek (Míg Fannim egy hüss víz parton...)
 Dafné keserve (Estve ment Dafne Dafnisa...)
 Dall (Fébé gyöngy szüze szerelmes tüze...)

- Dall* (Kis virág egy lassú szellet...)
- Dall* (Nincsen máshol csak Pápán van, Pápán a...)
- Dall* (Nossza a hattyú tollat...)
- Dall* (Szép Fébé! egy szüzet láttam, s e szinte...)
- Dorishoz* (Jer Doris! hiv dolgozásom...)
- Dorishoz* (Kész skéleton vagy, s a Farahó teheni...)
- Él a keszthelyi gróf, és az örök napok jussán nagy neve tündököl* (Vitéz! ki elénekeled...)
- Et. In. Arcadia. Ego.* (Árkádia Szent telekén...)
- Fürdőtt [Fanni]* (Fürdőtt Fanni egy szép este...)
- Hegedűszóba szép mesét jelentek* (Leskelődjetez utánnom...)
- Idő-vers* (Ekkor bújtak egy apostol hív lába alá a sok...)
- Idő-vers* (Hogy egy vért ivó esztendő el vásott...)
- Keserv Csokonai Vitéz Mihály halálán* (Mi lelt lányom? Jaj a holtakat...)
- Lehel* (Hát – illy idegen föld hantya...)
- Melt[óságos] Gróf Széchenyi Ferentz Ó Exc[ellenciájá]hoz, a Nemzeti Könyvtár felállítójához* (Ez az arany-kereszt előtt rogyik el...)
- Naplenyúgváskor* (Liza egy szép nyári estvén a gyenge rét...)
- Non solet ingeniis summa nocere dies – Ovidius* (El dült Carthágo, – semmivé...)
- Petroniusbol* (Bájolt elménk, te miattad lágý álom, a hetedik...)
- Poéta lessz katonává* (Nincs könnyem, s Gádesbe már többet nem...)
- Rejtett szó, – és más is* (A deák, a görög és a sidó R-nek...)
- Somogy vármegye főjegyzőjéhez a maga neve napjára* (Csitt! rabláncok zörgési csitt!...)
- Somogy vármegyei nótárius felesége neve napjára* (Más a kedves Asszonyságot...)
- Szomorú dall* (Óh fekete vérű szivbeli keresztetek...)
- Tündés* (Diogenesként kongok egy...)
- Válasz Szemerei Szemere Pálhoz* (Ne bánts engem Szemere – ne!...)
- Vallástétel* (Mivel homlokomra Liza...)
- Vas vármegyébe* (Lányka! a Végzés tőlem tégedet be...)

VI. Kosztolányi Dezső

RÍMKOVÁCS

Régi magyar irodalmi tanulmányaim során kezembe kerülnek Kováts József versei. Ez az a pátkai Kováts, akiről Arany János is megemlékezik egyik versében s akit közönségesen »rímkovács«-nak nevez az irodalomtörténet. A verseskönyvet a költő halála után 1817-ben adta ki Ferdős Dávid, gyönki professzor Pesten s utána 1835-ben második kiadásban is megjelent, Kolozsvártt. Úgylátszik, volt olvasóközönsége és korára valamelyest hatást is gyakorolt.

Nem érdektelen fellapozni ezeket a verseket ma sem. Annak pedig, aki a régi magyar szellem fejlődése iránt érdeklődik, egyenesen izgató olvasmány. Itt van egy bogaras, különc, dadogó magyar úttörő, aki fogyatékos képességgel a szépet keresi. A szerszáma meggörbült. Bicskája beletört az ereje felül való vállalkozásba. De bizonyos, hogy egy távoli korban, amikor csak a legjobbak tudtak a csínról, a dallamosságról, a szók puha és kemény voltáról, aféle bolondos előfutárja az eljövendő új iránynak, a l'art pour l'art-nak. Akkor bizonyára túlbecsülték őt, de újabban – az a hitem – túlságosan lebecsülik, mikor csak »rímkovács«-nak tartják. Úgy becsülik le, hogy meg se értik. Ez a költő, aki a debreceni iskola könnyed és választékos hagyományaihoz ragaszkodik, görcsös akarattal akarta nálunk a teljes harmóniát lélek és forma közt. S félig-meddig egy megfeneklett magyar Theodor de Banville-nek, egy félszeg Stefan George-nek tekinthető.

Mindenesetre érdekes különc. A vesszőparipája természetesen a rím. Tündöklő és pikáns szózenét keres. Érte pedig sok mindent feláldoz. A Pesti Napló még 1865-ben is a legkülönb magyar rímelőnek tartja. Ha ma benyitunk versei csarnokába, különös érzés fog el. Az a benyomásunk, hogy egy népünnepély zsidongása vesz körül, egy régi módi groteszk kabaré, ahol csimpolyások, kürtösök, síposok, fa-zongorások és fésűzenészek muzsikálnak, pokoli zenebonával. Versei gyakran olyanok, mint a bohócok. Felemás eleganciájukkal tűnnek fel. Nadrágjuk vásott, de lakkcipőt viselnek, a kabátjuk újja szakadt, de a kézen fehérkeztyű van. Petőfi a verseit »rongyos vitézek«-nek nevezte. Kováts József versei rongyos gavallérok, ékszeres koldusok.

Mi a szándéka? Nyilvánvalóan több a rímkovácsolásnál. Azt, amire csak a legmodernebb és legigazibb költők jöttek rá, hogy forma és lélek elválaszthatatlan-egy, hogy rím és

Ni! a' hold fehér fényt lökött rá, 's dagadt
melyének
Javai úgy pihegnek ebben,
Mintha patyolat hólyagok lebegnének
A szappanlév habos özönében

Légy a' hév nap' irigy lángja
Ellen neki zöld firhángja...
Szellőt hajtó szárnyad' ajja
Legyen legyező lokalyja.

Ezek és hasonló helyek megállítanak és felkeltik bennünk, maiakban a személye iránt való érdeklődést is. Milyen volt a régi szómíves agya? és szíve? és kamrája, ahol verseit írta? és papírja, amelyre körmölt? és az élete, a rímek hüvelyezésében elmúlt munkás élete? Néhány szónyi választ kapok kérdéseimre. 1780-ban született és 1809-ben halt meg, a kaposvári börtönben, huszonkilencéves korában, mint kálvinista segédlelkész, Állítólag éhségstrájjal ölte meg magát. Elítéltetett pedig azért, mert mint pápistagyűlölő boros fővel berontott egy katolikus templomba és a szent gyertyákat meggyújtva garázdálkodott. Érdekes lenne alaposabban foglalkozni vele, bevilágítani költészetébe az új esztétika lámpásával és megérteni az életét, az új lélektan által. Megtudni, hogy ki is lehetett ez a tépett életű, hóbortos, tehetséges Kováts, ez a szegény-szegény »rímkovács«.

Megjelent: *Nyugat* 8, 12. sz. (1915): 690.

VIII.

Gárdonyi Szabó István halotti búcsúztatója

KOVÁTS JÓZSEF EPITÁFIUMA

Hát nincs Cupressz, nincs koszorú
A somogysági vadon
Között, oh Kováts szomorú
S alacsony sírhalmodon?

Nincs fájdalom Melpomené!
Ki porodra sírodnál
Gyász áriát éneklene
Míg öszve hamuhodnál!

Nincs ki bús koporsód ormán
Az hűlt tested ölelvén,
Egy kesergő barát formán
Jajt rebegjen holt nyelvén.

Nincs ki sírva kísérfjen ki!
Nincs ki sírva rohanni
Készülne reád, nincs senki
Csupán az egy bús Fanni!

Én a veres sírkeresztek
Bús düledékin, ezen
Gyáva lantommal ébresztek,
Fanni pedig könnyezzen.

Kovátsot jó szív, – ezzel egy
Víg elme, a bölcs sírák
Bölcs gondolatival elegy
Gyöngy gondolatok bírák.

Mikor egyszer háládatos
Szívvel, a nagy Lehelt, e
Könnyek közt a gylázatos
Golgotán énekelte;

Jajt nyögött vissza; a több le
Olvadt néma bércek hó
Pelyhe közt, a Kárpáth öble
Mejjéről, a bús Echo.

Ah Múzsák! Múzsák! veletek
Járt ugyé a Helicon
Szent hegyén, a szép képzetek
Aranyos szárnyaikon?

Egy apollói szent emlő
Apolgatta veletek
Ezt a koszorút érdemlő
Pindusi testvéretek!

A nagy lelkű Csokonait
Veletek énekelte,
Mégis az ő hűlt hamvait
Csak egy lant se tisztelte.

Másoknak babért, oszlopot
Cupresszuszt adtok itt Ti!
Ám Kovátsot csak egy kopott
Fejfa sem híresíti!!!

Jer hát Fanni! mi csak ketten
 Legyünk kesergők! már ah
 Boruljunk le keseredten
 Megvetett sírhalmára!

De mit? esmérted jól ezt te
 Hazám! ezt a magzatot,
 Mert benned sokszor gerjeszte
 Érzékeny indulatot.

Mikor amaz örök híre
 Méltó Festetics drága
 S halhatatlan érdemire
 Öröm koncertet vága.

Jöjjetek hát, oh jöjjetek
 Kis Zefírkék megvetett
 Sírhalmára, ti bennetek
 Légyen hűség, szeretet.

Neszézett a mord Balaton,
 A riadó Tihani
 Echo, a kedves szózaton
 Nem győzvén andalogni.

Ti legyezzétek érdemes
 Porait, az estveli
 Nedves rózsákkal kellemes
 Ambróziákkal teli.

Az ő elhervadhatatlan
 Koszorúi pompáznak.
 Ágain a halhatatlan
 Földit fedő akásznak.

Lágy szárnyatok jó illattal
 Gőzölögvén érzéken
 Susogással s e szózattal
 Legyetek e vidéken:

Hát midőn a siket poklot
 Andalító hajdani
 Orfeusszal, a haldoklott
 Vitézt kezdte dallani!

Názó, Horáccal s Virgillel,
 Sőt a legszebb poézis
 Vitézbe temettetett el,
 S Kovátsba a Vitéz is.

Bámult maga, s mintegy némán
 Andalogni Vitéze,
 Mennyei forma poémán
 Kovátsra visszanéze!

Én pedig rózsaszálakat
 Plántálok sírján – Fanni
 A kegyes Fanni azokat
 Ne hagyja elhervanni.

Gárdonyi Szabó István versének autográf kézirata megsemmisült vagy lappang. A verset másolatból közlöm, helyesírását a könnyebb érthetőség kedvéért a mai szabályokhoz igazítottam. A verset számos kéziratos versgyűjtemény tartalmazza. Az általam közölt másolat eredeti leelőhelye: Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára K199. Az epitáfium a 96–100. lapon található.

Néhány további kéziratban fellelhető másolat (a teljesség igénye nélkül):

OSZK Kt. Oct. Hung. 695: 78b-80a; Eger, Főegyházmegyei Levéltár (Eger) Ms 0079: 2a-2b; Akadémiai Könyvtár (Kolozsvar) 1241: 141–144; Tiszántúli Református Egyházkerület, Nagykönyvtár R. 783: 239–242; Zempléni Múzeum (Szerencs) Szerencsi-gyűjtemény (jelzet nélkül): 52a.

IX.

Kováts József verse Szemere Pálhoz

VÁLASZ SZEMEREI SZEMERE PÁLHOZ

*érezem isteni**Ihléstekeket, 's Lantot ragadván**Hódolok ellene álhatatlan**Sugáritoknak**Csokonai*

Ne bánts engem' Szemere – ne,
 Én a' búsult Melpomene
 Bús ihletésit zengem, –
 Hadj engem' elfelejtettet
 Tünődöm, – hadj a' megvetett
 Sorsba tünődni engem'.

A' Te pályád ro'sás, – a' Te
 Lantod vig; hát vidithat e'
 Téged' az én énekem?
 Mikor Halottat énekel
 Mú'sám, – mikor könnyezve kell
 A' Lanthoz nyulni nekem.

Most is roszzs vérem fekete
 Képzeteket repithete
 Pimpla polgárja feléd,
 Nálam olly Tempe nevelte
 Virág nints, mint a' mivel Te
 Az én Lyányom' tiszteléd.

Hajdan Hazámat és alatt
 Sorsu böltseinket a' Lant
 Siratta kezem között, –
 Oh hajdan a' Páfus (?) felett
 Andalgó déltzeg képzelet
 Ró'sa Lantra kötözött.

De még ekkor is edessem,
 Hozzád méltó nem leve sem
 Mú'sám, sem kis Cziterám.
 Pirultam is a' Tempének
 Völgyébe, mig a' szép ének
 Koszorúd' kötötte rám.

Szememre ereszttem szelid
 Fejemről babér levelid'
 Fürtjeit szemérmessen
 Hogy engem' ne esmérjen ki
 Senki; – 's hogy Lyányom is senki
 Szemébe ne nézhessen.

Músám a' réteken holmi
 Tollakat lelt, és abbol mi
 Szárnyat enyveztünk neki,
 Olvadunk hát ott, 's szédeleg
 Fejünk, hol a' napok meleg
 Súgórokat lőnek ki. –

Te nagy vagy, szemed is mivel
 Arany-kultsok' fénnyeivel
 Nytődik ki Szemere.
 A Somogyba hozzánk hallott
 Mint fuvata veled dallot
 A' Lónyai Czimere (?)

Ha érdem van német adta
 Értz-bellyegednek alatta,
 Nem jó érdem-bellyeg ez:
 Ez már ma nem Hazafit, – nem!
 Hanem..... nem szabad említnem –
 Nem Kazintzyt bellyegez.

Nézd a' pernye-fergeteget,
 Nézd az idők' háta megett
 A' szórt hamvak'szélveszét;
 Lát'd az arannyal borított
 Királyok' koporsóit ott
 Az idő most tépte szétt. –

Maga halhatatlanitván
 A' Lant magát, nem illy hitván
 Sár aranyat érdemel;
 Tsillag, kults, kereszt, mind szemet
 Előttem tsak a' nevemet
 Te lantold édessem el. –

Jer szép völgy, hol levendula
 És nyílt ibolya simul a'
 Lábunk alá, – oh jere:
 Nesze itt adom éneked'
 Szavára, tserébe neked
 A' szívemet Szemere.

Első megjelenés: Kováts József. *Kováts József versei*. Kiad. FERDŐS Dávid. Pest: Trattner János Tamás betűivel, 1817: 124–127.

X.

Kováts József verse Csokonai Vitéz Mihályhoz

CSOKONAI ÚRHOZ, MIKOR AZ ANAKREONI DALJAI KIJÖTTEK

Míg Fannim egy hűs vízparton
 Danola, a' majorán
 Illatot gőzölgő karton
 Virágok' gyöngy bíborán:

Addig szép zöld olaszfalat
 Képező, és feketén
 Árnyékozó lugas alatt
 Szedegeték epret én.

Bájlva jött a' hang felém,
 Megyek, – 's a rózsák' tépett
 Ereklýjei közt meglelém
 Fannit a' csupa szépet.

Ki gyulladt szép orcáján lyán
 Szemérme, mikor ékkel
 Virító szűz kanahánján
 Ájulva olvadék el.

Idvezlettem az életet
 Imádva, míg szép szentem'
 Templomába, a' szeretet'
 Oltáránál pihentem.

Citeráztam, de citerám'
 Elejtém; – mert egy kellő
 Ezüst hang úgy pihege rám,
 Mint a' Jávai szellő.

Egy Poéta, 's egy gyenge kis
 Szűz, – ah! úgy danolánok;
 Hogy maga a' zöld berek is
 Buzdulva járt utánok.

Ha ezt a' Muzsák hallanák,
 Ah! – maga danol vala
 Az anakreóni Danák'
 Koszorúzott Angyala.

Ni egy szép leány kebele
 Tárodik ki, 's abban csók
 Vásárt üt Ámor, és vele
 Meg alkuszna a' kancsók.

Pongyolán tollászkodnak ah!
 A' mirtusz fák anyányi
 Galambfiai, – Fársnak a'
 Leggyönyörűbb leányi!

Ah! ni a' szerelmessé lett
 Édes érzésű szív, ott
 Hal el, hol maga az élet
 Először nektárt ivott.

Ég a' VITÉZ! egy szűz lánytól
 Kicsapott láng gyűlt bele,
 'S a' Mennye' láthatárán túl
 Lobog szépen felfele.

Látlak Szent Prófétám mikép'
Ragadott el, egy Láis
Formájú szép angyali kép!
Izrael paripái, 's -----

Csitt! Csokonai énekel,
Be szépen tud játszani
A parányi szerelmekkel
Érzed é azt te Fanni?

Sír Fanni, – 's csak úgy piheg ő, –
Sír, – ah jaj! nagyon oda
Bámult, – nagyon a' zenegő
Hárfára andaloda! –

Szólj! – oh szólj! csupa szeretet!
Nem szólt 'a kegyetlen ni!
Egek! tán másba szeretett!
Ni! ni! el akar menni!

Vénusz! Ámor! jaj a' rátok
Esküdt szép Istenke, ím
Elpártolt! – Isten hozzátok
Néhai szerelmeim!

Hát én azért vezetélek
A' babér berekbe bé;
Hogy bumra légy a szép lélek
Eránt érzékenyebbé?

Hát Fanni? – Édes Istenem!
Az én Flóra szentelte
Ligetemnek termése, nem
Illendően tisztelt é?

Pimplai rózsák' bársonyi,
Ha nem nyíltak is buja
Fejeden; nyílt a' Bakonyi
Vad kükörcs koszorúja.

Nem élt Tokaji harmaton
Az én prücsök éneke!
Nem: – de adtak a' Balaton
Szikláit nektárt nekem!

Hányszor tevém kebledbe le,
Oh jaj hányszor! szép pamat
Virággal 's gyümölcssel tele
Tetézett kosaramat?

Menny hit szegett! – fogadásod'
Átká kísérjen, – 's ha itt
Hagysz engemet itt? – ám lássod!
Köszöntséd Csokonait.

Menny! – 's ezen szóra el illa, –
Sűrű volt a nyár-vessző, –
Nem láthattam – ah tán Lilla
Szobaleánya lesz ő!

A vers autográf kézírata Kováts versgyűjteményében található.

Lelőhelye: Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtára, Csurgó
K 205: 35–40.

Első megjelenés: Kováts József. „Csokonai Vitéz Mihályhoz, mikor Anacreoni daljait legelőször megolvastam”. Magyar Kurir 19, 48. sz. (1805. június 14.): VIII. Toldalék, 2–5.

XI.

Jókay József Kováts-életrajza

KOVÁTS JÓZSEF, HAZÁNK JELES POÉTÁJÁNAK EMLÉKEZETÉRE

Ásvay Jókay József hites ügyvédő által

Az 1809-ik esztendőben Kaposváron tekintetes Somogy vármegyében megholt
Kováts József, hazánk egyik jeles poétájának emlékezetére

Ezen jeles, de óh fájdalom!, fiatal korában elhunyt hazánk poétáját, alig méltóztatják nemzetünk tudós írói annyira, hogy néki, a többi nevezetes verselőink közt, csak a subselliumon is helyet mutatnának. Én, aki magamat a nagyobb tudósok sorába éppen nem számlálhatom, úgy hiszem, hogy elszenyvednek édes hazám nevezetesebb oszlopai, ha a fent érdeklött Kováts Józsefről egy-két szót a világ eleibe terjeszteni bátorodom.

Én Kováts Józsefet személyébe nem esmertem ugyan, hanem az ő munkáit kéziratba olvasván, s azokból magamnak is mint egy 80 darabot leírván, annyira megkedveltem ezen embert, hogy ámbár már most csaknem minden kezem közt lévő verseit könyv nélkül tudom; mégis ha kezembe veszem az ő verseivel béírott könyvecskémet, s olvasgatom, egészen elfogódom azoknak kellemetes gyönyörűségétől: ezt én el nem tudom gondolni, hogy honnan lehet? Mert én, a poétáknak különös kedvelője lévén, nemzetünknek nem csak a közhírré érdemesebb, de még a gyengébb, s nem csak az újabb, hanem a hajdanibb poétáit is szorgalommal s figyelemmel szoktam olvasgatni, s ahol mi különösebbet lelek, azt egy látással nem szoktam abbahagyni. E szerént merem azon észrevételemet is kimondani, hogy a néhai Gyöngyösi István úr munkáinak, bóldog emlékezetű Tisztelt Tekintetes Dugonics András úr által lett kiadattatásában, amint a Kemény János, Murányi Vénus és a Rózsakoszorú egy könyvbe vagynak kötve, hogy a Rózsakoszorú, annak munkája teljességgel nem lehet, akié a Kemény János és a Murányi Vénus, mert ezen két darab tisztább magyarsággal, és oly írásmóddal van szerkesztetve, amilyennél jobbat az akkori időbeli magyar ortográfiától várni nem lehet; a Rózsakoszorúban ellenben a magyarság is sok helyen selejtes, az ortográfiájába pedig az a tetemes hiba vagyon, hogy az a és az nem helyesen alkalmaztatnak, és úgy látszik, hogy aki a Kemény János és Murányi Vénus munkákba tudta, hogy hol kell azt és hol kell a-t írni, az a Rózsakoszorúba arról éppen semmit sem tudni [!], nyilván szemléltethetik; és ennélfogva csak egy közép-szerű magyarnak is egész unalmat szerez, amidőn ilyeket kell benne olvasni: az rózsza, az koszorú, az nagy, az kicsin, az piros, az szűz s t. é.[!] nem fogy rajta a csudán, hogy ezeket azon nagy tiszteletű tudós Dugonics úr észre nem akarta venni.

Tisztelettel, mégpedig különös tisztelettel viseltetem hazánknak minden jelesebb poétai lélekkel ékeskedő fiai eránt; mivel azonban Kováts József csak az itt körülünk lévő néhány vármegyének némely részeibe esmeretes, meg vagyok abban győződve, hogy nem fognak reám megneheztelni buzgón szeretett édes hazámiai, amidőn azon törekszem, hogy Kováts József mind a két magyar nemes hazába egy kevéssé jobban megeméretvén, ítéletet hozattathasson arról, hogy mely becses poétai lélekkel lett légyen felruházva a 27 esztendő korában, sajnálkozásra méltó módon megholt, szerencsétlen Kováts József, balaton-hídvégi református káplán. Mi ok által esett ő szegény

azon fogságba, a
Hol a tomisi Oviddal
ő nála is a szelíd dal
Bús tristiummá vála

és amely fogságba, kesergő bánatnak eresztvén magát igen hamar elholt? Mivel egész bizonyossággal magam sem tudom, ámbár 1813-ba Somogyba járván, a tekintetes vármegye fő ügyviselőjétől hallottam légyen is, ide írni nem tartom szükségesnek; hanem az ő, mind a hét égen keresztül járt poétai lelke szüleményeiből egynehányat kívánok közleni, a távolabb lakó szerelmes magyar testvéreinkkel is. A bölcs kevésből is tud alkalmas ítéletet hozni. Szolgáljanak hát például a következő darabok [...]¹

Vagynak Kováts Józsefnek sok vidám, játszi, sőt gúnyoló versei is, melyek teljesebb feltehető poétai leleményekkel és gondolatokkal. Csekély ítéletem szerént pedig az teszi a poétát, ha szépeket tud gondolni, vagy a már mások által azelőtti gondolatokat helyesen és elmésen tudja a maga gondolatai közé alkalmaztatni; mert verseket készíteni, hogy azoknak szótagjaik, s görögös vagy deákos mértékeik meglegyenek, nem igen nagy mesteresség; de mit használ, ha hogy annak, aki azokat olvassa, nemhogy olvadozna a szíve, hanem inkább azt, az unalom fagya didergeti.

Nem volt Kováts József járatlan a nyájjas, s szerelmes verseknek írásába is, amint hogy magáról így szól:

1 A szövegben idézett versek címei a következők: *Nem hal az ész meg* (3a–4a); *Él a keszthelyi gróf...* (4a–6a); *Virágh Benedek úrhoz* (6b–7b); *Csokonaihoz, az Anakreoni verseire* (8a–9b); *Csokonai Vitéz Mihály halálára* (10a–12a); *Lalagéhoz* (12b–14a). A szövegközlésben a rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk. (O. A.)

Kóstolta Júnó tejét a
 Nyájas szerelmű poéta,
 S tudja, hogy melyek a régi
 Eliseum édességi s a t.

Sőt, számosabb versdarabokat és dalokat írt, az ő kedves Lizájának emlegetésére és magasztalására, amelyek közül egyet legalább, amelyet Lalagé név alatt Lizájához készített, nem lesz méltatlan itt előhoznom: [...]²

Ezen versdarabból is, valamint a feljebb leírtakból kitetszik, hogy mely nagy poétai talentom temettetett el Kováts Józsefben, s kit vesztett el a magyar literatúra. Mit lehetett volna még ettől várni, ha hosszabb időre terjedt volna az ő élete, akiről még azt is meg kell jegyeznünk, hogy ő oly széles tudományú és nagy tapasztalású ember nem volt, mint hazánk több jeles poétái, akik a nemzeti, s itthon tanult deák nyelveken kívül a német, francia, s olasz nyelvekbe is jártasok lévén, nagyobb alkalmatosságok lehetett, az ég áldásából vett tálentumaikat kifejtteni. Kováts József az ő tanulását csak a Pápai Református Kollégiumban végezte, és a magyar s deák nyelveken kívül csak a németet értette valamennyire.

Én ugyan nem győzöm eléggé csudálni a Kováts József verseinek az ő fellengős, ám-bár néhol zseniális voltok mellett is azoknak természetes folyását, s azokban a kikeresett és mégis igen illő és rendes kadenciákat, melyekhez hasonlókat még eddig egy magyar poéta munkáiba sem volt szerencsém látni, hanem már Kováts József halála óta többekébe is olvastam.

Utóljára is azt mondom, hogy úgy vélem, nem fognak rólam az értelmesek balul ítélni, hogy ezen korán elhunyt jeles hazánkfiának hírét, nevét terjeszteni és örökösíteni törekedem, s őtet annyira dicsérem, meggondolván azt, hogy az ízlés sokféle, és hogy igyekezetem, habár csekély is, de nemzetünk dicsőségére céloz.

Szegény, szerencsétlen Kováts József, nem maradt ő csakugyan megsiratlan, mert készített az ő sírhalmára Gárdonyi Szabó István úr gyászoló verseket, melyeknek ezen soraiba:

Názó, Horáccal, Virgillel,
 Sőt a legszebb poézis
 Vitézbe temettetett el,
 S Kovátsba a Vitéz is

igen bőven ki van fejezve a Kováts József poétai lelkének dicsérete. Ezen szomorú verset pedig azért nem kívántam ide leírni egészen, mert azokat a közönséges újságlevelék-

2 A Jókay József által említett és idézett vers, a *Lalagéhoz* valójában nem Kováts József verse.

be is kinyomtatva lenni szemlélttem. Nyúgodjon békével! Én az ő sírja felett, még az ő maga verseiből ezeket mondom:

Rázd le vén tölgy levelid, ók
Hadd hulljanak reá, s a
Szemfedél te légy óh idők
Korosodott kovácsa!!

* * *

A szöveg eredetije: OSZK Kt. Quart. Hung. 753: 1a–15b.

Megjelent: JÓKAY József. „Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékezetére”. Közzétette OROSZ Andrea, a jegyzeteket írta SZEREDY Ádám. *Irodalomismeret* 11, 1. sz. (2000): 24–27.

XII.

Kováts József

A KOPOTTABB NEMESEKHEZ

1800. május 13-án

Földiek! lehettek nemesek meddő tök
Fejjel is, ha egyszer van kutyabőrötök? –

Lehettek, ha fügnek gunyhotokba ösi
Atyátoknak rosdás fegyveri 's köntösi? –

Rosdások! – mert rajtok zomántz gyanánt áll, oh! –
Kortsos világ! – a' sokrétü rongy pókháló! –

Mind nemes az, aki megmohosult neve
Elébe edgy fakó görtsös N-et teve? –

Oh mért nints felsütve gyáva tekintetü
Homlokotokra is ez a' hitván betű? –

Hisz a' régiség is néktek az efféle
Tsuffá lett rangot lám eb bőrre festé le. –

Oh idők! 's erköltsök! már ma, a' nemesi
Rang, az agarak közt tsak a' nyulat lesi! –

De nem! nem illy szinnel kell azt az isteni
Szívbe lakó nemes rangot lefesteni;

Mert ráillik ám a' keseredett DÓZSA'
Katonájára is, a' koszorús rósa:

Ha megsértett szive a' felfegyverkezett,
Nemes elszántsággal azért foga kezét,

Hogy az elájult just, a' lármás kard' nesze
Által orvosolván, ismét feléleszsze, –

Tsuda dühösséggel vért lotsolván rája
Halálos méregbe feresztett szablyája. –

Azok érdemlik meg ezt a' nevet a' kik
Közt e' halhatatlan drága virtus lakik,

Nem az, aki a' holt ösöknek penészszel
Be vont érdemek közt szunyókálva véssz el. –

Én nemes vagyok, de nem tudom a' nagy nem'
Fényétől megvakult Apám az é, vagy nem! –

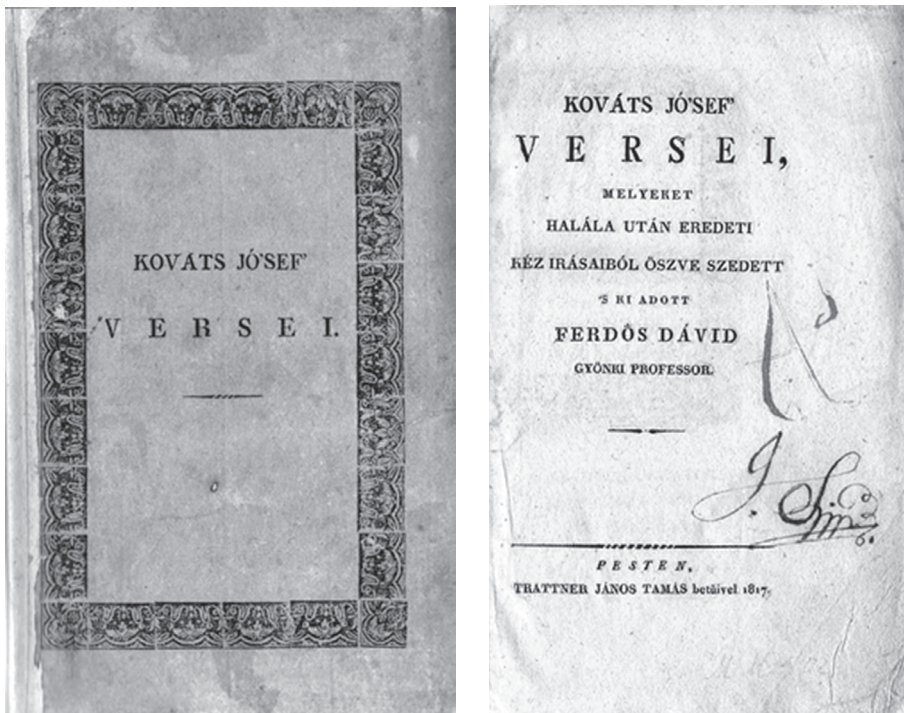
A vers autográf kézirata Kováts versgyűjteményében található.

Lelőhelye: Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtára,
Csurgó K 205: 89–92.

XIII.

A Ferdős Dávid által kiadott Kováts-kötet (1817)

(Borító és címlap)

(A kötet a szerző saját tulajdona.)

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 50, 137, 252, 268
Ács Károly 24
Aigner Lajos 261, 272
Alexander Kovács 38
Alló Ferencz 106
Almási János / Almási Barabás János 54–
57, 59, 62
Alszeghy Zsolt 30, 215, 252, 270
Amade László 171–172, 249, 259
Ányos Pál 237
Arany János 82, 138, 196–199, 238–239, 252,
254, 256, 262, 275
Arany József 62

Bajza József 197
Balikó Ferentz 58
Balogh Lajos 187, 191
Bán Imre 30, 84, 142–143, 145–146, 160, 210,
212, 215, 221, 239, 252, 270
Bányai József 17, 182
Barabás Miklós 238
Barcza Mihály 41, 46
Bárth Dániel 12, 34, 119, 252

Bató Szilvia 115–117, 125, 252
Benczúr Gyula 238
Benedek Marcell 272
Benkő János 58
Benkő Márton 58
Berderits Mihály 78
Berecz Ignác 263, 270
Beretzky Márton/ Beretzkj Márton 16–17,
63, 65–72, 76, 84, 113, 182, 188
Beretzky Péter / Beretzkj Péter 16–17, 63,
66–72, 76, 113, 188
Berlász Jenő 258
Bernard Bright 253
Berta Gyula 30, 125, 128–129, 131, 252
Bierbrunner Gusztáv 23–24, 43, 89, 91, 140,
261, 272
Bíró Ferenc 113, 253
Bíró János 85
Biróczy Sándor 239
Bocsor István 73
Bódi Katalin 232, 253
Bodolay Géza 241, 253
Bódy Zsombor 9, 253

- Bolla Antal 110, 114–117, 119–120
 Borbély János 191
 Boronkay József 121
 Bozóky István 209, 233–235, 253
 Bótskőr János 58
 Busa Margit 258
- Cerquiglino, Bernard 168, 253
 Czifra Mariann 167–168, 253
 Czuczor Gergely 113, 174, 253
- Csapodi Csabáné 258
 Csapody Gábor / Csapodi Gábor 132
 Csenkeszfai Poóts András 131
 Csiky Kálmán 104, 253
 Csillag István 253, 260, 268
 Csokonai Józsefné 16, 219
 Csokonai Vitéz Mihály 6–7, 10, 14–19, 22, 27, 30, 74–75, 89–90, 92–93, 121–122, 138, 142, 146, 151, 162–166, 170–172, 180–183, 190–191, 197–200, 204–205, 208, 210–211, 213–225, 229–231, 233–234, 236–237, 242, 249, 251–260, 262–263, 265–268, 270–271, 273–274, 279, 281, 283–284, 286, 290
 Csörsz Rumen István 12, 34, 139, 147, 172, 178, 180, 184, 187, 196–197, 199–200, 202, 204, 208, 210, 213, 221, 254, 259–261, 263, 269–270
 Csűrös Ferenc 70, 254
- Dayka Gábor 233, 259
 Debreczeni Attila 216, 221, 223, 255
 Decsy Sámuel 22, 81
 Déri Balázs 253, 255
 Diós István 133, 255
 Dóbék Ágnes 256
 Domby Márton 19, 214, 255
 Domokos László 220
- Dorogi–Ortutay Gyula 223, 255
 Dömény József 102, 121, 255
 Dugonics András 285
- E. Csorba Csilla 238, 245, 255
 Édes Albert 27, 137, 145–146, 241, 255, 268
 Édes Gergely 29, 160, 223, 253, 260, 268
 Ehrenzeller, Hans 154, 255
 Emich Gusztáv 144, 253, 262
 Eötvös Károly 241–242, 255
 Esterházy Károly 131
 Etsedy Gábor 183
- Fábián Gábor 34, 143–144
 Fábián Gedeon 42
 Fábián József 34, 45, 86, 90, 140–141, 255
 Farkas Gábor 255, 257
 Farkas Márton 27, 137–139, 225–227, 231–232, 255, 268
 Fáy Ábrahám 50
 Fáy András 194–195, 255
 Fáy Ferenc 50
 Fáy Lajos 50
 Fejes János 105
 Fényes Elek 132, 255
 Ferdős Dávid / Fördös Dávid 6, 22, 138–140, 151–166, 168, 174, 178, 211, 230, 235, 238, 249, 256, 258–259, 265, 267, 275, 282, 291
 Ferentzi János 95–96
 Festetics György 22, 90–92, 94, 130, 134–135, 280
 Fodor Gerzson 17, 182
 Fodor Miklós 44
 Fogarasi János 113, 174, 253
 Földi János 223, 229–230, 280
 Fried István 237–238, 256
 Füleki Ádám 173–174, 256, 269
 Fülöp Géza 258

- Gábori Kovács József 254, 256
Garay János 23, 27, 143–144, 166, 256, 268
Gárdonyi Szabó István 6, 189, 200, 214, 265, 279–280, 287
Gencsy Sámuel 233–234
Genette, Gérard 152, 256
Gerhardt Éva 61, 256
Göröcz József 105
Gőzse György 106, 112
Granasztói Olga 94, 256
Gueth Sándor 30, 54, 56, 256
Gulyás József 28, 139, 150, 181, 256, 268
Gulyás Judit 256, 260
Gulyás Pál 272
Gúthy László 62
Gvadányi József 159
- Gyöngyösi István 237, 285
Gyöngyössi János 81, 150, 258
Győri Eszter 22, 259, 267
Győri Lajos 187, 210
Győri Mihály 186, 189
Gyulai Ágost 252
Gyulai Pál 19, 198–199
- Hajós Sámuel 152
Háló Kovács József 27, 143–144, 146, 169, 182
Hankiss János 238, 256
Harsányi István 258
Hatos József 105, 109–111
Hegedüs Béla 254, 259–260, 269
Hegedüs Loránt 242, 256
Hegedüs Sándor 242, 256
Hermann Zoltán 12, 164–165, 254, 256
Hetesi István 89
Hollósy Ádám 76
Horánszky Viktor 262, 272
Hortobágyi Ágnes 43, 73, 256, 272
- Horvát Ferenc 105
Horvát István 14, 20, 22, 43, 77–81, 83, 85, 88, 92–97, 122, 143, 147, 150–151, 200, 219–220, 230–231, 241, 247, 257–258, 266–267, 278
Horváth Ádám / Pálóczi Horváth Ádám 35, 41, 102–107, 109, 116, 119–123, 129, 133, 143, 159, 172, 197, 237, 247, 249, 254–255, 259–261, 269
Horváth András / Pázmándi Horváth Endre 83, 95
Horváth Ferenc 77–78
Hovánszki Mária 190–191, 257
Hőke Lajos 258, 268
Hudi József 36, 40–41, 44, 49–50, 62, 69, 72, 257
- Illésy János 27, 137–139, 181, 227, 257, 268
Imre István 58
- Jádi Mihály 105
Jakab Réka 44
Jeney László 191
Jerney János 18–19, 27, 257, 268
Jókai Mór 6, 19, 65, 179, 237–246, 249, 255–257, 261, 263
Jókay József / Ásvai Jókay József 6, 19, 25–26, 74, 150, 237, 241–245, 252, 255, 257, 265, 268, 285, 287–288
Julow Viktor 30, 84, 142, 160, 171, 210, 212, 215, 221, 239, 252, 257, 270
- K. Nagy Gyula / Nagy Gyula 30, 76–77, 84, 257
Kállay András 87–91, 97, 101
Kállay Eszter 89
Kállay István 76–77, 257
Kalló János 77

- Kálmán Farkas 23–24, 43, 89, 91, 140, 261, 272
- Kanyar József 123, 257
- Kardos Albert 27, 257, 268
- Karlinszky Balázs 44, 257
- Katona József 19
- Kazay András 183
- Kazay Gábor 41
- Kazinczy Ferenc 19, 25, 34, 83, 97–98, 121–124, 126, 132, 146, 163, 167, 217, 222–223, 227, 232–236, 243, 253, 256, 258, 262, 271
- Kelemen János 58
- Kelemen Pál 253, 255
- Kemény János 285
- Kemény Zsigmond 82, 197
- Kenyeres Ágnes 272
- Kenyeres József 182–183
- Keresztury Dezső 252
- Keszeg Anna 81, 253, 258
- Keszi Hajdú Lajos 27, 182, 258, 268
- Kilián István 170–171, 258, 270
- Kis Ernő 48, 258
- Kis István 106
- Kis Mihály 105
- Kisfaludy Sándor 162, 166, 234, 256, 258, 262, 270
- Kiss István 5, 17, 100–101, 104–107, 109–110, 114, 116, 118, 121, 124–125, 129
- Kocsi Horvát Sámuel 44
- Kodály Zoltán 252
- Kókay György 94–95, 97, 258
- Koncz István 97
- Kosztolányi Dezső 6, 25, 27–28, 175, 258, 265, 268, 275
- Kovács Árpád 256, 258
- Kovács Béla 258, 270
- Kovács István Gábor 222, 258
- Kovács Mihály 244
- Kovács Sándor Iván 11, 28–29, 164, 173–175, 239, 258, 270
- Kováts Ferentz 59
- Kováts Sámuel 221
- Kováts Sándor 35–36, 38, 42
- Köblös József 21, 30, 37, 41–42, 44–52, 54, 62–63, 69–70, 72–73, 75, 77, 85–86, 89, 101, 134, 151–152, 214, 228, 259
- Kölcsey Ferenc 197, 234
- Kőszeghy Péter 259
- Kőváry Béla 27, 137, 244, 259, 268
- Krántiz Zsolt 30, 85–86, 89, 134, 152, 259
- Krupp József 253, 255
- Kultsár István 93–97, 218, 224, 231
- Kun Pál 105
- Küllös Imola 139, 171–172, 184, 187, 254, 256, 259
- Laczházi Gyula 214–216, 225, 259, 269
- Laczkó András 269
- Látzai Szabó József 37, 45, 47, 49, 86, 90, 140–141, 255, 260
- Lengyel Réka 122, 259
- Ligeti Antal 238
- Lisznyai Kálmán 10, 262
- Major Ágnes 254, 256
- Makai Philoména 238
- Máncsi Márton István 34, 45, 49, 70–72, 146, 254, 263
- Máramarossi Gotlieb Antal 254
- Márki Sándor 18, 257, 268
- Markó László 263, 272
- Márkus Dezső 104, 253
- Márkus Péter 38–39
- Márton József 217–220
- Mátyási József 29, 144, 150, 181–183, 237, 268
- Mayer György 263, 270

- Méhner Vilmos 263
Mészáros Ferenc 42, 72
Mészáros Gábor 12, 122, 159, 256, 259
Mészáros János 42
Mészáros Józseff 78
Mészáros Péter 38–39
Méts István 58
Méts Mátyás 58
Mezei Márta 30, 239, 259, 270
Mezei Zsolt 49–50, 257
Mikos Éva 222, 259
Molnár János 105
Munkácsy Mihály 238
Myskovszky Viktor 238
- N. Kozma János 5, 17, 100–101, 104–105, 107–112, 114–116, 118, 121, 124–125, 129
Nagy Bella 243, 245
Nagy Gábor 218
Nagy Júlia 169–170, 260
Nagy Levente 12, 237, 260, 269
Nagy Magyar Kossa Péter 152
Nagy Magyar Kossa Sámuel 152
Nagy Sámuel 57–58
Nagy Zoltán 132, 160
Naszályi Ádám 121
Naszályi János 41–42, 90
Négyessy László 23, 25, 141
Németh Ferenc 105–109, 111, 113–114
Németh József 132, 260
Németh Sándor 52
- Nyikos László 78, 85
- Onder Csaba 155, 162–165, 189, 260, 271
Ónody Sámuel 76–78, 85
Orbán László 258
Orczy Lőrinc 159, 237
- Orlovsky Géza 11, 172, 260
Orosz Andrea 98, 222, 257, 260, 268–269, 288
Orosz Beáta 216
Orosz Julianna 35, 41
Orosz László 42
Orosz Pál 40, 257
Ortutay Gyula 178, 223, 255
Osvald Sigmond 68–69
Otrokocsi Nagy Gábor / O. Nagy Gábor 30, 260, 270
- Ö. Kovács József 9, 253
- Pál József 232, 260
Pályi Zsófia Kata 140, 260
Pánczél Dániel 22, 81
Papp István 34–35
Papp József 105, 108–109
Pataky László 54–55, 260
Pázmándi Benjámin 77
Pázmándi Horváth Endre / Horváth András 83
Pesti Brigitta 152–154, 261
Péterffy Ida 102, 121, 261
Petneházi Gábor 68
Petőfi Sándor 241, 275
Pfeiffer János 120, 261
Pichler Antal 216, 253
Pintér Jenő 26, 261, 270
Pintér Sándor 77
Porkoláb Tibor 230, 261
Puskás Béla 135, 261
- Ráday Gedeon 223
Rájnis József 223
Rátz József 181
Rhédey Lajos 216, 220
Richard Bright 130, 253

- Roboz Benedek 103, 105, 108
 Rózsafalvi Zsuzsanna 238, 243, 261
- S. Varga Pál 252
 Sáfrán Györgyi 252
 Sárközy István 15, 20, 22, 25, 98–99, 121–124, 126–127, 129, 132–135, 143, 147–148, 155–158, 164, 178–179, 234, 247, 258–259, 266–267, 269
 Sarlos György 52
 Sárváry Pál 214
 Schiller Mihály 78
 Sebestyén Attila 171, 261
 Sebestyén Gábor 53, 72, 86, 91, 98–99, 127–128, 162, 182, 245, 261, 263
 Sebestyén Zsigmond 245
 Simai Mező István 182, 258
 Sipos Dániel 134–135
 Siskó Mátyás 58
 Somogyi Benjamin 42
 Somogyi Gedeon 226
 Somogyi István 35, 41
 Somogyi József 125
 Soós István 258
 Stephan George 28
 Stettner György / Zádor György / Fenyéri Gyula 34–35, 73, 236
 Stoll Béla 7, 15, 17–18, 134, 139, 169–171, 181, 186–189, 208, 221, 225–226, 237, 261, 266
 Svat János 125
- Sz. Kiss Károly 23–25, 43, 89, 91, 140, 261, 272
 Sz. Kristóf Ildikó 114, 119, 261
 Szabó János 214
 Szabó T. Attila 139
 Szacs vay Sándor 81
 Szalai László 100, 261
 Szalai Péter 38–39
- Szalay Imre 243
 Szarka Mátyás 124
 Szauder Józsefné 257
 Széchényi Ferenc 22, 92, 122–123, 151, 207, 218, 220, 274
 Székely József 183
 Szél Sámuel 17
 Széles István 124
 Szemere Pál 6, 14, 20, 22, 78–79, 93, 150, 194, 200, 206, 225–237, 249, 255, 257, 261, 265–266, 268, 274, 281–282
 Szemerkenyi Ágnes 254, 259–261
 Szentgáli Devecseri István 38–39
 Szentgáli Pálffy Ferenc 76
 Szenyéri Márton 125
 Szerecz Imre 253
 Szeredy Ádám 257, 288
 Sziesz Antal 16
 Szigeti Csaba 239, 261
 Szij András 105, 108–109, 114
 Szijártó M. István 9
 Sziklay János 73, 262, 272
 Szilágyi Ferenc 182, 216, 254–255, 262
 Szilágyi Márton 10–11, 19, 69, 172, 197, 262
 Szinnyei József 23, 25–26, 43, 72–75, 89, 132, 141, 145–146, 152, 262, 272
 Szita László 58
 Szívós József 183
 Szokolay Dániel 179–180, 212
 Szokolayné Szathmáry Julianna 179
 Szuromi Lajos 255
 Szücs Dániel 24
 Szücs János 125
 Szűcs Zoltán Gábor 126–127, 262, 271
 Szvorényi József 225, 227, 229, 231–232, 261
- Tallian József 36
 Tamassa Ferenc 41

- Tapodi Péter 41, 46
Tari Lujza 195, 262
Taxner-Tóth Ernő 35, 143, 262
Temesi Alfréd 95, 257
Terhes Sámuel 162, 262
Théodor de Banville 28, 275
Thúry Etele 44, 262
Toldy Ferenc / Toldy Schedel Ferenc 19, 23,
26–27, 30, 143–145, 166, 235–236, 262, 268,
270
Tomba Mihály 133, 263
Tóth Arnold 256, 260
Tóth Endre 70, 241, 263
Tóth József 41
Törőcsik Zoltán 260, 263
Trattner János Tamás 194, 255–256, 258–259,
267, 282
Trattner Máttyás 148, 263

Udvari Bozzai János 38–39
Ugray János 131, 263
Uzsoki András 260, 263

Ürményi József 95
Üröghi Mihály 106

Váczy János 232–233, 258, 263
Vaderna Gábor 18, 139, 168, 171, 212, 256,
263, 271
Vajda Julianna 195
Ványi Ferenc 142, 263, 272

Varga Ádám 88
Varga Béla 272
Varga János 125
Varga Tibor 44, 257
Vargha Balázs 16, 182, 214, 216–219, 224, 263,
270
Vargyas Gábor 261
Vári Emil 30, 74, 146, 263, 270
Vári Szabó Sámuel 41
Vekerdy Tamás 252
Veress D. Csaba 30, 35–36, 38, 40–41, 90, 263
Viczián János 133, 255, 272
Violáné Bakonyi Ibolya 15
Virág Benedek 79, 90, 147–148, 156, 163, 166,
213, 215, 230, 233, 237, 261, 263, 266, 281, 286
Virág Mihály 76
Vitkovics Mihály 97
Voinovich Géza 252
Vörös István 125
Vörösmarty Mihály 19, 197, 262
Vöröss János 128, 134, 187–188

Weöres Sándor 28–29, 263, 270

Zámbó Mihály 58
Zichy Mihály 238
Zrínyi Miklós 144, 234, 237

Zsebők János 125
Zsoldos Ignác 198
Zsolnai Dávid 119, 120

RESUME

József Kováts

Outlining his life and his works

About the Transdanubian-born József Kováts's life (1780–1809), poetry and the role he played in early nineteenth century literary life not many authors wrote or not much was written in the past two centuries, although, after his death his poetry was very popular for several decades with the students of reformed church-run boarding schools. His poems have been preserved in more than a hundred hand-written collections within and beyond our borders.

Although there was a strong interest in Kováts as a person and in his poetry for a long time in the past, no monograph has been written about him until today. Mostly he appears as a casual figure in literary studies and literary historians usually consider him a Csokonai epigone or a representative of form-and-rhyme-oriented poetry. Until the present, his works have not been assessed, nor have all his poems been published. The collection of poems published in 1817 and 1835 did not contain all his poems and the majority of his works exists only in manuscript form.

The studies and encyclopaedia entries published on Kováts in the past two centuries can mainly be characterized by repetitions and variations. The authors, often relying on each other's studies, used the same clichéd phrases, therefore, these pieces of work contained plenty of inaccuracies and mistakes regarding both the biography and the works of the poet. The anecdotes and inaccurate biographical details are repeated in the different studies so often that after a while no-one questioned their authenticity. Tradition often attributes poems to Kováts which were written by other poets so in many cases the opinion formed about his poetry or his poetic talent is based on inaccurate information.

Due to the above-mentioned problematic issues, the main purpose of this study is to explore József Kováts's life by applying a monographic approach as well as to assess his works.

Research methods

It would be impossible to 'reassess' József Kováts's life and works if we relied on printed sources only. If this study applied this method, it would only reinforce the centuries-long legends about the poet and his poetry. So in Kováts's case, relying only on secondary sources to collect information would lead us no further and would probably prove to be a futile effort.

Monographic approach requires that we examine Kováts's life from a new viewpoint. Contrary to earlier studies, the purpose now is not to highlight only certain life events in the poet's life but to provide readers with a more comprehensive and complex Kováts picture.

Regarding methodology, when writing about Kováts's life, it is the microhistorical approach that has proved to be the most suitable one since microhistory most often emphasizes the importance of the person himself. This method also proves to be useful when we attempt to reconstruct the life events and works of a forgotten and marginalized poet like Kováts, thus making it possible that he can step out of the shadow of his anecdotal existence and re-emerge as a different person for contemporary literary historians.

In this monograph, where possible, the change-of-scale method has also been applied so micro-level statements about Kováts have been compared with macro-level information. For instance, when writing about Kováts's school years, a parallel is drawn with contemporary boarding school life and the same method is applied when his work as a teacher or assistant pastor is paralleled with the career prospects of reformed church-run boarding school graduates. The same principle is applied when his criminal trial and imprisonment are dealt with.

During this work, the biographies applying the microhistorical method on Kálmán Lisznyai and Mihály Csokonai Vitéz written by Márton Szilágyi have proved very helpful. The existence of these two excellent books shows clearly that the microhistorical method can be applied not only when dealing with a historical subject but also when writing a literary figure's biography.

During the research it was a great dilemma and question whether this study can be written based on such few sources. Even if József Kováts had some diaries, notes or memoirs, these have not been passed on to posterity or have not been

found yet. Nor does exist any comprehensive, lengthy and detailed document that could serve as a research basis.

What has remained is only three letters written by Kováts, some autograph copies of his poems, and an autograph poetry book. Even the latter one contains only poems as no other notes written by the poet can be found in it. A relatively informative material from the last years of his life is the trial document, in which he is mentioned as the accused. From research point of view, it is very fortunate that he was involved in at least one law suit – even if he himself would think otherwise – because in this way plenty of material is available at least about a certain period of his life.

Due to the fact that the greatest difficulty was the lack of egodocuments, in addition to the very few direct sources, several indirect sources also needed to be involved in the research. Undoubtedly, the microhistorical approach can be applied more successfully in the case of poets and writers who left a large number of autograph documents to posterity. In Kováts's case, however, research work was very special as it had to be started at the very beginning by searching for and finding new sources. Hopefully this study will demonstrate convincingly that only a very thorough in-depth research in archives and manuscripts archives can add new details to the Kováts image we are familiar with and the modest details this study reveals will contribute to forming a clearer picture about Kováts and can offer answers to questions raised by literary historians.

Chapters of the Thesis

The introductory chapter (*Introduction*) deals with the problems and issues related to the Kováts research, the purpose of this study, and the microhistorical method applied. It also attempts to explain why the poet's biography and works have been dealt with separately.

Chapter 1 (*Research: Paths and Labyrinths*) informs about manuscript and printed sources, further sub-divided into direct and non-direct categories, used during the research. The word *paths* in the chapter title refers to easy-to-use and reliable sources, while the word *labyrinths* refers to traps hidden in certain other sources.

Chapter 2 (*Biography*) deals with Kováts's life events from his birth to his death. During research, several sources have emerged that provided further information on the poet's social status, his student years in Pápa, his teaching jobs,

his work as an assistant pastor, the reasons he was sentenced to imprisonment and the circumstances of his death.

Applying these sources also made it possible to confirm accurate life events or correct inaccuracies regarding his biography and works. This chapter also explores the poet's social relations, sharing more details about his relationship with István Horvát, István Sárközy, and Ádám Pálóczi Horváth.

Chapter 3 (*Works*) attempts to assess the magnitude of Kováts's works and to find out how well-known certain poems of his might have been read in the early nineteenth century. The aesthetic evaluation of the poems is not in the scope of this study as it can be done in a more appropriate, more exact, and more effective manner once a future critical edition of all Kováts's poetry is published.

Besides Kováts' autograph poetry book, the poetry books published by Dávid Ferdős in 1817 and 1835 have also been analysed here. This chapter also highlights some other earlier attempts aiming to examine and assess Kováts's works.

Although Kováts's poems were published in print editions in the early nineteenth century, their popularity can mostly be attributed to their circulation in handwritten poetry collections. The existence of a large number of manuscript copies clearly shows that contemporary readers read the poems mainly in this form. For influence research purposes it has been more practical to rely on these sources. By looking into the poetry collections compiled by the Pápa, Sárospatak and Debrecen boarding-school students, the author was able to get some information on which poems of Kováts were the most popular in those days or how these poems became part of public poetry. After examining more than a hundred manuscript collections, the author has compiled a list of the poet's most popular poems. Although these poems were written by one poet, due to their popularity, they also underwent certain changes. In fact, their folklorisation was a natural process from the moment they appeared in manuscript collections. This chapter also deals with the changes that Kováts's poems underwent during time, and it closes with some thoughts on possible effects and after-effects, briefly mentioning literary figures like Mihály Csokonai Vitéz, Pál Szemere, and Mór Jókai.

Chapter 4 (*Synopsis*) summarizes the most important results of this study and the future tasks related to the research on József Kováts.

This chapter is followed by the final part (*Supplements*), which includes several lists (for instance, the list of the poet's autograph documents, studies and encyclopaedia entries written about him etc.) as well as the list of his poems that are dealt with in this study, and an illustration of an autograph poem.

Outlook

The aim of this monograph was not to contradict all that has been written about Kováts earlier but to confirm and support by reliable sources the accurate details related to his biography and works and to highlight certain inaccuracies. In order to do this, it was inevitable to deconstruct the centuries-long Kováts picture into small pieces and to reconstruct it step by step.

In this study, as available sources made it possible, some life events and some poems have received more attention, while others have not been highlighted as no new information related to them has been found. Unfortunately, these inconsistencies are characteristic of the poet's biography and life, too. In spite of this with the help of new data found, plenty of valuable information on József Kováts have been revealed.

It would have been even more fortunate to find further details on the poet's everyday activities, personality, interests, education, life plans, way of thinking, etc., however, the scarcity of available sources did not allow that.

The research, however, has not been completed. One of the purposes of this study is to provide help with a future critical edition of Kováts's poetry. A thorough and in-depth research of the poet's biography and works is an indispensable condition to publishing his poems. In other words, work is far from being finished... it has just begun.

Hopefully this study has achieved not only the initial goal to reconstruct the biography and works of the poet but also to present the untypical, but at the same time very typical, life of a Transdanubian student/poet whose life events and occasional breach of social norms will also shed light on the life and norms of contemporary society.

Contents

INTRODUCTION	7
1. THE RESEARCH: PATHS AND LABYRINTHS	13
1.1. Direct manuscript sources	13
1.2. Indirect manuscript sources	20
1.3. Direct printed sources	22
1.4. Indirect printed sources	29
2. BIOGRAPHY	33
2.1. Birth and family	33
2.2. The Tótvázsony years	40
2.3. Education: Veszprém (?) and Pápa	43
2.4. The period of teaching activity in Felsőőr/Oberwart	52
2.5. Return to college and the problems of the re-integration	62
2.6. The Pátka years	75
2.7. Assistant pastor service in Városhídvég and its antecedents	86
2.8. The Som case and the circumstances of the imprisonment	86
2.9. The criminal lawsuit of József Kováts, János Kozma, and István Kiss	105
2.10. The verdict, the captivity of Kováts and the circumstances of his death	123
3. THE OEUVRE	137
3.1. Attempts to the processing of the oeuvre	137
3.2. Kováts the rhyme-smith	142
3.3. The connection of the autograph poem collection to the oeuvre	190
3.4. Editorial and publishing activity of Dávid Ferdós, the printed editions	151
3.5. József Kováts's poems in the manuscript collections of poems in the early nineteenth century	167
3.6. In the stream of popular poetry	171
3.7. Variations on a theme	172
3.7.1. Morphemic and lexical variants	173
3.7.2. The variants of the content at the level of syntax	178
3.7.3. The further writing of the oeuvre	180

3.7.4. The reducing of the oeuvre	182
3.7.5. The forces which organized the volume	184
3.7.6. Poems that became songs – Kováts and the sentimental singable poetry	190
3.7.7. The spread of the copied Kováts poems – popularity index	199
3.8. The meeting points of the biography and the oeuvre, effects and post-effects	214
3.8.1. Mihály Csokonai Vitéz, József Kováts and the <i>Anakreoni Dalok</i> (<i>Songs in the style of Anacreon</i>)	214
3.8.2. József Kováts and Pál Szemere	225
3.8.3. The image of Kováts interpreted by József Jókay and its reflection in the novels of his son, Mór Jókai	237
SUMMARY	247
BIBLIOGRAPHY	251
APPENDIX	265
The list of the appendix	265
I. List of József Kováts's autograph documents and his printed works	266
II. List of studies on József Kováts	268
III. Mentions of József Kováts – List of the most important studies	270
IV. Encyclopedia entries about József Kováts	272
V. List of the titles of the poems	273
VI. Dezső Kosztolányi: <i>Rhyme-smith</i>	275
VII. Photo copy of a manuscript of József Kováts	278
VIII. Funeral poem for Kováts by István Gárdonyi Szabó	279
IX. József Kováts's poem to Pál Szemere	281
X. József Kováts's poem to Csokonai	283
XI. Biography of Kováts by József Jókay	285
XII. József Kováts: To the worn nobles	289
XIII. Kováts's volume published by Dávid Ferdős (1817)	291
NAME INDEX	293
RESUME	301

